A KISFALUDY-TÁRSASAG

ÉVLAPJAI

ÚJ FOLYAM

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

1882—83.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1883.

300858

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

0858

TARTALOM.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1882—83.

Lap

I. Gyulai Pál elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XXXV. közülésén, 1883. február 11-én ... 3
II. Beöthy Zsolt titkári jelentése ugyanakkor ... 11
III. Tóth Lőrincz félszázados írói munkásságának ünnepe 1882. május 12-én ... 20
1. Gyulai Pál pohárköszöntője ... 20
2. Szász Károly beszéde ... 21
3. Tóth Lőrincz válasza ... 27
IV. Gyulai Pál beszéde Arany János ravatalánál 1882. október 24-én ... 29
V. Greguss Agost másodelnök végtisztessége ... 30
1. Gyulai Pál beszéde a Kisfaludy-Társaság ülésén, 1882. deczember 14-én ... 30
2. Szász Károly gyászbeszéde 1882. deczember 15-én 32
3. A Kisfaludy-Társaság részvétirata Greguss Ágost özvegyéhez ... 35
VI. Jelentés a Lukács Krisztina-jutalomra hirdetett pályázatról ... 38
VII. A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei ... 42
VIII. A Kisfaludy-Társaság vagyonának állása 1882. deczember 31-én ... 44
IX. A XXXV. közülés tárgyai 1883. február 11-én ... 45
X. Közlemények az 1882—83-ik évi jegyzőkönyvekből ... 46
XI. Biráló jelentések a benyújtott munkákról ... 58
1. Molière Psychéje ... 58
2. Molière Víg pásztorjátéka ... 59

Lap

3. Eszti kisasszony professzora, Pálffy Alberttől ... 60
4. Molière Versaillesi rögtönzése 62
5. Molière Féltékeny Barbouilléja és Repülő orvosa 64
6. Molière Pompás kérőkje 67
7. Molière Pourcaugnacja 68
8. Molière Don Garcieja 68
9. Calderon Zalameai bírója 74
10. Ovid Metamorphosisai, Horatius Ars poëticája, Virgil Aeneise és Horatius válogatott költeményei 75
11. Tibullus elégiái 86

XII. A Kisfaludy-Társaság kézirattára 99
XIII. A Kisfaludy-Társaság alapszabályai 105
XIV. A Kisfaludy-Társaság személyzete 1883. február 11-én 114
XV. A Kisfaludy-Társaság elhúnyt tagjai 1883. febr. 11-éig 117
XVI. A Kisfaludy-Társaság alapítói 1883. február 11-éig ... 120
XVII. A Kisfaludy-Társaság kiadványai 1831-től 1883-ig ... 126

IRODALMI MUNKÁLATOK.

Sturm Albert: Dux Adolf emlékezete 145
Mikszáth Kálmán: A brézói ludak (Székfoglaló) 156
Kisfaludy Sándor naplója 166
Endrődi Sándor: A homályban (Székfoglaló) 279
Bartalus István: A népdalok egyetemes gyüjteményének folytatása 282
Szabó István: Szemelvények a görög anthologiából ... 306
P. Thewrewk Emil: A Vergiliusnak tulajdonított kisebb költemények 322
1. Füves gombócz 327
2. Csaplárné 332
Szász Károly: Lukács Móricz emlékezete 334
Dalmady Győző: Elégiák 356
1. Ismerős táj 356
2. Egykor és most 357
Zichy Antal: Zichy Károlyné szül. Seilern Crescentia grófné megjegyzései a Hitelre 358
Baksay Sándor: Babet 369

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1882/1883.

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

I.

GYULAI PÁL ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XXXV. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN, 1883. FEBR. 11-ÉN.

Tisztelt Gyülekezet!

A mult évben élénken foglalkoztak a hirlapok költészetünk, általában szépirodalmunk bajaival. Sok régi s csak félig igaz vád újult meg és sok új és csak félig jó tanács hangzott fel. Bizonyára méltó volna mindenikkel bővebben foglalkozni. Egy széptudományi intézet, a Kisfaludy-Társaság, ünnepélyes üléséhez épen illenék az ilynemű elmélkedés. De mindenik fejtegetése több időt venne igénybe, mint a mennyi egy elnöki beszédet megillet. Engedjék hát önök, hogy a sok vád és jó tanács közül csak egyet válaszszak ki, azt, mely egy idő óta élesebben kezd felhangzani s a mely társaságunkat is közelebbről érdekli.

Igen kevés eredetit írunk és igen sok idegent fordítunk. Az idegen termékek egész raja özönlött reánk s épen úgy háttérbe szorítja az eredeti műveket, mint idegenszerűvé teszi közönségünk ízlését. Ez a vád; a jó tanács pedig az, hogy fordítsunk minél kevesebbet, vagy épen ne is fordítsunk, írjunk minél több eredetit; kiadók, társaságok és közönség egyesüljenek az eredeti irodalom emelésére, egy szóval állítsunk föl az irodalomban is vámsorompót a hazai ipar védelmére az idegen ellen. De vajon alapos-e a vád s helyes-e a jó tanács?

Ha egy pillantást vetünk a múlt századra s a jelen első évtizedére, úgy találjuk, hogy ez időkben nemcsak hogy

aránylag sokkal többet fordítottunk, hanem eredeti irodalmunk sem volt oly erős, mint most vagy a közelebbi évtizedekben. A XVIII. század egyik legkitünőbb prózaírója, Faludi, leginkább fordításokkal alapította meg hírét s hatott az irodalom fejlődésére. Az új próza kezdeményezője, Báróczy kizáróan mint fordító szerepelt s Kazinczy az ő példáján lelkesülve szintén fordításokkal fogott az ízlés és stil reformjához. A franczia iskola költői jó részt franczia művek fordítói és átdolgozói voltak. A klasszikai iskola egész Virágig, sőt még Virág is, ereje felét a görög és római klasszikusok átültetésére fordította. Legtöbb eredetiséget lyrai költészetünk mutatott fel, melynek Csokonai és Kisfaludy Sándor voltak leg kiválóbb képviselői. Dugonics regényei- és színműveinek nagy része átdolgozás, s míg Fáy és Jósika föl nem léptek, majdnem kizáróan idegen regények fordításával táplálkoztunk. A szinpad is hasonló képet nyújt. Katona és Kisfaludy Károly előtt leginkább fordítások és átdolgozásokból telt ki színházaink műsora, s a mi mint eredeti szerepelt, az sem igen volt több idegen drámák szolgai utánzásánál. Tudományos irodalmunkban még kevesebb eredetiség volt, mint költészetünkben. Azonban szépirodalmunk néhány évtized alatt erős, mondhatni, rohamos fejlődésnek indúlt. A költészet minden ága felvirúlt s a tudomány nyomósabb mívelése is megkezdődött. A fordítások száma szaporodott ugyan, de viszonyunk a külföld irodalmához lényegesen megváltozott. Irodalmunk, különösen költészetünk, nem volt többé a külföld visszhangja; vettünk és folyvást veszünk ugyan onnan hatást, de az öntudatra ébredt nemzeti géniusz vezérel bennünket.

Épen azért nincs ok az aggodalomra. Hogy a fordítások háttérbe szorítanák az irodalmat, nem való. Egyetlen eredeti írónk sem vált fordítóvá a nagyobb dicsőség vagy anyagi haszon reményében. Egy-egy sikerült eredeti mű sokkal több vevőre és olvasóra talál, mint akármely idegen remek fordítása, melyet a közönség egy része eredetiben is

ismer. A fordítások csak nagy ritkán érnek második kiadást, míg a jobb eredeti művek gyakrabban s régibb kitünő iróink folyvást újabb meg újabb kiadásban jelennek meg. Bizonyára az eredeti irodalom emelésére minden lehetőt meg kell tenniök egyeseknek és a Társaságnak, de mindig csak az irodalom valódi érdeke szempontjából. Eredeti művet csak azért írni, nyomatni, megvenni, olvasni, mert eredeti, habár keveset vagy épen semmit sem ér, nem lehet se egyesek, se társaságok feladata. Csak helyeselhetni, ha egy társaság alakúl, mint a Petőfi-társaság, oly czélra, hogy csak eredeti jobb műveket adjon ki; de vajon azért a Kisfaludy-Társaság kitörülje-e alapszabályaiból azt a pontot, mely az ó és új kor remekírói fordítását is feladatául tűzte; vajon az akadémia és természettudományi társulat, melyek a tudományt nemcsak mívelik, hanem terjesztik is, lemondjanak-e arról, hogy a magyar tudományos irodalom hézagait koronkint a legjobb külföldi munkák fordításával pótolgassák? A fordítás elvi ellenzése a csak magyarúl olvasó közönséget elzárná az európai szellem áramlataitól, elszigeteltségbe sülyesztené; ez eszme egyike azon nálunk divatos eszméknek, melyek valamely képzelt vagy valódi állami, társadalmi vagy irodalmi bajt úgy akarnának megorvosolni, hogy még nagyobb baj keletkezzék belőle.

Az európai nemzetek között soha sem volt erősb a szolidaritás és mégis kifejlettebb a nemzeti egyéniség megőrzése és kifejtése, mint századunkban. Mindkét eszme és érzés a keresztyén polgárosodás gyümölcse, melyet a renaissance hatása alatt képződött műveltség érlelt meg. A keresztyén vallás nem kötve magát nemzetiséghez, mint az ó-kori vallások, úgyszólva egy nagy családdá fűzte össze a nemzeteket; az egyéni szabadság vágya és joga, mely az ó-korban oly fejletlen volt, mint a keresztyén eszmék fejleménye, nemcsak a társadalomban és államban érvényesült, hanem a nemzeteknek egymáshoz való viszonyában is, mert a nemzetiség, mint Eötvös mondja, nem egyéb, mint az egyéni szabadság alkalmazása egész nemzetekre. A két eszme és

érzés valódi vagy látszó ellentéteinek kiegyenlítése a jelen és jövő század feladata. Az irodalom mindkét eszmét folyvást táplálta, fejlesztette s a fordítások nem csekély szerepet játszottak a fejlődés műfolyamában. Midőn a szent könyv minden nyelvre lefordíttatott, midőn az ó-kori remekírókat minden nemzet tanulta és fordította, mindkét eszme még élénkebb kifejezést nyert s azóta minden nemzet kölcsönös hatással van egymásra az irodalom terén is, átveszik, kicserélik egymás eszméit, fordítják egymás műveit. Valóban, a fordítások egyaránt kifejezik a közösség és nemzetiség eszméit s egyszerre mindkettőnek szolgálatot tesznek. Hirdetik, hogy az európai emberiség műveltsége közös alapon nyugszik, de egyszersmind mindenik nemzet saját nyelvén műveli magát s azt használja a kölcsönös hatás eszközéül is.

A leggazdagabb irodalmak sem lehetnek el fordítások nélkül. Az ó-kori remekírók fordításával maig sem hagyott fel egyetlen nemzet sem, az újabb remekírók művei vagy a nagyobbszerű tudományos munkák fordításai többé-kevésbbé megtalálhatók majd minden nemzet irodalmában. A német irodalom e tekintetben a leggazdagabb s a mit Goethe a világirodalom alatt értett, itt ment leginkább teljesedésbe. Az angolok szintén átültették irodalmukba a szárazföld legkitünőbb irodalmi és tudományos termékeit, sőt a francziák is, a kik nemzeti önérzetökben oly kizáróak, újabban sokkal nagyobb szorgalommal foglalkoznak idegen irodalmakkal, mint régebben, s legnagyobb ellenségök, a németek, irodalmát kiválóan tanulmányozzák és fordítanak belőle. Csak mi magyarok akarnánk elzárkózni s eredetiségünk zsírjába fuladni? Mily gyermekes eszme, mily korlátolt felfogás! A fordításnak és átdolgozásnak elvi ellenzése nemcsak műveltségünknek ártana, hanem ártana nemzetiségünknek is, mert a fordítás a nemzetiségi eszme kifolyása s gyengítése az idegen nyelv beolvasztó erejének.

Azonban nem tagadhatni, hogy a fordítások ellen emelt panaszokban van valami igaz is. Sok olyat is fordítunk,

a mi elmaradhatna, sőt el kellene maradnia, s a mi jót is fordítunk, nem mindig fordítjuk jól. Hanem ennek gyógyszere nem az elvi ellenzés álláspontja, hanem az a régi jó tanács: jót és jól. Valóban, ha jót és jól fordítunk, nemcsak apadni fog fordításaink száma, mert jól fordítani nem könnyű, hanem gazdagodni fog az irodalom is, mert a jó művek jó fordítása irodalomtörténeti mozzanat is lehet és mindenesetre a jó fordításban mindig van valami eredeti is. A franczia kritikusok úgy emlegetik Amyot Plutarch-fordítását, mint a mely elősegítette a franczia műpróza megalakulását, az angol és német irodalomtörténetírók mint nevezetes mozzanatot jegyzik fel Pope és Voss Homér-fordítását; Herder népballada- és dalfordításai fordulatot idéztek elő a német lyrában; a német romantikusok műfordításaikkal majdnem többet hatottak irodalmukra, mint eredeti műveikkel; Shakspere fordításának hatását nemcsak a német, hanem a franczia irodalom is érezte. És nálunk Kazinczy műfordításainak hatása nem volt-e nagyobb eredeti műveinél s Arany műfordításaiban nincs-e eredetiség?

Kazinczy és Arany! E két név egy egész irodalmi század küzdelmét, kiinduló és végpontját jelöli, két ellentétes elv és rendszer képviselője költészetünkben és műfordításunkban egyaránt, de mindkettő egyszersmind áldása és dicsősége korának.

Kazinczy az ó- és újkor remekei fordításával kiemelte irodalmunkat sülyedtségéből, példát adva a költészet és próza különböző és saját nemeire. Új eszmék és érzések légköre támadt s megindult az izlés és nyelv reformja. A példányok varázsa eredeti irodalmat teremtett s a kicsinyes műfordítói gond nagy művek szülő anyja lett. Kazinczy folyvást hirdette, hogy az írónak nemcsak tolla van, hanem ecsete, vésője és hangszere is; hogy a mondatnak nemcsak értelmének kell lenni, hanem idomának, színének és zenéjének is. Ki akart fejezni minden eszmét és érzést, melyeket az új kor szült s megkísérlette a kifejezés minden módját, melyekre a régiség

példát adott. Óhajtotta, hogy úgy tudjunk beszélni és írni, mint a görög Athén csarnokai alatt, a latin Róma fórumán, mint a franczia Páris szalonjaiban s a német Weimar falai közt, és nemcsak úgy, hanem a mennyire lehet oly módon is. Ez utóbbi pontban volt tévedése, mert idegen nyelvi szépségeket is igyekezett átültetni irodalmunkba, a helyett, hogy azokhoz hasonlókat fejtett volna ki nyelvünkből. E tévedését melyet az újabb nyelvészet annyi kárörömmel emleget, mennyire ellensúlyozza az a nagy érdeme, hogy felköltötte a stil- és formaérzéket, hogy példát adott, s részben nagy sikerrel; a stil különböző nemeire s költői nyelvünk és műprózánk oly fejlődését indította meg, mely csakhamar a tökély magas fokára emelte nyelvünket. Vörösmarty Kazinczy tanítványa volt, de stilje már művészi idegenszerűség nélkül. Összeolvasztotta a régi és új nyelvet, egyesítette a művészeti és nemzeti géniuszt.

Midőn Arany föllépett, már megalakult újabb költői nyelvünk s a műfordításban is kezdettünk felhagyni azzal a móddal, hogy az idegen műremeket némi idegenszerű jellemzetességgel tükrözzük vissza. S mégis föllépte a fejlődés, a tökély újabb lépcsőjét jelölte. Géniusza a nép- és régi nyelvből, melyeket senki sem ismert jobban nála, új költői bájt fejtett ki, a szókincs, szólásmód és fordulatosság kimeríthetetlen gazdagságát árasztotta el művein, s mint fordító megmutatta, hogy mi a fordításban az eredetiség. A mit Goethéből, Burnsből, Shakspereből és Aristophanesből fordított, mind olyan, mintha a nagy írók magyarúl írták volna. Fordításai mint eredeti művek hatnak reánk. Nemcsak a gondolatot és árnyalatait tükrözik vissza, hanem a kifejezés és nyelv bájait is; a mi a német, angol és görög költőben a fenség és kellem, a páthosz és gyöngédség a komikum és humor kifezése, azt mind megtaláljuk fordításában a magyar nyelvből kifejtve és mintegy újra teremtve. Fordításaiban néha nyelvünk bájainak oly árnyalatai is feltünnek, melyek eredeti műveiben hiányzanak s azért épen oly gyönyört

nyújtanak és épen oly méltók a tanulmányra, mint eredeti müvei.

Íme, e két nagy példa bizonyságul arra, hogy mily kiváló helyet foglal el a fordítás az irodalomban. Nemcsak tartalommal gazdagítja azt, hanem műformákkal is, nemcsak ízlésünk nemesbítésére, látkörünk szélesbítésére hat, hanem az eredeti nyelvművészet emelésére is. E szempontból tekintve a fordításokat, bizonyára hibáztatnunk kell azt a sok gondatlan fordítást, melyekkel el van árasztva irodalmunk s melyek épen úgy zavarják élvezetünket, mint idegenszerűséghez szoktatják nyelvünket. Mindez nem Kazinczy iskolájának folytatása, mint sokan hiszik. Kazinczy, mint maga mondja, tudva-akarva botlott, megkisértve némely idegenszerűség átültetését, melyeket szükségeseknek hitt. Az a műgond iskolája volt, mely tudva tévedett és tévedni akart; ez a gondatlanság iskolája, mely akaratlanul téved, bár nem akarna tévedni. De a gondosabb, az úgynevezett magyaros fordításnak is megvannak a maga örvényei. Némelyek elégnek hiszik ha fordításuk nyelvtanilag hibátlan, habár hiányzik belőle az erő és kellem, vagy nagyra vannak vele, ha minél több régies vagy népies kifejezésekkel pompázhatnak, akár van szükség rájok, akár nincs. «In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte» — mondja Horatius. S valóban kerülve az idegenszerűséget, nem egyszer oly magyarosságba esünk, mely nem felel meg se a műnemnek, se hangulatának. Ide járul még egy más körülmény is, mely szintén könnyen félrevezetheti a műfordítót. Már évek óta feladtuk az alakhoz szorosan hű műfordítás elméletét, melyhez régibb íróink annyira ragaszkodtak. Semmi esetre sem hibáztatjuk, sőt bizonyos esetekben megköveteljük, hogy a fordító híven tartsa meg az eredetinek alakját, de épen nem veszszük rossz néven tőle, ha az eredeti külalakot nem mindig tartja is meg, s olyannal helyettesíti, mely nyelvünkön szokottabb s amahhoz hasonló hatású. Bizonyára bajos volna Horatius ódáit magyar népdal-rythmusban fordítani, de Homert vagy Fir-

duzit miért ne kisérelhetnők meg a magyar Sándor-versen? De ha ezt teszszük, vajon helyes-e még többet is tennünk s úgy fordítanunk, hogy — a mint egykor Arany mondá nekem — érezzék rajta az alföldi bunda szaga?

De mind e megrovás csak a szélsőségeket illeti. Hála Istennek, vannak műfordítóink, a kik sikerrel, sőt olykor kitünően fordítanak s közülök a kiválóbbak épen Társaságunk tagjai. Néhány évtized alatt társaságunk Shakspere és Molière összes műveivel ajándékozta meg a nemzetet, a *Nibelungenlied* és *Don Quijote* sikerült fordítását szintén társaságunk adta ki; innen vette a közönség Sophokles, Calderon, Moreto, Corneille, Racine és Puskin némely műveit is. Újabban Plautus és Milton, Moore és Schiller fordításai vannak készülőben s reményünk van még többekhez is, mert mi nem vagyunk a fordításoknak elvi ellenzői, sőt elvi pártolói vagyunk, s azt hiszszük, hogy ezzel a közművelséget és nemzetiséget épen úgy szolgáljuk, mint eredeti kiadványainkkal.

Vajha az évek során minél több ó- és újkori remekírót ültethetnénk át nyelvünkre. Minden esetre Társaságunk szűk anyagi körülményei között is minden lehetőt megtesz e czél elérésére és számít a közönség támogatására. Ez óhajtás, e remény, ez igéret nevében megnyitom a Kisfaludy-Társaság XXXV-ik közgyülését s üdvözlöm a tisztelt közönséget, mely oly nagy számmal, oly szives részvéttel tisztelt meg bennünket.

II.

BEÖTHY ZSOLT TITKÁRI JELENTÉSE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XXXV. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN 1883. FEBRUÁR 11-DIKÉN.

Tisztelt hallgatók!

Tisztem szerint Társaságunk mult évi munkásságának, igyekezeteinek és eredményeinek képét, mintegy nyereség- és veszteségszámláját kell önök elé terjesztenem. Amarra föl van jegyezve hű törekvésünk, mely intézetünket az ízlés magyar iskolájává emelni igyekezett; föl vannak a kegyelet nyilatkozatai, melylyel jeleseinknek mindig készen áldoztunk s élesztettük nemzetünkben azt a lángot, mely útjára biztató világot vet s szivében életadó meleget áraszt szét. E lapra van jegyezve erőnk gyarapodása, melyet új társainktól remélünk, «a friss sarjban ifjulás»; erre a részvét bizonyságai, melylyel a magyar közönség törekvéseinket fogadta, munkásságunkat bátorította, vállalatainkat gyámolította. A másikra pedig a csapások, melyek értek; és minő csapások! Az előbbin szeretném kezdeni, mert ha azt bocsájtanám előre, a mit elszenvedni kénytelenek voltunk, bizonyára csak elfogult, akadozó szóm maradna tetteink vázolására; veszteségeink hirdetése után oh honnan venném a bátorságot és erőt hozzá, hogy valamelyes nyereségről merjek szólani?!

Társaságunk első kezdetétől fogva, mikor alapítóit még Kisfaludy Károly szólította barátainak, hosszabb idő telt el félszázadnál. E félszázad bőven hozott tanulságot, irodalmi eszmékre és elvekre jóváhagyó és elvető itéletet; bővebben,

hogysem oka és joga ne lenne ragaszkodni elvei és eszméi közül azokhoz, melyeket idő és siker szentesítettek. Ily elvek vezették munkásságát ez évben is s ezek alapján folytatta törekvését, hogy intézetünket az ízlés iskolájává emelje. Iskolává, mely tanításában a külföld nagy példáival oktat és szeretettel vizsgálja nemzetünk szellemét, multjában és jelenében. Ápolja a lángész kultuszát, azokét a géniuszokét, kik minden idők és minden népek büszkeségei, s azét is, melynek dicsősége ezer és millió névtelen szívből sugárzik egybe: a magyar nép géniuszáét. Elhozza s meghonosítja közöttünk azokat, kik az egész mívelt világ fényességei, hogy ehhez a világhoz tartozásunknak bizonyságaival erősítse önérzetünket. Másfelől kiássa s gyüjti a magunk rejtett kincseit: népünk költői alkotásait, melyek olyanok, mit a régi világ ezüst és arany tükrei, erősek, nemesek és drágák s képünket tükrözik vissza. E kettőre van szükségünk, tisztelt hallgatók: érzetére szellemünk fogékonyságának, mely tüzet fog az egész emberiséget hevítő eszmék szikrájától s érzetére másfelől szellemünk sajátos erejének, mely mindenha megőriz bennünket minmagunknak. Igen; nemcsak az utóbbira, hanem épen olyan mértékben az elsőre is, a bús sohajtozás helyett, hogy a magyar «elhagyatott, testvértelen ága nemének,» a lelkesítő tudatra, hogy önerejéből az emberiség legnemesebb, legelőkelőbb családjának, a mívelt népek rokonságának, méltó tagjává küzdötte fel magát.

Az idegen klasszikusok és saját költészetünk eredeti alkotásainak, régi irodalmunk emlékezetre méltó hagyományainak ismertetése, kiadása, terjesztése képezte fő gondunkat. Könyvkiadásaink sorában megjelent a legkiválóbb lélekrajzolók s a legszellemesebb előadók egyikének, a nagy Molière-nek magyar fordításából a X. kötet, tartalmazva *Don Juant*, *Psychét*, a *Víg pásztorjátékot* s a *Versaillesi rögtönzetet* Lévay József, Perényi István és Csiky Gergely átültetésében. Sajtó alatt van a nagy vállalat két utolsó kötete is. Sem ezek, sem a megjelent nem tartalmaznak első rangú

remekműveket; de ha országos képtárunkban büszkén valljuk a magunkénak s gyönyörködve veszszük kezünkbe a halhatatlan urbinói mesternek, a kellem mesterének, bevégzetlen rajzait, töredékes vázlatait s futólagos tanulmányait a Disputához és Roxanehoz: nincs-e okunk örömmel fogadni költészetünk csarnokában a komikum hasonlíthatatlan művészének csekélyebb alkotásait is? Bevezetnek ezek mintegy a nagy szellem műhelyébe, melynek eszközei és berendezése, szeszélyei és kisérletei is százszor tanulságosabbak és gyümölcsözőbbek a középszerűségek bevégzettségeinél. De egy igazi remeket is adtunk. Calderon *Zalameai bírója*, Győry Vilmos társunk fordításában, már kikerült a sajtó alól s legközelebb szétküldetik. Irodalmunk gazdagszik e füzettel, melynek zengő sorainál édesebb versek sohasem tolmácsoltak megrázóbb tartalmat. Közrebocsátottuk a Társaság nagy *Népköltési Gyüjtményé*nek harmadik kötetét, székelyföldi balladákkal, dalokkal és mesékkel, melyek között Benedek Elek, Orbán Balázs és Sebesi Jób gyűjtésén kívül benn foglaltatik Kriza János hagyatéka is; egész irodalmunk örömmel fogadta e kötetből áradó éltető, egészséges, havasi szellőt, mely magával hozta feledhetetlen társunk utolsó sóhaját is.

Évlapjaink nemrég kiadott XVII-dik kötetének számos becses közleménye szintén a külföld remekíróival s a hazai népköltéssel foglalkozik: Euripides korával, Calderon drámájával, a *Nibelungok*kal s az erdélyi szász népepikával. Ezeken kívül a kötet egy új nevet, egy érdemes műfordítót mutat be: Fiók Károlyt, kitől a keleti nyelvekben mestere: agg Lugossynk mintegy üdvözletét küldte a magyar irodalomnak, melyet hosszú életén át oly híven szolgált. Firduzi remekének remekét: *Szórábot*, magában is terjedelmes époszt, nyújtja Fiók, oly költői érzéssel és nyelvünknek oly biztos és teljes készületével, mely, bármilyen közönnyel fogadta is föllépését sajtónk, méltán biztat bennünket szép reményekkel, talán az egész Firduzival. Azon-

ban ez még kétségkívül messze jövő munkája lesz. Közelebb vettük tervbe a magyar Plautus kiadását Csiky Gergelytől, melynek első kötete már bírálat alatt van, a magyar Racine folytatását Perényi Istvántól és Schiller válogatott költeményeinek közrebocsátását Szász Károly és Vargha Gyula társunk fordításában.

Pártolói könyvtárunk mult évi folyamának régebben megjelent köteteihez: Bánóczi *Kisfaludy Károly*ának első feléhez és Győry Vilmos svéd anthologiájához ez évben két újabb kötet csatlakozott: Csató Pál *Szépirodalmi munkái* és Gyulai Pál tanulmánya: *Katona József és Bánk bánja*. Két sírra két olajág: egy kisebbnek és egy nagynak; de a meggyalázott és elbukott kicsiny nem ép oly szent joggal fordulhat-e az utókorhoz igazságért, mint a félreismert és elpusztult nagy? Megtettük kötelességünket mindegyik iránt s azt hiszem, az erkölcsi tanulság, melyet Csató emlékének felújítása rejt, gyümölcsöző lesz ép úgy, mint a művészetnek az a művészi magyarázata, melylyel Gyulai legjobb tragédiánkat bemutatja. Könyvtárunk újabb folyama is sajtó alatt van s hozni fogja Pálffy Albert két kötetes regényét: *Esztike kisasszony professzorát*, azután Moore Tamás bájos költői regényének, a *Lalla Roukh*nak dicséretet aratott fordítását a korán elhunyt Lehr Zsigmondtól s Bánóczi *Kisfaludy*jának befejező kötetét.

E kötettel régi tartozásunk egy részét rójuk le, tehetségünkhöz mérten, szerényen, de buzgó igyekezettel: hálánk tartozását a mester iránt, kinek nevét viseljük, eszméit követjük, emlékét ápoljuk. A legelső adósságot, melynek lefizetésére elődeink félszázad előtt kötelezték magukat. Íme, van már több emléke a háromnál, melyet elődöm legelső titkári jelentésében e helyt elsorolt: munkáinál, Ferenczy muzeumkerti szobránál s Társaságunknál. Megírva terjedelmes életrajza, hajótöréseinek és révpartjának képe, mely a magyar költészetnek is révpartja volt. Ferenczy szobra a még gyámoltalan magyar képfaragás fejlődő korának mindig

érdekes emléke marad; de Társaságunk nemzeti büszkeségünknek, már szépen fejlett művészetünknek, figyelmét is ráirányozta mesterünk alakjára s Kisfaludy Károly mellszobra, melyet Kis György ez évben fejezett be számunkra s melyet az akadémiának ajándékoztunk, bátran elmondhatjuk, a legszebb magyar mellszobor. Kegyeletünk a mestertől elvezetett érdemes tanítványaihoz is: szívből ünnepeltük és szívből gyászoltuk az érdemet. Megültük Tóth Lőrincz társunk írói arany ünnepét mult évi május 12-dikén. Megemlékeztünk sokoldalú és érdemes munkásságáról a szépirodalom és tudomány mezején, meg különösen arról a megható hűségről, mely fogékonyságát és kedvét mind a mai napig nem engedte elfordulni költészetünktől. E hűség méltán juttatta eszünkbe, hogy ő még az úttörők, az apostolok barátja és tanítványa: közülök maradt nemes példa mindnyájunknak. Képviselőink jelen voltak április 30-dikán Pozsonyban, melynek ghettojában egy alacsony házat keresett föl a hálás elismerés: Dux Adolf szülőházát. Nem csak irodalmi ünnep volt az: a győztes magyar szellem s az egyetértés ünnepe egy nagyrészt idegen ajkú városban egy zsidó vallású derék magyar író emlékének megtisztelése alkalmából. Bár erősödnék és hatna, lenn és fönn, a szellem, mely ez ünnep által és ez ünnepen nyilatkozott! Kriza János nagyajtai szülőháza előtt is megjelent július 30-dikán küldöttünk, az emléktábla leleplezésénél. Üdvözletünk oly méltán megillette a pihenő bajnokot, kinek szeretete szülőföldje iránt a székely népet legnagyobb költőink versenytársává s halhatatlanná tette irodalmunk történetében. És végre ott voltunk, nem csupán küldötteink által: ott voltunk mindnyájan október 15-dikén, ott voltunk koszorúnkkal, ott voltunk lelkesedésünkkel, ott voltunk büszkeségünkkel Petőfi leleplezett érczszobra előtt. «Az ő dicsőségéből mi sem hiányzik; de ő hiányzik a Kisfaludy-Társaságéból», mondhatnók róla is. De még sem. Irodalmi egyesületek kötelékébe lépni soha sem akart; de intézetünk egy vállalatának, a *Külföldi regénytár*nak dolgozó-

társa volt. Társaságunk munkát adott a küzdő géniusznak akkor, mikor szüksége volt reá. Nem dicsőségének fényes palástjából akarunk valamit magunknak tépni e viszony révén; nemes emlékét csöndben őrizzük. Hisz mint a magyar művelődés hű munkásainak, okunk és jogunk egyiránt elég van: büszkén tekinteni föl reá, a nagyra.

De nemcsak ünnepeket ültünk: hétköznapjainkat sem töltöttük tétlenül s erőnkhöz képest munkálkodtunk is. Társaságunk tagjai rendes havi üléseinken az év folytán tizenhat prózai és tizenhárom verses: összesen huszonkilencz dolgozatot mutattak be. Még pedig a következőket: ifj. Ábrányi Kornél: *Bertalan esztménye* cz. novella s két költemény; Baksay Sándor: *Klasszikai műfordításainkról*; Bartalus István: *Népdalainak újabb gyüjteménye* s Arany János dalai (mindkettő Láng Fülöp énekével); Dalmady Győző: lyrai költemények; Degré Alajos: *Visszaemlékezéseiből*; Endrődi Sándor: *A homályban* cz. költemény székfoglalóul; Greguss Ágost: *Levél egy barátomhoz* s *Búcsú Velenczétől* cz. versek; Győry Vilmos: részletek a *Zalameai biró* fordításából; Gyulai Pál: *Katona József ifjukori drámáiról* s *A hű leány*, költ.; Heinrich Gusztáv: Kisfaludy Sándor kézirati naplójának és Regéinek ismertetése; Mikszáth Kálmán; *A brézói ludak*, rajz székfoglalóúl; Pulszky Ferencz: *Florencz és a florenczi társaság*; Sturm Albert: *Dux Adolf emlékezete*; Szabó István: *Szemelvények a görög Anthologiából*; P. Szathmáry Károly: *A fejedelemné galambjai*, novella; Szász Béla *A kivándorlókhoz* költ.; Szász Károly: két ízben műfordítások Schiller-ből és két ízben eredeti lyrai költemények; gróf Széchsen Antal: *Az 1839—40 országgyülés*; Vadnai Károly: *A madarak pajtása*, emlékrajz Lisznyay Kálmánról; Vajda János: Három lyrai vers; gr. Zichy Géza: *Alár*, költői beszély. — Vendégektől összesen tizenkét munkálat terjesztetett elő, kilencz kötött és három folyó beszédben. Jegyzékök ez: Ábrányi Emil: *Egy kiszáradt forrás előtt*, költ.; Bánfi Zsigmond: Musset *Éjtszakái*ról s a *Deczembri éj*; Boros Gá-

BOR: mutatványok az Odyssea fordításából; CSALOMJAI: két szatira; HALÁSZ DEZSŐ: lyrai versek; JAKAB ÖDÖN: *Miért állott meg az atosfalvi malomkerék*, rajz; KISFALUDY ÁRPÁD: bevezetés KISFALUDY SÁNDOR Naplójához; SZMRECSÁNYI PAULA: lyrai költemények: PONORI THEWREWK EMIL: két VERGILIUS-féle idyll. VARGHA GYULA: két ízben műfordítások SCHILLER balladáiból; VÁRÓ FERENCZ: *A séta* szintén SCHILLER-ből. Hallottunk e szerint összesen 41 előadást, 22-őt versben, 19-et pedig prózában.

Üléseink, előadásaink iránt, egész éven keresztül, egyre növekvő érdeklődést tanusított a közönség, főleg a nők és az ifjuság: az ízlés s a költői fogékonyság képviselői. De a nemzet figyelmének és részvétének más biztató jeleit is vettük: alig volt ülésünk, mely örvendetes alkalmat nem szolgáltatott volna új meg új alapítványok bejelentésére. A pesti hazai első takarékpénztár, melyhez bennünket első igazgatónknak, FÁY ANDRÁSnak, emléke fűz, ez idén is 200 frtot ajándékozott Társaságunknak, melynek még ARANY JÁNOS végrendeletileg 50 aranyat, SZEGEDI SÁNDOR debreczeni tanár pedig 100 frtot hagyományozott. Zsiska Julia asszony elhunyt fiának, Somogyi Dezsőnek, emlékére egy nyiregyházi takarékpénztári részvényt tett le elidegeníthetetlen alapítványul, melynek kamataiból 3 évenkint 100—100 frtnyi jutalom tűzendő kisebb költői feladatokra. Alapítóink sorába léptek még: Bródy Zsigmond és Nagy Ivánné Csató Mária asszony 200 frttal, a budapesti ref. főgymn. önképző köre, Királyi Pál, Mailáth József és Pajor István 100—100 frttal. Ím ez anyagi gyarapodásunk, mely, beleszámítva Lukács Móricz nagy alapítványát, vagyonunkban, a tavaly kimutatott összeghez képest, körülbelül 12600 frt. többletet mutat. Új tagjainkra, e hó 11-dikén tartott választó közülésünkön, abban a biztos reményben adtuk szavazatunkat, hogy bennök Társaságunknak munkaereje, szellemi tőkéje gyarapszik. Két jeles, lantos költőt választottunk: BARTÓK LAJOST és VARGHA GYULÁT. Ápolják nemes buzgalommal továbbra is a költészet eszmé-

nyi kultuszát, mely maradjon mindenkor szemgyönyörködtető, lélek-vigasztaló édes virág az élet búzavetésében s ne legyen soha konkolylyá. Még egy választásunk volt: a mult évi február 15-dikén tisztujító közülést tartottunk, melyen a Társaság régi tisztikara új három évre nyert megbizást, míg peres ügyeink vitelére dr. Végh Arturt kértük föl, kinek önzetlen buzgóságáért Társaságunk már rég lekötelezettje.

És ezzel végezném, — oh bár végezhetném is! De jelentésemnek még egy lapja van hátra: egy gyászkeretű lap. Ez év a legsúlyosabb csapások esztendeje volt ránk. Kétszer tűztük ki fekete lobogónkat, mely nemcsak a mi veszteségünknek, hanem a nemzet gyászának volt jelképe. Kell-e nevökön neveznem öket? A múlt év október 22-dikén vesztettük el Arany Jánost, deczember 13-dikán Greguss Ágostot. A magyar kulturának nem volt ennél lelkesebb munkása, kitartóbb hirdetője, tanultabb szószólója; amannál nem született még fensőbb dísze. Mindegyikök Társaságunk körében aratta első sikereit: Arany *Toldi*jával, Greguss *Szépészet*ével; mindegyikök itt hallatta hattyúdalát is: Arany az *Éjféli párbaj*t, Greguss velenczei búcsú-költeményeit. Tisztök és szívök szerint a mieink voltak elejétől végig: Arany Társaságunk újjáébredése idejében igazgatónk volt, Greguss tizennyolcz éven át titkárunk s négy évig másodelnökünk. Aranyban a mi fejünknek koronája, a magyar költészet fejedelme esett el. Emlékét halhatatlan alkotásai: az igazi magyar éposz, a műballada és a költői nyelv, mely új erőt vett az ő lelkéből, őrízni fogják az időknek végeiglen, mint a tiroli lovagfejedelem ravatalát az ércz-óriások végetlen sora. Utána ment tudományos aesthetikánk legkiválóbb képviselője. Könyvei tanuskodnak róla, hogy senkisem követte oly híven Aranyunkat «költői álmaiba», mint Greguss; mily megható jelenés látnunk őt, midőn bálványát mintegy nyomon kiséri végső álmába is! Dicső halottunk és lelkes vezérünk! Senki sem érezte mélyebben és senki sem

magyarázta ékesszólóbban nálatok bölcseletét a fenségnek, mely parányiságunk éreztetésével lesujt, hogy a végetlen gondolatához fölemelhessen. Életetek és halálotok fenséges képeivel állunk szemben, — oh bár tanulni tudnánk tőletek! Tanuljunk, s a gyász felindulása érted, te nagyok legnagyobbika, és érted, te hívek leghívebbike, emelkedjék szellemetek megértésének vigasztaló magaslatára. Oda, a hol már nem gyászunknak, hanem dicsőségünknek és hitünknek és erényünknek példái gyanánt lebegtek.

III.

TÓTH LŐRINCZ FÉLSZÁZADOS ÍRÓI MUNKÁSSÁGÁNAK ÜNNEPE.

MEGÜLETETT DÍSZLAKOMÁVAL 1882. MÁJUS 12-KÉN.

I. GYULAI PÁL POHÁRKÖSZÖNTŐJE.

A Kisfaludy-Társaság nevében emelem poharamat és üdvözlöm önöket, uraim, a kik jelenlétökkel megtisztelték e lakomát, melyet Társaságunk Tóth Lőrincz félszázados írói pályájának ünnepére rendezett. Bizonyára Tóth Lőrinczet hosszú és munkás pályáján nem egy oly intézet és testület fogadta kebelébe, melyek sokkal magasabban állanak, mint a mi szerény Társaságunk. S hogy mégis mi kezdeményeztük és rendeztük ez ünnepélyt, szolgáljon mentségül az a körülmény, hogy Tóth Lőrincz mint költő kezdette írói pályáját, Társaságunknak egyik legrégibb tagja, s már alakulásakor tisztviselője volt. Abban a korban lépett ő az írói pályára, midőn a nemzetiség, hazafiság és haladás eszméit leginkább a költők hirdették, s egy új Magyarországról álmodoztak, a melyet közülök oly kevesen érhettek meg. Hozzájok csatlakozott ő is s a Bajza, Vörösmarty és Toldy *Athenaeum*ának lett buzgó dolgozótársa, s drámáival lelkesen gyámolította a Budán küzdő színészetet, mely végre egy pár év mulva Pesten állandó tűzhelyre talált. Politikai és jogi tanulmányai azonban csakhamar elvonták a költői pályától, de folyvást ugyanazon eszmék és érzések dobogtatták szívét, melyekért

mint ifjú költő lelkesült. Mindvégig költő maradt, mert a költészet nemcsak a szép versben nyilatkozik, hanem a szép életben is, s mi egyéb a szép élet küzdelme, a tudós és hazafi érdeme, mint nemes költői álmok megvalósítása? Tóth Lőrincz egy munkás, szép életben valósítá meg ifjú költői álmait, s a magyar tudományosságnak, társadalomnak és államnak kitünő szolgálatokat tett. Legyen ezért általunk üdvözölve ez ünnepélyes perczben, pályája félszázados emléknapján! Egyszersmind vele együtt üdvözlöm önöket is, uraim, a kik érdemei megtisztelése végett gyültek ez asztal köré. Éljen Tóth Lőrincz, éljenek vendégeink!

II. SZÁSZ KÁROLY BESZÉDE.

Uraim!

Midőn a Kisfaludy-Társaság részéről azon megtisztelő megbizatást nyertem, hogy veterán társunk írói föllépésének ötvenedik évfordulóján, tisztelői e körében, érdemeit alkalmi beszédben méltányoljam: egy perczig sem lehettem zavarban az iránt, mit kell, szabad és lehet ez alkalommal mondanom; legfölebb a tárgy bősége hozhatott volna zavarba, mert annyi sok érdemet röviden — egy asztalbeszédben — kellőleg méltányolni, nálam ügyesebb szónoknak is nehéz feladat. De megkönnyíti feladatomat az, hogy az ötven éves munkásságnak csak egyik oldala méltatását várhatja tőlem jogosan bárki is. Munkásságának másik — és pedig nagy terjedelmű — mezeje, kívül esik a Kisfaludy-Társaság munkálkodása s az én megitélésem körén. S bármily köztudomásúak és elismertek legyenek is *ezen* érdemei: azok tüzetes méltatását nálam mindenesetre hivatottabbra kell bíznom.

Zavarom másik szülője, a magamban az iránt fölvetett kérdés: kikhez kelljen intézni szavaimat? Ha ünnepeltünkhöz fordulok, mint egy ünnepi beszéd pathetikus jellege

talán követelné, szembe látszom őt dicsérni, a mi legalább is ízléstelen volna; az ízlés őreitől nyert megbizatást pedig legkevésbbé szabad úgy teljesítenem, hogy ízléstelenségbe essem. Ha pedig önökhöz fordulok, tisztelt uraim, olyanokat látszom oktatni akarni s olyanokra, a kik mindazt, a mit mondhatnék, legalább oly jól, talán jobban ismerik, mint magam.

Engedjék meg azért, hogy ünnepi beszéd helyett és páthosz nélkül, egyszerűen s közvetlenül, csak saját emlékeimet szedegessem össze s mintegy magamnak adjak számot benyomásaimról, melyeket bennem Tóth Lőrincz irodalmi pályája költött, attól a rég elmúlt időtől kezdve, midőn mint iskolás fiú, minden szép és nemes iránt lelkesülő s engem is lelkesítni törekvő atyámtól először hallám az *Atyátlan* és a *Szívhangok* költője nevét említtetni, egészen addig — az az mostanig — mikor a veteránnak dús élettapasztalásai kaptárjáról rajba induló *Méhek* zsongják körül fejemet, mézökkel kenve ajkaimat — vajha megérzenék rajtok! — s szelid fulánkjaikkal csiklándozva arczomat, míg zsongásuk elvegyül emlékeimbe s felkölti közülök még az elszunnyadtakat is.

Tóth Lőrincz költői művekkel kezdette írói pályáját, ki nem azokkal kezdi? De sokaknál az élet első szellőjének érintésére elhulló hímpor, áthatja illatával e virágszirom s gyümölcsöket is terem elhulltával. Az ilyeneknél nemcsak muló felbuzdulás, mely egynéhány rím elpendülése után lelohad, hanem komoly tanulmány s állandó törekvés a költői pálya; s ha még később lesodortatnak is róla, a költészet már átment életökbe, jellemökbe s örökre irányzója marad annak. Tóth Lőrincz e kevesek közül való.

Jelöljük meg, ha csak egyszerű fölemlítéssel is, írói pályájának kezdőpontját. Nem szerelmi dal, mint a tizenhét éves ifjutól várható lett volna, az érdem dicsőítése s a hála nemes szózata volt az, mi nevét a nyilvánosságnak átadta s egyetemi tanulótársai közt népszerűvé tette: a mindnyájok által tisztelt és szeretett tanár, Imre János a bölcsész és aka-

démikus halálára írt emlékóda, mely tegnapelőtt múlt ötven éve, hogy megjelent s szerény gyügyögéssel nyitja meg írójának azóta egy kis könyvtárra menő irodalmi dolgozatai hosszú sorát.

De csakhamar szélesebb tér nyílt költői törekvéseinek. Az akadémia csak az imént alakúlt volt meg, s kezdte meg működését. Élete első korszakában kevésbbé a tudománymívelés, mint a nyelvmívelés volt kitűzött feladata. S mivel a nyelvet nemcsak a grammatikusok, hanem a költők és szépprózaírók művelik, s műveli az írókkal együtt a színpad: az akadémia, a szépirodalom, s különösen a színi irodalom mívelésére fektette működésének legalább is egyik súlypontját.

Drámairodalmunk még úgy szólván gyermekczipőiben járt. Hisz állandó színház sem volt, mely az írókat buzdíthatta, jutalmazhatta s az író, a színész és a közönség kölcsönös egymásra hatása által termékenyíthette és képezhette volna. Thalia hivatott papja, Kisfaludy Károly, lehúnyta szemét az örök álomra; a *Bánk bán* költője, nem ismerve, nem méltányolva, elhallgatott. Vörösmarty első drámai kísérletei kevésbbé sikerülvén, még csak mint epikus és lyrai költő tündöklött. A drámairodalom tere majdnem üres volt, s meddőnek látszék.

Az akadémia a külföldi drámairodalom — régi és új — legjelesb termékeinek nyelvünkre átültetését is egyik feladatává tette, de az eredeti drámairodalom emelésére évenként pályadíjakat is tűzött. Vörösmarty *Vérnász*ával nyerte az első koszorút. De megmutatva az útat, mely az Olympra vezet, fiatalabbaknak engedte át a versenytért, s maga nem jelent meg többé rajta, bár drámái javát azután írta meg. De már iskola képződött körüle, mint Kisfaludy Károly körül is; s a hadjáratát épen akkor megkezdő franczia új romantikus iskola fejei Dumas és Hugo Viktor sem maradtak hatás nélkül. A részint ezek, részint Kisfaludy Károly nyomain indulók közül Szigligeti vált ki, a ki mindvégig híven

a dráma muzsájához, egyre növekedő szerencsével, sokasodó érdemmel és bokrosodó babérral futotta meg hosszú pályáját.

A VÖRÖSMARTY iskolájabeliek közt TÓTH LŐRINCZ válik ki legelőbb s leginkább. Négyszer jelent meg az akadémia versenyterén, s egyszer sem elismerés nélkül és mindig növekedő sikerrel. Négy szomorújátéka, melyek tehetsége folytonos fejlődésének fokozatait jelölik: *Átok, Ekebontó Borbála, Atyátlan, Hunyadi László.* A három első dicséretet s másodjutalommal akadémiai kiadást, a negyedik a száz aranyos jutalmat nyerte. Az első még a német sorstragédiák hatása nyomait viseli magán; a második a franczia romantika benyomásait érezteti; a harmadik, bár idegen tárgyat vett át, önálló felfogásról s a jellemfestésre fordított gondról tanúskodik; a negyedik történelmi s egyszersmind drámai érzékről. S az akadémiai versenyen kívül, *Vata*, melylyel a magyar történet drámai mozzanatai feldolgozására egyesült derék társaival együtt megindított történeti színműtárukat nyiták meg, s *Ronow Ágnes*, mely a Hunyadi-kori tanulmányoknak köszöné szintén létrejöttét, s az *Alkonyatkor* című sikerült helyzetvígjátékkal együtt jelent meg; összesen alig öt év alatt hét nagyobb drámai mű, melyekhez még egy pár kisebb vígjáték is járul: a komoly törekvésnek, melyet valódi tehetség támogat, élő bizonyságai. A hivatottság legbiztosabb jele: a haladás a tökély felé. S TÓTH LŐRINCZ drámaírói pályájának ez a jelleme. Utóbbi darabjai tanusítják tehetsége fejlődését s drámai alkotó ereje izmosodását. Az előbbiekben, a VÖRÖSMARTY drámai iskolájának sajátjaképp, sok még a lyrai elem; erősebb a dictióban, mint a cselekvény szövésében és a jellemek rajzában. De *Ronow Ágnes*ben és *Hunyadi László*ban érezhető a haladás az igazi drámai forma felé. Mily kár, — legyen szabad e körben, a jogász urak engedelmével, kik a múzsától elpártolt költőt büszkén nevezik magokénak, mondanunk, — mily kár, hogy ünnepeltünk drámaírói pályája itt megszakad. A mit e téren nyújtott, a fiatal erő hév lelke-

sedésében, csak egy szép pálya kezdete még. Mire vihette volna ily kezdet után!

A dráma mellett, hasonló kedvvel, bár kevesb terjedelemben, pedig sajátlag tán még határozottabb tehetséggel művelte a lyrát is. Hangjai őszinték, kebelből fakadók — azért találóan is nevezte *szívhangok*nak, mikor kötetbe gyűjté össze — tartalmasok s formára szépek. A Vörösmarty és Bajza lyrájának nemes hatása érzett rajtok, mint az Erdélyi, Garay s Vachott Sándor költészetén is, de mindeniköknek saját külön egyénisége s Tóth Lőrinczé is, ki könnyen fogadta a benyomásokat s jó tanítvány volt a mesteriskolákban mindig: de szolgai utánzóvá nem vált soha. Írói jelleme is emberi s férfiúi jelleme nemes vonását viseli magán, a sajátságát nem hagyó, de azt formálni, fejleszteni, nemesíteni tudó s akaró *egyéniségét*.

Költészetéhez méltó prózája is. Valódi szép-próza, melynek bélyege a csín, fárasztó csiszoltság nélkül, arányosság s összhang a tartalom és forma közt. Novellái, miket pályája legkezdetétől fogva írt, s melyek legjobbjaival *Uti Novellák* czíme alatt összegyűjtve is megajándékozta az őt szívesen olvasó férfi- s hölgyvilágot; irodalmi s színbírálatai, melyek ép annyi tanulmányról, mint fínom megfigyelésről s lelkiismeretes műgondról tesznek tanubizonyságot; uti rajzai, melyeket a hazai utakon kívül két ízben a külföldön tett nagyobb nyugati utazásaiból, részint folyóiratok tárczáiban, részint — első nagy útjáról — hat füzetes *Uti Tárczá*jában bocsátott közre, s melyekben annyi a tanulmány, mint a költői lelkesedés, oly alapos az intézmények ismertetése, mint elevenek a természet és művészet szép alkotásairól nyert benyomások, oly gazdag a tartalom, mint szép a forma: — mindez kézzelfogható bizonyság arra, hogy a költői szellem nincs a kötött beszéd formáihoz kötve nyilvánulásaiban.

Mit mondjak? Még jogi s politikai iratain is e szellem nyilvánul! Nem szólok kodifikáczióiról s törvény-paragrafkommentárjairól; ezeknek a költői szellem, ha beléjök

nyúlni engedi, csak árthatott volna; de jogbölcsészeti eszméket fejtegető műveiben, melyeknek száma szintén nem csekély, melyeket egyenként neveznem nem szükség, úgy akadémiai értekezésein s emlékbeszédein s a Kisfaludy-Társaság körében tartott beszédein és felolvasásain, politikai s írói jellemrajzain, egy szóval minden dolgozatán, a hol a szépprózа érvényesíthette a maga jogait, az arányosságot, a formát, a kifejezésbeli csínt, az ízlés és költőiség szelleme leng, varázsfátyolként, mely nem rejti el, sőt gyöngéd leleplezéssel jobban kiemeli az idomokat.

Igen; az élet gondjai s a szaktudomány elvonták őt a költészettől, de hibásan mondám előbb, hogy hűtlenné tették hozzá. A kit a múzsa homlokon csókolt, ha akarná sem törölhetné le többé csókja nyomát homlokáról. Ő nem is igyekezett letörölni azt. Megszépítette vele gondjait és gondolatait, tanulmányait s egész életét; a múzsával zárkózott be családi szentélyébe s írószobájába; megtűrte hivatali asztala s birói széke mellett is. S az akták fiókja mellett mindig volt egy kis fiók — a költemények számára. E kis fiókot nekem jutott először a szerencse kinyitnom, mikor az *Árvízkönyv* számára egy pár méhet kiszabadítottam kaptárja téli börtönéből s hogy a közcsapás árvizei fölött, mint a Noé galambja zöld ággal, ők is egy kis hímpor mézével röpködjenek. Aztán egyes kisebb rajok szabadultak ki s a Kisfaludy-Társaság hallgató közönsége szíves örömmel tapsolt szelíd zümmögésüknek. Most e tavaszi nap öröme, a munkás-élet jubileumára, kicsalta az *egész rajt!*

«On revient toujours à ses premiers amours», mondám egy más helyen ugyanez alkalomból; helyre kell igazítnom a hibásan ejtett szót. Tóth Lőrincz nem tért vissza a költészethez, első szerelméhez. Soha nem is pártolt el attól.

Ne is pártoljon el; s az se tőle! Lelke ifjúságát az tartotta — az tartsa fönn tovább is mindvégig. Tegye az széppé élete alkonyát, mint rózsákkal hinté hajnalát s megaranyozta delét. Cserkoszorújába, melyet polgári s tudományos érde-

mei fontak halántékai körül, fűzzön az virágokat, melyeknek kelyhében méz és illat vegyül: méz, mely tovább is odacsalja a méheket s illat, hogy birtokosán kívül mások is élvezhessék. Éljen soká, testben épen, lelkében munkakedvvel s vidám elevenséggel; hogy Nesztor korát érve, nesztori bölcsesége mézédes szavait még az utánunk jövő nemzedék is hallgathassa s meritsen példájából lelkesedést a haza szeretetére, a szép és az igaz kultuszára, a jellemtisztaságra s az erény és költészet szép-életére.

Poharamat Tóth Lőrincz hosszú s boldog életére ürítem. Éljen!

III. TÓTH LŐRINCZ VÁLASZA.

A fentebbi beszédekre Tóth Lőrincz meghatott hangon fejezte ki hálás köszönetét. Nem volna őszinte — úgy mond, — ha meg nem vallaná, hogy jóakarói rokonszenvének e nyilatkozata szívének igen jól esik, azonban nem találva a kellő szavakat, melyek méltó alakban fejezhetnék ki érzelmeit, eszébe jut ifjusága feledhetetlen barátjának s vezérének, halhatatlan költőnknek, Vörösmarty Mihálynak egyik legszebb verse, melyben meg van írva, hogy «nem érez, a ki érez szavakkal mondhatót». Elég sokáig élt már s eléggé volt alkalma tanúlságokat meríteni a viszontagságos életből, hogy távol legyen tőle minden üres hiuság s nevetséges külsőségeknek örülő becsvágy; de egyszersmind, hogy teljesen értékelni s meleg szívvel méltányolni tudja azt, a mi az életben valóság, a mi annak valódi becsét s fűszerét képezi. Ez pedig nem egyéb, mint a «jók» részéről tapasztalt rokonszenv és szeretet, s épen azért érez oly igaz és benső örömet a mai, reá nézve megtisztelő összejövetel felett, mert azt a jók, a nemesek rokonszenvének köszöni. Hosszú életpályáján, melyen át sok öröm és sok szenvedés érte, azon hitet szerezte meg, hogy az élet keserüségeit, a

sors csapásait is férfiasan el lehet viselni; de az élet örömeinek jó ízét is csak a teljesített kötelesség tiszta öntudata mellett lehet teljes mérvben élvezni, s hogy a kötelességérzet múlhatatlanúl megtalálja legszebb jutalmát, a mely nem a hiuságnak hizelgő külső ragyogásban, czímekben s rendjelekben s nem is a sokszor elfogúlt s elvakúlt tömegek ujongásában áll, hanem a megnyugtató öntudatban, s a valódi jóknak méltánylásában és szeretetében. — Sokfelé forgácsolt csekély erőmmel kitünőt semmi téren sem alkothattam, úgy mond tovább, s öntudatosan csak annyit fogadhatok el a meg nem érdemelt dicséretekből, hogy meg volt bennem, kis erőm mellett, a tiszta és buzgó jóakarat, s a hű és szorgalmas közmunkásnak kötelességérzete. Annál hálásabbnak kell lennem, hogy jelentéktelen, de sok ágú fáradozásaimat a közügyek többféle terén a legszebb jutalommal kegyeskednek kitüntetni, mely becsületes törekvésű embert érhet, t. i. nagybecsű elismeresük s rokonszenvük nyilatkozatával. Barátim örökifjúnak nevezgetnek, ha kellemeset akarnak mondani, mert ősz hajaim alatt piros arczom van; de én jól tudom, hogy az esthajnal is piros színt mutat, bár igen közel van már hozzá a sötét éjtszaka, mely örök nyugalmat ad. Hátralevő rövid napjaimat csak barátim szeretete édesítheti meg, s ezeket, életem estéjén, arra kérem, hogy a szíves és kegyes rokonszenvet, melyet irántam bizonyítottak, ha majd én nem leszek, ruházzák át családomra, gyermekeimre! Azután poharát az összes jelenlevő hazafiak boldogságára, s minthogy ezek csak úgy lehetnek boldogok, ha a magyar haza is az, a haza jóllétére üríté, s meleg kézszorításokkal fogadta az üdvözlő vendégek csoportját.

IV.

ARANY JÁNOS RAVATALÁNÁL.

GYULAI PÁL BÚCSÚSZÓZATA A KISFALUDY-TÁRSASÁG NEVÉBEN 1882. OKTÓBER 24-DIKÉN.

Oh halhatatlan halott, mielőtt elhagynád e csarnokot, küzdelmeid, szenvedéseid és dicsőséged színhelyét, fogadd búcsúját a Kisfaludy-Társaságnak is, mely először koszorúzta meg lantodat s melynek kebelében zengted el hattyúdalod is. Egy nagy költő és egy jó ember hunyt el benned; nagy elmédet csak nagy szíved multa felül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe voltál. A költő és ember egy volt benned. A képzelet magas röptét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az örök erkölcs igaz cultusát egyesítéd műveidben. A népköltészetből merítéd ihleted, régi hagyományaink lelkesítettek s az egyszerű nép-ének formájában ki tudtad fejezni az ó és új kor remekíróin művelt szellemed egész gazdagságát. A magyar nyelvművészet felülmulhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar jellem valóságos typusa voltál, minden erényével, gyöngeségei nélkül. Oh mennyit vesztettünk benned, oh mennyi mindent takar e koporsó! A fájdalom elfojtja a szót, csak könnyeink omlanak. Isten veled, Isten veled, Isten veled!

V.

GREGUSS ÁGOST MÁSOD ELNÖK VÉGTISZTESSÉGE.

I. GYULAI PÁL BESZÉDE.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGNAK 1882. DECZEMBER 14-DIKÉN TARTOTT RENDKÍVÜLI ÜLÉSÉN.

Tisztelt Társaság! Ismét egy gyászhír bejelentése végett voltam bátor önöket e rendkívüli ülésre összehívni. Greguss Ágost társunk, Társaságunk másodelnöke, majdnem két évtizeden át titkára, folyvást nagybuzgalmú és érdemű tagja, f. hó 13-án reggel hét órakor meghalt. Már hónapok óta el voltunk készülve e csapásra, mégis oly váratlan ért bennünket, mert az emberi szív kimeríthetetlen a reményben s csak akkor érzi igazán a veszteség fájdalmát, midőn már többé nem remélhet.

Ha van köztünk valaki, a kinek élete mintegy összefonódott Társaságunk történetével, bizonyára elhúnyt társunk az. Még mint fiatal író Társaságunk kebelében lépett fel; æsthetikáját, az első magyar nyelven írt rendszeres æsthetikát, már 1847-ben elfogadta Társaságunk kiadás végett s az első magyar könyv, mely 1849 októberében, a nagy katasztrófa után, megjelent, e munka volt. Szerzője bujdosott, majd elfogatva börtönben szenvedett, s midőn kiszabadúlt, elüzetve tanári székéről, 1853-ban Pestre jött s azon csekélyszámú írói csoporthoz csatlakozott, mely a fővárosban, mint a hazafiság és nemzetiség képviselője, a jövő reményeit hirdette.

E szomorú években csakhamar a nemzeti műveltség egyik kiváló bajnokává emelkedett. Aesthetikai, kritikai és irodalomtörténeti dolgozatai éles észt és nagy műveltséget tanusítottak s hatással voltak irodalmunk fejlődésére. Majd viszonyaink jobbra fordultával mint az akadémia tagja s a Kisfaludy-Társaság titkára még nagyobb munkásságot fejtett ki; számos philosophiai értekezést és irodalmi essayt írt, melyek két kötetben összegyüjtve is megjelentek s irodalmunkban az ily fajú művek legjobbjaihoz tartoznak. Társaságunk évkönyveit, kiadványait éveken át szerkesztette és műfordítványaival gazdagította. Két nagyobb eredeti műve is, a *Balladáról* és *Shakespeare pályája* címűek, szoros kapcsolatban vannak társaságunk irányával. Az első népköltési gyüjteményeink alapján tárgyalja és állapítja meg a ballada elméletét annyi tudománynyal, éles észszel, szellemmel és önállósággal, hogy egyetlen költői műfaj elmélete sincs megírva igy irodalmunkban. A második nagyobb mű, melyet az akadémia megbízásából írt, mintegy bevezető könyv társaságunk magyar *Shakespeare*-jéhez, melynek létrehozásán ő is annyit fáradozott. Harmadik nagyobb művét, az újabb rendszeres æszthetikát, melylyel őt társaságunk megbízta, nem fejezhette be, bár arra közülünk senki sem volt hivatottabb, mint ő. Meggátolta a halál. Az írók munkássága, még a legnagyobbaké is, rendesen töredék marad, elég ha jelentékeny része lehet a nemzeti irodalom nagy egészének.

Greguss hatott kortársaira mint ember és író egyaránt munkásságával, tudományával, jellemével. Hazafisága, emberszeretete, buzgósága és becsületessége emlékét sokan őrizzük szívünkben. De volt lelkében egy vonás, mely kiválón jellemzi őt, s melyet bár örökölnénk mindnyájan tőle. E vonás a philosophiai szemlélődés és vallásos érzés vegyülete, a philosophiai nyugalom és vallásos resignatió összeolvadása. Lehetetlen megindulás nélkül olvasni utolsó költeményeit, melyekben lelkének az egy egész életén át gyüjtött kincsét oly őszintén feltárja. Panasz nélkül tűri szenvedéseit és

nyugodtan, megelégedve búcsúzik el az élettől. Hálás a multért s nem esik kétségbe a jövendő miatt. Egy félszázadnál többet élt épségben, szeretve, tisztelve — úgy mond — hány embertársának jutott ez részül, hányan dőltek ki a pálya küszöbén vagy derekán, vagy tévedtek el az élet útjain? Ő is sok próbán ment át, de megőrizte hitét Istenben, a kit egy-egy hamar kész bölcs oly könnyen megtagad; emberben hogy vív nagyért, bár gyöngesége gyakran megingatja; nemzetében, bár túlbuzgó hívei félre csalnák, ellenségei pedig vesztét jósolgatják. Teljék be hited, áldás emlékedre elhunyt társunk és philosophiai szellemed, vallásos vigaszod enyhítse a mi fájdalmunkat is!

II. SZÁSZ KÁROLY BÚCSUBESZÉDE GREGUSS ÁGOST KOPORSÓJÁNÁL,

A KISFALUDY-TÁRSASÁG NEVÉBEN 1882. DECZEMBER 15-DIKÉN.

Elvégeztetett! A mi barátunk kiszenvedett — s tövisekkel vetett ágya helyett a koporsó nyugalmas párnáján alszik már. Övéi nem nézik tovább szívszakadva, kínos szenvedéseit s lassú elmúlását, melyben — mint kialvó mécs kanócza, az utolsó csöpp olaj fölemésztődése után — még küzd a pislákoló világgal, míg a mindent elborító árnyba visszaesik.

Ő nem szenved többé — s ez a tudat, még nagy veszteségünk érzete mellett is, vigasztaló.

Mert veszteségünk nagysága csakugyan nem is éri be kisebb vigasztalással. Hetek és hónapok óta készültünk e csapásra; s mégis, — mint Társaságunk, melynek nevében szólok e koporsónál, a Kisfaludy-Társaság elnöke tegnap oly szépen mint igazán mondá — «mégis váratlanúl talált. Az emberi szív oly kimeríthetetlen a reményben, hogy csak akkor érzi igazán a vesztés fájdalmát, mikor nem remélhet

többé.» Bármily bizonyosnak hittük, láttuk is a csapás bekövetkezését, szívünkben akkora helyet követelt magának a remény, hogy a fájdalom teljessége nem férhetett el benne.

Most már bizonyos. A csapás bekövetkezett s a fájdalom most már egész jogát követeli. Meg is kapja, mert a földi reménynek, a koporsóval szemben, nincs többé helye szíveinkben.

Ecseteljem-e veszteségünk nagyságát s felsoroljam fájdalmunk jogczímeit? A m. tud. akadémia, melynek 1858 óta, tehát huszonnégy éven át, előbb levelező, majd rendes, legutóbb igazgató tanácsi tagja is, — a Kisfaludy-Társaság, melynek 1860-ban új életre ébredése óta, tehát huszonkét éven át rendes tagja, tizennyolcz éven át titkára s mozgató lelke, utóbb másodelnöke, — a tudomány-egyetem, melynek egyik bölcsészeti tanszékén tizenegy év óta a szép, jó és igaz hirdetője vala — mindhárman egyik elsőrendű díszöket vesztették el s gyászolják benne. De működése és hatása nem szorítkozott e testületek körére. Mint író és tudós, költő és művész, egész nemzetének élt s összes irodalmunkra hatott. Kora ifjúságától végleheltéig a szép, jó és igaz szolgálatában állott, fölkent papja és buzgó apostola e szellemi háromságnak. Ez is, mint a hit szentháromsága, három és egy. Az igaz a tudományban, a jó az erkölcsben, a szép az érzésben és ízlésben: csak három különböző nyilvánulása ugyanazon egy eszménynek. Nála legalább az volt: ő a hármat soha sem választotta el egymástól, mindig együtt hirdette. A szép mű és szép tett, szerinte, csak azon egy forrás két kilövellő sugára, azon egy törzs két hajtása. Az igaz: a jó; s a jó és igaz: szép; ez volt az ő tanai foglalatja. Az eszmény a művészetben: a szépen nyilatkozó igaz, s az eszmény az életben: a szépen nyilatkozó jó. S ez a kettő csak egy dolognak két oldala.

Szép, jó és igaz! De az ő jellemképe még e három felséges vonással sincs kimerítve. A hol a bölcsész kereste és

megtalálta az igazat, a művész és műbiráló a szépet s az erkölcsi ember a jót: a hivő ugyanott találta azt is, a miben megnyugodjék «gyermekszívvel, öntudatlan.» Nem csak mint bölcsész hitte és hirdette a személyes istent s küzdött annak jogáért hitünkhöz, hanem szíve, egyéni élete legbensejében ragaszkodott ahhoz. Még a mi az embert és hitét legerősebben megpróbálja, — szenvedéseiben sem tántorodott el attól. Testvére kis fiát, ki sajnálkozott szenvedésein, még halálos ágyán is szeliden oktatta, hogy zugolódni nem szabad, mert nem tudjuk, mire jó a szenvedés s mivel lesz kárpótolva és javunkra irva amott, a mit itt tűrünk. Egyik barátjának pedig, utolsó napjai egyikén mondá: «oly erősen hiszem az istent, oly végtelenül imádom nagyságát, hogy nem is merek eléje menni nyomorommal, s könyörögni, hogy enyhítsen rajta; ő tudja, miért teszi; neki nincs szüksége rá, hogy feltúrjam előtte sebeimet, s én nem szorulok vigasztalásra, az ő kezében tudva magamat.» Valóban, Seneca több bölcsészi nyugalommal nem nézte, a langyos fürdőben, elfolyni megnyitott ereiből vérét, mint ő számlálta homok-órája lassan lepergő szemeit.

De vajjon szenvedett-e valóban? Nem panaszkodott soha; legalább magáért nem; csak azért, a ki életének hű őrangyala volt, a ki érette és vele szenvedett. Annak a fájdalma fájt neki, annak a könyei égették sebeit. De annak a hű keblén s ölelő karjai közt halt meg, csak ezt susogva: «Csókolj meg, — a viszontlátásig!» — s ez oly nagy vigasztalás volt mindkettejöknek.

Ötven évnél tovább tanulta s gyakorolta az ember nagy feladatát: jól és szépen élni. Utoljára maradt a feladat legnehezebb része: jól halni meg, s ő ezt is olyképen oldotta meg; mint az előbbit. Életének, mint a tragédiáknak, legutolsó szakasza, bár legszomorúbb, a legfelségesebb s lélekemelőbb is.

Mert nyugadt öntudattal hajtotta le fejét a nagy álomra: a hűn teljesített kötelesség öntudatával. Tudatával annak,

hogy az eszmék és eszmények, a melyekért küzdött, méltók voltak a küzdő veritékére s megérdemelték a leghívebb önfeláldozást; s hogy önfeláldozása nem volt hiában: a nemzet, melynek jó s balsorsában oly hű fia, az irodalom, melynek majd negyven éven át oly buzgó munkása vala, élni s virulni fognak, s az ő munkája, ha egyben-másban félbe maradt is — mert a ki véglehelletéig dolgozik, hogyne hagyna valamit befejezetlenül is? — beleolvadt az egészbe s előbb vitte azt. Ő, halálos ágyán visszatekintve pályájára, hálás volt a múltért s bízott a jövőben; kritikus lelkét kishitűség egy pillanatra sem foglalhatta el, mert oly hite volt az igazságban, hogy a diadal felől nem kételkedhetett.

Mi se kételkedjünk. Ha egyesek munkája félben marad is, a részek beilleszkednek az egészbe s a haladás bizonyos. A hullámok fölemelkednek s elsímulnak a folyó tükrén, de a folyó halad, *általok halad* tovább. A mi barátunk élete sem veszett el nyomtalan, munkája sem marad csonkán mert megvan benne az összhang, mely azt töredékben is egészszé teszi. Nem tört szobor az ő jelképe, hanem egyenesen ég felé emelkedő sugár oszlop. Méltán megilletik azt a mi koszorúink.

III. A KISFALUDY-TÁRSASÁG RÉSZVÉTIRATA GREGUSS ÁGOST ÖZVEGYÉHEZ.

Nagyságos Asszony!

A Kisfaludy-Társaság azt a szomorú kötelességet rótta ránk, hogy tolmácsai legyünk nagyságod előtt a társaság fájdalmának, mely Greguss Ágost elhunytával érte. A boldogult kitünő tudóst és írót, ma már gyászolt társunkat, két évtizednél hosszabb időn keresztül a legszorosabb kötelékek kapcsolták Társaságunkhoz. Titkári

tisztében tizennyolcz évig lankadatlan odaadással intézte ügyeit, s négy éven át mint másodelnök, hasonló buzgalommal és szeretettel vett részt vezetésében. Az érdemek, melyeket a Társaság újjászervezésében és megszilárdításában, munkássága gerjesztésében és támogatásában, irányzásában és virágoztatásában szerzett, bokrosok voltak: a ragaszkodás, melylyel iránta viseltetett, meleg, munkás és változatlan; a dísz, melyet tőle nyert, nemes és kiváló. Ezek jogán nevezhettük mi őt különösen magunkénak mindazon intézetek között, melyeknek rész jutott gazdag munkásságából.

A szép mívelése és magyarázata volt díszes föladata életének. Ez szerzett és őriz meg neki tisztes helyet a magyar művelődés harczosainak, a magyar tudomány munkásainak előkelő sorában. A szép művelése és magyarázata: feladata társaságunknak is. Íme, a szoros kapocs, mely őt hozzánk fűzte. Eszméi sehol sem ébresztettek élénkebb viszhangot, könyvei sehol sem tettek mélyebb benyomást s halála sehol sem keltett általánosabb fájdalmat, mint a Kisfaludy-Társaság körében. E fájdalmat kell tolmácsolnunk nagyságod előtt. Részvétünk kímélni kívánta az újon szakadt sebet s csak késlekedve, ma lépünk vele be a családi szentélybe, mely tanúja volt, hogy tudománya magasztos igéit mikép tudta a boldogult testté tenni életének nemes intézésében. Mi könyveiből tanultuk a szépet, nagyságodnak szívével tanította azt. És volt-e mesternek valaha méltóbb tanítványa? A mi gyászunk most, mely a kihült elmét s a megmerevült munkás kezet illeti, félénken közeledik nagyságod fájdalmához, mely a dobogni megszünt szivet gyászolja. Nem merjük azt mondani, hogy osztozunk e gyászban, mert jól tudjuk, hogy nagyságod senkinek sem enged osztályt fájdalmában. De bár enyhítné ez osztatlan bánatot a mi bánatunk, mely kegyelettel, szinte családi kegyelettel őrzi és fogja őrizni mindenkor Greguss Ágost emlékét. Hálája és tisztelete környezi és fogja környezni mindig a nevet, mely dísze volt, míg élt és dísze holta után is.

Fogadja, Nagyságos Asszony, legmélyebb részvétünk és tiszteletünk nyilvánítását.

Budapesten, 1883. január.

A Kisfaludy-Társaság megbizásából:

Gyulai Pál, elnök.

Beöthy Zsolt, titkár.

VI.

JELENTÉS A LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOMRA HIRDETETT PÁLYÁZATRÓL.

FELOLVASTATOTT 1883. FEBRUÁR 7-DIKÉN.

E pályázatra kívántatott «Egy, a hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitünt nő élet- és jellemrajza szépprózában.» Mindössze csak két munka pályázott, és ezek sem sikerrel, — részben a feladat félremagyarázása folytán.

Az I. számú pályamű *Széchy Homonnai Mária*. Jeligéje: «Nobilitas sola est atque unica virtus (Juvenalis)», szorgalmasan gyüjtött adatokból, többnyire a gömörmegyei ág. ev. esperesség levéltárának adataiból beszéli el Széchy Györgyné viszonyát a protestáns egyházhoz és iskolaügyhöz, s egy kissé kenetteljesen ugyan, de elég érdekesen vázolja e kiváló nő érdemeit az ág. hitv. egyház és iskolaügy körül. A magyarországi protestáns egyház történetéhez a dolgozat néhány figyelemre méltó adatot tartalmaz; de mint Széchy Györgyné élet- és jellemrajza már csak azért sem mondható sikerültnek, mivel voltaképen a jellemzendő nőnek csakis ezen egy oldalát és azt is igen szűk szempontból tárgyalja. Nem rójjuk fel szerzőnek hibáúl, hogy tárgyát félre nem ismerhető felekezeti szempontból fogta fel; de azt már épen nem helyeselhetni, hogy tárgyalása is minduntalan átcsap a délutáni prédikációk stilusába és hangulatába.

Jóval magasabban áll a második pályamű: *Szilágyi*

Erzsébet. Jeligéje: «Szilágyi Erzsébet levelét megírta (Arany).» Gondolkodó fő, művelt író és kiválóbb stilista dolgozata. Ha a szerző mégis eltévesztette czélját, annak főoka a tárgy szerencsétlen megválasztásában rejlik. Szilágyi Erzsébetnek sem életét, sem jellemét nem ismerjük. Sokkal kevesebb adat maradt reánk Hunyadi János nejéről s Nagy Mátyás anyjáról, sem hogy a *történész* ezekből akár Szilágyi Erzsébet életének összefüggő történetét elmesélni, akár jellemének főbb vonásait kiemelni s életteljes képpé feldolgozni képes volna. S így szerzőnk sem képes Szilágyi Erzsébetnek sem életrajzát elbeszélni, sem jellemét rajzolni; hanem érdekes és vonzó vázlatban meséli el a Hunyadiház nagy történeteit s beleszövi — egyéni felfogása szerint — Szilágyi Erzsébet gondolatait, tapasztalatait, érzéseit, melyekről mit sem tudunk. Az egész dolgozat tehát fikczió történeti háttérrel; — egy-két történeti adatot leszámítva, Szilágyi Erzsébet élete és jelleme az előttünk fekvő dolgozatban tisztán képzeleti alkotás, költészet.

E második pályamű szerzője a dolgozatához írt előszóban a feladattal magával is foglalkozik, s mivel a pályakérdés a szabályok értelmében, még egyszer kitűzendő, az ügy érdekében vélünk cselekedni, midőn a t. pályázó e megjegyzéseire reflektálunk. Szerinte «a Kisfaludy-Társaság e pályakérdés kitűzésével nem valamely komolyabb történelmi, hanem inkább egy, a magyar nők számára írt könnyebb szépirodalmi olvasmányra czélzott.» Az ellentét e mondatban nem nagyon sikerült. Szépirodalmi olvasmány alatt vagy novellát illetőleg regényt, vagy csak művészi megalkotással, szép stilben dolgozott művet érthetni. Felteszszük, hogy a szerző ez utóbbit értette és ennyiben helyesen fogta fel a Kisfaludy-Társaság czélzatát. De nem értjük, mily ellentétben álljon e szépen írott, művészien megalkotott munkával a «komoly történelmi olvasmány»? Egy nő élet- és jellemrajzáról levén szó, még kevésbbé érthetjük az ellentét alapját és indokoltságát. Vajjon Gregoroviusnak

*Lucrezia Borgiá*ról vagy *Athenais*ról írott könyveit, melyek a történeti tudomány és a szépprózа legmagasabb igényeinek egyaránt megfelelnek, komoly vagy könnyebb szépirodalmi olvasmánynak tekintené-e a szerző?

«Nem akar ez egyszerű rajz — mondja tovább a szerző — tudományos történelmi mű igényével, új buvárlatok s kutatások eredményével, eddig ismeretlen adatokkal lépni fel; czélja egyedül, a már ismert történeti alapon, egy nagy és dicső magyar nő képét állítani elő oly keretben, mely a képet beszegélyezve, szebbnek s tetszetősbnek tüntesse föl s élénkebb színekkel, mint a milyeneket a száraz történeti előadás szokott.» E szavakban a szerző elég helyesen írja körül feladatát, mert a Kisfaludy-Társaság csakugyan nem akar új felfedezéseket, hanem csak a már meglett búvárlatoknak művészi feldolgozását kívánja. De a kitűzött feladat természeténél fogva, *történetet kíván, nem költészetet.* Azért eleve is czélt nem érhet az a szerző, ki dolgozata tárgyául a magyar multnak oly alakját választja, *a kiről jóformán semmit sem tudunk.* Még ott is, hol a pályázók nem egyenesen történeti forrásokból meríthetnek, pl. a jellemzett nő *magánéletének* rajzában, követelnie kell Társaságunknak, hogy a szerzők *korabeli forrásokból* merítsék képükhöz az anyagot és a színeket. Szilágyi Erzsébetre szabad pl. ráruházni, a mit a források *a XV. századi magyar főrangú nők* szokásairól, életmódjáról stb. nyujtanak, sőt ily eljárás nélkül életteljes képet senki sem fog rajzolhatni az elmult századoknak még legismertebb nőalakjairól sem; — de ennél tovább a szabadabb költői alkotás joga nem terjedhet, mert különben kaphatjuk ugyan egy *nőnek* élet- és jellemrajzát, de a ki megszünik történeti alak lenni.

Nem olyan csekély azon kiváló magyar nők száma, kikről forrásaink többé-kevésbbé gazdag anyagot nyújtanak. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk: Mária királyné (II. Lajos neje), Lorántffy Zsuzsánna, Báthory Zsófia (II. Rákóczy György neje), Thurzó Erzsébet, Mária Terézia stb.,

stb., — úgy, hogy az oly teljesen árnyékszerű alakok választását, milyen Szilágyi Erzsébet, még az életteljesebb alakok hiánya sem igazolja.

Egyhangú véleményünk szerint tehát a pályadíj ezúttal ki nem adható, a kérdés pedig a szabályzat értelmében ismétlendő. *

Budapest, 1883. február 6.

Szász Károly.
Heinrich Gusztáv.
Salamon Ferencz.

* E jelentés alapján a Társaság elhatározta, hogy a pályadíjat nem adja ki.

VII.

A KISFALUDY-TARSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

I. **Kívántatik, forrástanulmány alapján, a magyar játékszín története, kezdetétől fogva a pesti nemzeti szinház megnyitásáig. (Kitüzetett 1882. február 8-dikán.)**

E feladatra nézve a tárgynak következő mozzanatai tájékoztatólag ajánltatnak a pályázók figyelmébe:

A magyar játékszín legrégibb nyomai; mysteriumok, iskolai drámák, idegen színészek hazánkban. A nemzeti játékszín eszméjének megpendítése és felkarolása irodalmi úton II. József germanisatiójának idejében. Az első magyar szintársaság létrejöttének indító okai és körülményei. Az úttörők küzdelmei, vándorlásai és megtelepülése a budai színházig; ennek története. Viszonyuk az országos kormányhoz és egyes törvényhatóságokhoz; a censura; pártfogóik és ellenségeik. A magyar drámairodalom fejlődése a színészet által; eredeti és külföldi műsoruk; színészek irodalmi munkássága. Kiemelkedő alakok színészi jellemrajza, a fontosabb életirati adatokkal. A színkritika fejlődése.

Jutalma, fele részben a budapesti nemzeti színház adományából, 200 arany.

Benyujtásának határideje: 1884. november 30-dika.

II. **LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Kívántatik egy, a hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitünt nő élet- és jellemrajza szépprózában.** Terjedelme lehet két—tíz ív. (Másodszor kitüzetett 1883. február 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1883. november 30-dika.

III. **LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Kívántatik egy víg éposz.**

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1883. november 30-dika.

IV. **LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Kívántatik Kisfaludy Sándor életrajza és munkáinak kritikai méltatása.**

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1884. november 30-dika.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fen kitett határidőig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közől csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Lukács Krisztina-jutalommal koszorúzott munkákra nézve azonban a Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanúl fölvehesse, sőt ha szerzőjök egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa. A magyar színészet nyertes történetének kiadási joga is, a rendes tiszteletdíj mellett, első sorban a Kisfaludy-Társaságot illeti.

VIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG VAGYONÁNAK ÁLLÁSA

1882-dik évi deczember 31-kén.

1. Kinn fekvő alapítványokban	13,470 frt.	
2. Értékpapirokban névérték szerint, és pedig:		
a) 5½ % magyar földhitelintézeti záloglevél	30,000 «	
b) 5%-os magyar földhitelintézeti záloglevél	21,300 «	
c) 6%-os aranyjáradék	5,700 «	
d) 4%-os magyar aranyjáradék ...	2,700 «	
e) magyar földtehermentesítési kötvény	100 «	
3. Győri takarékpénztári könyv ...	37 «	
4. Készpénz	5,426 frt. 90 kr.	
Összesen	78,733 frt. 90 kr.	

IX.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1883. FEBRUÁR 11-KÉN TARTOTT HARMINCZÖTÖDIK

KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI:

1. *Gyulai Pál elnöki megnyitó beszéde.*
2. *Beöthy Zsolt titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.*
3. **Lukács Móricz emlékezete,** *Szász Károly r. tagtól.*
4. **Elegiák,** *Dalmady Győző r. tagtól.*
5. **Széchenyiné gróf Széchenyi István Hiteléről,** *Zichy Antal r. tagtól.*
6. **Babett,** *novella Baksay Sándor r. tagtól.*
7. *Csiky Gergely másod-titkár jelentése az 1882-dik évi pályázat eredményéről.*
8. *Az új jutalomkérdések kihirdetése.*
9. *Elnöki zárszó.*

X.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1882/83. ÉVI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL KÖZLEMÉNYEK.

1. Elnök bejelenti, hogy Kisfaludy Károly mellszobra megérkezett.

Határozatba megy, hogy a szobrászhoz, Kiss Györgyhöz köszönő levél intéztetik, a mellszobor pedig a M. Tud. Akadémiának felajánltatik.

2. Titkár bejelenti, hogy a megválasztott rendes és levelező tagok közül Endrődi Sándor, Heinrich Gusztáv, Mikszáth Kálmán és Neugebauer László levélben jelentették ki a választás elfogadását.

Örvendetes tudomásul szolgál.

6. Pajor István Balassa-Gyarmatról beküldi Székács József tíz kiadatlan levelét.

A levéltárba kerülnek.

7. Titkár bemutatja a stratfordi Shakspere-Memorial köszönő levelét a megküldött Shakspere-kiadásért.

Tudomásul vétetik.

8. Bánóczi József benyújtotta *Kisfaludy Károly életrajzá*nak második kötetét.

Bírálókúl Beöthy Zsolt, Gyulai Pál és Vadnai Károly rendes tagok kéretnek föl.

(Az 1882. február 22-dikén tartott [rendes havi] űlés jegyzőkönyve.)

13. Beöthy Zsolt titkár felolvassa az akadémia elnökségének levelét, melyben a felajánlott Kisfaludy Károly mellszobrát megköszöni.

Örvendetes tudomásul vétetik.

15. Dr. Végh Arthur megválasztott társasági ügyvéd levélben jelenti, hogy a választást elfogadja.

Örvendetes tudomásul vétetik.

20. Titkár jelenti, hogy a könyvkiadó bizottság f. hó 24-iki ülésén kiegészítette magát, újból megválasztván az eddigi alapító-tagokat és az elnökséget.

Tudomásul vétetik.

21. Bejelenti továbbá, hogy ugyane bizottság a f. 1882-ben kiadandó műveket a következőkben állapította meg: 1. *Kisfaludy Károly életének* második kötete Bánóczitól. — 2. *Eszti kisasszony*, regény Pálffy Albertől. — 3. Milton *Elveszett paradicsoma*, Jánosi Gusztávtól (ha a bírálat kedvező lesz); végre 4. egykötetes regény Mikszáth Kálmán-tól.

Tudomásul vétetik.

23. Elnök bejelenti, hogy a mult ülésből kiküldött hármas bizottság Tóth Lőrincz r. tag ötven éves írói jubilæumának megünneplésére azon módot ajánlja, hogy a Társaság f. évi május 12-dikén lakomát rendezzen, melyre a Társaság tagjain kívül az akadémia, nemzeti színház, m. kir. curia és a Petőfi-társaság hivatnának meg. A lakomán tartandó hivatalos üdvözlésre az elnök, a nagyobb felköszöntésre Szász Károly r. tag kéretnék föl.

Elfogadtatik.

(Az 1882. márczius 29-dikén tartott [rendes havi] űlés jegyzőkönyve.)

34. Szász Károly r. tag indítványozza, hogy a Társaság Velenczében időző beteg alelnökét, Greguss Ágostot, ma felolvasott költői levele alkalmából táviratilag üdvözölje.

Elfogadtatik.

(Az 1882. április 26-dikán tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve).

36. Elnök a gyűlést megnyitván, jelentést tesz, hogy a mult ülésen elfogadott indítványok, úgymint: Greguss Ágost r. tagnak távirati üdvözlése, Tóth Lőrincz r. tag ötvenéves írói jubilæumának lakomával való megünneplése és a pozsonyi Dux-ünnepélyben való részvétel — mind végre lettek hajtva.

37. Beöthy Zsolt titkár bejelenti, hogy a pozsonyi Dux-ünnepélyen a Társaság megbízásából résztvevén, azon örvendetes tapasztalást tette, hogy Pozsonyban irodalmunk ereklyéit az ottani Toldy-kör nagy kegyelettel gondozza. Így azon szoba, melyben Kisfaludy Károly lakott, egészen régi állapotában van, s a volt tulajdonos a házeladás alkalmával kikötötte, hogy az új birtokos e szobát mindig ily állapotban tartsa fenn. Jelenti továbbá, hogy Csató Pál sírja az András-temetőben a legfigyelmesebb gondozásban részesül.

Örvendetes tudomásul vétetik.

40. A II. Rákóczy Ferencz születéshelyét jelző emléktáblának Borsiban leendő leleplezésére az ünnepélyt rendező bizottság meghívja a Társaságot.

Ifj. Ábrányi Kornél és Mikszáth Kálmán r. tagok kéretnek föl a Társaság képviselésére.

(Az 1882. május 24-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve).

44. Elnök megnyitván a gyűlést, ifj. Ábrányi Kornél r. tag a következő jelentést teszi:

Tisztelt Társaság! A Rákóczy-emléktábla leleplezési ünnepélyét rendező bizottság más országos testületek közt meghívta ez ünnepélyre a Kisfaludy-Társaságot is, mely mult havi ülésén Mikszáth Kálmán r. tagot és engem küldött ki képviselőiül. Mi megjelentünk, találtunk is Rákóczy-emlékünnepélyt, sőt láttuk a törekvést is, hogy ez ünnepély országos jellegűvé legyen; de e törekvést annyiban nem koronázta siker, hogy épen a leleplezési ünnepélynél nem volt külső kifejezése annak, hogy itt országos testületek és irodalmi társulatok is képviselve vannak. Kérem a t. Társaságot, méltóztassék e jelentésemet tudomásul venni.

Tudomásul vétetik.

47. Elnök jelenti, hogy a M. T. Akadémia idei nagygyűlésén a Társaságot elnöksége képviselte.

Tudomásul vétetik.

48. Titkár jelenti, hogy Kis Rezső, nagy-kállói tanár *Nagy-kállói népköltési gyűjtemény* című kéziratot küldött be

Átadatik a népköltési gyűjtemény szerkesztőségének.

50. Titkár a következő beküldött könyveket mutatja be: *Romeo és Julia* finn fordítását Calandertől, és a szerb Matica *Évkönyvei*-nek több füzetét, Hadzsics Antal l. tag levelével.

Tudomásul vétetik.

(Az 1882. junius 21-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

54. Elnök az ülést megnyitván s a tagokat a szünidő után üdvözölvén, titkár felolvassa Szász Béla r. tag jelentését a kolozsvári Kríza-ünnepélyről. Azután bemutatja a Társaság következő kiadványait: *A népköltési gyűjtemény* új folyamának harmadik kötetét, mely Kríza, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób székelyföldi gyűjtéseit tartalmazza;

Molière műveinek X. kötetét *Don Juan, Psyche, A vígpásztorjáték* és *A versaillesi rögtönzés* fordításaival, Csató Pál *Szépirodalmi műveit*, mint a pártolói könyvtár egy kötetét s végre az *Évlapok* XVII. kötetét.

Tudomásul vétetik.

61. Titkár jelenti, hogy a Petőfi-szobor bizottsága a Társaságot meghívta az emlékszobor leleplezésének f. évi október 15-dikén tartandó ünnepélyére.

A résztvenni kivánó tagok jegyeiket az elnöktől vehetik át; az elnökség egyszersmind felhatalmaztatik, hogy a szoborra teendő minél díszesebb koszorú költségét utalványozhassa.

(Az 1882. szeptember 27-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

64. Elnök a nemzetet ért nagy csapástól lesujtva jelenti a roppant veszteséget, mely a Társaság rendes tagjának, hajdani igazgatójának s mindenkori díszének, Arany Jánosnak halálában a nemzetet, az irodalmat és Társaságunkat érte. Indítványozza, hogy a másnapi temetésen a Társaság testületileg jelenjék meg, a koporsóra koszorút tegyen, a gyászoló család előtt küldöttségileg fejezze ki nagy halottja fölött érzett gyászát, arczképét festesse le a társasági terem számára s végre egy bizottság küldessék ki, mely az Arany Jánosnak emelendő síremlek vagy szobor felállítására nézve a módozatokat megállapítsa. Titkár ezekhez még a következő indítványokat csatolja: Mondja ki a Társaság, hogy az évenként kitüzendő költői jutalom Arany-jutalom nevet fog viselni s kérje fel Gyulai Pál elnököt, hogy a jövő nagygyűlésen Arany János felett emlékbeszédet tartson, a holnapi temetésen pedig a Társaság nevében búcsúztassa el a nagy halottat.

Az elnök és titkár összes indítványai határozattá emeltetnek s az emlékszobor-bizottságba az

elnökségen kívül Degré Alajos, Szász Károly, Tóth Lőrincz és Zichy Antal r. tagok kéretnek föl.

65. Elnök jelentvén, hogy a f. hó 25-dikére hirdetett havi felolvasó ülés e hó 31-dikére tétetett át,

a gyűlést berekeszti.

(Az 1882. október 23-dikán tartott [rendkívüli] ülés jegyzőkönyve.)

66. Elnök jelenti, hogy a folyó hó 23-dikán tartott ülés intézkedései Arany János temetését illetőleg végrehajtattak. Az emlékszobor ügyére nézve bemutatja a M. T. Akadémia elnökségének átiratát, mely szerint az Akadémia e szobor felállítása ügyét maga veszi át, s a fővárosi tanács, közmunka-tanács, országos képzőművészeti tanács mellett a Kisfaludy-Társaságot is felszólítja részvételre s a szoborbizottságban való közreműködésre.

Az Arany-szoborbizottságban való részvételre az elnök Degré Alajos, Pulszky Ferencz, Tóth Lőrincz és Vadnai Károly r. tagokat kéri föl.

68. Titkár jelenti, hogy a Társaság ereklye-tára Kazinczy Ferencz két hajfürtjével gyarapodott, melyet Horváth Döme úr, a hajfürtök azonosságát bizonyító irat kiséretében, Vadnai Károly r. tag által küldött be.

Köszönettel vétetik s Horváth Döme úrhoz köszönő levél fog intéztetni.

69. Titkár az előbbivel kapcsolatban indítványozza, hogy a Társaság megszaporodott ereklyéi számára üvegszekrényt készíttessen, mely a Kisfaludy-teremben állíttatnék fel s a nagy közönség által is megszemlélhető lenne.

Elfogadtatik s az elnökség felhatalmazást nyer az üvegszekrény elkészíttetésére.

73. Titkár jelenti, hogy Bubenik Ferencz beküldte Petőfiről írt német értekezését.

Köszönettel vétetik.

(Az 1882. október 31-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

75. Elnök megnyitván az ülést, örömmel jelenti, hogy az írói és művészi tulajdonjogról szóló törvény, melyre az első javaslat 1844-ben a Társaságból indult ki, immár a megvalósulás küszöbén áll azon törvényjavaslatban, melyet a kormány az országgyűlés elé terjesztett. Egyszersmind bemutatja e javaslatnak egy átküldött példányát. Ezzel kapcsolatban a titkár felolvassa az írói és művészi kör átiratát, melyben a Társaságot meghívja a javaslat fölött f. évi deczember 12-dikén tartandó tanácskozásra.

Határozatba ment: mivel a Társaság bizottságilag résztvett a törvényjavaslatot készítő enquête munkálataiban, nem tartja szükségesnek, hogy most a javaslat megvitatásában új bizottság kiküldése által vegyen részt. Az egyes tagoknak azonban szabadságukban áll megjelenni a kitűzött tanácskozásra.

78. Titkár jelenti, hogy a Lukács Krisztina-pályázat határideje (*Jeles magyar nő életrajza*) e hó végén lejár, kéri azért a pályabírák kijelölését.

A bírálói tisztre Salamon Ferencz, Szász Károly és Heinrich Gusztáv r. tagok kéretnek föl.

84. A budapesti kereskedelmi akadémia meghívta a Társaságot f. hó 25-dikén tartott ünnepélyére,

hol a Társaságot az elnök képviselte.

85. Bartalus István r. tagnak a mult havi ülésen felolvasott értekezése népdalgyűjteményéről,

fölvétetik az Évlapokba.

(Az 1882. november 29-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

94. Elnök megnyitva az ülést, meghatott szavakkal jelenti a fájdalmas csapást, hogy Greguss Ágost, a Társaság alelnöke, majdnem két évtizeden át titkára s egyik legbuzgóbb tagja, kinek irodalmi működése kezdettől fogva szorosan össze volt forrva a Társaság életével, f. hó 13-án reggeli 7 órakor meghalt.

95. Beöthy Zsolt titkár e fájdalmas jelentéssel kapcsolatban a következő indítványokat teszi: a Társaság küldjön koszorút a koporsóra, az elhúnyt arczképét festesse le a társasági terem számára, a temetésen testületileg jelenjék meg, az elhúnyt özvegyének nyilvánítsa ki részvétét s intézkedjék a temetési és emlékbeszéd megtartásáról.

A Társaság egyhangúlag elfogadja ez indítványokat, s a holnapi temetési beszéd tartására Szász Károly r. tagot, az emlékbeszéd tartására pedig Beöthy Zsolt r. tagot kéri föl.

(Az 1882. deczember 14-dikén tartott [rendkívüli] ülés jegyzőkönyve.)

97. Elnök jelenti, hogy a deczember 14-diki ülés határozatai a Társaság volt másodelnöke, Greguss Ágost temetésére nézve végrehajtattak. Egyszersmind jelenti, hogy gróf Széchsen Antal r. tag táviratilag fejezte ki részvétét a Társaságot ért nagy veszteség fölött.

Tudomásul vétetik.

104. Titkár bemutat több példányt a Győrött tartott Arany-ünnepély előadásaiból.

Szétosztatnak a tagok közt.

105. Titkár bemutatja Löw Immánuel szegedi rabbi emlékbeszédének egy példányát, melyet Arany János fölött tartott.

Tudomásul vétetik.

106. Titkár bemutatja az ujvidéki *Letopis* című szerb folyóirat újabb füzetét, melyet HADZSICS ANTAL l. tag küldött be.

Köszönettel vétetik.

109. Titkár felszólítja a Társaságot, hogy a GREGUSS ÁGOST halálával megürült alelnöki hely betöltésére nézve intézkedjék. Ifj. ÁBRÁNYI KORNÉL ajánlatára határozatba megy, hogy

az alelnöki helyre való választás a jövő évi nagygyűlés után fog megtartatni.

(Az 1882. deczember 20-dikán tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

113. Titkár bejelenti, hogy Székely Bertalan festő elkészítette LUKÁCS MÓRICZ, volt társasági elnök arczképét, egyszersmind bemutatja a képet, mely a Kisfaludy-teremben fog felállíttatni.

Tudomásul vétetik.

114. Titkár jelenti, hogy CASSONE JÓZSEF levelező tagnak választási oklevele elküldetvén, ezt meleg hangú levélben köszönte meg.

Örvendetes tudomásul szolgál.

120. Titkár több munkát mutat be, melyet szerzőik a Társaság könyvtára számára beküldtek. Ezek: *Idézetek tára*, első füzet, DVORZSÁK JÁNOSTÓL, továbbá SZÁSZ BÉLA *Költeményei* és SZEMERE MIKLÓS *Költeményei*; az utóbbi munkát az elhunyt költő családja küldte be.

Köszönettel vétetnek.

122. Ezután felolvastattak az ajánlások, melyek a deczemberi ülésben betölthetőnek határozott két rendes tagsági helyre beérkeztek.

Rendes tagokul vannak ajánlva: Ábrányi Emil, Budapesten. Ajánlja: Balázs Sándor. — Bartók Lajos, Budapesten. Ajánlják: Degré Alajos és Csiky Gergely. — Komócsy József, Budapesten. Ajánlja: Tóth Lőrincz, Tolnai lajos, Vadnai Károly. — P. Thewrewk Emil, Budapesten. Ajánlja: Szász Károly. — Vargha Gyula, Budapesten. Ajánlja: Beöthy Zsolt. — Vértessi Arnold Debreczenben. Ajánlja: Vadnai Károly.

Mindez ajánlások tudomásul vétetnek, s a választás f. évi február 7-dikére tüzetik ki.

(Az 1883. január 31-dikén tartott [rendes havi] ülés jegyzőkönyve.)

125. Elnök megnyitván az ülést, Heinrich Gusztáv r. tag jelentést tesz az idei Lukács Krisztina-jutalom eredményéről. A bíráló bizottság, mely Heinrich Gusztáv, Salamon Ferencz és Szász Károly r. tagokból állott, a beérkezett két pályamű közül (Széchy-Homonnai Mária és Szilágyi Erzsébet) egyiket sem itélte méltónak a jutalma.

A jutalom (500 frt) a szabályzat értelmében ismét e kérdésre (A hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitünt nő élet- és jellemrajza szépprózában) f. évi november 30-dikán lejáró határidővel kitüzetik. A most jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére elnök Degré Alajos és Henszlmann Imre r. tagokat kéri föl.

126. Titkár figyelmezteti a Társaságot, hogy a Lukács Krisztina-jutalom évenként felváltva költői vagy széptani feladatokra tüzendő ki. Ennek értelmében

a folyó 1883. évre e jutalom víg-époszra (f. évi november 30-dikán lejáró határidővel), a jövő évi pedig (1884. november 30-dikán lejáró határidővel) e kérdésre tüzetik ki: Kisfaludy Sándor élete és munkái.

127. Miután Degré Alajos és Henszlmann Imre r. tagok bejelentették, hogy megbizatásukhoz képest elégették a jeligés leveleket, a tagválasztásra került a sor. Elnök konstatálja, hogy a választásra szükséges 20 tagnál több, összesen 28 van jelen s emlékezetbe hozza, hogy a Társaság határozata szerint két rendes tag helye lesz betöltendő. Erre a titkár felolvassa a mult évi deczember 3-dikéig beérkezett s a januári ülésen bejelentett ajánlásokat, mire megkezdődött a szavazás, melynek eredménye a következő:

Beadatott összesen 28 szavazat. Bartók Lajosra esett 15, P. Thewrewk Emilre és Vargha Gyulára 11, Komócsy Józsefre 9, Vértessi Arnoldra 3, Ábrányi Emilre 2.

Mivel e szerint a jelöltek közül csak Bartók Lajos kapta meg az általános szavazattöbbséget, az alapszabályok 18. §-ának *k)* és *l)* pontjai értelmében második szavazás lett szükségessé, s P. Thewrewk Emil és Vargha Gyula egyenlő számú szavazatokat kapván, a 18. §. *m)* pontja értelmében sorshúzás szüksége állt be, mely megejtetvén, első ízben Vargha Gyulára hirdettetik szavazás. Ismét 28 szavazat adatott be, 15 igen és 13 nem, s e szerint a második hely is betöltetvén, további szavazás szüksége nem forgott fenn.

A Kisfaludy-Társaság rendes tagjaivá megválasztattak: Bartók Lajos és Vargha Gyula.

(Az 1883. február 7-dikén tartott [tagválasztó köz-] ülés jegyzőkönyve.)

131. Elnök konstatálván a választásra szükséges rendes tagok jelenlétét, a másodelnök választására került a sor. A titkár felolvassa az idevágó szabályzati pontot, mire Hunfalvy Pál r. t. Szász Károlyt, Szász Károly r. t. pedig Zichy Antalt ajánlja. A szavazás tehát e két jelölt fölött történt.

Beadatott összesen 22 szavazat; ebből Szász Károly-ra esett 18, Zichy Antal-ra 4, és így

Szász Károly a Kisfaludy-Társaság másodelnökévé választatott, ki a bizalmat megköszönve, a választást elfogadta.

(Az 1883. február 14-dikén tartott [másodelnök-választó köz-] ülés jegyzőkönyve.)

XI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGHOZ BENYÚJTOTT MUNKÁKRÓL

BÍRÁLÓ JELENTÉSEK.

1. *Psyche. Molière vígjátéka.*

Fordította PERÉNYI ISTVÁN. (1882. február 22-dikén.)

I.

A MOLIÈRE *Psyché*jének fordítását PERÉNYI ISTVÁNtól nemcsak kiadásra ajánlom, hanem valódi örömmel s némi személyes elégtétellel is mutatom be a t. Társaságnak.

A derék fordító megmutatta, mit alkalmilag mindig surgettem, hogy a franczia klasszikusoknak az eredetihez hasonló rímes versekben átültetése irodalmunkba, nemcsak óhajtandó, hanem kellő szorgalom és hivatás mellett a legszebb sikerrel meg is oldható feladatok közé tartozik.

A fordítás hű, kecses, versei gördülékenyek s a bájos mintát teljesen élvezhető módon adják vissza. Gyűjteményünk egy becses adalékkal lesz gazdagabbá.

Tisztelettel maradok

Budapest, 1881. október 24.

ZICHY ANTAL.

II.

Tisztelt Társaság!

A tisztelt Társaság által hozzám bírálás végett benyújtott Molière-*Psyche*-fordítást mind nyelv, mind hűség tekintetében elfogadhatónak találtam.

Budapest, 1882. február 5.

Gr. Zichy Géza.

2. *Molière Víg pásztorjátéka.*

Fordította Csiky Gergely (1882. március 29-dikén.)

A fordítás igen csinos. Itt-ott egy kissé szabad, de mindig költői és magasabb értelemben hű.

Csak egy-két megjegyzést koczkáztatok.

A bevezető *Jegyzet* talán nem egészen világos. A tényállás tudtommal ez: A király 1666. deczember 2. ünnepélyt rendezett St. Germain-en-Laye-ben. Az ünnepély czíme és tárgya *Ballet de Muses* volt; rendezte Bensserade, zenéjét irta Lulli. E *Balles de Muses* részei voltak Molière *Melicerte*je és *Víg pásztorjátéka*. Ez utóbbit Molière, halála előtt, elégette és csak énekrészei maradtak meg Lulli librettojában. Midőn a *Ballet de Muses*t a következő év januárjában ugyancsak Saint Germain-en Layeben ismételték, Molière előbbi két pásztorjátéka helyébe *A siciliai* czímű egy felvonásos víg balletet írta.

Nem lényeges dolog, de miért ne legyünk pontosak?

A személyek alatt a *Juhász*nál megjegyzi a szöveg: *Philén barátja*.

A 15. lapon *A ballet hatodik része* alatt meg kellene tartani a szöveg azon megjegyzését hogy a tizenkét czigány közül, «négy a gitárt, négy a castagnettát és négy a czimbált játsza.» Hátha valaki épen ezt keresi a fordításban?

A fordítás különben igen ügyes és megérdemli a kiadást. Föntebbi megjegyzéseim nem is olyanok, melyek a dolog érdemére tartoznak.

Budapest, 1882. márczius 15.

Dr. Heinrich Gusztáv.

Hozzájárúl:

Beöthy Zsolt

3. *Eszti kisasszony professzora. Pálffy Albert két kötetes regénye.*

(1882. márczius 29-dikén.)

I.

Tekintetes Társaság! Pálffy Albert társunk regényét különösen ajánlom a kiadásra. Az újabb időben alig van magyar regény, mely az elbeszélés könnyed kellemét, jól átgondolt cselekvénynyel és jellemrajzi szabatossággal annyira párosítaná, mint ez. Tárgya a jelen életből vett; nem merül ugyan a magyar társadalom mélyebb és változatosb rajzába, de élénken és találóan festi egy meggazdagodott egyszerű nemes család viszonyait s a jellemrajzban a magyar élet egy pár sikerült typusával is találkozunk. Különös érdeme a regénynek, hogy távol van minden erőszakoltság- és túlzástól. Újabban hozzá szoktattak bennünket regényíróink a kuszált és erőszakolt cselekvényhez s a lehetetlen jellemekhez. Pálffy regénye mintegy visszahatásként tűnik föl ez irány ellenében. Való viszonyokat rajzol, természetesen fejleszt s óvakodik a képzelem és érzés kicsapongásaitól. Nem fest ugyan nagy szenvedélyeket s talán kevésbbé hatja meg vagy ragadja el a szívet, de cselekvényének érdekes bonyodalma, jellemzőbb és szabatos alakjai, fínom iróniája, átlátszó könnyed elbeszélő modora egyaránt vonzzák és

mulattatják az elmét és szívet, s bizonyos nyugodt és kellemes élvezettel kínálják.

Részletekbe nem bocsátkozom, annyival inkább, mert csekélyebb érdekű megjegyzéseimet már közöltem magával a szerzővel. Még egyszer ajánlom kiadásra.

Budapest, márczius 28. 1882.

GYULAI PÁL.

II.

E regény érdekes és mulattató olvasmány. Tulajdonképeni tárgya egy egyszerű szerelmi história, melynek örvendetes kimenetelét korán sejti az olvasó. Egy dúsgazdag középnemesi család egyetlen nő ivadékát és örökösét egy tönkrement, de nagynevű arisztokrata, más oldalról egy szerény állású, de derék erdélyi báró, amaz kizárólag pénze miatt, ez tisztán szíve sugallata szerint, szeretik. Természetes, hogy a szép leány keze ez utóbbié lesz, ki félig-meddig neveli, öntudatosan gondolkodóvá és érzővé teszi Esztikét. E théma maga igen egyszerű és nem is új; a szerző úrnak mégis sikerült a cselekvény szálait oly ügyesen, sőt részben szellemesen egymásba szőnie, hogy a «história» maga is érdekessé lesz s mindvégig leköti az olvasó figyelmét és érdeklődését.

A regény főértéke azonban talán még sem a tulajdonképeni történetben rejlik, hanem azon társadalmi rajzban, mely — úgy látszik — szerző úrnak főczélja volt. Főleg az arisztokracziát és annak viszonyait festi PÁLFFY úr élethíven és érdekesen. Ugyanezen szempontból igen sikerültnek mondható a szereplők jellemzése, melyek közt van egy pár igen kitűnő, valóban életteljes alak. Nem kis vonzó ereje rejlik a könyvnek azon egészséges, friss humorban is, mely az egész munkán végig vonúl s az elbeszélésnek sajátos jelleget kölcsönöz. Előnyös oldalai a regénynek még a mesélés kellemes, keresetlen egyszerűsége, a természetes és sohasem lapos dialogus, végre a számos találó megjegyzés, czélzás és ötlet,

melyek többnyire a közvetlen jelennek viszonyaira vonatkoznak.

Legtöbb kifogás érhetné a regény kompozicióját, a mennyiben az első négy fejezet, az ötödikben kezdődő összefüggő cselekvénynyel csak laza összefüggésben áll. Ez utóbbi három évvel később játszik, mint az első négy fejezet eseményei. De az ilyen «előcselekvény» sem nem szokatlan, sem minden esetben határozottan nem rosszalható, s meglehet, hogy mások a regény kompozíciójára vonatkozó e kifogásomat nem fogják indokoltnak tartani. Én részemről jobban szerettem volna, ha a szerző úr ez első négy fejezetet később utánpótolja, illetőleg tartalmukat ügyesen beleszövi a tulajdonképeni, az ötödik fejezettel kezdődő s végig egy huzamban lefolyó egységes cselekvénybe.

A regény különben érdekes és vonzó könyv, mely kétségen kívül meg fogja nyerni az olvasó közönség tetszését, és irodalmi értékénél fogva megérdemli, hogy a Kisfaludy-Társaság kiadásában mielőbb napvilágot lásson.

Budapest, 1882. márczius 29.

Heinrich Gusztáv.

4. *A versaillesi rögtönzés. Moliere vígjátéka.*

Fordította Csiky Gergely. (1882. április 26-dikán.)

I.

A fordítás csinos és hű, s megérdemli hogy a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelenjék.

De szükségesnek tartom, hogy a t. fordító előbb az itt következő helyeket részben újból megfontolja, részben a mennyiben hibásak, javítsa.

A fordítás lapjai szerint idézek.

Személyek alatt: «Történik — *a király előszobájában.*» Ez tévedés. A darab, melyet a *Rögtönzésben* próbálnak, történik a

király előszobájában, a *Rögtönzés* maga «dans la salle de la comédie.»

2. l. «Annyit tudok, hogy *az enyémet ele'étől végig súgni kell.*» A fordítás nem rossz, de a költő többet akar mondani. Minden szerepet súgnak elejétől végig. De Brié kisasszony azt akarja mondani, hogy a sugó nélkül egy szót sem tud.

5. l. «*Mennyi beszéd*». Talán találóbban: Mily fecsegés?

6. l. «*Ellesett .... ábrázolásában*». A gondolatnak talán jobban megfelelne «ábrázolására» vagy «hogy .... ábrázolhassa.»

8. l. «*és zajt csinál*». Nem világos. Molière a «dörgő tapsot» érti, melyet előidéz.

11. l. «*hogy a bün a botrányban áll*» (jó kifejezés ez?). Helyesen: «*csupán* a botrányban» stb. E szó el nem maradhat, különben félremagyarázható a mondat.

12. l. «*eltanulja*». Világosabb és találóbb volna: «*alkalmazza*»

15. l. «*és elállja minden útjat az ajtónak*» szóról-szóra van fordítva, de sem magyaros, sem világos. A költő azt akarja mondani, hogy tőle sehogy sem férhetni az ajtóhoz. De az «ajtó minden útja» talán nagyon homályos.

16. l. «*Gyalázatos, lelkemre, gyalázatos. Ha falnak nem megy*». Ez teljesen érthetetlen. A fordító úr itt félre értette a szöveget: «Détestable, morbleu, détestable! tarte à la crème!» Ez idézet a *Nők iskolája* bírálatából, 7. jelenet, és természetesen a Kisfaludy-Társaság fordítása szerint idézendő.

19. l. «*semmivel sem tudják füszerezni bókjaikat*». Az eredetiben «*d'aucun sel*» ezt jobb lesz a fordításban is kitenni, különben hiányzik az ellentét az «émelygős édes íz»-hez.

20. l. «*Elég, értem*». Az «elég» ide nem való, de szükségtelen is. Elég volna az «értem».

21. l. «*Ez aztán turlupinade*». Ez csak nem maradhat meg? «Rossz vagy ostoba tréfa».

26. l. «*maga is elmegy a színházba*». Il fait dessein d'aller sur le théâtre, — talán: maga is helyet foglal a színpadon? a nézők sorában?

33. l. «*Megvan már, uram*», Voilà qui est fait. Talán: épen hozzáfogunk, épen azon vagyunk.

E csekély kifogásokkal, melyek némelyike nem is lényeges, a fordítást igen ügyesnek és csinosnak tartom és kiadásra ajánlom.

Budapest, 1882. április 25.

Heinrich Gusztáv.

II.

A fordítást én is csinosnak, kellemesnek s a magyar Molièrebe fölveendőnek tartom. Bírálótársam észrevételeit a fordító úr szíves figyelmébe ajánlom, kivéve a 15. l. a. megjegyzést, melyre nézve nem osztozhatom bírálótársam nézetében. A kifogás alá vett kifejezést jónak és magyarosnak tartom.

Budapesten, 1882. április 25.

Beöthy Zsolt.

5. *A féltékeny Barbouillé* és *A repülő orvos*. *Molière vígjátékai.*

Fordította T. (1882. junius 21-dil én.)

I.

Molière két kis vígjátékát: *A féltékeny Barbouillé* és *A repülő orvos* címűeket fordította T. és ajánlotta a Kisfaludy-Társaságnak kiadásra. Nem ismertem, sőt a birtokomban levő kiadásban nem is találom a két kis darabot, mely Molière első kísérleteinek mondatik. Mindenesetre oly gyönge kísérletek ezek, hogy bizonyos tekintetbevételt csak szerzőjök nagy neve miatt érdemelhetnek s még akkor is csak azon esetben, ha a Kisfaludy-Társaság *minden* Molière-féle műnek összeszedésére s kiadására válalkozott volna. Én úgy tapasztalom, hogy az eddig megjelent darabok különféle franczia kiadások után vannak fordítva. Nem volt kijelölve egy meghatározott szöveg, mint Shakspereнél a Delius-kiadás. Tehát fordítottuk azon darabokat, a melyek Molière eddigi közforgalmú gyüjteményeiben ismeretesek. A neki tulajdonított zsengékre, azok fölfedezésére s kiadására figyelemmel nem voltunk. Most már ily előzmények után nem is tartom szükségesnek ezen gyarló, kezdetleges daraboknak,

vagy más ezekhez hasonlóak felvételét, különben sem készülvén magyar gyüjteményünk oly egymásutánban, hogy abból Molière fokozatos fejlődése szembeötlővé váljék.

De még ez a két kis vígjáték csupa értéktelen együgyűség s több helytt vastag ízléstelenség. Semmi tekintet sem kívánja, hogy megajándékozzuk vele a magyar olvasó közönséget. Eltilt attól már maga a fordítás pongyolasága is. Hűség tekintetében nem volt módom az eredetivel összehasonlítni; de a nélkül is bátran állíthatom, hogy *ily nyelven*, melyből az erő, szabatosság, lendület, társalgási könnyűség, sőt igen gyakran a magyarosság is nagy mértékben hiányzik, ily nyelven Molièrenek még zsenge kisérleteit sem tanácsos közre bocsátanunk.

Miskolcz, 1882. junius 3.

Lévay József.

II.

Legnagyobb hibája e fordításnak az, hogy nagyon is érzik rajta a «fordítás». Tele van magyartalanságokkal, gallicismusokkal, a mi leginkább a személyes névmások használatánál, a szidalmak és idiotismusok fordításánál szembeszökő. Másrészt meg sokszor nem érti fordító az eredeti szöveget.

Így például a sok közül *A feltékeny Barbouillé*-ban: 1. jel.: la bonne chère = «trécselés». 2. jel.: on ne peut passer le nombre de dix = «a tízes számnál meg nem állapodhatunk». 3. jel.: satisfaction = «szórakozás». 6. jel. génitif = «sajátító»; holott ennek csak úgy van az eredetivel egyezően kettős, czélzatos értelme, ha «nemző»-nek fordítjuk. — *A repülő orvos*-ban: 1. jel.: le laisser pester = «dolgát elintézze». 2. jel.: esprit subtil = «lelkiismeretes»; me donner mes licences = «adja meg díjamat». 3. jel.: Croyez-vous que ce ne soit pas le désir qu'elle a d'avoir un jeune homme qui la travaille = «Nem hiszi, hogy az a baja, hogy fiatal férjet akar, ki *neki eleget tud tenni?*» Úgy látszik, a fordító a «travaille»-t a «jeune homme»-al, s nem a «désir»-rel kötötte össze, a mi az egésznek nagyon furcsa értelmet ad. 4. jel.: à mon égard = «véleményem szerint». 8. jel.: relevée = «ujonnan felfedezett» stb. stb.

E fordítás csak úgy vehető fel a Kisfaludy-Társaság Molière-kiadásába, ha a fordító egészen átdolgozza, s mind a hűségre, mind a magyaros folyékonyságra nagyobb gondot fordít.

Budapest, 1882. május 14.

Csiky Gergely.

III.

T. úr újból átdolgozván Molière két kis vígjátékának, *A féltékeny Barbouillé* és *A repülő orvos* című̈eknek a Kisfaludy-Társasághoz egyszer már benyújtott magyar fordítását, a titkár úr újolag hozzám küldötte azokat bírálat végett.

Átolvastam a fordítást. Az eredetivel összehasonlítani valamint előbb nem, úgy most sem volt módomban. A birtokomban levő Molière-kiadás nem foglalja magában ezt a két zsenge darabkát. Veszem észre, hogy a fordító javítgatott, stílje magyarosabbá, előadása könnyebbé s természetesebbé tétele végett. Részemről tehát nem is kívánok tovább akadályára lenni annak, hogy e két kis darab a Molière-kiadásba T. úr fordítása szerint fölvétessék. Azonban igen ohajtandó, hogy mielőtt a kézirat sajtó alá kerülne, még egyszer tüzetesen nézze át azt a fordító, s igyekezzék saját természetes nyelvérzéke után indúlva elsímítani azon apró fogyatkozákat, a melyek fordításában, a társalgási keresetlen könnyű előadás és nyelvezet szabatossága és ereje tekintetében még mindig nem csekély számmal találhatók azokon kívül is, a miket itt-amott iróννal én is megjegyeztem.

Miskolcz, 1882. szeptember 22.

Lévay József.

IV.

T. úr e fordítását másodízben nyújtja be. Az első alkalommal több hibája miatt nem ítéltem kiadhatónak. A mint látom, e hibák most többnyire ki vannak javítva, ámbár még

most is akad itt-ott simítni való. Ha a Kisfaludy-Társaság Molière e két ifjúkori művét fel akarja venni Molière-kiadásába, e fordítást most, kijavított alakjában használhatónak tartom.

Budapest, 1882. október 31.

Csiky Gergely.

6. *A pompás kérők. Vígjáték és ballet 5 felvonásban.*

Irta Molière. Fordította Perényi István. (1882. okt. 31.)

I.

A fordítás elég síma és könnyed. Az egyes helyeket, melyeknél nehézkességek vagy magyartalanságok fordúlnak elő, nem sorolom fel, mert azokat részben megjegyeztem, részben ki is javítottam a darabban, — azok valamennyije olyan, hogy könnyű rajta segíteni, s a fordítás jó oldalait nem zavarja. Csak a verselésre, mely különben szintén dallamos és folyékony, teszem azt a megjegyzést, hogy talán czélszerű lenne fordítót arra utasítani, hogy mindenütt, a hol hatoslábú jambusok fordulnak elő, igyekezzék a harmadik láb után megtartani a középmetszetet. Mert e nélkül a hatos jambusnak, ha még oly tiszta lábakból áll is, prózai hangzása s pongyola menete van. E rövid megjegyzések után a fordítást, mely hűség tekintetében is megüti a mértéket, s melynek nyelvezete eléri ez alkalmi, s nem a legmélyebb inspirácziójából fakadt vígjáték színvonalát, a tisztelt Társaságnak kiadásra ajánlani bátor vagyok.

Budapest, szeptember 27-kén 1882.

Ifj. Ábrányi Kornél.

II.

A pompás kérők czímű Molière-féle vígjátékot Perényi István fordításában kiadásra érdemesnek találom.

Budapest, október 20. 1882.

Berczik Árpád.

7. *Pourceaugnac úr. Molière vígjátéka.*

Fordította Szász Károly. (1882. november 29.)

A Kisfaludy-Társaság elnökének megbízása következtében bírálatra átvizsgáltam. Ellene különös felemlítésre méltó észrevételem nincsen s teljesen érdemesnek tartom e fordítást arra, hogy a magyar Molière-kiadásba fölvétessék.

Miskolcz, 1882. november 27.

Tisztelettel
Lévay József.

Hozzájárúl:
Beöthy Zsolt.

8. *Navarrai Don Garcia. Molière vígjátéka.*

Fordította dr. Sulkowsky József. (1882. nov. 27.)

I.

Tekintetes Társaság!

A következőkben van szerencsém előadni bírálatos jelentésemet *Don Garcie de Navarre* fordításáról.

Figyelmesen átolvasva e munkát, úgy találtam, hogy a fordító egy-egy pontot meg nem értett az eredetiben, egy-egy pontra nézve meg az olvasót hagyja homályban.

Különösen szembeötlő a hiba és a hiány ott, a hol a névmás 3-dik személyén fordúl meg az értelem. Ez a fordítónak mindig *ő*, vagy az igehajlítás 3-ik személye, a mely a magyarban nem is kívánja meg az *ő*-t.

Már pedig a franczia eredetiben meg van különböztetve a két nem: *lui* és *elle* által. A fordító tehát, ha művét újra átdolgozza, inkább ismételje az illető *ő* nevét vagy czímét.

Hogy az *ő*-nél vagyok, fölemlítem azt a hibáját is, hogy az *ő* és *őmaga* szókat összetéveszti néhol.

Példa az I. fölvonásból:

«*Övének* sohasem nevezze doña
Elvirát»

e helyett: a magáénak.

Ugyanott lelek példát az értelem megmásítására nézve is:

«*A herczegnek bár oly előnye nincs is,*
A mely szerelme látszatát ajánlá —»

ez nem csak hézagos, de hamisítás is; mert «l'amour qu'il fait *paraître*» nem szerelem látszatát jelenti, hanem azt, hogy igenis, a *való* szerelmét akarja *kimutatni* a herczeg.

Nos yeux ont pu longtemps doûter
Qui de ces deux amants vous vouliez mieux traîter.

Kiért mosolyg, ha látod, szűzi ajkad,
Kilesni mind hiába fáradánk.

Ugyancsak kényelmes fordítás! Ilyenek bőven fordúlnak elő. Az előttem járt bírálótársamnak megjegyzéseit, melyek legfőkép az értelem s a méret helyreigazítását követelik, elfogadva: magam, nehogy a példák idézése által jelentésem kelletinél hosszabbra nyúljon, csak nyelvtani és stiláris megjegyzésekre szorítkozom. Csupán még azt, hogy nem *valakiért* szoktak mosolyogni, hanem valaki*re*, valaki *felé*.

Sok az accusativus omissiója. (Accusativusnak nevezem a könnyebb megértés végett, mert hiszen magyar accusativus nincs is.)

Azt mondja: «*Dühünk az önérzet növelte*». T. i. *dühünket*. Más hiba ez:

Mivel szoros viszony kapcsolta rég atyáik érdekét.

Csak így: *kapcsolta. Föl* vagy *le* vagy *hozzá?* Tudjuk, hogy azt érti: kapcsolta *össze* vagy *egymáshoz*. De már ez több az omissiónál; ez csonkítás.

Gloire-t «üdvnek» fordítja, pedig azon a helyen *szerelmi diadalt* jelent.

Molière. Ha diadalmáról nincs tudomása,
Vaj' bűn-e, ha nem ad hitelt neki?

(Mais si de votre bouche il n'a point su sa gloire,
Est-ce un crime pour lui que de n'oser le croire?)

A fordító: Üdvét, ha ajkid nem közlék vele,
A puszta jog nem ád jogot reá.

Ebből ugyan ki ismerne rá az eredetire? Nagyon távol kalandoz tőle a fordító.

Hol erősebbet mond, hol gyöngébbet. MOLIÈRE-nél: *Déplaire* (visszatetszik) neki már *féltő düh*. Üdvért mondat köszönetet, hol tartozás lerovásáról van szó. *Inger* h. *izgalom*.

A fordító az *igen*-t szintén félreérti. Az magában nem jelenti azt, hogy *oui*. Alvar e kérdésére: jön-e Alfonzo? — doña Elvira így felelhetne: jön, vagy: várjuk, vagy: *igenis* várhatjuk. A kérdés rövid ismétlése az igenlés. Az *igen* egymagában nem járatos.

Dísztelen az ilyen sor:

A hon hálája ám s bátyám kegye.

Mennyi *á!* Eszembe jut a *Mondolat* e tréfás sora:

Ám lám bátyám, szárcsám pávává válván.

Biztonság modern magyar szó. A magyar ismer személy- és vagyon*bátorságot*, de nem *biztonságot*, mint nem *bátranságot*. A fordításnak több sora meg az *e* betűben bővelkedik:

«*S mert megvetéd szerelmem, herczegem kegyével kell* kárpótlanom magam».

Ilyen latínos kuszaság sincs megengedve a magyarban:

«*Volnék habár tagadni képtelen*». Még csak egy lépés és szabadossá lesz a metrum kedviért ez is: *volbár hanék*.

Ugyancsak a II. felvonásban: *lől* (t. i. *lettél*.) Már akár *lőn*, akár *lett*, németesen hangzik, bár néhány lapban hévvel *lett* is védelmezve. «Megmentve lől.» Inkább a szintén nem magyaros szenvedő formában így: *megmentetél*. Vagy hát egyszerűen: megszabadultál, megszabadítottak.

Néhány *kitétele* meg ugyancsak prókátoros. Két szerelmes lovagnak egy nő szivére nézve *igényvitája* van. Mintha csak intabulálni akarná magát két pörös fél valami birtokra.

Mindezeket és ennél többet jegyeztem föl a fordítási munka szélére, hogy a fordító, ha akarja, hasznukat vegye.

Munkáját, ha bírálótársam s az alólírottnak észrevételeihez képest át fogja dolgozni, MOLIÈREünkbe fölvehetjük, mert jobbára símán ömlik, habár az eredetinek ereje, színe, melegsége nélkül, mint a legtöbb fordítás.

Ha lehetne a *tegezést* kerülnie, szeretném. A kothurnushoz illik az, de nem a csokros, csatos czipők piros steklijéhez.

Budapest, 1882. november 29.

Tisztelettel

ÁGAI ADOLF.

II.

A következőkben van szerencsém Molière *Don Garcie de Navarre*jának kiadásra felajánlott fordításáról véleményemet előadni és indokolni; — egyelőre e jelentésben magában, leginkább csak a darab első felvonására szorítkozva, a többi felvonásokat illetőleg a kéziratra magára utalva, melynek szélein megjelöltem azon helyeket, melyek meggyőződésem szerint javításra szorúlnak.

A fordítás általában elég símán folyik, többnyire igen hű és egyes helyeken, főleg a darab második felében, az eredetinek sajátos, finom jellegét is visszaadja. Nem kitűnő dolgozat, de méltányos igényeket kielégíteni képes.

Gyengéi elég számosak és igen különböző természetűek. Könnyebb áttekintés végett csoportokba foglalom össze.

1. A fordítás néha az eredetinek félreértésén alapszik vagy legalább annyira szabad, hogy nem fejezi ki Molière eszméit; pl.

5. l. «A herczegnek bár oly előnye nincs is,
A mely *szerelme látszatát ajánlná.*» — Ennek nincsen értelme. Molièrenél: Ce qui fit préférer l' amour qu'il fait paraître, azaz: a ki való szerelmét ki akarja mutatni.

6. l. «S ha érdem nő szivét hódítni képes», — bizony képes, de nem az érdem *egyedül*; e szócska (seul) elmaradt, e nélkül pedig a mondat ferde értelmet nyer.

U. o. «Az egyesítő égi láncz», nem világos, pedig az eredetinek megfelelő helye könnyen érthető s könnyen fordítható is: ces chaînes du ciel, qui tombent sur nos ames.

9. l. «Szivem habár boldog sohsem leszen,» — erről Molière mit sem tud, de e helyen nincs is értelme.

11. l. «Volt egy (!!) idő, hol szándokom vala,
Kegyemmel egyaránt illetni őket» — Szép szándék! Molièrenél ez nemcsak sokkal finomabban, hanem egyszersmind sokkal észszerűbben is van mondva.

12. l «Míg Garciának akaratlanúl
Üdvét igérte csak tekintetem». — Mily szép kifejezést

nyer Elvira habozása az eredetiben! A fordításban ez teljesen elvész s a hely azonkívül még érthetetlenné is válik.

20. l. «Bár róhatná le bátyám egykoron». — Nagyon sok! Molièrenél: Mais je crains, que mon frère y puisse trop devoir.

24. l. «*S sok gáncscsal* kell megküzdnöd.» — Mily ötlet! A költő csak «egyéb akadályról» beszél. — Ez a *gáncs* négy verssel alább újra kisért.

27. l. «S ábránd-e vagy való, *bizton tudom*». — Épen megfordítva: nem bizton, de egyáltalában nem tudja.

U. o. «Hogy lelke fájón sínli *bár hiányát*». Molière nem szokott így beszélni; ő e helyen is csak egyszerű távollétről tud E kifejezés nem is szép.

2. Ez első hiánynyal rokon a fordítás azon második gyengéje, hogy néha — az eredetivel szemben — nagyon erős, máskor nagyon gyenge, ismét máskor igen költőietlen szóval vagy kifejezéssel él, mely nem illik a darab légkörébe; pl.

8. l. «mit szívem szerelmi kegyben tőle megvona», — nagyon halvány s hatástalan az eredeti «faisait d' autrage» mellett.

10. l. «üdvét» — a «gloire» itt inkább szerelmi diadalt jelent. Az «üdv» különben a fordító egyik kedvencz szava.

12. l. «felséges kedvesed» — «illustre». Elég lesz: nemes.

U. o.: «Féltő dühét». — Ez a *düh* bámulatos szerepet játszik a fordításban; a fordítónak minden érzés, minden szenvedély, minden lelki állapot: *düh*.

U. o. «Édes *izgalom*» — talán: inger?

14. l. «Annak *köszönni üdvét*», — csak tartozás lerovásáról van szó.

15. l. «*Igényt* szerzett» — talán: jogot?

17. l. «*Szidalmat*», — talán: sérelmet?

21. l. «A szív s becsület súlyos *érvei*», — talán: indoki, a mi a versbe is illenék? A következő versben «kényszerült» frigyről szól — talán jobb volna: erőszakolt?

29. l. «Választanom ha kén', *kérdés miként* választanék». — Biz ez nem kérdés! Elvira sokkal fínomabban fejezi ki magát.

31. l. «Gyülölj, utálj, ó (!!) vess meg engemet». Ez már igazi düh, csakhogy Molière nem tud róla s nem is illik a darab légkörébe.

33. l. «*Sötéten elborult*», — sok; az eredeti csak nyugtalan-

ságról tud; — vak szenvedély nem épen rossz, de MOLIÈRE csak tempérémente-t említ.

34. l. «Nos, add okát!» Ily stilusban nem beszélnek herczegek, legalább a MOLIÈRE darabjában nem.

3. Sok a szükségtelen töltelék szó, mely csak a verselés kényelmetlenségén segít; pl.

23. l. «Hogy benned, *oh!* téged keres csupán». Mit akarhat ez az *óh?*

39. l. «S veszszek, ha *tán* parancsod megszegem.

Ide tartozik a 14. l. «Leon *virányin*» is, melyekről MOLIÈRE nem tud.

4. Igen sokszor teszi a fordító, minden ok nélkül, a vers végére az *én*-t; pl.

22. l. «Melylyel megküzdni vágyom érted *én*».

23. l. «Csak trónra vágyva küzdök szinleg én».

5. Túlságosan sok az *and*-os, *end*-es alak; pl.

22. l. «S szerelmed érted *éghetend*». Kétszeresen csúnya.

24. l. «*Tanusitandják* — tetteid».

35. l. «Lelked bajait *kigyógyitándja*». Aztán nem is lelkének bajai.

6. A fordítás sokszor homályos és kétértelmű, mert a fordító túlságos szabadsággal hagyja el a tárgyi ragot; pl.

15. l. «Hogy *bátyám* visszahozza tán az ég».

16. l. «*Érzelmeim*' közölje véle ajkam», — mért nem érzelmimet?

30. l. «hogy *esküm*' is kívánja», — teljesen érthetetlen az apostroph nélkül.

33. l. «hogy *titkaid*' beszédem zavarhatná». Itt még az a félreértés is van, hogy az eredeti Elvira *és* Eliza titkára czéloz; tehát titkotok.

Másutt a homály onnan származik, hogy a fordítónak *lui* is *elle* is mindig *ő* vagy egyszerűen az ige harmadik személye; pl.

19. l. «*Buzgalma*». — Annyi emberről van itt szó, hogy az olvasó csak találgatva találhatja el, hogy e helyen Don Louis buzgalma értendő.

22. l. «*tudatja*» — egészen érthetetlen, t. i. *szivem tudatja* akar lenni; legjobb volna: tudnom.

Ismét másutt a homály vagy kétértelműség a túlságosan szabad szórendből származik; pl.

24. l. «Igaz, jogunk bosszúlva meg, szerelmed' (!!)
Tanusítandják (!) hősi tetteid». Kificzamított egy beszéd!

A stilus korrektsége is kifogásos néha; pl.

19. l. «Híre ment, *miként* — látni fogja». Csak maradjunk a *hogy*-nál.

20. l. «Segélyt keres — *mit* biztosít», e. h. *melyet*.

25. l. «Megtudni, *mint* leend tiéd kegyem», — az eredetiben *quand*, magyarúl: mivel, mi által, vagy legalább: hogyan.

U. o. «A lángnak — *mit* szemed gyújta». Így a 26. l.: «Minden gyanút, *mi* engem ér», — és még igen sokszor. Az ily pongyolaság még sem járja.

Eddig az első felvonás. Hogy az ilyen és hasonló kifogásokra a többi felvonások is szolgáltatnak okot, azt egy pillantás a kéziratba mutatja, melynek szélein megjegyeztem a kifogásos helyeket. De tény, hogy az első felvonás a leggyengébb és az ötödik a legjobb. Látszik, hogy a fordító belejött a munkába, és ez azon reményre jogosít engem, hogy a szükséges javításokat ügyesen fogja végezhetni.

E reményben, illetőleg azon feltétel alatt, hogy a fordító a kijelölt hibákat kiigazítja, miről a Társaságnak annak idején meggyőződést kell szereznie, elfogadásra ajánlom a *Don Garcie de Navarre* e fordítását.

Budapest, 1882. november 28.

Tisztelettel
Heinrich Gusztáv.

9. *Zalaméa birája. Calderon drámája.*

Fordította György Vilmos. (1882. decz. 20.)

Tisztelt Társaság!

Don Pedro Calderon de la Barca *El alcalde de Zalamea* színműve magyar fordításának bírálatával bizatván

meg, van szerencsém véleményemet a következőkben a Tisztelt Társaság elé terjeszteni:

A fordítás méltóan sorakozik Győry Vilmos többi fordításaihoz. Az eredeti versnemben, négyes trochæus sorokban, sok helytt rímekkel, vagy az eredetinek megfelelő asszonánczokkal gazdagon vegyítve, költői, zengzetes, folyékony nyelven s az eredetihez híven van fordítva.

Színmű-fordításaink közt kiváló, a Kisfaludy-Társaság kiadásai közt díszes helyet fog elfoglalni.

Csupán a czímet: *Zalaméa bírája*, ohajtanám megváltoztatni; ezt tágabb értelműnek tartom; mert Zalaméa bírája lehet más is, nemcsak a falu bírói tisztét viselő egyén; itt pedig ez a fődolog. Nem mondjuk: «Eger érseke», hanem: «az egri érsek», — és szokottabb: «a debreczeni biró», mint «Debreczen bírája»; azt hiszem, itt is jobb lenne: *A zalaméai biró.*

A Tekintetes Társaságnak

Budapest 1882. deczember 14.

alázatos szolgája
Paulay Ede.

10. *Ovid Metamorphosisai*, fordította R. — *Horatius Ars poëticája*, fordította Cs. — *Virgil Aeneise és Horatius válogatott költeményei*, fordította Kolozsy Lajos.

(1882. decz. 20.)

Nyelvünknek ritka tökéletességeül szokták és szoktuk felróni, hogy a hellen-római mértékes versalakokra egyéb modern nyelvek fölött kiválólag és talán egyedül alkalmas. Lehet tökéletesség, de egyuttal szerencsétlenség is; mert ez az oka, hogy a római-görög klasszikai remekek irodalmunkban s közönségünk előtt mindeddig idegenek, ismeretlenek. Olyan alakban, a minőben közöttünk forognak, kelletlenek.

A magyar olvasó sem Homerusban, sem Virgiliusban nem talál semmi szépet. Ritka meri ezt megvallani, de úgy van.

Hogy nem Homerusban vagy Horácziusban van a hiba, azt talán azok is elismerik, a kik nem félnek kimondani unatkozásukat; de hogy az olvasók értelmi és ízlésbeli fejletlenségében sincs, ezt viszont meg kell engedniök azoknak is, kik ezeket a költőket eredeti szépségeikben csodálják.

Tehát valahol valami harmadik okban kell gyökeredzeni a hibának, — szerintem a közlési methodusban. A mivel — tudom — nem mondok semmi újat, de ezt a régi tapasztalaton nyugvó igazságot nem lehet elégszer ismételni. A hexameter, melyben eddig a klasszikai művek fordíttattak, mindig idegen alak marad, s kivált ma már, még oly tökéletességében is, mint az Vörösmartynál mutatkozik, unalmas. — Az örökös pattogás elvonja a figyelmet a belső szépségektől, el magától a tárgytól is, s még a figyelmes olvasó is azon veszi észre, hogy szeme, füle a lényeget tévesztve, a mértékeken tapad, s előbb megütközik egy hibás méretben, mint a kényszerszülte nyakatekert magyartalanságokon. Mikor végre leőrölte a tíz-húszezer hexametert, nyilvánosan vallást teszen az ó-klasszikai remekek magas műbecséről, titkon pedig megsajnálja a szegény athénei gyermekeket, a kik annak idejében könyv nélkül tanulgatták Homerust, és megsiratja a mai érettséggel küzdő fiatalságot, a melynek eredetiben kell azt érteni, a mit ő (az olvasó) «jó», «alakhű», «tősgyökeres», «magyar», «zamatos» stb. stb. nyelvű fordításban is halálra unt.

De ez az alak nemcsak az olvasót csalja meg. Megcsalja mindenekelőtt és legelőször magát a fordítót is. Mivel az eredeti hexameterben van írva: illő ez alakot a fordítónak is tiszteletben tartani, annyival inkább, mivel erre a magyar nyelv igen alkalmas. Hiszen lám, még a béres gyerek is hexameterben beszél:

«Adjatok egy villát, ha van ott valahol heverőben».

Igen ám! ha mi — fordítók is — olyan szépen tudnánk hexameterben szólani, mint a béres gyerek. De neki könnyű, mert életében egyszer talált ilyet mondani, nekünk pedig nyolcz-tízezrivel kell ezeket papirosra lehelleni, s nem is mindig heverőben levő villáról van a szó. Nem, hanem tömör szavakban élére vert hatalmas gondolatoknak megfelelő tömörséggel és eleganczával való visszaadásáról. És kész a veszély, ha a fordító a magyar nyelv hexametrális hangzatosságáról szóló tradiczionális igazságtól csábíttatva, könnyű szerrel megalkotja első hexametereit. Már benne az árban, — már az örvény szélén, már a sodrába, már messze úszik. A hexameter mind egyre könnyebb, könnyebb .... könnyebb ..... Hogyis ne? Mikor mindaz, a mi *nehéz* volt az eredetiben, a gondolat tiszta épsége, a kifejezés velejesúlya, a jelzők festő ereje egymásután kihányatik, elmaradoz. A példák gyülöletesek lévén, mellőzzük a nyomtatásban megjelent fordításokat, csak egyetlen sort idézünk a kezünk alatt levő fordítások egyikéből:

«*Una salus victis nullam sperare salutem.*» Ezt a Kolozsy Virgiliusa, egyike különben a legjobb fordításoknak, így adja vissza:

«*Üdv a győzöttnek, ha reménye az üdvre sehol sincs.*» A hexameter ép oly tökéletes, mint az eredetiben; de a ki a latint olvassa, a gondolatot nagynak, meglepőnek, kifejezésében remeknek tartja; a magyar olvasó pedig azt kérdi: hát mi van ebben? Micsoda üdvösség lehet abban, ha nincs reménységünk az üdvösségre? Kolozsynál az ilyenek kivételek, melyek, fájdalom, épen a legismertebb communis locusok közül mutatkoznak; de hány, sokszor épen magasztalt műfordítónk van, a ki egész lapokon keresztül nem mond semmit, vagy egészen mást, mint a mit az eredeti.

És ha még mai hexametereink azok volnának, a miknek a Vörösmarty kora megalkotta, a szóhangzat és szóelrakás korrektségével, a prozodiai szabályok ama lelkiismeretes megtartásával, mely a mérték kedveért alig enged meg

magának szabadságot, ancepseket ritkán használ, s azoknál is biztos rendszert követ, szavakat össze nem von, ki nem nyújtóztat, s verseit úgy *hagyja* olvastatni, mint valamely szépprózát; Vörösmartynál egy *feketű*, P. Horvát Endrénél egy-egy *miüdőn* vagy ezekhez hasonlókban végződik az összes licentia; ők megelégszenek a tribrachysok sor elején használásával: *fējedelem, ātyafiak, īszonyodom*: a mai *ámos* versekben (így nevezte valaki a hexametert a temérdek *ám* szótól, melylyel egy fordító a sorok elején alkalmazhatatlan *de* kötszót [vagy kötszavat?] helyettesítette) — mint alább látni fogjuk — a provincialismusok, a szónyaggatások, a proceleusmatikusok egész serege állja utunkat.

Vegyük még ehhez a könnyített verselési módhoz azt, hogy hexameteres műfordításainkál a cæsurára csak akkor van tekintet (kivéve persze a harmadik lábat), ha magától esik, — a numerus pedig egészen törvényen kívül van helyezve: megérthetni, miért kelletlen ez az alak még a műértő fülnek s ízlésnek is.

A bírálatra kiadott művek: Ovidius *Metamorphosis*ai, Horáczius *Ars poëtica*ja, Virgilius *Aeneise* és Horáczius *Válogatott költeményei*, az utóbb említett kivételével, mind hexameterben, tehát az eredeti vers alakjában vannak fordítva.

A fentebb jelzett általános észrevételek valamennyire vonatkoznak ugyan többé-kevésbbé, de leginkább a *Metamorphosis*-fordításra.

A *Metamorphosis* volna tartalmánál fogva legméltóbb és legalkalmasabb arra, hogy magyar rímes versalakban adassék a magyar olvasóközönségnek. Mindaz, a mit a klaszszikusok alkottak, többé-kevésbbé nem e világból való már; de a *Metamorphosis* szép regéi minden kornak kedves olvasmányai lehetnének, ha megfelelő tetszetősb alakba öltözködnének. Épen ezért lehet sajnálni, hogy e szép regék unalmas hexameterekbe enyésznek el, hexameterekbe, melyek a mai hexameterek minden gyarlóságaival meg vannak terhelve.

Fordító maga is érezte ezt. Maga sem várhatott kedvező bírálatot, midőn munkáját bírálat alá terjesztette. Kéziratának majd minden lapja tele van jegyezve igazításokkal, variánsokkal, nyílt kérdésül hagyott helyekkel, melyek mind arra mutatnak, hogy fordító maga is igen sok javíthatót látott művében, melybe mintegy belefáradt. A mi nem csoda. A *Metamorphosis* lefordítása, épen úgy mint egy nagyszabású eredeti hőskölteményé megírása, nem egy-két év, hanem évtizedek vagy egy egész élet feladata volna.

Ha a hatásról kell számolni, melyet e fordított *Metamorphosis* olvasása bírálóra tett, e beszámolás, általánosságban e kettőben határozódik:

a) Szebb, emelkedettebb a kidolgozás ott, hol Ovidius maga is szebb. Szebb pedig mindenütt, a hol teljesen kikerekített, készen kapott mondát kezel. (*Philemon, Biblis, Trójai dolgok.*)

b) Nehézkes a fordítás kezdetén, közepe felé dicséretre méltó élénkséggel s választékossággal emelkedik, a végén ellankad, elerőtlenül.

Részletekre térve, többféle gyarlóság vonúl végig az egész művön, melyek ennek szigorú újraátnézését s kijavítását teszik szükségessé.

1. *A latin-görög nevek rosszhangzású kurtításai:* Mán-ek = Manes dei. Sisyph-ra = in Sisyphum. Herkul = Hercules stb.

2. *A szótagokkal követett önkényes elbánás:* Csĭlapít e. h. csĭllapít, hĭgye e. h. hĭgyje, bŏszont e. h. bosszant, sŏvárog e. h. sŏvárog.

3. *Vulgáris, disztelen, kurialis vagy rosszalkotású szók:* lucskos, rivacs (grando), hadoncz, adány (munus), lovardai munka, zárda (stabulum avium), sérv (sérelem, bántódás); régi az én sérvem; atyjának sérve; csábnő (pellex).

4. *Hibás, szokatlan, kényszerszülte saját szóképzései:* «Bár az clárulatért érdemlette a *fenyt*». «Nincs érkezeted rá». «Vív fia gyilkolatáért». «Érdemlett fenyre vonandják». «Vigasztalat».

5. *Magyartalan vagy rosszúl magyarkodó kifejezések, homályos mondatok:*

«a némult szájnak nincs *ténykiadója*».

«oly *taghelyzetben* változik át» (szoborrá).
«foglalatosság nézetiből» = foglalkozásukra nézve.
«lüköd a horpadt szamaracskán».
«nagy feneket *ad*» (kerít).
»megtagadást nem fogsz szenvedni atyádtól».
«Mily vala hegygyé lett Atlas?»
«Mily érzet hata át ekkor? Mint kelle, nem oly-é?» = Nem olyan-é, mint a minő akkor hozzám illett.

6. *Infinitivusok halmazai*:
«téged láthatni örülünk».
«látnod tagjait lágyúlni lehetne».
«szólni akarni hihedd»

7. *Consonansok torlasztása a mérték kedvéért*: jajgni, mondni, tapintni, öltni, vesztni, küzdni, utántok, stb.

8. *Germanistikus alkalmazása a névmásoknak*:
«A lovakat levezetik s *azokat* befogják».
«Perseus *arczba* üté és összetöré a csontokat *abban* (arczában).
«Arczára esék, szétzúzván csontjait *annak*» (arczának).
«Látja az ifjat Lycabas, barátja *őneki*» (t. i. az ifjúnak).
«*Rész* hogy az úgy lehetett, kételyg; igaz istenek — úgymond
Másik *rész* — mindent tehetők». Értsd: egyik rész kételkedett, a másik rész stb.
«*Rész* vállán feküvék, a halántékai körűl egy *rész*».
Ertsd: a kígyók egy része vállán, más része stb.
«A hősök, miután ideértek, *rész* vete hálót,
Rész oldozza ebek pórázát».

9. *Magyar fordítási hexametereink közös gyarlósága*, mely numerust nem ösmer, rhythmust nem érez s caesurát legfeljebb a harmadik lábon vall, s a kifejezések ékességét nem keresi. A kifogás alá vonható sorok s helyek száma oly nagy, hogy szinte lehetetlen volna sort venni rajtok; de néhány példa, melyet bíráló olvasás közben a sorok közé vetett, bizonyítja, hogy könnyű szerrel, kevés bajjal lehetett volna, s ezután is lehet és kell is a verseket csinosítani. Pl.:

Fordítónál: «vésve nem állott
Érczen a fenyegetés, a vádlott sem remegett a
Bíró arcza előtt; biztonság nélküle is volt».

Bíráló kísérlete: «vésve sem állott
Érczben az ítélet; bírája előtt könyörögve
Nem remegett a tömeg; bírátlan is élt nyugalomban».

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Fordító : «ha már gyógyítni lehetlen,
Vágja ki kés a sebet, nehogy *ez* megrontsa az ép részt».

Bíráló : «késsel vágjuk ki, ha másként
Gyógyíthatlan a seb, hogy az ép is utána ne veszszen».

Fordító : «Ó húg, ó feleség» (húg', nén', ip', nap', öcs', báty'!)

Bíráló : «Ó hugom, ó társam!»

Fordító : És csak azért, mert szűz, nem vette Diána is észre
Vétkeit * ezer jelből. A nimfák észrevevék azt.

Bíráló : Bűnét, * bár sok jel vall rá, nem látja Diána
Szűzi tekintete meg. De a többiek észrevevék ám.

Fordító : «de nekem hevenyészve beszélnem,
Ő neki tenni nehéz».

Bíráló : «nekem a szó, ő neki a tett
Megy nehezen».

És így tovább. Majd minden sorra ráférne több-kevesebb javítás.

Ezzel egyszersmind ki is van fejezve bíráló véleménye, de nem minden vigasztalás nélkül.

Ovidius *Metamorphosis*ainak bírálat végett beterjesztett fordítása érintett és elsorolt hibái mellett is semmivel sem áll alább a mostanában megjelent hexametralis fordítási kisérleteknél, de nem is jobb azoknál. Elsorolt hibáiban csak ismert nyomokon halad. Egy irodalmi társaságnak azonban nem lehetvén czélja a már-már szokássá vált nyelvi törvénytelenségeket sanctionálni, bíráló nézete szerint a Társaság semmi szín alatt nem járulhat biztató szavával e fordítás közrebocsátásához, melyhez képest a kézirat szerzőjének azzal volna visszaadandó, hogy annak kiadását a Társaság nem javalhatja.

* A teherbe esett nimfának.

Horaczius Ars poetikája.

Virág Benedek és Czuczor, a két Édes és Fábián Gábor s kívülök mások is részben vagy egészben próbáltak megküzdeni a híres *humano capitival*. Mindnyájan hexameterben haladván, már maga a különböző kísérletek összehasonlítása is sokszor munkát kíván. Bíráló csak Virág Benedek és Fábián fordításaival hasonlíthatta össze a bírálat alatt levő darabot, és az összehasonlítás nem ütött ki annyira javára, mint azt egy gyakorlott írótól, és oly írótól lehetett volna várni, a ki kétségkívül tanulmányozta s felhasználta elődei kísérleteit.

Verselésében kétségkívül könnyedebb, kifejezéseiben szerencsésebb helylyel-közzel (350—370 v. stb.) elődeinél, kivált az újabbaknál, de annyira még sem emelkedik ki fölöttük, hogy az *Ars poetica* magyarra fordítása iránti követelésekről jó időre le lehetne tennünk. Jobban ki kelle vala bányásznia az úttörők munkáit, főként Virágét, mely legterjedelmesebb, de — s talán épen ezért — legmagyarabb, legvilágosabb, kifejezéseiben, szóelrakásaiban legtermészetesebb, s hexametereiben legszigorúbb és legtökéletesebb.

A hatlábú zsarnok Cs.-n is uralkodik. Olyan torzításokat követ el némely bőrében megférni s kötélnek állani nem akaró szón *(vagy szavon?* Lásd a Nyelvőr szótöveit és tőszavait), a minőket sem Virág, sem Édes Gergely meg nem engedtek volna maguknak, s a minőket mai költő semmi modern vagy nemzeti versalaknál nem merészelne.

Mit szólnának hozzá a «Szerkesztői mondanivalók,» ha valaki *szemetlent* írna *szemtelen* (audax?) helyett, vagy *idegen tagokat ragasztna a festő*, vagy az ilyen kifejezésekre:

«Sokszor látunk *oly* művet, mely nagyszerün indúl;»
vagy:
«Hogy ha felolvasták Quintilnek *mondni szoká*» (??).

Legnagyobb (de nagy nehézségek nélkül helyre hozható) hibája azonban Cs.-nak az, a miben minden újabb fordítóink leledzenek — hiszem, hogy érzéke ellenére — az *a'*, *e'* mutató névmások megrövidítése, melyet Arany lapjában egykor elmésen kiábrázolt Akakievics Akaki.

Vörösmartynál még az *a'* (le, la) névelő is csak ritkán járja rövid szótag gyanánt. Azt hiszem, összes hőskölteményeiben tízszer sem fordúl elő röviden; a mutató *a' e'* (hic, ille) pedig úgy Vörösmartynál mint az egykorú epikusoknál kivétel nélkül hosszú. Ma már előbeszédünket, úgy mint verseinket is elárosztotta nem tudom miféle provincialismus, (talán transylvanismus? mert erdélyiektől lehet közbeszédben leggyakrabban hallani) melyben ezek a névmások rövidekül vétetnek. Veszszük az artificialiter hosszút rövidnek és pedig hibás szókötéssel *a*czélból, hogy a vers könnyebben menjen; *e*végből túlteszszük magunkat a szabályokon, *a*nélkül hogy a lelkiismeret furdalna *e*miatt,; már pedig a mit megszoktunk, *a*tól nehéz elszokni. *E*ből következik aztán, hogy Cs. is úszik az árral *e*részben, és *e*rozsda foltja az ő verseit is megfogta.

Egyéb aprólékos hibák, adonicusok, cæsuravétségek stb. a szövegben meg vannak jegyezve, melyeket fordító, ha a bírálatnak igazat ád, könnyen kiigazíthat. Új átnézés alá vevén művét, kövesse Virágot. Csak a gnomaszerű mondatoknál szorítkozzék a sort sorral visszaadó hűségre, egyebütt ne mint az ilyenek: Brevis esse laborat, obscurus fit. Nec delectat, nec prodest.

Az érintett vagy kijegyzett hibák kijavítása mellett óhajtandó, hogy Cs. ezen kísérletét bocsássa közre, s ezzel *Epistoláit* egészítse ki. Egy értékes darabbal szaporodik azon kísérletek száma, a melyeket egy későbbi próbálkozónak mind fel kell használnia, ha az eddigi kisérleteket feleslegessé akarja tenni.

Virgilius Aeneise.

Fordítója nemcsak latinúl, de magyarúl is jól tud, jól tud, jól, szépen, könnyen versel, — egészen Vörösmarty iskolájából. Műve a Remete fordítását, s egyszersmind az eddig megjelent klasszikai fordítások nagy részét is erőben, hűségben, kellemben felülmúlja.

A sikerültebb helyek, egész énekek, több lapokra terjedő szakaszok, melyeken a bírálat alig vett észre változtatni valót, a szövegben jegyezve vannak. Jegyezve az apróbb hibák, téves értelmezések, néhány 5 és 7 labú sor, melyeket fordító könnyen kiigazíthat.

Úgy szintén figyelembe veheti a következőket:

1. A latín-görög nevek quantitásai megtartandók. Sămos, Achĭlles, Cĕres, Massȳl, Gargănus, Dōdōna helyett nem szabad: Sāmos, Achĭles, Cēres, Massȳl, Gargānus, Dŏdŏna stb. venni. Még kevésbbé a magyar csillapítást csĭlapításnak és a gyűlŏletet gyűlŏletnek, mint a hogy ezt fordító rendesen veszi.

2. A közhelyek megfelelő szabatossággal fordítása elengedhetetlen. «Tantaene animis coelestibus irae», a «manet alta mente repostum», az «una salus victis», a sarcasmus, melylyel Pyrrhus Priamust, Aeneas Turnust megöli, kiváló helyek, melyeket mindenki tud. Minden igyekezettel azon kell lenni, hogy az ilyenek ékességben és tömörségben az eredetinek megfeleljenek.

3. Visszatetszők az itt-ott előforduló *vulgaritások*: Víg képet mutat. Finczogtat. Hederít. Karima. Merkúr ráförmed. Ostoba fővel társul kivántam (Dido). Tökít (populatur?). Meri (főnév gyanánt: van neki *merije*). Nőmhö'. Partjáho'. Hóbortos jósnő. *Officiosus és modernus szavak*: flotta, delnők, szabadott, vasipar (a Vulcanusé), beszüntet, fölebbez, Pó. Etsch (Padus, Athesis). Érvényteleníteni a frigy pontozatit. Gyakorolta az orvosi szakmát. Téged sziklából termele Kaukaz.

Ezeknek s az ezekhez hasonló apróbb hibáknak s tévedéseknek kiigazítása után ezen Virgilius-fordítás kiadatván, méltó helyet fog elfoglalni legjobb műfordításaink között, s a magyar olvasóközönségnek tanulságos és (eltekintve hexametralis alakjától) kellemes olvasmányúl szolgáland.

Még több értékűnek ítéli bíráló ugyanezen fordítónak

Horácz Válogatott költeményei

czímen benyújtott munkáját.

Itt a latin múzsa előttünk unalmas köntöse helylyelközzel szép magyarral van felcserélve. Nem merjük mondani, hogy híven, de legalább tetszetősen. Szabadon; nem csavargatva présbe a szót és gondolatot: mind a mellett hűség tekintetében semmivel sem áll hátrább egyéb fordításoknál. Egyes darabok, mint a Virgilius hajója, a Hirpinus, Lidia, Telephus, az egyik mœcenási, a Beatus ille stb. az eredeti szöveg varázsával hatnak az olvasóra. A költő múzsája, talán barbár ruhában, de életben, mosolylyal és derűben, — s nem római alcaicumában bemumiázva vagy gipszbe öntve. Egyébként a mértékes darabok is szép magyarsággal vannak írva. Természetesen itt sem minden darabra mosolygott Apolló. Bíráló bátorságot vett magának a szövegen megjegyzéseket tenni, sőt néhol egész strópha-változtatásokat hozni javaslatba. Fordítónak jogában áll a javaslatokat felülbírálni.

Figyelemre méltó az *Ars poetica* is. Egy nagy lépéssel közelebb van Kolozsy a czélhoz, melyet Virág Benedek óta annyian igyekeztek megközelíteni. Jó, érthető és kellemes alakban adni magyarúl az *Ars poeticát*. Elvetette a hexametert és rímes alakot alkalmazott: jól tette és nagy sikerrel vitte keresztül.

De miért elégedett meg ezzel a — bármily nagy — mégis csak egy lépéssel? Miért választotta ezt a tiszta magyar bár, de mégis csak nehéz alakot, holott ott van már előttünk a minta, az *Ars poeticá*nak Arany által megteremtett versalakja, — a Vojtina-levelek?

Mert ez az alak, melyet Kolozsy választott, inkább lyricumnak, mint tankölteménynek való. Strophákra levén osztva, s azonkívül a váltogatva hol hat, s majd kurta rímes sorok, és a visszacsapó rímek (rímek, melyek közül némely

nem állja ki a bíró tekintetét) által is nehezítve levén kezelése, lehetetlen volt elkerülnie a gondolatoknak most lazítását, majd zsugorítását, néha idegen gondolatoknak is beékelését. Lehetetlen volt a numerositas követeléseinek, melyekre sehol oly nagy szükség nincs, mint épen az *Ars poeticá*ban — eleget tenni. Mindamellett is egyetlen egy kísérletből sem érti meg dilettans és laikus olvasó oly világosan az *Ars poetica* tartalmát és czélját, mint e rímes dolgozatból, mely a többi Horácz-féle darabokkal együtt Kolozsy fordítói erejének méltó próbaköve; méltó arra, hogy a Társaság buzdító méltánylattal jutalmazza, s az olvasó közönség figyelmébe ajánlja.

Baksay Sándor.

11. *Tibullus Elégiái.*

Bevezette, fordította és magyarázta Dr. Csengeri János. (1883. jan. 31.)

I.

Nem vagyok barátja a régi klasszikusok *rímes* fordításainak, melyek reám, a régi iskola növendékére — kétségkívül csak subjectiv felfogásomnál fogva — mindig a travestálás, olykor a parodizálás hatását teszik. Sőt hajlandó vagyok a *Revue de deux Mondes* egyik műítészének, Brunetièrenek adni igazat, a ki egy legújabb Catullus-fordítás alkalmából azt állítja, hogy egy poétát voltaképen prózában kellene fordítani és nem versben. Egyúttal hasonlatot von a régi festmények másolatairól, melyeket szerinte a finnyás műkedvelő rézmetszetben inkább óhajt, semmint olajfestményben. A kritikus e hasonlatát azzal kell kiegészítenünk, hogy ha t. i. a rézmetszet, szerényebb igényei mellett, sikerült és művészkézre való; az olajfestmény ellenben, mint többnyire szokott lenni, gyarló s főleg eredetijéhez hozzáállítva, attól nagyon is elütő!

Iskolai használatra ketségkívül mind a két téren ama

módszert, úgy a rajzmásolat, mint a versmagyarázat érintett módját ajánlanám. Ott t. i., a hol nem a műélvezetre, hanem a tanulmányra fektetjük a súlyt, s az eredetit egyelőre nem utánozni (vagy majmolni), hanem jól megérteni s vérünkbe átvenni a feladat.

Tegyük fel ellenben, hogy az ecset és festék szintoly művészi kézben forog, mint a rajzón és a vésű: úgy a régi mesterművek élethű színes másolatai, melyeknek hasonló formatumban készítését nem ok nélkül tiltják a drága gyüjtemények birtokosai, mind az eredetiben nem mindig gyönyörködhető finnyás műkedvelőnek, mind a kevésbbé elkényeztetett nagy közönségnek bizonynyal eleve nebb és behatóbb fogalmat fognak szerezni a távollevő példányokról, s jobban megújítják, illetőleg megsokszorozzák a lelki élvezetet, melylyel azok gazdagították az emberiséget.

A franczia műbíró a prózára alkalmazza a jó rézmetszetekről, — a rímes versekre pedig a gyarló festett kópiákról vont hasonlatát. Holott ő valóban kénytelen a kettő közűl választani, nem levén neki módja — mint *van* minekünk — a görög és római versmérték használatában s élvezésében. Mi magyarok e részben, úgy tartom, irígylendő (szinte kiváltságos) helyzetben vagyunk, miután nyelvünknek úgy gazdagsága mint hajlékonysága s prozódiája majd minden képzelhető versformára alkalmatos, s a távol ókor remekeinek nem csak eszméit, hanem külalakját is egy Vörösmarty hangzatos hexametereiben, egy Berzsenyi hibátlan alkaikusaiban stb. adhatja vissza. E kiváltságról lemondani nekünk oly könnyedén nem kellene.

Ily formában visszaadni a régieket, annyit tesz, mint egészen azok légkörébe helyeztetni át a művelt olvasót s feledtetni vele a jelenkor szűk és prózai voltát. Ellenben modern formába öltöztetni őket, mint jeles fordítónk Csengeri is teszi, annyi, mint megmaradni itt a honos talajon s feledni azt, a mi távolsága miatt is olyidegenszerű s szinte érthetetlen előttünk!

Ez utóbbi módszer, oly képviselői után, minő Baksay

s nyomdokait követő fordítónk, Csengeri is, annyira kivívta már magának a pálmát, hogy nem többé jogosultságát megtámadni, mint inkább saját ósdi nézetem jogosultsága mellett emelni védő szót, látom kénytelennek magamat.

Tovább szőve a fentebbi hasonlatot, az én kedvelt hexametereimet és pentametereimet látom a festett kópiákhoz, ellenben a szerző rímes alexandrinusait a rézmetszeti reprodukáláshoz közelebb állónak s így a finnyás műízlést is mindenesetre *könnyebben* kielégítőnek. Hanem hát: Per aspera ad astra! Én a *jó* utánzást tartom szem előtt, nem a gyarlót; s két egyenlően jeles műfordítás között, a mi nyelvünkben legalább, mindig annak fogok elsőbbséget adni, mely külalakra nézve is, versmértékben, sorok számában stb. közelebb áll a bár teljesen el nem érhető eredetihez. Nehezebbnek tartom e feladatot, de dicsőbbnek is.

Ez levén a Társaság előtt többször is kifejezett meggyőződésem, melyet újabb műfordítóink csakugyan meg akarnak ingatni, nem örömest vállalkozom ily modern alakú műfordítások birálatára De, stante concluso, kötelességem levén abban is eljárni: szívesen bevallom, hogy olyan sikerült vállalat előtt, minő a szóban forgó Tibullus-fordítás is — *leteszem a fegyvert.* Örömmel vallom be, hogy, miután nem tekintve a formát, a főczél mégis az, hogy a fordítás jó legyen, ezt a czélt a szerző, a maga módja szerint, elérte. Versről-versre híven, többnyire csínnal s gyengédeden adta vissza egészen vérébe átvett eredetijét; s bár itt-ott kissé triviális kifejezésekkel él, melyek tán törölhetők, egészben oly tiszta élvezetet nyújt nemcsak a latinúl iskolázott férfiaknak, hanem a nagy közönségnek is általában — Horáczczal szólva: virginibus, puerisque — mint akár valamely modern szerelmi költő olvasása nyújtana.

Ha a mellőzhetetlen mythologiai nevek és czélzások itt-ott nem fordulnának elő, melyekhez szakavatott magya-

rázó jegyzetei nyújtanak kulcsot, bizvást felejtenők, hogy fordítás van kezünkben. A latinúl nem értő azt a hatást érzi, melyet, hogy ismét a képzőművészetekre sandítsak vissza, egy jól talált arczkép tehet még arra a nézőre is, a ki annak élő mintáját soha sem látta.

Hozzá kell még tennem, hogy szerző — készakarva nevezem így az avatott s alkotó erővel megáldott műfordítót — a Tibullus-irodalomban teljesen jártas, azt alaposan tanulmányozta. Bevezetése, a római dalnok élet- és jellemrajzával, valamint magyarázó jegyzetei, tárgyának csoportosítása, a reá vonatkozóknak, a Pseudo-Tibullianákkal együtt ügyes egybeállítása stb. tisztult nézetekről s nagy olvasottságról tesznek tanuságot, s e nemű irodalmunkat egy becses adalékkal fogják gazdagítani.

Művét, ha a Társulat teheti, kiadásra, ha nem, jótálló czége alá helyezésre merem ajánlani.

Tisztelettel

Budapesten, 1882. deczember 20.

Zichy Antal.

II.

*Tibullus elégiái*nak egyik bírálójául engem volt kegyes megbízni a Kisfaludy-Társaság. Lelkiismeretesen igyekeztem megfelelni e kötelességnek, annyival inkább, mert dr. Csengeri fordítása a vizsgáló fáradozását igen megérdemli. Sok szerencsével ülteté át hozzánk a római irodalom úgynevezett aranykorának egyik legbájosabb dalnokát. S most, midőn a fordítást teljesen átnéztem, részletesen vizsgáltam s az eredetivel is csaknem sorról-sorra egybehasonlítottam: eleve is határozott kifejezést adhatok azon véleményemnek, hogy Csengeri Tibullusa díszére válik irodalmunknak s méltó arra, hogy a Kisfaludy-Társaság a maga kiadásai közé felvegye, ha t. i. ily czélból nyújtotta azt be a fordító.

A művet megillető irodalmi készültséggel veszi föl s

teljesíti feladatát. Irodalom-történeti tanulmánya a római elégiáról és Tibullusról kimerítő s az újabb tudományos szakfejlődés ide vonatkozó vívmányait felölelő. Magyarázatai, a a melyeket a mű végére vetett, laikus olvasóknak teljesen elégségesek. Nem a nyelvészeti vagy tisztán tudományos szempont vezérelte, hanem — helyesen — inkább az æsthetikai. Minélfogva jól tette azt is, hogy egy pár elégiát, Vénus nyerseségei miatt, a gyűjteménybe föl nem vett.

Mondja, hogy fordítása a Bährens-féle eddigelé legkitűnőbb Tibullus-kiadás nyomán készült. Én e kiadást nem ismerem. Én a birtokomban levő öreg Ch. G. Heyne régi kiadását használtam. Nehéz volt eligazodni az egyes elégiák különböző egymásutánján. Azokat a fordító néhol talán saját kritikai combinatiója szerint válogatta és sorozta. Azokat én nem combináltam újra. Néztem csak a darabok fordítási hűségét, nyelvét, verselését, szépségeit.

Az alexandrín-versalakot ezen elégiák magyarosítására magam is leghelyesebbnek tartom. Elég tér a pár-vers visszazendítésére, elég az abba helyezett elégiai eszme vagy érzés lendületes és teljes kifejezésére.

Nem ellenzem, hogy az elégiáknak külön-külön önálló czímeket adott. Igy mintegy bevégzettebb alakot nyernek s jobban megmaradnak, úgyszólván, névről nevezhetők, az emlékezetben. Azonban óhajtanám, ha a czímeket még bírálat alá venné a fordító. Úgy tetszik nekem, hogy azok között nem mindegyik találó. Némelyiknek alig van valami kis köze a tartalommal.

Nyelvét, verselését általában emelkedettnek, tisztának mondhatom. Itt-ott ötlik fel egy-egy apró szeplő, melyet könnyű lesz letörleni. Úgy látszik, hogy a mint a munka vége felé halad, a másoló keze is mintha veszítené egy kissé azt az eleven frisseséget és melegséget, melylyel előbb forgatta az ecsetet. Az utolsó darabok, a mint tartalmilag sokkal alantabb állanak az elsőbbeknél, ép úgy alantabb a fordítás művészetére nézve is. És én nem is tudom, vajjon e Pseudo-

Tibulliánák megérdemelték-e csakugyan a fölvételt, a mint azt a fordító a magyarázatok során állítja.

Álljanak itt a következő apró észrevételek (talán már csak a «szeplőkre» vonatkozók) részben annak tanúságául, hogy szívesen és részletesen barátkoztam a fordítással, részben a végett is, hogy a fordító használja, ha talál azokban valami haszonra valót.

Messala diadala.

73. l. «*E nap* dallt *a Párka sorsfonalát fonva.*» Símábban óhajtanám ezt a sort.

«*E napon hull porba.*» Nem e napon, csak: «Hunc fore, Aquitanas qui posset fundere gentes.» Ez lesz, melytől megdől stb.

«*Hősi kar küzdöt ott.*» Non sine me est tibi parvus honos. Tehát: «Én is veled voltam.»

«*Hát a havas Taurus ..... mely áldásit szórja*» stb. Miféle *áldást szórna* a havas Taurus? *Arat* Cilicas intonsos. HEYNE szerint: dividit, dirimit Ciliciam. Áldás nem illik ide.

74. l. «*Hántsuk le kaczorral.*» Inkább: *nyessük le.* A buja növést nem hántani, hanem metszeni, nyesni szokták.

«*Tanulatlan lábak-taposta gerezdje.*» Minden tekintetben ajánlhatóbb: «Durva paraszt lábbal taposott gerezdje.»

75. l. «*boháig sárig aranyköntös.*» A *sárig* szót nem értem. Földig érő-e? vagy sár-arany?

«*Bortól ázzék serleg, bortól a halánték.*» A halánték nem ázik a bortól, hanem hevűl. Jobban megközelítené az eredetit: Tölts bort, hadd hevüljön attól a halánték.

«*Messala! dicső egy sarjadékod keljen.*» Nincs az eredetiben: *dicső egy.* Elég: Messala! utánad új sarjadék keljen.

Háború küszöbén.

76. «*Mit ő a vad ellen.*» Jobb lenne: Mit ő vadak ellen.

77. «*És tiszta ruhában vérét kezem ontja.*» Nincs szó véröntásról, csak «sequar.»

«*Cerberus tanyáz ott s a vizek révésze.*» Hűbb lesz: «Cerberus van ott és a Styx zord révésze.»

78. «*Győztes is megsir dühös keze mivén.*» Nemcsak a *megsir*, de az egész sor erőtetett.

«*Kőszívű ki ütést stb.*» Talán inkább: «Ah! kő- és vasszívű, ki hölgyét megbántja.»

Megelégedés.

83. «*Urául temérdek megmívelt határnak.*» Hűbb lesz: «S ura legyen széles stb.»

«*Míg ellenség jöttét rettegi.*» Míg szomszéd ellenség rettegteti folyvást.

«.... *úgy szólva*» igen prózai pótlék.

«*Csak mindig egy kis láng tűzhelyemen égjen.*» Zavart szórend.

«*Érjem be kevéssel stb.*» Az eredetiben nem kérdés a mondat s nincs ott: «*mást miért kívánjak?*»

«*Vándora mért lennék*» helyett: Ne legyek vándora a messze világnak.

«*Lombkoszorú fedjen zsongó habok mellett.*» Elég lenne az eredeti így: «Lomb árnya fedezzen futó patak mellett.»

«*Az ölembe hordom haza szegénykéket.*» Hívebb lesz: «Ölben haza vinni ne resteljem őket.»

84. «*Akkor a nagy nyájból boczit adtam néktek,*
«*Kis föld után most egy bárányt megeléglek.*»

Vagy: «Akkor a nagy nyájtól nektek boczi járt ám!
Már ma szegény háztól csak ösztövér bárány».

85. «*Záporszónál*» — csakugyan nem fejezi ki az *imbre jŭvante*-t. Ide valami más kell.

«*Hálójába engem egy szép lyányka hajtott*
Kínos őrség lesni ezt a siket ajtót.»

Inkább így:

«Hálójába engem egy szép lyányka ejtett
S őr gyanánt veszteglek zord ajtaja mellett».

Kórágyon.

87. «*Hányszor megfordúltam, hogy mentünk javában*». Ez nincs az eredetiben. «Hányszor indultam el s magyaráztam rosszra, hogy a kapuban megbotlott a lábam!»

88. «*Üstökös csillaga*». Nem helyes a *resoluta comas*-ra, a mint már a másik bíráló is megjegyezte.

Két sorral alább jön elő az istenre e kifejezés: «*tiszteljem*

alássan», a mit utóbb több helyen is használ. E triviális *alássan* teljességgel nem illik ide, ép úgy nem, mint később egy pár helyen a *persze!*

89. «*Pusztulással teljes stb..*» Ez a két sor nem hű az eredetihez. Jobban kellene.

«*Kő jelölje sírom s igéi e sornak*» *(!)*

Nemde inkább:

«E szavakat írják kövére síromnak».

«*Országába Vénus*» h. Elysiumba Vénus.

90. «*Tele zúgja-búgja*» h. zúg-búg a fekete habok stb.

«*kifejti kezéből*». Hívebb, jobb lesz: Fejtse ki kezéből. És akkor a következő sor is így: Én meg teremjek ott.

Csalódás.

A tartalom nem igen igazolja a címet. A fordítás mintha kevesebb gondban részesült volna!

92. «*Színebb bort*». Nem szükség a szokatlan *színebb*. «Elég: színbort adj!» (puer).

«*A feledés álma*». Körűlírás. Eredeti: »Álom hadd szálljon meg elfáradt szememen». — 8sor rímel egymásután *e—e* hangzóval.

«*Bú-rakta szerelmem*». Nagyon keresett az «infelix amor»-ra. «Míg egy kicsit pihen zaklató szerelmem».

«*Kapu! kérve kérlek*». Nincs helye a kérdésnek e sorban Inkább így: «kérve kérlek, kapu! csupán nekem nyíljál».

93. «*Én bolygom a város homályos utczáit*». Ezt a sort nem találom az eredetiben.

94. «*Azt egy javas asszony* nagy igaz *igékben*». Nem *nagy-igaz*, hanem *bűbájos* = magico ministerio.

«*Nem hinne szemének, ölembe' ha látna*». Jobb lesz: «bár ölemben» (eredeti: «ágyamban»).

Szerelmem', ha tetszik, elbűvöli-bontja» helyett talán: «Szerelmem', büvével, füvével szétbontja».

95. «*Ó Vénus!*» Hat sor egymásután *é—e* rímmel.

96. «*E rossz jel láttára köpnek gelebökbe*». Nem lehet ezt a *gelebökbe* szót jóra magyarázni. Rontott az. A nép mondja betűcserével: *kelebembe*, *kebelembe* helyett: én a *geleb* szót sohasem hallottam. Sem azt nem hiszem, hogy «hangtani fejlődés», sem azt, hogy «különbség van» a «*keleb*» és «*kebel*» közt, mint a fordító állítja. Az idézett helyen is *kebelökbe* tenném inkább a rontott és jogosúlatlan *gelebökbe* helyett.

Vallomások.

97. «*Ámor! .... kigúnyolsz elvégre*». A «kigúnyolsz» kevés az «es misero tristis et asper, Amor»-nak.

«*Noha mennyre földre tagadja: hogy hinném?*»
Inkább:

«Ő ugyan tagadja, de nehéz elhinnem;
Férje előtt szintén így tagad el engem».

«*Akkor lelt ürügyet, alhassék egyedül*» h. «aludni».

«*Irat a kék foltra*». Gyenge két sor az eredetihez.

«*Te is őrizd, vak férj!*» Ez a két sor nem helyes. Talán így:

«És te a csalárd nő vigyázatlan férje,
Zárj ki engem is, hogy őt kevesb bűn érje».

Me quoque servato. Heyne szerint: observato custodito.

98. «*Kacsóját megnyomtam, jól tudom, elégszer*» helyett: «Emlékszem, kacsóját stb.» (memini).

«*Bántálak: sajnálom*» eredeti: «Nem tudva sértélek; bocsáss meg, bevallám».

«*Fejecskéje, persze, izibe megfájúl*» h. «Szinli, hogy a feje hirtelen megfájúl».

99. «*A dicső jósasszony*»: magna sacerdos. Bellona papnője t. i

Megadás.

Ez a czím sem felel meg a tartalomnak. A költő épen nem nyugszik meg sorsán, nem adja meg magát, sőt dühöng, átkozódik.

101. Az első sorban: asper-ra talán sokat is mond a «*büszkén dicsekedtem*».

«*Gyógyúltod, én kértem*, az egeknek tessék» a mondat utólja kirívó toldalék.

«*Magam füstölélek*» h. «Háromszor füstöltem gőzét tiszta kénnek».

102. «*De hév könyek árja*». Hívebb: «De a bort a bánat könyre fordította».

«*S mit beszélt! oh, ha ő megtudja, mi szégyen!*» Eredetiben: S ah, szégyen! elmondá az elmondhatatlant. Heyne: torporem nervi mei, impotentiam meam. Tehát: «ha ő megtudja» ez már pótlék.

103. «*Szőke fürtje, arcza, két patyolat karja*». Hívebb lesz: «Lyánykám szőke fürtje, arcza, gyönge karja».

Sulpicia levélkéi.

107. A két első sor alig érthető. Talán így lehetne:

»Születésem napja unalmasan készül,
S szomorú lesz falun Cerinthusom nélkül».

Mert (H. szerint) a leány születésenapjáról van szó, nem Cerinthuséról.

«*Arretium földje meg ez a zord folyó*».

Ha már «frigidus amnist» veszünk és nem «frigidus annust» (Heyne szerint), a mi indokoltabb és természetesebb volna: a «frigidus» akkor is inkább csak «hűs», mint «zord».

«*Messala, hagyj békét! minek járs utánam?*» Nincs itt kérdés ... »ne is járj utánam», még pedig «non tempestivae viae».

A végső sort igen szabadon adja.

108. «*Melylyel a sors kegye váratlan meglepett*» ... a «sors téged».

109. A két utolsó sort jobban szeretném. A «scortumot», a «rimát» (a melyet mért nem írni ki egészen?) csak egyszer említi az eredeti, — utóbb csak: ignoto toro. Figyelni lehetne rá.

Sulpicia és Cerinthus szerelme.

114. A két első sort az eredetihez hívebben szeretném.

118. «*Mely téged, Cerinthus, én nekem megadott*». «Megadott» nem helyes itt. «A mely, Cerinthusom, téged nekem adott».

«*Legyen elhagyottá ez a csalfa máglya*». Nem máglyáról van szó: «infidos relinque focos».

119. «*Csak nem meri*». «Csak rösteli» (pudet). Az utolsó két sort hívebben, jobban kellene.

120. «*Tiéd ma egészen*, néked *olyan bájos*». Inkább: «értted».

«*Add, hogy senki őket*». Eredeti: «Add, hogy az éj őket».

«*Gyönyörű egy pár lesz!* Igen szabad: «Sic bene compones stb.»

121. *Törvényes szerelem*». Csak: vetus amor. Másant kellene ezt a két sort.

122. «*Tudja meg a világ*». Nem látom a latínban.

«*Méltó a dicsőhöz*» = a méltóhoz = digna digno.

124. «*Lábainál játszék apróság seregi.*» Talán nem helyes.

Glycera.

127. «*Istenek küldhetnek*» h. «Mennyből küldjenek bár».
«Mielőtt ölelném» . . . Mind hiába küldik.
«*Mit tettem?*» Ez és az utána következő sor nem érthető, a két utolsót pedig jobban ohajtanám.

Nemesis.

133. «*Rád ontsa kalászát, ó Céres, a búza*».
Jobb így:
«S halántékid, Céres, kalász koszorúzza».
«*Szegre az ekével, a dolgot ma vesd meg*». Az ekét nem akasztják szegre s inkább: «munkád' ma szüntesd meg».
«*Földért, meg a népért stb.*» Ezt a sort nem érthetni tisztán.
134. «*Gyors farkas a bárányt rémítve ne bántsa*».
Hívebb lesz:
«Gyors farkas a lassúbb báránykát ne bántsa».
«*Áldást kér stb.*» Nem maradhat ki az: «akkor»: tunc nitidus plenis confisus rusticus agris.
«*Jókora fát kivág*». Csak «nagy fát rak a tűzre». Itt ez a négy sor jobb lehetne.
«*Igaz rostjaikkal*». Mi az? Csak: nűntia fibra.
«*Füstös falernumit*». Mindamellett, hogy a magyarázat feltünteti a *füstös* értelmét, én ó bornak mondanám ekképen:

«Ó falernumi bort hozzatok e napra,
Chioszi hordót is verjetek ma csapra».

«*Ünnepünk bor áldja*» h. borral ünnepeljünk.
«. . . . . *ingadoz mentében*» h. s tántorogva mégyen.
«*Rajta! stb.*» Igen erős az eredetihez. Talán így lehetne:

«De poharat kiki Messaláért fogjon,
S neve, bár távol van, ajkunkon forogjon».

«*Nevedet*». Inkább: Híredet, hogy a *név* ne ismétlődjék.
135. «*Az első népdalt is*». Másképp kellene. Ez a modern «népdal» kifejezés kirí innen.
«*S czifra istenének*»: ante ornatos deos.
«*Botorkázó*» = «S első gyatra táncát B . . . nak ő járta».
136. «*S verve szövő-székét, a gereben üt zajt*». Hogy jön oda a gereben, a hol szőnek? Ott a *vetélő* csörög, a *zuboly* csikorog, az

egész *szátyva* ropog: de a gerebenen, verőfényes napon, nálunk *kendert csinálnak* (simítnak).

«*Szörnyen ügyes*». Jobb az eredeti: Hajh! beh ügyes».

Panasz.

138. «*Szittyó vesszejéből*». Ez a két sor nem érthető.

139. «*Jőjjön a házamba, úgy lesz neki vetve*». Nostra sint tua castra domo. Nem sok-e az *úgy?*

141. «*Meg ne adja*» = «Céres, a föld neked sohse adjon magvat».

Kifakadás.

142. «*Szerelmet se szántok*» h. «Ha ti se használtok».

143. *Kizárva gyalázat hevernem a porba*» h. «Hogy zárt háza előtt ne heverjek porba».

Messalinus felavatása.

145. «. . . *hős dalaid*» = laudes concinuisse = dics-ének.

146. «*Még az örök város*». Nem így az eredeti két sor.

148. «*Szent jóslat*». E két sort érthetőbben kellene.

«*Futamodást bugni*». Mi ez? futást jelezni, jósolni.

«*De mindez régen volt* . . . . «*Prodigia* nem a balsors, csak vészjel.

S miért ezután a * * * pauza? Nekem úgy látszik, hogy ezen a darabon több simítani való van, mint a többin.

Hiában.

A czím itt is más lehetne.

152. «*Ez igér viszonzást, csak a lyány mond ellent*». Nem fejezi ki az eredetit: «Spes facilem Nemesim spondet mihi, sed negat illa». A következő sor is hiányos. Megérdemelné e két szép sor az újabb kisérletet.

153. «*Zord küszöbig hallik*» h.: «a ajtón át hallik».

. . . . *balsejtés szivébe*». Szeretném könnyebben s kifejezőbben, valamint a két utolsó sort is.

Ajánlás.

157. «*Szép betűkkel e szót: «Neaerához» kapja*». «Indicet ut nomen, littera facta, meum»: nem a Neaeráét tehát, de a Tibullusét; a czímet: Tibulli Carmen.

Végkívánság.

159. A négy első sor szabatosabban öntessék újra s hívebben az eredetihez. Különösen a 4-ik sor:

«*S élt hogyha nem élt is a kedvese mellett*» halványan adja vissza a latint:

«Vivere et erepta conjuge qui potuit».

A második függelék, t. i. a Tibullusról írott versek, vagy elmaradhattak, vagy a magyarázatokhoz, illetőleg a költőről vázolt életrajzhoz jöhettek volna. Elég függeléknek a Lygdamus elégiái.

Miskolcz, 1883. január 25.

Lévay József.

XII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KÉZIRATTÁRA.

1. Takács József. Kézirat, fél ív, 18 l. *A magyarországi írók munkájának könnyebb kinyomtatását tárgyaló gondolatok.*
2. Rosty Antal. Kézir., fél. 4 l. *Czímtelen. Elmélkedés.*
3. Gr. Teleki Domokos. Kézirat, fél. 11. szakadt. *A szabad ember.* Költ. Pfeffel után.
4. Révai Miklós *3 levele*, negyedr. 1. Takács Józsefhez 1803. 2. Ugyanahhoz 1805. 3. Ismeretl. 1805. (A grammatika kiadása.)
5. Kisfaludy Sándor. Kézir., 8-ad töredék.
6. Juranics László *levele* (töredék). 4-r. 1 l.
7. Szathmári Pap Mihály *levele* 1799. 4-r. 4 l. (Viski Ovid fordítása.)
8. Földi János *levele* 1799. 4-r. (Állatok országának kiadása.)
9. Döme Károly *levele* 1816. 4-r. 4 l. (Ajándék-lexikon kiadása.)
10. Somogyi János *levele* 1804. 4-r. 4 l.
11. Takács József. Kézirat, negyedr. 74 l. töred. *Miscell.*

    Hosszú s víg életre útmutatás. Az álnok macska s az ártatlan kutya. A parancsolgató leány. A majmozó gyermek. A haldokló gyermek. Az istenről. A jámbor életről. Úgy jár, a ki szófogadatlan. A hebehurgya úrfi. A hervadt rózsa. A kis madarász. A boszszút-álló gyermek. A testvérek édes anyjok nevenapjára télben. A városi élet örömei. A gyermekek atyjok nevenapján. A könyörülő gyermek. A szánakodó Ágnes. A kert. Az árnyékában magát elbizó gyermek. A maga meggyőzés. A jó fiú édes anyja nevenapján deczemberben. Ne gyanakodj. A mohó halacska. A hazug tinó.

Ne hirtelenkedj az itélet-hozásban. Egy pilléket gyüjtő úrfihoz. Ki a boldog ember. A féltékeny gyermek. Veszedelmes az első lépés. A csavargó patak. De még is lehet jobbúlni. A testvér ajándéka.

12. Takács József. Kézirat. *Miscell.* k. 8-r. 56 l.
13. Takács József. Kézirat. *Miscell.* k. 8-r. 84 l.
14. Baróti Szabó Dávid *8 levele* s pedig Takácshoz k. 8-r. 4 l. (1799); N.-hez (tartalma: m. prozódia) 4-r. 4 l. (1789); Takács Józsefhez 8-r. 4 l. (1798); k. 8-r. 4 l. (1799); (tartalma: életr. adatok magáról s Révairól) k. 8-r. 4 l. (1799); 1803. 4 l.; 1803. k. 8-r. l.; dátum nélkül 4-r. 4 l.
15. Takács József. *A hazai utazásról.* 4-r. 34 l.
16. Takács József. *Az 1796. esztendei utazásnak rövid leirása.* Egy fél ív. 24 l. (ketté vágva.)
17. N. N. *M. Tolnai Festetics grofné, szül. Sallér Judith ő nagysága nevenapjára. R. F. fejedelem képére* (Költ.) k. 8-r. 4 l.
18. N. N. *Francziaország juliusban 1793.* (Költ.) k. 8-r. 2 l.
19. N. N. *A fegyvertelen Amor.* (Költ.) k. 8-r. 2 l.
20. N. N. *Amint pásztornak kesergése.* (Költ.) k. 8-r. 2 lap.
21. Légrády Imre *költeménye.* Egy negyed ív (töredék), 1802.
22. N. N. *Latin dráma.* K. 8-r. 28 l. (töredék).
23. Virág *ódája* (Tu ne cede malis! Virg.) Egy negyed ív.
24. Kultsár István *levele* egy ismeretlenhez. Egy negyed ív (töredék) 1793.
25. Gvadányi József *levele* ismeretlenhez. Egy negyed ív. 1797.
26. Takács János *levele* öcscséhez. Egy fél ív 1802.
27. Festetics György gr. *levele* Takács Józsefhez. Egy negyed ív. 1799. (Hufeland fordítása.)
28. Bessenyei Sándor *levele* Festetics György grófhoz. Egy fél ív. 1798 (fordításai).
29. Vidovics. *Levél.* 1820. 8-r. Bucsuzó vers.
30. Mészáros József, váli plébános *3 levél* (?) 8-r. és 4-r. 1801 és 1802. (Prédikáczió kiadása és vegyes.)
31. Nagy (?) *Levél.* 4-r. Szombathely. Vegyes. 1802.
32. Vegyesek.
33. Fáy András. *Flóris diák.* 2-r. 60 l. (töredék).

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

34. Fáy András. *A szulioták.* 2-r. 69 l.
35. Radics Mihály. *Magyar közmondások s egyéb tanulságos igazmondatok gyűjteménye.* Összeállította 1861—1868. 2-r. 240 l.
36. Radics Mihály. *Adomák, történeti és népmondák.* 1869. Egy köt. 4-r. (Radics arczképével.)
37. *Csarnok.* Kézirat. Szerkesztette és irta Vas Gereben, a győri akadémia önképzőkörében. 2., 5., 14., 16., 25. sz. 4-r.
38. *Népmesék.* (10 füzet.)
39. Kisfaludy Sándor. *Hunyady Jánosából* töredék. 2-rét.
40. Kisfaludy Sándor. *Észrevételek a helyesirásra.* 4-r.
41. Kisfaludy Sándor. *Vélemény Édes Gergely útmutatásáról a magyar poézisra.* 4-r.
42. Kisfaludy Sándor. *Szigliget.* Néma ábrázolat. 4-r.
43. Kisfaludy Sándor. *A magyar nemességhez egy magyar nemes.* 2-r.
44. Kisfaludy Sándor. *II. András.* Drámaterv és töredék. 2-r.
45. Kisfaludy Sándor. *A magyar színjátszó társaság.* Drámatöredék. 2-r.
46. Kisfaludy Sándor. *Kún László.* Dráma. — *Kendi Sándor.* Drámatöredék. — *Antiochus.* Rege. 2-r.
47. Kisfaludy Sándor. *Kún László.* Két drámatöredék. 2-r.
48. Kisfaludy Sándor. *Bánk.* Dráma. 2-r.
49. Kisfaludy Sándor. *Nyelvészeti jutalomkérdésre ajánlat az akadémiához.*
50. Kisfaludy Sándor. *Művészeti jegyzetek.* Töredék. 2-rét.
51. Kisfaludy Sándor. *Festetics Györgyhöz.* Költemény. 8-r.
52. Kisfaludy Sándor. *Vegyes jegyzetek.* 8-r.
53. Egy ismeretlen rostáló. *Nyelvészeti észrevételei* Kisfaludy S. regéire. 8-r. Felelet ugyanerre. 4-r.
54. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazvány.* (Viszonya Kazinczyhoz.) 2-r.
55. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazványok* József nádorhoz és gr. Teleki Lászlóhoz. (A regék megjutalmaztatása.) 2-r.
56. Kisfaludy Sándor. *Levelezés a m. tudós-társasággal.* Első kötet. 2-r.

57. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazvány* Nyáry Pálhoz. (Mátyás király szobra.) 2-r.
58. Kisfaludy Sándor. *Levél* Schedel Ferencznek. (Újabb dolgozatai.) 2-r.
59. Kisfaludy Sándor. *Levél* gr. Festetics Lászlónak. (Czímeréről és nemzetiségéről.) 2-rét.
60. Kisfaludy Sándor. *Levél az akadémia elnökségéhez.* (Himfy új kiadása. Kemend, a balatoni játékszín építése.) 2-r.
61. Kisfaludy Sándor. *Két levélfogalmazvány* Kazinczyhoz. (Megjegyzések a regékre.) — *Bacsányinak.* 2-r.
62. Kisfaludy Sándor. *Latin levele 1787-ből.* 4-r.
63. Kisfaludy Sándor. *Idézetek gyűjteménye.* 16-r.
64. Kisfaludy Sándor. *Megjegyzések Hunyady Jánosra.* 4-r.
65. Kisfaludy Károly két, Kiss Károlyhoz irt verses levelének másolata. 8-r.
66. Kisfaludy Sándor. *Az insurrectióra vonatkozó iratok:*

1—3. fasc. Auszug aus der Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809—10. I., II. und III. Periode.
4., 5. « Anhang und Beitrag zu derselben.
6. « Története a haza védelmére 1809. eszt. fölkelő magyar nemességnek. 2-r.
7. « Az 1809-ben fölkelő magyar nemességnek álló száma, történetei, a levelekből bővebben kivonva. 2-r.
8—13. « Napkönyve a haza védelmére felkelt nemességnek. 1808. október 20. 1809. október 17-ig. 2-r.
14. « Oklevelek. 2-r.
15. « Kisfaludy Boldizsár 3 levele. 2-r.
16. « József főherczeg Veszprém vármegyében.
17—19. « Vegyes mellékletek, beszédek, proclamatiók s nyomtatványok 1—56-ig.

67. Kisfaludy Sándor *hét eredeti levele.* Keltök 1812. aug. 25.; 1797. májustól novemberig 5 db.; 1796. deczember 5.
68. Kisfaludy Károly *huszonnyolcz eredeti levele.*
69. Kisfaludy Sándornak Sághy Ferencz könyvkiadóval folytatott levelezése és egyéb iratai Dorner Kálmán másolatában.
70. Csokonai Vitéz Mihály *három levele.* 1. Vajda Juliannához 1798. márczius 18. — 2. Barkassy Jánoshoz (a farsangi

poéma kiadása) 1802. febr. 15. — 3. Ismeretlenhez Kecskemétre (Dorottya árulása) 1804. szept. 14.

71. Gyöngyösi István. *Palinodia.*

72. Kölcsey Ferencz *három levele.* 1. Mándi Péterhez (családi és politikai közlések) 1833. jul. 10. — 2. Ugyanahhoz (családi ügyben) 1833. szept. 1. — 3. Draveczky Juliához (politikai hírek) 1810. márcz. 3.

73. Kazinczy Ferencz *három levele* ismeretlenekhez. 1. (a kilencz kötet nyelvének védelme) 1814. jun. 15. — 2. (a szonettről) 1827. aug. 22. — 3. (az akadémia megalakulása) 1830. deczember 24.

74. Barcsai Ábrahám *levele* ismeretlenhez kelet nélkül (tudományok haszna, udvari hírek.)

75. Bárány Boldizsár. *Bánk Bán* szomorujátéknak mint egésznek felvetése.

76. Sárosy Gyula *hat levele* Szakál Lajoshoz 1837—41.

77. Lisznyay Kálmán *levele* Pajor Istvánhoz 1840.

78. Madách Imre *két levele* Pajor Istvánhoz. Az egyik (Csalomjai verseiről) 1864. febr. 11. A másik kelet nélkül a *Koszorú* és *Nővilág* pöréről.

79. Szeberényi Lajos *levele* Pajor Istvánhoz (irodalmi összeköttetéseiről) 1873. dec. 17.

80. Székács József *kilenc levele* Pajor Istvánhoz (Csalomjai Horatius-fordításai) 1874—1876.

81. Madách Imre: *Az ember tragédiája*, Arany János jegyzeteivel.

82. Pákh Albert: *Utazás Debreczenbe*, novella.

83. Kazinczy Ferencz *két eredeti levele Kovács István ügyvédhez* (1824, decz. 20., 1825. febr. 29) s egy szerződése.

84. Fáy András *levele Székács Józsefhez* (1859. május 20. Önéletrajza).

85. Kisfaludy Sándor: *Beszéd az Akadémia megnyitásakor a nádorhoz.*

86. Kisfaludy Sándor: Észrevételek a diétai operátumokra tudományos dolgokban.

87. Kisfaludy Sándor: Észrevételek a Magyar Akadémiára nézve.
88. Kisfaludy Sándor: *A szép lélek*, történet.
89. Kisfaludy Sándor: *Könyvbéli virágok.* Két füzet.
90. Kisfaludy Sándor: Gyermekkori köszöntő verse. (1785. jul. 23.)
91. Czakó Zsigmond: 1445—1845. Drámai költemény.
92. Döbrentei Gábor: *Tátrakiesdi dalok* 1845. szept. 8. 1846. aug. 10.
93. Pap Endre: Költemények.
94. Elekes János: Életrajza és egy költői levele 1808.
95. Kazinczy Ferencz: *két levele* Hőke Józsefhez (1806. ápr. 10 1806. okt. 17; magánügyekben).

XIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1879-ik JULIUS 29-én HELYBENHAGYOTT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ SZAKASZ.

A Társaság czélja.

1. §. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére fölállított széptudományi intézet, melynek czélja a magyar szépirodalom emelése s átalában a műizlés nemesítése.

2. §. E czél valósítása végett a Társaság:

a) figyelemmel kiséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségeit és hiányait;

b) bölcsészeti, történeti és biráló dolgozatokat nyujt a széptan és művészet köréből;

c) eredeti s fordított széptani, szépirodalmi, népköltési művek megjelenését eszközli;

d) jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

e) széptani és szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szervezet.

3. §. A Társaság rendes és levelező tagokból áll.

4. §. A rendes tagok jeles magyar irók közől választandók, a kik egyszersmind készek a Társaság czéljait széptani

műbirálati vagy szépirodalmi közremunkálásuk által előmozdítani.

Számuk ötvenre van határozva.

5. §. A levelező tagok oly irók közől választandók, a kik magyar művek ismertetése vagy fordítása által más irodalmakban érdemet szereztek.

Számuk huszig terjedhet.

6. §. A rendes tagoknak magyarországi illetőségűeknek kell lenni, a levelezők lehetnek idegenek is.

7. §. Az idegen tagok választása csak úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány jóváhagyja.

Egyébiránt a Társaság bármely rendű tagjaivá csak olyanok választhatók, kik feddhetetlen jelleműek.

8. §. Mindkét rendbeli tagoknak joguk van a Társaság mindennemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat és tisztviselőket ajánlani.

Szavazás jogával a rendes tagok vannak fölruházva.

9. §. A rendes tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kisérik s időnkint ismertetik, legalább háromévenkint egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik birálat végett kiadott munkákról jelentést tesznek s átalában a Társaság minden megbizásában pontosan eljárnak.

Mind ezt a levelező tagoktól is szivesen veszi a Társaság.

10. §. A Társaság tisztviselői két elnök s két tiktár. Mind a négyen a rendes tagok közől választandók.

Az elnökök választása úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány megerősíti.

11. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

12. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

13. §. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal; számol velök; gondoskodik, a Társaság időnkinti határozatai szerint, a pártolók évi könyvilletményeiről. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést; szerkeszti s teszi közzé a Társaság mindennemű hirdetéseit; folytatja a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

14. §. Teendőiben osztozik a másod titkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

15. §. A Társaság alaptőkéjét, bevételeit és kiadásait, szivességből, a Magyar Földhitelintézet kezeli.

16. §. A vagyoni ügyek vezetésében az elnök segítségére szolgál a gazdasági bizottság, mely három rendes tagból áll. Ezen bizottság időnkint számba veszi a Társaság vagyoni állapotát s róla a Társaságnak jelentést tesz.

Az évi költségvetéseket az elnökök, titkárok, s ezen bizottság tagjai együtt állapítják meg.

A megállapított évi költségvetésen kívül előforduló jelentékenyebb költekezésekről a Társaság e bizottság véleménye alapján határoz.

17. §. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely időletelte után újra megválaszthatók.

HARMADIK SZAKASZ.

Választások.

18. §. A tagválasztás következő módon történik:

a) A deczemberi ülésben megállapíttatik, hány hely tölthető be a rendes és levelező tagok sorában.

b) Minden tagnak joga van annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határoztatott. Az ajánlatok, az ajánlott iro-

dalmi működésének részletes bemutatásával, legkésőbb újév napjáig, a titkárnál, irásban, nyujtandók be. Január elseje után ajánlás többé nem fogadtatik el.

c) Ha valaki több jelöltet ajánl, mint a mennyi hely betölthetőnek van határozva, valamennyi ajánlata érvénytelen.

d) Az ajánlatok a januári ülésben bemutattatnak, s ekkor tüzi ki a Társaság a választó ülés idejét, mindenkor február valamelyik olyan napjára, mely az ünnepélyes közülést legalább öt nappal megelőzi.

e) A választó ülésben, fölolvastatván a jelöltek névsora, megkezdődik a szavazás, titkosan, papirszeletek által.

f) Minden szavazó tagnak joga van annyi jelöltre szavazni, a hány hely betölthetőnek határoztatott. A ki a meghatározott számnál több nevet ir szavazó lapjára, annak szavazata az összeszámlálásnál egyátalán figyelembe nem vétetik.

g) Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt.

h) Az elnök kijelentvén, hogy a szavazás kezdődik, a titkár a rendes tagokat név szerint felszólítja, s a jelenlevők szavazatukat személyesen adják át az elnöknek.

i) A begyült szavazó lapokat az elnök felolvasván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok átalános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

k) Ha átalános többséget annyi jelölt nem nyerne, a hány hely betölthetőnek határoztatott, akkor új szavazás következik, egyenkint, és mind azokra, kik az első szavazásnál (az átalános többséggel megválasztottakon kívül) szavazatot nyertek, még pedig azon sorban a mennyi szavazatot nyertek.

l) Először tehát azon jelölt neve tüzetik ki, a kinek az első szavazásnál legtöbb szavazata volt, s minden jelen levő belső tag, titkos szavazat utján, igennel vagy nemmel szavaz. Ha a jelölt a szavazatok többséget így elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

m) Ha az első, átalános szavazásnál két vagy több jelölt

egyenlő számú szavazatokat kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

n) E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, míg vagy a betölthetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatokat nyert jelöltre az új szavazás meg nem történt.

o) Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, nincs választás.

19. §. A rendes taggá választottat a titkár levél utján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság czéljait tagképen előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja működéül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő, az új tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz, a deczemberi ülésig, nem érkezik, a választás nem történtnek tekintendő.

20. §. A rendes tag a maga helyét a Társaság munkálkodása körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláirt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal, s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

21. §. Az újonan megválasztott levelező tag, mindjárt megválasztása, illetőleg a kormány jóváhagyása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláirt oklevéllel, és a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

22. §. A tisztviselők s a gazdasági bizottsági tagok választása háromévenkint, ha üresedés támad korábban is, az ünnepélyes közülést követő valamely nap történik, minden esetre a februári havi ülésnek előtte, még pedig szintén a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás utján, a szavazó tagok átalános többségével.

23. §. Minden választásra legalább húsz szavazó szükséges.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

24. §. A Társaság havonkint rendesen egy, szükség esetében több ülést is tart.

25. §. A havi ülések tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti, biráló és szépirodalmi munkák felolvasása;

b) új tagok székfoglalása; emlékbeszédek elhunyt tagok fölött;

c) eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s átalában széptani kérdésekről;

d) intézkedés kiadandó munkák és tárgyalások iránt;

e) a Társaság mindennemű ügyeinek eligazítása.

26. §. A havi ülésekben nem-tagok munkája is felolvasható, ha az elnök által esetenkint birálónak kinevezett két tag felolvasásra ajánlja. A felolvasónak azonban tagnak kell lenni.

27. §. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét rendes tag jelenléte szükséges.

28. §. Évi közgyülését a Társaság február 5-ike, mint Kisfaludy Károly születése napja, idején tartja.

29. §. A közgyülés áll:

a) a tagválasztó ülésből, melyről a 18. és 23-dik §. intézkedik, s mely, a tagválasztáson kívül, eldönti a pályamunkák sorsát, kitüzi az új jutalomföladatokat s megállapítja az ünnepélyes közülés tárgysorát;

b) a tisztujító ülésből, melyről a 22. és 23-dik §. intézkedik; végre

c) az ünnepélyes közülésből, azon a vasárnapon, mely Kisfaludy Károly születése napjára, február 5-dikére, esik vagy utána következik.

30. §. Az ünnepélyes közülés tárgyai:

a) az elnök megnyitó beszéde;

b) a titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről;

c) elhunyt tagok emlékezetének megülése;

d) a Társaság körébe tartozó széptani s szépirodalmi fölolvasások;

e) kiadott s kitüzött jutalmak kihirdetése;

f) jutalommal vagy dicsérettel kitüntetett munkák fölolvasása.

31. §. Az ülésekben, ha elnök nincs jelen, a legrégibb rendes tag elnököl.

32. §. Az üléseket a titkár hivja össze, a rendeseket az évnek határozatilag megállapított, a rendkívülieket elnökileg kitüzött napjaira.

33. §. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Jutalmak.

34. §. A jutalmak tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti föladatok;

b) költői és szónoki művek;

c) műfordítások.

35. §. A pályamunkák, megbirálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok jelentést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság határoz.

36. §. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

37. §. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

38. §. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

39. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem rekeszti.

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

40. §. A Társaság közzétételei sorába tartoznak :

a) Évlapjai, melyek egy részben a közülések tárgyait, a Társaság alapszabályait és személyzetét, nagyobb érdekű határozatait, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglalóit s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban.

b) A Társaság czéljainak megfelelő könyvek, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kivánják.

HETEDIK SZAKASZ.

Bevételek és kiadások.

41. §. A Társaság pénzforrásai :

a) az alaptőke kamatjai ;

b) alapítványok és kamatjaik ;

c) mindenféle adományok ;

d) a pártolók évi adalékai s a Társaság által kiadott munkák jövedelme.

42. §. Kiadásaiban a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

43. §. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Alapítói és pártolói.

44. §. A Társaság alapítója, ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár készpénzben, akár legalább öt százalék biztos kamatot hajtó értékpapirokban, akár végre alapító levél-

ben, melyben arra kötelezi magát, hogy az összeg ötös kamatjait évenkint előre befizeti, halála esetére pedig örökösei a tőkét készpénzben kiegyenlítik.

45. §. A Társaság alapítóinak, s haláluk után hitvesöknek, időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökíti. Ezenkívül az alapítók, illetőleg tulélő hitvesök, részesülnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

46. §. A Társaság pártolói időnkint megállapítandó évi járulékot fizetnek, a miért a Társaság megfelelő könyvilletményekben részesíti őket.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Átalakulás, föloszlás.

47. §. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a rendes tagok egy harmadának kivánatára, különösen e végből van összehíva.

A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

48. §. A Társaság feloszlását oly gyülés határozhatja el, mely legalább a rendes tagok négy ötödének kivánatára különösen e végből van összehíva; feloszlató végzés érvényére pedig a jelen levő szavazó tagok három negyedének többsége kivántatik.

E végzés azonkívül felső helybenhagyás alá bocsátandó.

49. §. A feloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akadémiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi célokra fordítsa.

XIV.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMELYZETE

1883-ik évi február 11-én.

Tisztviselők:

Elnök ... ... Gyulai Pál.
Másod elnök ...
Titkár ... ... Beöthy Zsolt.
Másod titkár ... Csiky Gergely.
Pénztárnok ... ... Magyar Földhitelintézet.
Ügyész... ... ... Hinka József.

A gazdasági bizottság tagjai:

Arany László. Vadnai Károly. Zichy Antal.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

Mailáth György, *elnök*.
Csiky Gergely, *jegyző*.
Arany László.
Beöthy Zsolt.
Gyulai Pál.
Károlyi Tibor gróf.
Kemény János báró.
Lipthay Béla báró.
Szász Károly.
Széchsen Antal gróf.
Szontagh Pál.
Vadnai Károly.
Wahrmann Mór.
Zichy Antal.

Rendes tagok:

Abonyi Lajos (Márton Fer.) 1867 *N.-Abonyban.*
Arany László 1867 *Budapesten.*
Ábrányi Kornél ifjabb 1878 *Budapesten.*
Ágai Adolf 1877 *Budapesten.*

Baksay Sándor 1872 *Kun-Szent-Miklóson.*
Balázs Sándor 1876 *Budapesten.*
Bartalus István 1867 *Budapesten.*
Bartók Lajos 1883 *Budapesten.*
Beöthy Zsolt 1876 *Budapesten.*
Berczik Árpád 1873 *Budapesten.*
Csiky Gergely 1879 *Budapesten.*
Dalmady Győző 1867 *Budapesten.*
Degré Alajos 1867 *Budapesten.*
Dobsa Lajos 1862 *Makón.*
Endrődi Sándor 1882 *Nagy-Váradon.*
Frankenburg Adolf 1867 *Budapesten.*
Győry Vilmos 1868 *Budapesten.*
Gyulai Pál 1860 *Budapesten.*
Heinrich Gusztáv 1882 *Budapesten.*
Henszlmann Imre 1843 *Budapesten.*
Hunfalvy Pál 1842 *Budapesten.*
Imre Sándor 1878 *Kolozsvártt.*
Ipolyi-Stummer Arnold 1867 *Besztercze-Bányán.*
Jókai Mór 1860 *Budapesten.*
Keleti Gusztáv 1867 *Budapesten.*
Kovács Pál 1837 *Győrött.*
Lévay József 1862 *Miskolczon.*
Mikszáth Kálmán 1882 *Budapesten.*
Paulay Ede 1882 *Budapesten.*
Pálffy Albert 1864 *Budapesten.*
Pulszky Ferencz 1847 *Budapesten.*
Rákosi Jenő 1869 *Budapesten.*
Salamon Ferencz 1860 *Budapesten.*
Szabó István 1842 *Kazáron.*
Szathmáry Károly P. 1869 *Budapesten.*
Szász Béla 1868 *Kolozsvártt.*
Szász Károly 1860 *Budapesten.*
Szécsen Antal gróf 1877 *Pozsonyban.*
Szigeti József 1865 *Budapesten.*

Szilády Áron 1867 *Kis-Kun-Halason.*
Szücs Dániel 1848 *Veszprémben.*
Tárkányi Béla 1867 *Budapesten.*
Tolnai Lajos 1866 *Maros-Vásárhelytt.*
Tóth Lőrincz 1841 *Budapesten.*
Vadnai Károly 1866 *Budapesten.*
Vajda János 1870 *Budapesten.*
Vargha Gyula 1883 *Budapesten.*
Zichy Antal 1866 *Budapesten.*
Zichy Géza gróf 1878 *Budapesten.*

Levelező tagok

Bachat Dániel 1879 *Budapesten.*
Butler Dundas Ede 1879 *Londonban.*
Cassone József 1882 *Notoban (Sicilia).*
Germanecz Károly 1867 *B.-Csitáron.*
Hadzsics Antal 1867 *Újvidéken.*
Handman Adolf 1879 *Budapesten.*
Jalava (Almberg) Antal 1880 *Helsingforsban.*
Jovanovics János 1867 *Újvidéken.*
Neugebauer László 1882 *Budapesten.*
Opitz Tódor 1867 *Liestalban (Baselland).*
Őman Viktor Emanuel 1879 *Örebroban (Svédország).*
Pachler Faust 1878 *Bécsben.*
Patterson Artur 1869 *Londonban.*
Ring Mihály 1873 *Pozsonyban.*
Saissy Amadé 1879 *Budapesten.*
Sayous Ede 1872 *Párizsban.*
Stier Teofil 1867 *Zerbstben.*
Sturm Albert 1880 *Budapesten.*
Vulcanu József, 1871 *Nagyváradon.*

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

XV.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1883-ik évi február 11-ig.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak, 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

1838 Kölcsey Ferencz aug. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Aurél gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 Vajda Péter febr. 10.
Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) ápril 21.
1852 Helmeczy Mihály decz. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignácz márcz. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 Bajza József márcz. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontagh Gusztáv jun. 7.
Császár Ferencz aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.

1861 Szemere Pál márcz. 18.
Vachott Sándor április 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor április 18.
Szalay László jul. 17.
Fáy András jul. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.
1865 Jósika Miklós báró febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.
Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor jul. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
Bérczy Károly *belső tag* decz. 11.
1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* jul. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró *belső tag* febr. 2.
1872 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márcz. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jun. 4.
Toldy Ferencz *belső tag* decz. 10.
Kemény Zsigmond báró *belső tag* decz. 22.
1876 Tóth Ede *belső tag* február 26.
Székács József *belső tag* julius 29.
1877 Dömötör János *belső tag* január 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jun. 7.
Fábián Gábor *belső tag* decz. 10.
1878 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* decz. 6.
1880 Csengery Antal jul. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.

55 Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móricz *rendes tag* nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* decz. 13.

XVI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI.

1883-ik évi február 11-ig.

Adler Dávid.
Almássy Edmund.
Almássy Pál.
Andrássy György gr. (1860 előtt).
Andrássy Györgyné grófnő (1860 előtt).
Apáthy István.
Antonovics Kálmánné.
Arany János (100 aranynyal).
Ács Károly.
Bajai kath. főgymnasium.
Balassa Antal báró.
Ballagi Mór (1860 előtt.)
Barbás József.
Barcza Sándor.
Barkassy Géza.
Bartal György.
Bartha Miksa.
Batthyány Fülöp herczeg (1860 előtt).
Batthyány Géza gr.
Batthyány Kázmér gr. (1860 előtt).
Batthyány Lajosné grófné.
Baumgarn Ferdinánd.
Baumgarten Fülöp.
Baumgarten Ignácz.
Baumgarten Károly.
Bárány Pál és Dénes.
Báron Benedek (3000 frttal).
Beniczky Ödönné Keglevich Stephania grófnő.
Beregszászy Pálné.
Berényi Ferencz gróf.
Bernáth Gyula (200 forinttal).
Bethlen Józsefné grófnő.
Bezerédj Istvánné.
Bischitz Mór.
Boczkó Dániel.
Bohus Jánosné Szögyény Antonia.
Bolza István gróf.
Brázai Kálmán.
Bródy Zsigmond (200 frttal).
Budai Imre.
Budai népszinház.
Budapesti első hazai takarékpénztár (200 frttal, mely adományát csaknem évenkint megujitja).

BUDAPESTI KERESKEDŐ IFJAK TÁRSULATA.
BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ.
BUDAPESTI REF. FŐGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
BUDAPESTI SZINÉSZEK (1860 előtt).
BURJÁN PÁL.
BUTH KÁROLY.
BUZÁS ELEK.
CSABAI KASZINÓ (Békés).
CSANAK JÓZSEF.
CSAPÓ KÁLMÁN.
CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
CSÁKY ALBIN GRÓF.
CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
CSENGERY ANTAL (500 forinttal).
CSEPELY SÁNDOR.
CSÉRY LAJOS.
CSILLAG LÁSZLÓ.
CZIRBESZ GYULA.
DANIELIK JÁNOS.
DARAY IMRE (500 frttal).
DEÁK FERENCZ.
DEBRECZENI H. H. FELSŐ TANULÓK OLVASÓ EGYLETE.
DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNŐ (200 frttal).
DESSEWFFY EMIL GR. (200 frttal).
DEUTSCH MÓR (ifjabb, 200 frttal).
DEVILLE JÁNOS (300 frttal).
DIENES FERENCZ.
DOMOKOS LÁSZLÓ.
EBNER EDE (200 frttal).
EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
EMICH GUSZTÁV (idősb).
EMICH GUSZTÁVNÉ (idősb).
EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENTIVÁNYI FARKASNÉ.
EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
EÖTVÖS JÓZSEF B. (200 aranynyal).
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ALAPÍTVÁNY (2000 forinttal).
ERDEY ANTAL.
ERDŐDY KAJETÁN GR. (1860 előtt).
FÁY ANDÁS (1860 előtt).
FENYVESSY ADOLF.
FERENCZY LAJOS.
FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
FOGARASI JÁN. (1860 előtt).
FRANK ANTAL.
FRAKNÓI VILMOS (200 frttal).
FRANKL-VARGA MARGIT.
FÜLÖP LAJOSNÉ.
GARAY ALAJOS.
GESSLER JÓZSEF.
GÉVAY ANTAL (1860 előtt).
GHYCZY FERENCZ (200 forinttal).
GHYCZY KÁLMÁN.
GICZEY SÁMUEL.
GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA EMLÉKÉRE.
GÖRGEY GUSZTÁV.
GRUBER JÓZSEF.
GYENE GUSZTÁV.
GYENE KÁROLY.

György Endréné Szentpály Klementina.
Győri takarékpénztár.
Hajós József.
Halász Gedeon.
Hamary Dánielné.
Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Harkányi Fülöp (1000 forinttal).
Heckenast Gusztáv.
Hertelendy - Karácsonyi Mária.
Hollósy Károly (ifjabb).
Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár.
Horváth Döme.
Horváth Lajos.
Horváth Lajosné Császár Mária.
Horváth Mihály.
Horváth - Rohonczy Ilona bárónő.
Hódmezővásárhelyi kaszinó.
Illyés Lajos (sófalvi).
Ipolyi Arnold.
Jálics Géza.
Jankai József.
Jekelfalussy Lajos.
Jóny tivadar.
Just József.
Kacskovics Ignácz.
Kajdacsy István (2000 frttal, mely 1885-ben fölveendő).
Kálnoky Dénes gróf.
Kandó Kálmán.
Karácsonyi Guidó gróf.
Karczag Béla.
Kautz Gyula.
Kállay Béni.
Kármán Lajos.
Károlyi Tibor gróf (200 frttal).
Kecskeméti kaszinó.
Kegl Julia.
Keglevich Béla gróf.
Keményi Hugo.
Kemény János báró (200 frttal).
Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kégl György. (200 frttal).
Királyi Pál.
Kis Andrásné Bernátffy Ida bárónő.
Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kolozsvári róm. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző köre.
Kolozsváry miklós.
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Lőrincz (200 forinttal).
Kovács Mátyás (1860 előtt).
Kováts Gyula dr.
Kozma Ferenczné Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
Kralovánszky György (500 fttal).
Kriek Mária.
Kubinyi Ferencz (idősb).
Kún József.
Kvassay Ede.
Latinovics Illés (200 frttal).

Lányi Gyula.
László Antal.
Lehoczky Tivadar.
Lethenyey Lajosné.
Léber Ignácz.
Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
Lipcsey Tamás.
Lipthay Béla báró.
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.
Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
Lukács Móricz. (10,000 frttal).
Madas Károly.
Madách Imre.
Mailáth György.
Mailáth József.
Majer Károly.
Majláth István.
Mandl Mór.
Matkovics Albertné Rhédey Anna.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapítvány (200 frttal).
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Micsky Zsigmond (1860 előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár.
Nadányi Albertné. (200 frttal).
Nadányi Ferencz (200 frttal).
Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Ivánné, Csató Mária. (200 frttal).
Nagy Károly (1860 előtt).
Nagyváradi takarékpénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
Neuwelt Armin.
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).
Nyirbátori kaszinó.
Nyiry-Csiky Róza.
Okolicsányi Menyhértné.
Ordódy István Károly.
Pajor István.
Pallavicini Sándor őrgróf.
Pantocsek-Pereszlényi Irma
Paulay Ede (200 frttal).
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár (200 frttal).
Pfeffer János.
Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné. (1860 előtt)
Podmaniczky Ármin báró
Podmaniczky Ármin bárónő
Keglevich Emma grófnő.
Podmaniczky Frigyes báró (1860 előtt).
Pompéry János.
Pongrácz Anna.
Pongrácz Lajos (honti).
Prély István.
Ránolder János (200 frttal).
Reményi Ede.
Reviczkyné Bay Sarolta.

Rill József.
Rimaszombati kaszinó.
Robicsek Adolf.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Rökh Szilárd.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Ságh József.
Schedius Lajos (idősb. 1860 előtt).
Schossberger Vilmos (tornyai, 400 frttal).
Schwanfelder Józs.
Selmeczi magy. olvasó kör.
Sigray Fülöp gróf.
Somssich Pál.
Sopron megye (1860 előtt).
Stein I. Nátán (1000 frttal).
Stépán Gábor.
Stráda Béla.
Szabady Ferenczné.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szalóki Széher Árp. (200 frttal).
Szász Gerőné Pap Anna
Szecskay Kornél. (50 aranynyal).
Szeged város közönsége.
Szegedi Sándor.
Szemere Pál (1860 előtt).
Szentandrássy Lajos.
Szentgyörgyi Albert.
Szentgyörgyi Ottó.
Szentiványi Károly (150 frttal).
Szentiványi Márton (ifjabb).
Szécsen Antal gróf.
Széchenyi Gyula gróf. (200 frttal).
Szigethy Ábor.
Szigligeti Ede (300 frttal).
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szmrecsányi Jánosné Szmrecsányi Paula.
Szontagh Pál.
Szontagh Tivadarné.
Szőke János.
Szőke Lajos.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztrokay Boldizsárné Edvi Illés Matild.
Sztupa György.
Szücs Lajosné.
Tárkányi Béla (200 frttal).
Teleki Domokos gróf (idősb).
Teleki Sándor gróf.
Tihanyi Ferencz.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné Degenfeld Ilona grófnő (200 frttal).
Tisza László.
Toldy Ferencz (400 frttal).
Tomori Anasztáz.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiokó Irma (200 frttal).
Töltényi Miklós.

Török Elemér (200 frttal).
Török Sándor.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Ullman Károly.
Ujvidéki kath. magyar főgymnasium vörösmarty-önképző-köre.
Valics Antalné.
Vajdafi Gusztáv.
Vay Ádámné Lónyay Mária grófnő.
Vay Károlyné grófnő (200 frttal)
Várady János.
Veszprémi nemzeti kaszinó.
Végh István (verebi).
Véghelyi Imréné Pázmándy Karolina.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Viktorin József.
Viola József (1860 előtt).
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Wahrmann Mór (200 frttal)
Weisz Bernát Ferencz.
Wenckheim Béla báró.
Wenckheim Krisztina grófnő
Wenzel Gusztáv.
Weninger Vincze (200 frttal).
Wesselényi József báróné Mikó Anna grófnő (200 frttal).
Zichy Antal.
Zichy Domokos gr. (1860 előtt).
Zichy Géza gróf (500 frttal).
Zsilinszky Mihály.
Zsivora György (200 forinttal).
Zsiska Julia Somogyi Dezső emlékére.

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 frtosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

XVII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1831-től 1883. február 11-ig.

1. Kisfaludy Károly minden munkái. Összeszedte Toldy Ferencz. 10 kötet. 1831.

2. Kisfaludy Károly élete. Irta Toldy Ferencz. 1832. (Külön kiadás a Minden munkák X. kötetéből.)

3. A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Tarczy Lajos. Buda, 1841.

4. Szavallattudomány. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Ramershoffer Valérián. Buda, 1841.

5. Regény es dráma párhuzamban. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Gondol Dániel. Buda, 1841.

6. Nagy Imre emlékezete és versei. Buda, 1841.

7. A Kisfaludy-Társaság által 1842-ben jutalmazott és kitüntetett pályamunkák. 1842.

8. Külföldi regénytár. Szerkeszté Nagy Ignácz. I—XXIV. kötet. 1842—1844.

I—II. kötet:
Grandet Eugenia, irta Balsac, franczióból fordította Jakab István.

III—VII. kötet:
St. Roche, írta, írta Palzownő, németből fordította Nagy Ignácz.

VIII—XI. kötet:
Twist Olivér, írta Boz (Dickens), angolból ford. Gondol Dániel.

XII. kötet:
A bőkezű szerető, írta Miguel de Cervantes, spanyolból ford. s a bevezetést írta Lukács Móricz.

XIII—XV. KÖTET:

Éj és korány, írta BULWER, fordította VAJDA PÉTER.

XVI. KÖTET:

A koros hölgy, franczia regény, írta BERNARD KÁROLY, fordította PETŐFI SÁNDOR.

XVII—XVIII. KÖTET:

Hortensia grófnő, franczia regény, írta MÉRY, fordította M. HORVÁTH KÁROLY.

XIX—XXI. KÖTET:

A sziget rózsája, FLYGARE-CARLÉN EMILIÁTÓL, fordította LAKNER SÁNDOR.

XXII—XXIV. KÖTET:

Robin Hood, angol regény. Irta JAMES GYÖRGY, ford. PETŐFI.

9. Kisfaludy Károly jelesebb vígjátékai. 1843. (Tartalma: A leányőrző, Hűség próbája, Csalódások, A fösvény.)

10. A műfordítás elvei. A Kisfaludy-Társaságban előadta D. SCHEDEL FERENCZ. 1843.

11. Nemzeti könyvtár. A Kisfaludy-Társaság pártfogásával kiadja D. SCHEDEL FERENCZ.

I. FOLYAM:

KISFALUDY KÁROLY minden munkái. Második teljesebb kiadás. 1843.

II. FOLYAM:

KÁRMÁN JÓZSEF írásai: Fanni hagyományai és CSOKONAI MIHÁLY minden munkái. 1843—1845.

III. FOLYAM:

VÖRÖSMARTY MIHÁLY minden munkái. 1845—1846.

IV. FOLYAM:

KISFALUDY SÁNDOR minden munkái. 1847—1848.

12. Nemzeti könyvtár. Kis János Poétai munkái. Kiadta D. SCHEDEL FERENCZ. 1846. (Hartleben tulajdona.)

13. Kisfaludy Károly minden munkái. Harmadik kiadás. (Az előbbinek másolata mindenben s ugyanazon formában, egyedül némely sorozati változattal.) 1843.

14. Kisfaludy Károly minden munkái. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszté SCHEDEL FENENCZ. 6 kötet. 1843—1844.

15. Új külföldi regénytár. 10 kötet. 1844—1847.

I. KÖTET:

Forster Zsigmond, német regény, irta HAHN-HAHN IDA grófnő, fordította VARGA SOMA.

II. KÖTET:

A tőzsér, angol regény, irta WARREN SÁMUEL, fordította REMELLAY GUSZTÁV.

III—IV. KÖTET:

Cecil, német regény, irta HAHN-HAHN IDA grófnő, fordította BENCZUR J.

V—VIII. KÖTET:

Thyrnau Tamás, PALZOWNŐTŐL, fordította LAKNER SÁNDOR.

IX—X. KÖTET:

Az utolsó Mohikán, angol regény COOPERTŐL, fórd. GONDOL DÁNIEL.

16. Hymnus VÖRÖSMARTYTÓL. 1845. (A nyolczadik közülésben kiosztogattatott.)

17. A Kisfaludy-Társaság (M. Irodalmi Intézet) Szabályai. 1845.

18. Hellen könyvtár. I—VI. kötet. 1846—1849.

I. KÖTET:

Aesop meséi, fordította SZABÓ ISTVÁN.

II. KÖTET:

Pythagoras arany mondatai. Hellenből KIS JÁNOS.

III—IV. KÖTET:

Sophokles szinművei. Fordítá SZŰCS DÁNIEL. (Antigone. Elektra.)

V—VI. KÖTET:

Euripidesz válogatott szinművei SZABÓ KÁROLYTÓL ford. (Ifigénia Auliszban és Ifigénia Tauriszban.)

19. Μῦθοι Αἰσωπειοί. Aesop meséi, hellenül és magyarul SZABÓ ISTVÁN által. 1846.

20. Magyar népköltési gyüjtemény. Népdalok és Mondák. I—III. kötet. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI JÁNOS. 1846—1848.

21. Széptani remekírók. 3 kötet.

I. KÖTET:

Aristoteles könyve a költészetről, HUNFALVY PÁLTÓL. — Horatius epistolája a Pisókkoz, a költészetről, CZUCZOR GERGELYTŐL. — Longinus értekezése a fenségesről, KIS JÁNOSTÓL. — Anaximenes rhetoricája, ugyanattól.

II. KÖTET:

Aristoteles rhetorikája három könyvben, KIS JÁNOSTÓL

III. KÖTET:

M. Fab. Quintilianus utasítása az ékesszólásra. SZENCZY IMRÉTŐL.

22. Költői pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. (Toldi, koszorúzott költői beszély XII énekben, ARANY JÁNOSTÓL. Szuhay Mátyás, dicsérettel kitüntetett költői beszély TOMPA MIHÁLYTÓL. Bosnyák Zsófia. Koszorúzott legenda GARAY JÁNOSTÓL.) 1847.

23. Magyar Szépirodalmi Szemle. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti ERDÉLYI JÁNOS. 1847.

24. Tacitus Agricolája, fordítá s vele a Kisfaludy-Társaságban jun. 26-kán 1847. beköszöntött SZENCZY IMRE. 1847.

25. Emlékbeszéd Kis János felett. A Kisfaludy-Társaság XI. közűlésében tartotta TOLDY FERENCZ. 1848.

26. A szépészet alapvonalai GREGUSS ÁGOSTTÓL 1849.

27. Külföldi népdalok GREGUSS ÁGOSTTÓL. 1861.

28. Bede Ádám. Regény ELIOT GYÖRGYTŐL. Fordította SALAMON FERENCZ. Két kötet. 1861.

29. Az ember tragédiája MADÁCH IMRÉTŐL. 1861.

30. Esmond Henrik. Regény THACKERAYTŐL. Fordították SZÁSZ KÁROLY és SZÁSZ BÉLA. Két kötet. 1862, 1863.

31. A századok legendájából. HUGO VIKTORTÓL. Fordította SZÁSZ KÁROLY, 1862.

32. MOLIERE vígjátékai. I—X. kötet. 1863—1882.

I. KÖTET:

Tartuffe KAZINCZY GÁBOR fordításában.

II. KÖTET:

A Fösvény, Dandin György KAZINCZY GÁBOR fordításában.

III. KÖTET:

A Mizantrop SZÁSZ KÁROLY, a Tudós nők ARANY LÁSZLÓ fordításában.

IV. KÖTET:

A Férjek iskolája, a Nők iskolája, a Nők iskolájának Birálata, mind SZÁSZ KÁROLY fordításában.

V. KÖTET:

A Pórul járt negédesek, Sganarelle, Kénytelen házasság, mind SZÁSZ KÁROLY fordításában.

VI. KÖTET:

A képzelt beteg Berczik Árpád, Szerelem mint orvos Várady Antal fordításában.

VII. KÖTET:

A szeleburdi Paulay Ede, a Kelletlenek Kemény Károly, Scapin csinyei és a Siciliai Puki József fordításában.

VIII. KÖTET:

A Botcsinálta Doktor Almási Tihamér, Szerelmi Perpatvar Perényi István és Amphitryon Kemény Károly fordításában.

IX. KÖTET:

Az Urhatnék Polgár Csiky Gergely, Mélicerte Lévay József, Escarbagnas Grófnő Márkus Miklós és Az Éliszi Hercegnő Győry Vilmos fordításában.

X. KÖTET.

Don Juan Lévay József, Psyche Perényi István, Víg Pásztorjáték s Versaillesi rögtönzet Csiky Gergely fordításában.

33. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. 1863.

34. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. Négy kötet. 1864.

35. A Luziáda Camoenstől. Fordította s bevezette Greguss Gyula. 1864.

36. Shakspere munkái. I—XIX. kötet. 1864—1879. Tomori Anasztáz költségén.

I. KÖTET:

Othello Szász Károly, Sz. Iványéji álom Arany János fordításában.

II. KÖTET:

Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. KÖTET:

Macbeth Szász Károly, a Velenczei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. KÖTET:

Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. KÖTET:

Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifjú Arany László fordításában.

VI. KÖTET:

Antonius és Kleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. KÖTET:

A Makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

VIII. KÖTET:

Hamlet dán királyfi Arany János, Felsült szerelmesek Rákosi Jenő fordításában.

IX. KÖTET:

Athéni Timon GREGUSS AGOST, a Windsori vig nők RÁKOSI JENŐ fordításában.

X. KÖTET:

Troilus és Kreszida FEJES ISTVÁN, A hogy tetszik RÁKOSI JENŐ fordításában.

XI. KÖTET:

Romeo és Julia, a Vihar Szász KÁROLY, Vízkereszt (A mit akartok) LÉVAY JÓZSEF fordításában.

XII. KÖTET:

Sok hűhó semmiért ARANY LÁSZLÓ, Perikles LŐRINCZI LEHR ZSIGMOND fordításában.

XIII. KÖTET:

Cymbeline RÁKOSI JENŐ, Minden jó ha jó a vége GYŐRY VILMOS fordításában.

XIV. KÖTET:

János király ARANY JÁNOS, II Rikhárd király Szász KÁROLY fordításában.

XV. KÖTET:

IV. Henrik király, két rész, LÉVAY JÓZSEF fordításában.

XVI. KÖTET:

V. Henrik LÉVAY JÓZSEF, VI. Henrik (első része) LŐRINCZI LEHR ZSIGMOND fordításában.

XVII. KÖTET:

VI. Henrik (második és harmadik része) LŐRINCZI LEHR ZSIGMOND fordításában.

XVIII. KÖTET:

III. Rikhárd király SZIGLIGETI EDE, VIII. Henrik király Szász KÁROLY fordításában.

XIX. KÖTET:

Vegyes költemények LŐRINCZI (LEHR) ZSIGMOND, SZÁSZ KÁROLY és GYŐRY V. fordításában.

37. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta GREGUSS ÁGOST. 1865.

38. Bethlen Gábor ifjusága. Történeti regény. Irta P. SZATHMÁRY KÁROLY. Két kötet. 1866.

39. Anyégin Eugen. Verses regény PUSKINTÓL. Fordította BÉRCZY KÁROLY. 1866.

40. A hazai népköltészet tára. I—III. kötet. 1866—1877.

I. KÖTET:

Tót népdalok, fordították SZEBERÉNYI LAJOS, LEHOCZKY TIVADAR, TÖRS KÁLMÁN, bevezette SZEBERÉNYI LAJOS.

III. KÖTET:

Román népdalok, fordították EMBER GYÖRGY, GROZESCU JULIÁN, VULCANU JÓZSEF, bevezette VULCANU JÓZSEF.

II. KÖTET:

Magyar-orosz népdalok, fordította s bevezette FINCICKY MIHÁLY.

41. Losárdi Zsuzsána. Költői elbeszélés hat énekben. Epizód a Rákóczy-korból. 1867.

42. Két színmű. Irta SZÁSZ KÁROLY. (Heródes, a Lelencz.) 1867.

43. A nyomorék. Rajzok a falusi életből. Irta TOLNAI LAJOS. 1867.

44. Phillis unokahugom. Beszély. Irta GASKELLNÉ. Fordította HUSZÁR IMRE. 1867.

45. A Frithiof-monda. TEGNÉR EZSAIÁSTÓL. Fordította GYŐRY VILMOS. Jutalmazott műfordítás. 1868.

46. Szibill története. Regény FEUILLET OKTÁVTÓL. Fordította CONCHA GYŐZŐ. 1868.

47. VACHOTT SÁNDOR költeményei. Harmadik, teljes kiadás, Vachott Sándor emlékezetével TÓTH LŐRINCZTŐL. 1869.

48. A Nibelungok, SZÁSZ KÁROLY fordításában, bevezetéssel. 1869.

49. THACKERAY víg elbeszélései. Fordította BALÁZS SÁNDOR. Két kötet. 1869, 1870.

50. PÁKH ALBERT humoros életképei, GYULAI PÁL akadémiai emlékbeszédével 1870.

51. Spanyol színműtár. I—IV. füzet. 1870—1876.

I. FÜZET:
Az állhatatos fejedelem, CALDERON-tól, fordították GREGUSS GYULA és GYŐRY VILMOS.

II. FÜZET:
Közönyt közönnyel, MORETO-tól, fordította GYŐRY VILMOS.

III. FÜZET:
Az élet álom, CALDERON-tól, fordította GYŐRY VILMOS.

IV. FÜZET:
A szép Diego. MORETO-tól, fordította BEKSICS GUSZTÁV.

52. Alpári. Költői regény hat könyvben. Irta BALOGH ZOLTÁN. 1871.

53. Magyar népköltési gyűjtemény. Szerkesztik ARANY LÁSZLÓ és GYULAI PÁL. Három kötet. 1872—1882.

54. RACINE színművei. I—III. füzet. 1872—1875

I. FÜZET:

Bajazet, fordította s Racine életrajzával bevezette PAULAY EDE.

II. FÜZET:

Phaedra, ford. FARKAS ALBERT.

III. FÜZET:

Iphigenia, fordította PAULAY EDE.

55. VAJDA JÁNOS kisebb költeményei. 1872.

56. Bessenyei György. Irodalmi tanulmány. Irta ZÁVODSZKY KÁROLY. 1872.

57. Abdallah, vagy: A négy leveles lóher. Arab mese. Irta LABOULAYE EDUÁRD, fordította BERCZIK ÁRPÁD. 1872.

58. CERVANTES Don Quijoteja, fordította s bevezette GYÖRY VILMOS. Négy kötet. 1873—1876.

59. Galilei, PONSARDTÓL, fordította PAULAY EDE. 1873.

60. Cid, CORNEILLETŐL, fordította GREGUSS ÁGOST. 1873.

61. Middlemarch. Tanulmány a vidéki életből. Irta ELIOT GYÖRGY, fordította CSUKÁSSI JÓZSEF. A szerző által jogosított magyar kiadás. Négy kötet. 1874, 1875.

62. A dráma és válfajai. Irta SZIGLIGETI EDE. 1874.

63. A Revisor. Vigjáték öt felvonásban. A Revisorról. Levéltöredék. — A Revisor megoldása. Utójáték egy felvonásban. Irta GÓGOLY VASZILYEVICS MIKLÓS. Fordította s GÓGOLY életrajzával bevezette SZENTKIRÁLYI ALBERT. 1875.

64. A Tündéröv. Regényes elbeszélés hét énekben. Irta BULLA JÁNOS. 1876.

65. Férj és nő. Regény. Irta KEMÉNY ZSIGMOND. 1878.

66. Salamon. Történeti költemény. Irta SZÁSZ KÁROLY. 1878.

67. Uarda. Regény. Irta EBERS GYÖRGY, fordította JÓNÁS JÁNOS. 2 köt. 1878.

68. Rajzok. Irta BEÖTHY ZSOLT. 1879.

69. Déryné naplója. Rendezte TÖRS KÁLMÁN. Két. köt. 1879—81.

70. Árvizkönyv Szeged javára. Irták a Társaság tagjai; szerkeszté SZÁSZ KÁROLY. 1880.

71. Sophokles tragoediái. Fordította CSIKY GERGELY. 1880.

72. Tanulmányok. Irta Gróf SZECSEN ANTAL. 1881.

73. Kisfaludy Károly és munkái. Irta Bánóczi József. Első kötet, 1882.

74. Svéd költőkből. Fordította György Vilmos. 1882.

75. Csató Pál szépirodalmi munkái. Szerkesztette Beöthy Zsolt. 1882.

76. Katona József és Bánkbánja. Irta Gyulai Pál. 1882.

77. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai I—VII. kötet 1841—1846.

I. KÖTET (1836—1840).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Fáy András. Beszéd, melylyel az első közűlést megnyitotta.

D. Schedel Ferencz. A társaság keletkezéséről.

Tarczy Lajos. A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége.

Szontagh Gusztáv. Kisfaludy Károly munkálkodásának kritikai irányáról.

Pap Endre. Géza. Koszorús balláda.

Ajtay Gyula Géza. (Magándíjt nyert balláda.)

Fáy András. Beszéd, melylyel a harmadik közűlést megnyitotta.

Péczely József. Beszéd, melylyel a debreczeni Kisfaludy-ünnepen a költői díjakat általadta.

B. Jósika Miklós. A beduin leánya. Afrikai vázlat.

Ramershoffer Valérián. Szavalattudomány. (Koszorús irat.)

Nagy Imre. Árpád. (Koszorús balláda.)

Szilágyi István. Árpád. (Másodjutalmat nyert balláda.)

Nagy Imre emlékezete és versei.

II. KÖTET (1840—1841).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

D. Székács József. Beszéd, melylyel a IV. közűlést megnyitotta.

D. Schedel Ferencz. Philosophiai elem a költészetben, különösen Kisfaludy Károly munkáiban.

B. Jósika Miklós. Helione, prózai költemény.

Gondol Dániel. Regény és dráma, párhuzamban. (Koszorús értekezés.)

D. Müller Alfréd. Regény és dráma, párhuzamban. (Dicséretet nyert értekezés.)

Szilágyi István. Csák és királyleány. (Koszorús költemény.)

Medgyes Lajos. Fibán. (Másod helyt dicséretet nyert költemény.)

Tárkányi Béla. Honáldozat. (Harmad helyt dicséretet nyert költemény.)

Pájer Antal. Dugovics Titus. (Negyedik helyt dicséretet nyert költemény.)

III. KÖTET (1841—1842).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Schedel F. beszéde szépirodalmunk jelen szükségeiről, s indítványa a társaság átalakítása iránt.

Id. Schedius Lajos. Beszéd, melylyel az V. közűlést megnyitotta.

D. Székács József. A satiráról.

Szemere Pál. Búcsu, b. Eötvös Józseftől, magyarázta...

B. Jósika Miklós. Herculanum, római beszély.

Hunfalvi Pál. Aristoteles könyve a költészetről, görögből ford...

Czuczor Gergely. Horatius Epistolája, a Pisókhoz, a költészetről, ford....

Kis János. Longinus a fenségesről, görögből fordította bekösöntőül.

D. Müller Godofréd. Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban. (Koszorús értekezés.)

Szentmiklósi Sámuel. Állatok restauratiója. (Harmadrangú verseny-satira.)

Szilágyi István. Emlékbeszéd. (Negyedrangú.)

Gaal József. Zenekórság. (Ötödrangú.)

Tárkányi Béla. Indítványok. (Hatodrangú.)

IV. KÖTET (1842—1843).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül

Lukács Móricz. A műbírálatról. (Pope tanköltemény, angolból ford.)

Kiss Károly. A hadi szónoklatról.

Gaal József. Haramia szerelme. (Alföldi beszély.)

Garay János. Lyrai költészetünk késő kifejlésének okairól.

Vajda Péter. Az égi művészet. (Allegoriai költemény.)

Vachott Sándor. A külföld rabja.

Erdélyi János. Népköltészetről.

Nagy Ignácz. Az agglegény. (Torzkép az életből.)

Erdélyi János. A költészetről. (Boileau tanköltemény.)

Schedius Lajos. Beszéd, melylyel a VI. közülést megnyitotta.

D. Schedel F. Szépirodalmunk jelen állapotjáról s néhány jámbor óhajtás.

B. Jósika Miklós. Bornemisza Anna. (Novella.)

Garay János. Troubadour (Ballada.)

V. KÖTET (1843—1845. 1. kötet).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Schedel Ferencz. Kármán és Fanni emlékezetök.

Henszlmann Imre. A hellen tragoedia, tekintettel a keresztyén drámára.

Schedel Ferencz. A deák szabású magyar versek története.

VI. KÖTET (1843—1845. 2. kötet).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Szabó István. A hellen és magyar próza egymás mellett.

D. Schedel Ferencz. A műfordítás elveiről.

Erdélyi János. Töredékek a magyar népdalköltészetről.

D. Székács József. Ion Plató beszélgetései közől.

B. Jósika Miklós. Beszéd, melylyel a VII. közülést megnyitotta.

D. Schedel Ferencz. Eszmék a magyar verstan átalakításához.

Garay János. A magyar írók s irodalom Pesten ötven év előtt és most.

Szontagh Gusztáv. A művészet kutforrásai, elemei, kellékei és viszonyai az élethez.

B. Jósika Miklós. Tündérvár. (Beszély.)

Bajza József. Eudoxia császárné. (Életrajz.)

Szabó István. Aesop. (Költői beszély.)

Kis János. Bucsúm írótársaimtól.

Vörösmarty Mihály. Hymnus.

Péczely József. Párvonal Homer és Virgil között.

B. Jósika Miklós. Beszéd, melylyel a VIII. közűlést megnyitotta.

B. Jósika Miklós. Az Ilmérek. (Történeti beszély.)

Szabó István. A kendőlakás. (Költői beszély.)

Kis János. Cato verspárjai.

Kis Jánot. Pythagoras arany mondatai közől.

D. Székács József. Hogyan lehet könnyen meggazdagodni? (Satira.)

Garay János. A magyar színköltészet apotheosisa. (Előjáték.)

Sárváry Pál. Csokonai életrajzának töredék vonalai.

D. Müller Godofréd. Az új franczia drámáról. (Koszorús értekezés.)

Ney Ferencz. A féltés. (Koszorúzott tankölteméný.)

Tárkányi Béla. Az életből. (Másodrangú tankölteméný.)

Bangó Péter. A korszerű epos. (Koszorús értekezés.)

VII. KÖTET (1845—1846).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Kis János. Aristoteles Rhetorikája. (Hellenből.)

Kis János. Anaximenes Rhetorikája. (Hellenből.)

Császár Ferencz. A sirokról. (Foscolo Hugó költeménye.)

Szigligeti Edvárd. Drámai állapotjainkról.

Arany János. Az elveszett alkotmány. (Víg epos hét énekben.)

Garay János. Frangepán Kristófné. (Költői beszély.)

78. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj folyam. I—XVII. kötet. 1868—1882.

I. KÖTET (1860/62—1862/63).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Greguss Ágost. A népköltészet viszonyáról a műköltészethez. (Székfoglaló.)

Fáy András. Cicero két beszéde. (I. A. Lic. Archias költő mellett II. M. Marcellus mellett.)

Erdélyi János. Aesthetikai tanulmányok.

Szász Károly. Lorántfi Zsuzsána szőnyege.

Jókai Mór. Bábel. (Székfoglaló.)

Madách Imre. Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. (Székfoglaló.)

Fábián Gábor. Pár szó a milé siákról, s Appuleius regénye: Cupido és Psyche egybekelése. (Székfoglaló.)

Lévay József. A szép nyilvánulása. (Székfoglaló.)

Tóth Kálmán. Mit végzett az isten Magyarországról. (Székfoglaló.)

II. KÖTET (1863/64—1864/65).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

GREGUSS ÁGOST. Goethe Korinthosi arája.

KEMÉNY ZSIGMOND. Vörösmarty emlékezete. (Székfoglaló.)

SZÉKÁCS JÓZSEF. Uj biblia.

PÁLFFY ALBERT. Radvánszky György Eperjesen. (Székfoglaló)

TÓTH LŐRINCZ. Fáy András emlékezete.

LÉVAY JÓZSEF. Kazinczy Gábor emlékezete.

GREGUSS ÁGOST. A balladáról. (Jutalmazott pályamű.)

DÖMÖTÖR JÁNOS. A ballada elmélete. (Megdicsért pályamű.)

III. KÖTET (1865/66—1866/67).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

SZÁSZ KÁROLY. Shakspere kisebb költeményei. (Székfoglaló.)

GREGUSS ÁGOST. A torzképről.

BÁRÁNY BOLDIZSÁR. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György.

BÉRCZY KÁROLY. Madách Imre emlékezete.

SZÁSZ KÁROLY. Emlékezés apámra.

GYULAI PÁL. Egy anya.

SZIGLIGETI EDE. Gaal József emlékezete.

ZICHY A. Fáy Gusztáv halála felett.

SZIGLIGETI EDE. Egressy Gábor emlékezete.

FÁBIÁN GÁBOR. A szatiráról.

JÓKAI MÓR. Jósika Miklós emlékezete.

GYULAI PÁL. Az éji látogatás.

VADNAI KÁROLY. A megunt nő. (Székfoglaló.)

AIGNER LAJOS. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.

ARANY LÁSZLÓ. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elbeszélés.)

IV. KÖTET (1867/68—1868/69).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

SZÁSZ KÁROLY. Egy új amerikai angol költő.

BARTALUS ISTVÁN. A magyar egyházak zenéje a XVI. s XVII. században. (Székfoglaló.)

ARANY LÁSZLÓ. Magyar népmeséinkről. (Székfoglaló.)

SZEBERÉNYI LAJOS. A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. (Székfoglaló.

FRANKENBURG ADOLF. Töredékes észrevételek irodalmi viszonyainkról s a fordításokról. (Székfoglaló.)

DALMADY GYŐZŐ. Lyrai költemények. (Székfoglaló.)

SZILÁDY ÁRON. Rokonaink epikája. Kalevipoeg, Kalevala. (Székfoglaló.)

ZICHY ANTAL. Bérczy Károly emlékezete.

DALMADY GYŐZŐ. A szerelemről.

DUX ADOLF. A színészet mint köz ügy, különös tekintettel a népszinműre. (Székfoglaló.)

GYULAI PÁL. A népszerűségről. (Székfoglaló.)

GREGUSS ÁGOST. Szózat tudósainkhoz.

ARANY LÁSZLÓ. A szökevények.

P. SZATHMÁRY KÁROLY. A beszély elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Zichy Antal. A szónoklatról. (Székfoglaló.)

Horváth Mihály. Miért meddő korunkban a művészet? s a történetirás miért termékenyebb remek művekben? (Székfoglaló.)

Abonyi Lajos. Egy név, mely tart mától holnapig. (Székfoglaló.)

Greguss Gyula. Határkérdések a szép- és természettudomány között. (Székfoglaló.)

Győry Vilmos. Három svéd költő.

Keleti Gusztáv. A köz képtárak mint művelődési tényezők. (Székfoglaló.)

Tárkányi Béla. Klopstock Messiásából. I. Bevezetés. A frigyeskü. II. A zsidó főtanácsban vád- és védbeszédek Jézus ügyében. (Székfoglaló.)

Lévay József. Emlékbeszéd Tompa Mihály felett.

Szász Károly. Öreg karszék.

Horváth Mihály. Zrinyi Ilona.

Dux Adolf. A bohózat elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Szász Károly. A gavallér politikusok. (Jutalmazott szatira.)

Komócsy József. A nyeglék. (Megdicsért szatira.)

v. kötet (1869/70).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Degré Alajos. Emlékbeszéd egy elitélt fölött. (Székfoglaló.)

Szász Béla. A szabadelvüek. (Székfoglaló.)

Greguss Agost. Greguss Gyuláról.

Dalmady Győző. Találkozás kis fiammal.

Rákosi Jenő. Szép Ilonka. (Székfoglaló.)

Torkos László. Esti órák. (Megdicsért tanköltemény.)

Szigeti József. Toldi Miklós. (Székfoglaló.)

vi. kötet (1870/71).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

P. Szathmáry Károly. A regény föladata. (Székfoglaló.)

Szász K. Molière-fordításainkról.

Jókai M. A szellem meghamisítása.

Keleti Gusztáv. Idősb Markó Károly.

Tóth Kálm. Anyám emlékei. I, II.

Jókai Mór. A magyar Faust, népmonda Hatvani István debreczeni professorról.

Dobsa Lajos. Szeretlek.

Névy László. A tragédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

vii. kötet (1871/72).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül, melyek a Toldy-ünnepély leirását s az ott tartott előadásokat is magokban foglalják:

Greguss Ágost. Kedves halott. I—V.

Szigligeti Ede. Szép Szabóné. I—XI.

Greguss Ágost. Mesterség és művészet.

Vulcanu József. A román népköltészetről. (Székfoglaló.)

Erdélyi János. A menekültek. A haza árvái.

Dux Adolf. Darwinismus és szépészet. (Székfoglaló).

Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok gyüjtéséről.

Gyulai Pál. Emlékbeszéd b. Eötvös József felett.

Jókai Mór. Az én kortársaim.

Lévay József. Engesztelés.

Névy László. A komédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VIII. KÖTET (1872/73).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Fábián Gábor. Rutilius Claudius Numatianus utleirása, adatokkal a szerzőről.

Szeberényi Lajos. A königinhofi kézirat, bevezetéssel és jegyzetekkel.

Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok újabb gyüjtéséről.

Vajda János. A kárhozat helyén. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. A művészet osztályozása.

Vulcanu József. Az árgyesi zárda.

Győry Vilmos. Két kép.

Szigligeti Ede. Másvilági bünhödés.

Greguss Ágost. Fölébredvén.

Névy László. A drámai középfajok elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

A delibábok hőse. (Jutalmazott költői beszély.)

IX. KÖTET (1873/74).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Fáy András. Levele Székács Józsefhez önmagáról.

Szeberényi L. A grünbergi kézirat.

Baksay Sándor. Választások előtt. (Székfoglaló.)

Székács J. Horatiusi ódák. I—X.

Greguss Ágost. Az aesthetikai érzésekről.

Garay János. Istv. főhg körútja 1847. Bemutatva Toldy F. által.

Szász Károly. Az aesopi meséről.

Greguss Ágost. Aesopi mesék. I—XV.

Toldy István. Livia, dráma 3 felvonásban. (Székfoglaló.)

Arany László. A hunok harcza.

Pulszky Ferencz. Adalékok a hazai műtörténelemhez.

Gyulai Pál. A sellő.

Dalmady Győző. A rémlátók.

Névy László. A kecske tragédiája. (Jutalmazott aesopi mese.)

Rónay István. Az állatok megtérése. (Első helyen megdicsért aesopi mese.)

Névy László. Modern mesék. I—IX. (Másod helyen megdicsért aesopi mesék.)

Csalomjai. A szegény ember s fiai. (Harmad helyen megdicsért aesopi mese.)

X. KÖTET (1874/75).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Dux Adolf. A komikum lélektana s a nevetés élettana.

Berczik Árpád. Czakó Zsigmondról. (Székfoglaló.)

Pulszky Ferencz. Mikes Kelemen ismeretlen kéziratairól.

Pulszky Ferencz. Két középkori olasz művész magyarországi viszonyairól.

Greguss Ágost. Aesopi mesék I—XXI.

Székács József. Horatiusi ódák. I—VI.

Fábián Gábor. Tibull egy elégiája.

Toldy Ferencz. Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről.

Toldy Ferencz. Irodalmi társas köreink emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig.

Szász Károly. Jolán.
Henszlmann Imre. Három nemzeti műemlék.
Szász Béla. Látomány.

XI. KÖTET (1875/76).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Henszlmann Imre. Leonardo da Vinci és a lombard iskola.
Halász Ignácz és Szilasi Móricz. Kivi Elek Leája, a szerző életrajzával.
Székács József. Goethe Velenczei epigrammáiból. I—V.
Székács József. Ere leti epigrammák. I—IX.
Szász Károly. Goethe Euphrosynéja.
Szabó Istv. Euripidesz Alkesztisze.
Greguss Ágost. Toldy Ferencz emlékezete.
Zichy Antal. Deák F. halálára.
Rákosi Jenő, Hamlet és Ofélia.
Gyulai P. Szilveszter éjtszakáján.
Fejes István. Egy szép asszony. (Jutalmazott költői beszély.)
Szász Károly. Toldy Ferencz. (Jutalmazott beszéd.)
Névy László. Bajza József. (Megdicsért beszéd.)

XII. KÖTET (1876/77).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Fábián Gábor. Buda haragja, époszi töredék.
Balázs Sándor. Vig Samu tanulságos története. (Székfoglaló.)
Lehoczky Tivadar. Magyar-orosz közmondások.
Abafi Lajos. Két magyar népballadáról.
Fábián Gábor. Elégia Székács József temetésekor, az ő és Toldy Ferencz emlékezetére.
Abafi Lajos. A halhatlanság eszméje a népköltészetben.
Szász Károly. Kemény Zsigmond emlékezete.
Szász Béla. A szobor, allegoria.
Beöthy Zsolt. Az új család, rajz. (Székfoglaló.)

XIII. KÖTET (1877/78).

Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

Szécsen Ant. gróf. Századunk egy nagy emberéről. (Székfoglaló.)
Dux Adolf. Steinacker Gusztáv emlékezete.
Ágai Adolf. Alszögi történet. (Székfoglaló.)
Gyulai Pál. Kriza J. emlékezete.
Arany János. Tetemre hivás.
Szécsen Antal gróf. Dante.

XIV. KÖTET (1878/79).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Zsilinszky Mihály. Ferenczy István szobrász.
Ifj. Ábrányi Kornél. Költemények. (Székfoglaló.)
I. Valentin herczegnő apródja.
II. Szerencse.
Győry Vilmos. Spanyol népmesék, mondások és rejtvények.
Gr. Zichy Géza. Költemények. (Székfoglaló.)
I. Az anya karácsonyfája.
II. Az angyal-ember.
Gyulai Pál. Emlékbeszéd Szigligeti felett.
Szász Károly. Szép-élet. (Kalobiotika.)
Ágai Adolf. Monsieur Polydor
Greguss Ágost. A lakatosok.

XV. KÖTET (1879/1880).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Szilágyi István. Gr. Teleki József verseiből.

Hegedűs István. Euripides és Goethe Iphigeniája.
Dux Adolf. Kisfaludy Károly levele Csapó Dánielhez.
Csiky Gergely. Az angol Bánkbán.
Csiky Gergely. Mukányi (Székfoglaló).
Bachat Dániel. Szladkovics András Detvan czimű költeménye.
Győry Vilmos. Székács József emlékezete.
Lévay Józsf. A muzsák bosszúja.
Abonyi Lajos. Az újjas mándli.
Arany János. Éjféli párbaj.

XVI. KÖTET (1880/81).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Szabó István. Christodoros képés szoborcsarnoka.
Imre Sándor. A dal nyelvéről. (Székfoglaló.)
Tóth Lőrincz. Ötven epigramm, xénia s életkép
Győry Vilmos. Virgin Szényijének ismertetése.
Dr. Heinrich Gusztáv. Fanni hagyományainak eredetéről.
Rákosi Jenő. Toldy István emléke.
Szász Károly. Gondolj reám, ha nem leszek.
Gróf Széchsen Antal. Kisfaludy Sándor.
Gyulai Pál. Szilágyi és Hajmási.

XVII. KÖTET. (1881/2).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül

Kont Ignácz. Euripides.
Győry Vilmos. Calderon emlékezete.
Szász Károly. Óda Calderonhoz.
Sturm Albert. A Nibelungok Buda halálában. (Székfoglaló.)
Tóth Sándor. Erdély szász népepika.
Vadnai Károly. Tóth Kálmán emlékezete.
Szász Károly. Bálban.
Berczik Árpád. A fehér rókák.
Ifj. Ábrányi Kornél. Dajkamese.
Ágai Adolf. Magyar női typusok.
Radó Antal. Byron Larája. (Jutalmazott műfordítás.)
Fiók Károly. Firdúszi Szohrábja. (Megdicsért műfordítás.)

IRODALMI MUNKÁLATOK.

DUX ADOLF EMLÉKEZETE

STURM ALBERTTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1882. FEBRUÁR 22-ÉN.)

Szállj föl sírodból, jó öreg barátunk, szállj föl sírodból, a melybe fektettünk utolsó pihenőre, komor ködös őszi reggel. Szállj föl és foglalj újra helyet e teremben, a melyben földi pályád legjobb részét töltötted, helyet e társaságban, melynek soraiban szellemi kenyered legjavát etted. Szállj föl koporsódból (hitsorsosaid jelesei mellől), kiknek oldalán örök álmodat alszod. Bízvást megjelenhetsz, mert nem akarlak dicsőíteni; csak szólani akarok rólad, csak azt kívánom elmondani, mi volt életed munkája e teremben, e társaság ägise alatt. Ámde tartok tőle, ha mindazt elmondottam, a mit műveltél, ha leírtam törekvéseidet, tusáidat, jó és balsikeridet — hogy elvégre mégis csak dicsőítettelek és hogy általam részesültél abban a sorsban, melyben te részesítetted irodalmunk jobbjait egy emberöltőn át; attól tartok, hogy akkor okos szemeidet szemrehányólag szegezed reám, hogy ajkid körül meg fog jelenni ama gúnyos mosoly, a mely tolladba nem tévedett soha, és hogy szürke fejedet rázva, elégedetlenségedet fogod kifejezni azon, hogy irodalmunk nagyjainak sorát, melyet te úgy is hosszúra nyújtottál, én megint egygyel, saját magaddal, akarnám szaporítani. De bocsáss meg, jó szellem, e szaporításnak nem én vagyok az okozója; az saját életed, saját üdvös és foganatos munkálkodásod posthumus gyümölcse ...

De jó öreg barátunk nem akar maradni; ő, ki másokat oly örömest, annyi hévvel és lelkesedéssel magasztalt,

önnönmagát nem dícsérte soha és nem tűrheti, hogy más dícsérje őt. Ő elválhatott az élettől a nélkül, hogy a dicséreteket hallotta volna, melyekkel a két magyar haza bizonyára illeti őt, Pécsi Simon hajdani erdélyi kanczellár eredeti verseinek kikutatóját. S a ki pályáját oly sikerrel járta végig, annak minden szaka mutat föl dícsérni, sőt dicsőíteni valót, igen sokat . . .

Hosszú, nagyon hosszú az út a pozsonyi zsidó-utcza legvégétől ama díszes polczig, melyre Dux Adolfot Kisfaludy Károly szellemi örökösei emelték. Olyan hosszú ezen út, hogy végigmenni rajta, arra egy jól fölhasznált élet volt szükséges. És Dux Adolf jól használta föl életét. Nem saját múló érdekében, hanem a haza, a nemzeti irodalom szolgálatában. A mivé lett, azzá maga tette magát; a sorsnak vajmi keveset köszönhetett. Maga szerezte meg fegyvereit a létért való küzdelmében. A mit nálunk annyi ember olybá veszen, mint a természet magától értetődő adományát: a hazai nyelv tudását, ő ezt is csak ügygyel-bajjal, kitartással és bizonyos önmegtagadás árán szerezhette meg. Szegény zsidó ember fia, a húszas évek Pozsonyjának szülöttje, miképen lettél te a magyar eszme hódítmánya? mi lelkesíte téged, hogy életedet arra szánjad, hogy hazádnak, mely polgárának sem tekinte, nemzetednek, melynek dalai bölcsőd körül nem zengettek, becsületet szerezz külső országokban? mi avatott a magyar eszme apostolává tégedet, kinek oly nehezére esett, ezen eszmének még tudatára is jutni?

E kérdésre felelve, rá fogsz mutatni költészetünk ragyogó alakjaira, a kik lelkesedni tanítottak oly időben, midőn e lelkesedés oly ritka volt, a kik bűvös körükbe vonva tégedet, saját eszményképeiket a tieiddé tették; reá fogsz mutatni nagy költőinkre, kik hódítottak a hazán kívül és a hazán belül hazánk, nemzetünk részére és a kiknek hódítmányaképen jelensz meg te is az irodalomtörténet lapjain.

Mert a kik nagy államférfiaink és lángszavú szónokaink

voltak abban az időben, melybe Dux tanuló-évei esnek, azoknak kihatásuk nagy körre épenséggel nem terjedt. A sajtó kezdetleges és lenyűgözött volta mellett, szavuk gyakran nem hatott el tovább, mint lényük vagy személyiségük varázsa. A hazai intézmények még a régi hűbéres államra vallottak; fönnállott még a kiváltságok megkövült rendszere azon emberi jogokkal szemben, melyeket a franczia forradalom világtörvénybe iktatott volt; a jólét nem volt általános és a viszonyok kisszerű volta szűk korlátokba szorította a gondolkodást és az érzületet. Nem létezett semmi, vagy csak igen kevés, a mi a magyar nemzeti eszmét rokonszenvessé tehette volna a haza nemmagyar ajkú lakosai előtt. Azért ne becsméreljétek Pozsony városát, hogy e század első felében közönyösen viselkedett a nemzeti ügy iránt, hogy lakosai tán még magyarúl sem tudtak; ne becsméreljétek és ne rójjátok föl neki, mert nálánál nem voltak különbek a haza többi városai sem, melyeknek falait nem mosták az élő magyar szó zúgó árjai. De dicsérjétek e városok ama fiait, a kik rideg környezetük daczára, majdnem az ár ellen úszva, fölhevültek a magyarosodás ügyeért és magasztaljátok a költőket, kiknek lángelméjük képes volt még politikai, polgári és társadalmi proletárokat is ezen szent ügyért fölvillanyozni.

És Dux Adolf egyesíté a negyvenes években saját személyében a proletárság mind e három nemét; politikai proletár volt, mert nem volt nemes, polgári, mert zsidó, társadalmi, mert szegény. De mindezekről megfeledkezett a húszéves ifjú, midőn Eötvös József első regényeivel, midőn Petőfi Sándor első költeményeivel megismerkedett; elfelejtette ezt vele a Carthausi, a Falú jegyzője költőjének fenkölt igazságérzete és nemes humanizmusa, és elfelejtette ezt vele a nemzeti genius azon kápráztató nyilvánulása, melyet Petőfiben azonnal fölismert. Mintha az eléggé nehezen elsajátított magyar nyelv aczéltükrén át egészen új világba pillantott volna, úgy sietett fölfedezését azokkal közölni, a kiket

ezen aczéltükör hijával tudott, és így készültek első Petőfi-fordításai, melyeket 1846-ban mint huszonnégy éves ifjú adott ki és a melyeknek a huszonhárom éves Petőfi oly roppantúl örült.

S mily gyöngéd szeretettel írta e fordítások bevezetését, a melyben a magyar irodalmat ismertetni igyekszik; mily meghatóan írja le az ébredező nemzetnek törekvéseit nagy és magasztos czélok felé; mily meggyőzőleg menti ki a túlbuzgalom gyöngéit, az ország elmaradottságát a tudomány egyik s másik terén; mily férfiasan kel ki a nemzeti eszme ama Nagy Ignácz-féle álhajtásai ellen, a melyek hitsorsosaiban az emberi méltóságot elismerni vonakodtak, és mily örömtől sugárzó arcza, ha a saját kedvelt költőiről szól.

Azon percztől fogva túl van Dux Adolf a nemzeti és nyelvi kétlakiság ama belső küzdelmein, melyeket *Deutsch-Ungarisches* czímű kötetében és a szerencsétlen Kerényiről írt tanulmányában oly megrázólag ecsetel; fölismerte hivatását, hogy a külföld méltatását vívja ki mostoha hazája művelődési törekvései részére és ha valakinek, akkor neki is köszönhető, hogy már 1849-ben Petőfi német dalnoktestvére azt a verset írhatta, mely Gyulai Pál fordításában így hangzik:

Ugy megszűkül német ruhám,
Nevét ha hallom a magyarnak.
Érzések tengerárja hány,
Lelkembe' trombiták rivallnak.
És megcsendül az ősi dal,
Föléled hős mondánk varázsa;
Kemény szilaj vad hangival
A Nibelungok pusztulása . . .

E hivatását teljesíté híven, ernyedetlen szorgalommal, tántoríthatatlan kitartással. Saját kísérletei a humoreszk, a novella, a vígjáték terén mindannyi bizonyítékai, hogy nem volt ő maga sem eredetiség, inventio és teremtő erő nélkül, és hogy a babér tán számára se lett volna elérhetetlen; iro-

dalom és művelődéstörténeti tanulmányai mind megmutatták, hogy szerzőjük nagy megfigyelő tehetséggel bír, hogy önállóan gondolkodik és hogy a jelenségeket utolsó okozatukig követni képes; — de ő, ki az anyagi nélkülözéseket is oly könnyen viselé, ki egész életében a stoa tanát követve, épen a lemondásban tudott remekelni: a saját hírneve megállapíthatásának reményéről lemondva, mások dicsőségének önzetlen hirnökeül szegődött.

Ex professo fordító lett.

Fordítói pályája volt az, melyen legfőbb sikereit aratta és itt hadd említsem meg, hogy a magyar szépprózа visszaadásában sokkal jobban remekelt, mint a kötött beszéd tolmácsolásában. Sokkal lelkiismeretesebb és aggályoskodóbb volt, hogysem valódi műfordító lehetett volna. Szent vala előtte az eredeti költő minden kifejezése, minden fordulata, minden szólama, minden jelzője s inkább tett erőszakot azon nyelven, a melybe fordított, semhogy az eredetinek legparányibb árnyalatát is elejtette volna. De ha nem bírt is a művész azon souverain érzetével, mely minden költőt magaformájúnak tartva, mint fordító egyenjogú munkatársának tekinti magát, az övé óriási magasságban állott azon jóakaratú, de hol gyámoltalan, hol badar fordítások fölött, melyek ideig-óráig a német piaczot elárasztva, fényesen bizonyítottak költőink belső életrevalósága mellett, a kiket ily fordítóik sem voltak képesek a külföld előtt kompromittálni.

E lelkiismeretessége azonban, a mely a költői műfordítás legnagyobb díjának elnyerésében akadályozá, prózai fordításaira a mintaszerűség bélyegét nyomja. Eötvös és Jókai első regényeit ő vezette be a német irodalomba, ő készté a külföldet, meghajolni a lángelmék előtt, melyeket e haza szült és ő mutatta kétnyelvű epigonjainak az útat, melyen kétlaki születésük kétséges adományát érdemmel hasznosíthatják. Ebbeli munkássága azonban élete tartalmát korántsem merítette ki. Egy alkalmat sem szalasztott el, hogy hazánk viszonyait a külfölddel ne ismertette volna.

Folyvást résen állott, hogy a rosszul értesült külföldtől a jobban értesülendő külföldhöz fölebbezzen és minden német lexikon, ismerettár s folyóirat mind megannyi lerakodó helyei hazafias törekvéseinek.

Ám legyen szabad működésének főfontosságát ne abban keresnem, mit a külföld számára irogatott, fordítgatott, hanem abban, mi ittbenn a hazában mindennapi kenyere volt: hírlapírói, még pedig német hírlapírói működésében.

A német hírlapíró hivatása hazánkban gyakran félre volt értve, ritkán elismerve. Nem mindenütt látták be azt, hogy míg Magyarországon sok tízezer olvasni szerető ember él, ki csak német nyelven képes olvasni, addig a németül írt lap életszükség. Igaz, fölösleges, sőt káros volna, ha megszűnése a nemzeti nyelvvel élő sajtónak hasznára válnék. De a dolog nem így áll. A német nyelvű magyar sajtó erőszakos megszüntetése vagy úgy szólva hazafias megszűnése nem szüntetné meg egyúttal a német újságolvasmány iránti szükségletet, s nem szaporítaná a magyar nyelvű lapok olvasókörét, hanem épenséggel káros és veszedelmes következményű volna az által, hogy a külföldi német lapok behozatalát segítené elő és hogy a német ajkú magyarra oly olvasmányt erőszakolna, mely hazafias hajlamait nem öregbítené, sőt ellenkezőleg, azokat gyökerestül kiirthatná. Szükségünk levén belföldi német sajtóra, csak szerencsének mondhatni, hogy e sajtó hazafias irányt követve, közönségével a magyar eszméket, a hazai intézményeket, a nemzeti aspiratiókat megkedveltetni igyekszik és nem túloznának azok, a kik azt mondanák, hogy a magyarországi németek jó, korrekt és hazafias magatartása, főleg politikai olvasmányuk irányának és szellemének köszönhető.

Ezen német nyelvű magyar sajtó Dux Adolfban egyik leghivatottabb képviselőjét tisztelte. Fővárosunk legrégibb és legbefolyásosabb német napilapja mellett az irodalom- és művészetnek szánt rovatot közel három évtizedig vezetvén, áldásos és jótékony hatást gyakorolt: általa ismerkedtek

meg hazánk német ajkú polgárai irodalmunk és művészetünk jelenségeivel s termékeivel, tudományosságunk haladásával, szellemi életünk minden mozzanatával; könyv- és színbirálatai, akadémiai és egyéb tudományos társulatok üléseiről írt tudósításai egyrészt azon jóakaratot sugározták vissza, melynek rugója olvasóközönsége különös voltára való tekintet volt, másrészt pedig azon tudományos készültség és komoly szellemről tanuskodtak, melyek e hírlapíró legsajátosb tulajdonságaihoz tartoztak. Nem bírt ő a kritikus ama gőgjével, mely tárgyát a priori lenézi, sem nem amannak kárörömével, mely a kínálkozó résnek örvend; ellenkezőleg az ő öröme abban telt, ha dícsérni valót talált és ha valódi tehetségre akadt, a melyet dédelgethetett. Kötetekre megy a füzetek száma, melyekbe a bírálat végett elolvasott könyvekről észrevételeit följegyezte és e jegyzetek, a melyek még kezdő írók első szárnypróbálgatásainál is olykor több lapot foglalnak el, kirívó ellentétet képeznek ama kritikával szemben, a mely, attól tartván, hogy a bírálandó mű befolyásolhatná, azt inkább föl sem vágja. Politikai párthoz, irodalmi cotteriához nem tartozván, megóvhatta magának a személyekre nézve is azon tárgyilagosságot, melyet gyakran fájdalommal ép merő irodalmi kérdések megítélésében nélkülözünk; Apollónak nem képzelvén magát, nyúzni való Marsyast sem keresett és személyiségének e rokonszenves vonásai megvédték bírálatait a részrehajlóság vádja ellen és fölruházták azt azon tanulságos és ermékenyítő jelleggel, a mely nélkül minden bírálat meddő és fölösleges marad.

Ezen lelkiismeretes, kötelességtudó és ritka műveltségű hírlapíró iránt rótta le a Kisfaludy-Társaság jóval újjáalakulása után egyik tartozását, midőn őt 1867-ben külső, és három évvel rá belső tagjává választotta. És ő sietett azon várakozásoknak megfelelni, melyeket a Társaság tagjához kötni jogosítva volt.

«A vasút sebességével tovább-tovább ragadja a hírlap-

írót hivatása és ha röptében észrevesz egy-egy tért, melynek művelhetése szép aratást reméltetne, melynek művelésére hajlama is volna, ő inkább csak megjelölheti azt, mert művelésére nincs nyugodt maradása —» e szókkal vezette be mint külső tag *A színészet mint közügy* című székfoglalóját, a melyben a hazafi meggyőző szózatával ajánlja a törvényhatóságoknak a szinügy istápolását és a népszínmű reformját azon irányba óhajtja tereltetni, melyet a nép fogalmának politikai és társadalmi úton nyert bővülése előír. Ugyanez évben nyerte el e Társaság egyik díját a bohózatról írt értekezésével, melyet csakhamar a *Darwinismus és a szépészetről* írt magvas tanulmánya követett, melyben a természettudományok legújabb vívmányait és az öröklét törvényeit az eszmevilágra alkalmazva, a materialismust az idealismussal összhangba hozni igyekezett. Ekkor történt, hogy Greguss Ágost akkori szokás szerint az új belső tagot egy beszéddel vezeté be, mely Dux Adolf érdemeit és általánosan elismert missióját sokkal hívebben tükrözteti, mintsem tartózkodhatnám, hogy belőle ez alkalommal nehány mondatot ne ismételjek:

«Dux Adolf széket foglalva — így Greguss — én meg őt ez alkalommal bevezetve, csak az alapszabályok betűjének engedelmeskedünk, mert kell-e bevezetni azt, ki sokkal ismeretesebb körünkben, mint a Társaságnak akárhány idősebb tagja? Kell-e széket elfoglalni annak, a ki e széket már annyiszor elfoglalta, elfoglalta számos bírálatával, jelentésével, értekezésével, köztük egy olyannal, melyet a Kisfaludy-Társaság megkoronázott?»

«Tudvalevő, hogy a Kisfaludy-Társaság azért választotta Dux Adolfot külső tagjai közé, mert irodalmunk termékeit részint ismertetések, részint fordítások által méltó sikerrel szinte két évtizede honosítgatta ama nemzet irodalmában, mely szomszédságánál, számánál és műveltségénél fogva századok óta gyakorolja ránk hatását.»

Szóló azután a harczot említé, melyet a magyar nem-

zet állami és szellemi léteért küzdeni kénytelen, és így folytatá:

«Bizonyítanunk kell folyvást nemcsak hogy élünk, hanem hogy érdemesek is vagyunk az életre. És mivel bizonyíthatjuk ezt leghathatósabban? A leghathatósabb tényező, szellemi fensőségünk érvényesülése által.»

«Ez pedig leginkább az ön teendője, tisztelt társunk, azért kérjük, maradjon meg ezután is annak, a miért a Kisfaludy-Társulat önt külső tagjai közé számította, irodalmunk tolmácsának a németek előtt, megmaradván a mellett is a Társulat igazi belső tagjának, azaz saját irodalmunk művelőjének is.»

Többször láttuk jó öreg barátunkat ezentúl is az előadó asztal előtt ülni; széptani tanulmányai, melyek minden gondolkodását és kenyérkeresettől elfukargatott minden idejét elfoglalták, egyesültek a természettudományokkal, melyekkel mint műkedvelő foglalkozott, hogy megírassák vele a *komikum lélektana és a nevetés élettana* című essay-ét. Steinacker Gusztáv, hazánk és irodalmunk lelkes barátjának emlékét ő ünnepelte meg és alig mult két éve, hogy Kisfaludy Károly egy újabban megtalált levelét ő mutatta be a Társaságnak.

Élete utolsó szakában annak kiderítésével foglalkozott, hogy a szombatosok ének- és imakönyvében mely dalok a hébernek fordításai és melyek eredetiek, főleg melyek azok, a melyeket maga Pécsi Simon írt. Csak korai halála akadályozá őt a munka befejezésében, a melyet szintén a Társaság részére készített elő.

Kell-e még több szót szaporítanom annak bizonyítására, hogy Dux Adolf a Kisfaludy Társaságnak méltó és érdemes tagja volt? hogy sokat bírtunk és hogy sokat vesztettünk benne?

Méltatván Dux Adolfot mint hivatott és ernyedetlen buzgalmú műfordítót, mint hazafias hírlapírót és szakavatott s részrehajlatlan műbírálót — méltatván végre azon

működését, melyet mint a Társaság külső és belső tagja kifejtett, még egy kellemes teendőnk maradt: elhúnyt barátunkban az embert szemügyre vennünk. Örvendetes feladat ez, mert ritkán van alkalmunk, a hivatás, tehetség és jellem közt szerencsésebb összhangot észrevenni, mint minőt Dux Adolf személyisége fölmutat. Hiányzik ugyan külső emberéből és tollából azon mézes-mázos vonás, mely szeretetreméltóságnak neveztetik; kissé érdes és mogorvának látszó külseje ép úgy, mint olykor nehézkes és darabos stylusa könnyedség és megvesztegető símaság nélkül szűkölködtek. De nem volt ő mogorva; vidám és derült kedélyű volt, nem pedig magával elégedetlen és boldogtalan, minőnek a távolállók tartották. Nemes értelemben szép életet élve, mindig boldognak és elégedettnek érezte magát és a szerencse istennőjének léha mosolya nélkül könnyen ellehetett. Ama küzdelmek, melyektől az élet meg nem kímélte, sohasem bírták elkeseríteni és nem támasztottak benne kétséget az ember s a dolgok felső rendje iránt. Boldog volt, mert mindennapi kenyerén felül eleget kereshetett arra, hogy szegény rokonaival jót tehessen, elaggott szüleinek élte alkonyát gondoktól megóvhassa, és boldog volt, midőn e gondoktól is menten, egy rokonlelkű nőt fűzhetett oldalához, ki őt megértve, élete méltó párja volt. Két szenvedélye volt: a fogékonyság és a közlés, a tanulás és az írás, és boldognak érezte magát, ha e kettőt kellőképen kielégíthette. S a melyekből élete két utolsó esztendejében nagyon is sok jutott neki: még a testi szenvedések sem voltak képesek kedélye összhangját megzavarni. Megvolt benne az utolsó perczig az élvezhetés érzéke; csaknem örült betegségének, mely Olaszországba menni készté; szülővárosa, a sötét házikó, a melyben született s Pozsony környéke, benne mindig a legkellemesebb emlékeket ébreszték; kedve telt a természetben és részt vett rendesen az orvosok s természettudósok vándorgyűlésein, csakhogy a haza különféle tájain gyönyörködhessék. Munkakedve sem hagyta el soha, míg élt; midőn keze

ellankadófélben volt, egy irnok tolla alá mondta utolsó tárczáit, melyek a folyton működő agy eredeti frissesége mellett tanuskodtak. A budai dunasor egyik bérházának tágas szobájában álla a támlásszék, melyen utolsó napjait tölté. Alánézett ő innét a felséges folyamra és a csudálatos hídra, áttekinte a tulsó partra, az akadémiára és a fiatal Pestre. Gondoktól menten, áldott jó neje jövőjét biztosítottnak tudva, szép és magasztos gondolatokat elmélve, e magas álláspontjával és messzeható látókörével szülőháza alacsony voltát tán egybevetve — így halálozott el, a haláltól nem rettegve, mert mint nejének rövid idővel azelőtt írta volt:

«Nem semmisülnek meg, csak visszatérnek a mindenségbe, a kik léteztek.»

Ezen szavai, melyek sírkövére fognak vésetni, véssődjenek a mi emlékezetünkbe is, melyben Dux Adolf méltó és tartós helyet érdemelt ki magának. Visszatért ő a mindenségbe, a mely ajándékozza meg a hazát mentől több hozzá hasonlóval!

A BRÉZÓI LUDAK.

Székfoglaló Mikszáth Kálmántól.

(felolvastatott 1882. márczius 29.)

A brézói ludakról az mondatik a nagy szárazság idejéből, hogy mert nem ittak, csak ettek, mind kivesztek.

Okos ember az oktalan szárnyas állatoktól is tanulhat. Aztán nem is olyan közönséges lények azok, ha jobban meggondoljuk. Mert ha nem veszszük is azt az elavult cselekedetüket, hogy a kapitoliumot megmentették, de már az irodalmi érdemeik előtt illendő meghajolni, mivelhogy az ő tollaikkal írták sok időn át azt a tömérdek könyvet, melyekben benne vagyon az egész világ bölcsesége.

Hát még a derék brézói ludak! Ezek a halálukkal is egy nagy bölcseséget pecsételtek meg, hogy inni okvetlenül kell.

Ludak voltak és lesznek mindig Brézón, sőt a Mák Sámuel udvarán is ott gubbaszkodik kettő, de már ezek még sem a régi, az úttörő brézói ludak, melyek meghaltak, hogy nem ihattak.

Vigyázott ennélfogva Mák uram, a szűcs, hogy úgy ne járjon, s ivott eleget. De meg is volt a jótékony következése, hogy egész ekkoráig nem halt meg. Olyan eleven, piros, mint a makk. Hanem az is igaz, hogy mindenét elpusztította az úttörő ludak sorsának elkerülésében, nincs annak egy garast érő jószága, mert az a két lúd sem az övé; Piroska lánya örökölte nagynénjétől a takácsnétól, isten nyugoszsza meg ott, a hol van.

Nagy öröm volt az, mikor haza hozták ... Még jófor-

mán csak libaszámba mentek szegénykék; az igazi tolluk, szürke az egyiké, fehér a másiké, most kezdte befedni a selyempuha zöldes pelyhet. Kedvesek, jók voltak. Piczi sárga-szegélyes szemeikben, a mik olyanok, mint egy serét, valami nyájasság, szeretet csillogott, mikor kis gazdasszonyukra vetették.

És vidám lett az udvar tőlük, a korhely szűcs labodával, fűvel fölvert udvara. Tessék, milyen jó az most a ludaknak! Ha a pázsitra ülnek szenderegni, hosszú füvek, kórók, a mint elfedik őket, s gyöngéden czirógatják, nem látszik ki belőlük semmi, csak a csőrük, az pedig úgy veszi ki magát messziről, mint egy-egy tulipán-virág. Már csak nagy boldogság az, hogy ha valakinek két valóságos eleven libája van!

Azok a takaros sárga lábacskáik (no hát nem épen olyanok, csakhogy sokkal szebbek, mint a tiszttartó kisasszonyok legyezői?), az a nyulánk nyakuk, szelid okos fejük.... istenem, istenem, csak búbja is lenne legalább az egyiknek.

És mi minden lehet majd ezekből! Pehely, tollu, abból azután tollfosztás; minden esztendőben meg lehet őket koppasztani, míg egy rettenetes dunyha lesz belőle ... de egy olyan nagyon nagy dunyha, hogy még tán férjhez is lehet vele menni.

Mák Sámuel azonban, a ki latin iskolákat járt ember vala, s tanácscsal bővelkedő mindennemű dolgokban, egész másképen vélekedett.

— Minek lábatlakodnának itt, édes fiam? Meg kell őket semmisíteni. A lúd halandó jószág, kis pintyőkém! Maga magától halandó, azt mondom.

Piroska ijedten nézett fel ilyenkor az öregre.

— Megelőzni tudni a halált, az a virtus, he he he! Két-három hétig hízlalod, az egyiket azután becseréljük borért a korcsmárosnál, — a másikat pedig megeszszük. Lám azok a régi brézói ludak ... ha azokat is inkább megették volna az ősapáink!

A gyermeklány sohajtott, azután engedelmesen lehajtotta fejét s e naptól kezdve tömni kezdte kedvenczeit.

Most látta csak milyen nagyok, milyen szépek! Az idegenek is megbámulják. Még maga az ispán úr is (nyájas jó ember az, vele is hogy elbeszélget néha), ha arra megy, rendesen megáll a kerítésnél s úgy elnézi azokat a ludakat, hogy szinte rájuk tapad a szeme.

No de meg is érdemlik. Kivált a fehér. Mikor az a bohó lány felgyűri szoknyácskáit kissé, s keresztül teszi a nyakán gömbölyű rózsaszin lábait, érdemes megnézni, mert akkor látszik meg igazán, milyen vakító fehér a tollazata. A mi nagy ritkaság, az nagy ritkaság!

— Ejnye te Piroska — szólt a nyalka ispán — hát a szájadból itatod őket!

— El vannak kényeztetve szegénykék. Ugy-e, hogy el vagytok kényeztetve? Ugy-e, ugy-e?

Vizet vett a szájába, azután lehajolt, egészen hozzájok hajolt, hosszú fekete varkocsa válláról lefordult és a földet seperte. Ejh bizony túlságos pompa az a földnek! A ludak csőrét a szájába vette, az összecsucsorított vérpiros ajkak közé, s onnan engedte őket inni. Való is azoknak olyan tündérvályu!

Az ispán meg volt igézve.

— Gondoltam valamit, Piroska. Hallod-e? No hát ide nézz, ide hallgass legalább. Mit gondolsz, ha én téged szolgálatba vennélek?

— Semmiféle nemzetségem sem szolgált — felelte Piroska daczosan és az ajkaiba harapott.

— De hát mit csinálsz itthon? Hiszen éhen haltok.

Elsápadt, elfordította fejét, könyczseppek szöktek gyönyörű szemeibe.

— Mi köze ahhoz magának? S most már haragban égett a bűvös szempár.

— Az a közöm van, hogy tetszel nekem ... szeretlek, Piroska. Tetszel nekem ezekben a rongyos ruhákban is.

Hej pedig, beh százszor különb volnál, ha patyolat-ingvállból kezdődnék tejszín karod, ha selyem-mellénybe szorítnád sugár derekadat...

Bíborpirossá lett az arcza, szemérmesen lesütötte szemeit s egy ijedt rántással húzta le perkálszoknyáját a meztelen lábszáraira.

— Ne beszéljen — hebegé. — Ne is beszéljen...

— Hát nem tetszem neked, Piroska? Valld meg, hogy ki nem állhatsz.

Lopva indítá el szelid, ábrándos tekintetét a kérdezőre, s aztán mint a ki bűnt követett el, mélyen a földre szegzé, miközben kecsesen rázta szép fejét. A gazdag hajfonat észbontón himbálózott a nyaka körül.

— Nem, nem, nem. Nem szeretem magát.

— Pedig ha ösmernél, Piroska.. ha kiösmernél... tudom eljönnél hozzám.

— Nem biz' én! — veté oda durczásan.

— Már pedig bolond madár az, hugom, mely az akáczfán ül, mikor rózsabokorra szállhat.

Piroska csengő kaczajjal, menyecskéktől tanult hamis kacsintással mondá:

— Tövise van annak...

Majd hozzátette mélabúsan, álmodozón:

— Begyepesedhetik a maga udvara, míg én oda belépek.

— Miért? Mondd meg miért? — faggatá az ispán lázas zavarral.

— Mert, mert... hát csak kimondom... azaz hogy azért sem mondom meg. Szégyenlem megmondani...

— Eredj, te gyáva!

— No hát azért, mert félek magától... mert tudja no... mert én már nagy lány vagyok.

Aztán kis lányos naivsággal folytatá elkényeztetett mazna hangon, a kezét bágyadtan hátra eresztve, mint egy tört szárnyat:

— És maga mindig olyan furcsán néz rám, de olyan furcsán, hogy attól félek...

— Mitől? — lihegé a férfi egészen kipirulva.

— Hát biz' isten attól, hogy talán...

Balvállára hajtotta fejét s egy hunyorítással negédesen oda szólt:

— Hogy talán meg is enne.

Az ispán lehúzta kalapját szemére s szenvedélyes fojtott hangon fenyegette meg elmenőben:

— Eltaláltad, Piroska! Éhes vagyok csókodra. Vigyázz ha valaha egyszer kezembe kerülnél...

Elment. Ugyan eljön-e majd holnap ilyenkor megint? Pi pi pi! Aranyos ludaim, meg tudnátok-e mondani? No, ugy-e, hogy nem tudjátok.

Azok a nyakukat nyujtogatták, s olyan szomorúaknak látszottak, mint Piroska. Nem is tréfa dolog ott ülni abban a siralom-kosárban! Ennél már csak az ő sorsa rosszabb, az ő nagyon szomorú sorsa; hogy miért is nincsen patyolatingválla, virágos selyem-pruszlikja?

Még észre sem vette, a mint kikelt, nőnie sem kellett, mindjárt hulló virág lett ez a nagy vágya. Honnan vegyen ő ennyi kincset?

Hm! Ha tán eladná a ludakat? Nem... azoktól, érzi, nem tudna megválni és elég sem lenne két ludnak az ára; de ha abból a kettőből esztendőre ilyenkor tizenkettő volna, s rá egy évre még több...

Ennek a mesés gazdagságnak az előre vetődő fénye beh mindjárt megváltoztatta.

Apró lábaival messze gurította a borító kosarat s szabadon eresztette a ludakat. Hadd éljenek, enyimek, szeretem őket.

Azok sápogva körülrepdesték, utána szaladtak, a merre ment s tenyeréből kapdosták a tengeri-szemeket.

Dagadozott szíve a boldogságtól. Azt hitte, a libák szabadulásának örül, pedig lehet, a melyikben százszor

szebb lesz, annak a képzeletbeli halavány virágos pruszliknak örült úgy.

De nem örült sehogy sem a vén Mák e fordulatnak, s minden jó mondását előszedte a ludak életben maradása ellen.

— Elpusztul az a ház, fiacskám, a melynek pávája és jegenyefája vagyon; a mi pedig annyit tészen, hogy a hol fölösleges állatok és növények tenyésztetnek. Aztán te csak képzeled azt, hogy a czifrálkodás, a pruszlik kell; más valami kell neked, más valaki.

Elpityeredett erre a nagy gyanura Piroska s zokogva menekült a kertbe, de bizony csak utána ment Mák uram oda is.

— Aztán ma már nem is viselik azokat a virágos pruszlikokat. Hol láttál, kin láttál olyat? Azt mondod, hogy a Tomor Katán a nagymisén? Aj haj! Ha a Kata se tehetné? Két szessziója van az apjának. Bolond volt az egér, kis fürjecském, hogy mikor a lovat patkolták, ő is odanyujtotta az egyik lábát.

Olyan kenetteljesen tudott beszélni, hogy az orgonafa gallyai is neki bólintgattak s tele hintették ingyen a Piroska haját és ruháit halavány virággal.

— Boldog az, a kinek semmije sincs. Nyugalomra fekszik, nyugalomra ébred, senki sem lopja el semmijét. Meglásd, azok a ludak még valami bajt hoznak rád, így elevenen.

A mint hogy ott is leselkedett már a nagy baj a küszöbön.

Mire visszajöttek a kertből, hirük-hamvuk sem volt a ludaknak. Ellopták-e őket, vagy maguktól mentek ki a nyitott kerítés-ajtón, nem tudhatni?

Az öreg a felső utczának szaladt, minden jövő-menőtől tudakozódva. Piroska az alsó véget járta, ijedten kiabálva:

— Csutt, csutt, csutt! Hol vagytok kedveseim? Gágogjatok aranyosok, gágogjatok!

De az aranyosok nem hallották, messze voltak innen szomorú fogságban. Ott érte őket a csősz a tilosban, állítólag az urasági káposzta-palántát csipkedték (oh a bolondok, nem tudtak valami szegény ember földjére menni!), behajtották őket az ispán udvarára.

Ott pedig — minden ember tudja a faluban — statárium van; a melyik állat bekerül, ha az ispán úr haragos, nem szembesítik azt többé az életben a gazdájával, hanem kitekerik a nyakát.

— Menjen, édes apám, de azonnal. Vigye el a nagy kendőmet zálognak. Édes anyám után egyetlen jószágom.

A szűcs hímezett-hámozott, nem merte bevallani, hogy a nagy kendő sorsa már egészen más fordulatot vett, úgy tett, mintha bemenne érte, s mintha vinné a krispin alatt.

Piroska alig bírta kivárni. Azalatt összefutottak a közeli szomszédok és vígasztalták. Kátyik Jánosné meg merne esküdni, hogy a ludak nem voltak a kárban; az útról hajtatta be az ispán. Meg ne mozduljon innen, ha másképp történt. Csoma Gergelyné meg azt hallotta, mikor otthon így szólt a cselédjeinek: «Meglövöm, a ki ezeket a ludakat kiereszti.» Sóbálványnyá váljék, ha szóról szóra nem így volt!

De íme itt jön már Mák uram is — a ludak nélkül. Az bizony a lelkem, úgy nézem, felhörpentett valahol.

— Élnek-e? — kérdi mohón Piroska, eleibe szaladva.

— Az voltaképen nem tudatik — hörgé a szűcs tántorogva.

— Hol vannak? Mit csinálnak? Miért nem hozta el? — sürgeté Piroska a választ aggodalommal.

— Mert az izé... nem adta ki. El fognak veszni, elpusztúlnak, mint izé... mint az ős ludak.

— Micsoda, nem adta ki? — gyulladozott Kátyik Jánosné. — Hallod ezt hugom, nem adta ki. De már ebben a dologban megmutatnám. Ha neked volnék, olyan igaz,

mint hogy Kátyikné a nevem, fölmennék magához a királyhoz. Mert ez már mégis nagy czudarság!

— Hamar a kendőmet — vágott bele hirtelen Piroska. — Majd haza hozom én őket, majd beszélek én azzal az ispánnal.

— Úgyis azért nem adta ki, mert azt kívánja, hogy izé... hogy te menj értük — hebegé Mák, azután hozzátette: — Jó bora van... nagyon pompás bora van.

— Én menjek? Mondta? No jó. Elmegyek hát. Voltam már én nagyobb úrnál is.

Alkonyodott, mikor elindult. Epen a harang is kongott a toronyban, mire a Gyepűék pajtájához ért; fönséges komoly szavát darabokban kapkodta a hirtelen támadt szél; ott zsongott a hang feje fölött: «Ne menj... Ne menj!» Balról az illyei erdő zúgott haragosan. A Kaziék lészájából egy gyík mászott elő a gyalog útra, keresztül ment rajta, s ni a csúf szörny, hogy ránézett apró szúrós szemeivel Piroskára, azután megint visszacsúszott a sövénybe.

Túl a tisztáson az átjárónál vad rózsabokor ága belekapaszkodott a ruháiba. A szél is addig játszott a szoknyácskáival, addig csapkodta arczába a kötényét, míg egyszer csak leoldta s elkezdett vele röpülni — visszafelé...

Megfordult a leány és meghökkent. Istenem, istenem! hátha még se lesz jó elmenni! Tövise van a rózsabokornak! Elszorult a szíve s elfogyott a bátorsága, míg a köténye után futott.

És mégis. Hiszen csak nem hagyhatja ott az egyetlen jószágát, örömét? Tán már nem is élnek, megölték őket. Jaj, csak el ne késnék. Aztán meg úgy húzza, de úgy húzza oda valami titkos érzés... azok iránt a ludak iránt.

Most már futott, míg odaért. Belesápadt, mikor a kezét ki akarta nyújtani, hogy rátegye a kapuajtó kilincsére. Milyen némaság van ott azon a palánkon belül! Ismeretlen félelem gyötrelme. Egész teste reszket, a lelke is fázik. Bemenjen, ne menjen?

Mit is mondott délben az ispán? «Vigyázz, ha valaha egyszer a kezembe kerülnél.»

No hát épen azért sem fog vigyázni. Merész elhatározással megfogta a kilincset.

Jaj, olyan hideg volt az a vas! Összerázkódott. Jaj, olyan volt, mint az a gyík, a melyik az úton ránézett.

Visszarántotta kezét, késő már, észrevették, valami mozog odabent. Mint a tévelygő bárány, szorongva lapult a deszkákhoz s hallgatódzott. Nem volt az senki, tán egy macska, vagy tán ... nos, miért ne lehettek volna épen a ludak is?

Önkénytelenül felágaskodott a palánkon, s bekiáltott édes hangján:

— Biri, biri! Hol vagytok, gágogjatok!

Hát erre valami lassú sziszegés támadt bent eleinte, mint ha tanakodnának, a mit lúdlábak robaja váltott fel, majd ebben, majd abban a szögletben, csőrük koppanása a kerítésdeszkán, míg egyszerre megcsattant lomha, esetlen szárnyuk a levegőben, s a palánk fölött rettenetes gágogással átröpülve, oda bukdácsoltak a Piroska lábaihoz ...

— Oh ti kedvesek, okosak! sikoltott föl a lány örömteljes ámulattal, s a mint azok pihegve, szárnycsattogva hizelkedének neki, hirtelen a hóna alá kapta mindkettőt, s elkezdte őket maga magával együtt ringatni jobbra, balra.

«Hajsó, hajsó! kis babák, drágaságok!»

Egyszerre letette őket, s arcza, hangja szomorkás, kedvetlen kifejezést öltött.

— Elszöktetek? Megszabadultatok? Haza akartok vinni? Hát igazán akarjátok, hogy hazamenjek? Jó, nem bánom.

Megsimogatta tollaikat gyöngéden, szeretettel.

— Lássátok, megteszem a ti kedvetekért.

Elindult velök. Azok szépen előlmentek, a nyakukat nyujtogatva és sziszegve.

A Nagy Gáborék földjén megállt. A ludak csak tovább

mentek előre maguktól. Piroska visszanézett arra a fehér cserepes ispánházra, aztán ingerülten lehajolt s egy rögöt vett föl, hogy megdobja vele a ludakat.

— Hát ki mondta nektek — szólt utánok szemrehányó panaszszal — ki mondta, hogy magatoktól szabaduljatok meg?

A rögöt még kisebbre morzsolta el mérgesen összeszorított markában. Nem, még sem bántja a szegény állatokat. Meglóbázta karját s megdobta azt a csúf vadrózsa-bokrot, a mely errejövet útját állta.

Egy piczi madár repült föl onnan megriasztva. Szegény madár! Nem szivesen hagyhatta ott a rózsabokrot!

Utána nézett, míg csak láthatta. Hitte ... talán *tudta*, hogy visszafordul.

KISFALUDY SÁNDOR NAPLÓJA. *

(Márczius 6., szept. 29. 1796.)

Közli: KISFALUDY ÁRPÁD BÉLA.

(BEMUTATTATOTT 1882. APRIL 26.)

I.

Ismeretes a messzeható változás, mely KISFALUDY SÁNDOR életében az 1796. év kezdetét örökre emlékezetessé teszi. Akkor történt, hogy a kir. testőrségtől hatod magával egész váratlanul elmozdíttatott. Váratlanul, mert a megejtett vizsgálat után KISFALUDY eleintén büntetlenül maradt, — s újévi meglepetésül kapta társaival együtt a főudvarmesteri rendeletet, mely őket «nyomban» a Cremonában és Milanóban fekvő garnizon-ezredekhez útasította. A haditanács azonban pár hónapi szabadságot engedett nekik, hogy a háborúba menés előtt ügyeiket rendezhessék (Hatytyúdal X. 36.).

KISFALUDYnak egy adóslevele, mely szerint «hirtelen elköltözése miatt útiköltségre» pénzt vett kölcsön, Bécsben 1796. január 1-én kelt. Ez után ment tehát Zalába, s innen — leverve szomorú tapasztalatai, különösen Rózi idegenkedése által — vissza Bécsbe, a honnan márczius elején indult el kelletlen útjára, Olaszország felé, s onnan, mint hadi fogoly, Francziaországba. Maga mondja Hattyúdalában (XI. 2.):

* *Naplónak* nevezem én is ez útileveleket, miután b. e. TOLDY FERENCZ, ki a kézíratot általam ismerte, e néven emlegeti s idézi írásaiban.

Ez útamat leírtam én
Egy tanulótársamnak,
Utóbb keblem barátjának,
Kit gondok már nem nyomnak.
Öszhangozva nézetekben,
Öszhangozva érzésben,
Hazámmal csak őáltala
Valék öszvefüggésben.

A kebelbarát, kiről egyebütt is emlékezik írásaiban (Önéletir. Hátrah. M. IV. 13.), Skublics Imre volt, utóbb Zalavármegyének nevezetes főjegyzője és több ízben követe. E napról napra írt útilevelek, melyek itt először kerülnek a közönség elé, folyton hozzá szólanak, jóllehet csak az április 27-ig terjedő részt küldhette el írójuk, és valószínűleg a czimzett halála után szerezte ismét vissza.

Ezen körülmény, melynél fogva az úti napló egészen a magánlevelek természetét nyeri, nemcsak a mesterkéletlen őszinteséget, a mindenütt kiérző meleg közvetlenséget érteti meg, hanem sokat megmagyaráz a tartalomból is. A bizalmas reflexiók, többnyire az író benső életébe nézők — egész a töredelmes bűnvallomásig: csakis ily természetű írásba illenek egeszen. — Másrészt ugyanezen körülmény igazolja az én eljárásomat is, hogy — míg a szöveget az elavult orthographiát is utánzó pontossággal adom — itt-ott nehány szót vagy mondatot meg kihagyok. Olyan szók vagy mondatok ezek, melyek a fiatal és elkeseredett levélíró tollából érthetők és — egy bizalmas jó barátnak mondva — tán menthetők is: közrebocsátva azonban sehogy sem férnének össze az író szándékával. Magántermészetű iratok közlőjére nézve az indiscretio vádját én főbenjárónak tartanám. Egyébiránt nem vettem a dolgot túlszigorúan; így is van az ex-testőr leveleiben elég, mit a költő Kisfaludy, a nemzet embere, nem írt volna; de szellemének akkori irányát, gondolkozása módját, tanulságosan ismertetik. A különben is csekély, mindössze 7 vagy 8 helyet érintő kihagyások pe-

dig az egésznek sem érdekes, sem értékes voltából nem vesznek el semmit.

Különös irodalmi becsre eredetében sem volt számítva e napló; de az irodalomtörténet szempontjából bizonyára egyik legbecsesebb a nagy költő után ránk maradt irományok közűl. Nem sok, alig hét hónap története van itt elbeszélve; de épen azon időé, mely Kisfaludyban Himfyt érlelé. A szép, de fáradalmas úton, majd a hazátlanság borús ege alatt — az ifju lélek fájó izgalmaiban a regék és szerelmek költője vajúdott. A hosszú úton elszórt nyomokat érdekkel fogják követni mindazok, kik az irodalom kimagasló alakjait fejlődésükben szeretik ellesni, hogy teljesen méltathassák őket nagyságukban.

Még csak az eredeti kéziratról valamit. Csinosan és gonddal írt kis 8-adrétű lapokból áll az, egészben 149 és 3 üres lap. Első része (1—60 lap) hat levelet foglal magában, melyek közűl csak az első öt, az is egyszerre került a postára Milanóból (l. a máj. 10-ki czikket); a papiroson is meglátszik az összehajtás. A második rész *Mayland* czímet visel és 1—20. lapon május 8—június 29. a város ostromát és bevételét beszéli el. A harmadik *Franczia fogságom* czím alatt 1—69 lapon július 3-tól szeptember 29-ig jegyzi a napok történetét, elmondva egy részét a visszaútazásnak is.

És most hadd következzenek maguk a levelek:

II.

Mielőtt Társaságunk t. elnökének megbízásából Kisfaludy Sándor ez értékes dolgozatából néhány főbb részt felolvasok, dr. Kisfaludy Árpád úr bevezető soraihoz kívánok egy pár megjegyzést csatolni.

A t. közlő úr, úgy látszik, nem helyesli, hogy Toldy Ferencz Kisfaludy Sándor e kéziratát *Napló*nak nevezte el. Pedig ez elnevezés legjobban jellemzi az egész dolgozatot, mely

máskép alig is nevezhető. Kétségtelen ugyanis, hogy csupán az első lapok tekinthetők igazi leveleknek, a későbbiek pedig csak annyiban, a mennyiben KISFALUDY SÁNDORnak kezdetben szándéka volt, följegyzéseit időnkint barátjának, Skublics Imrének, megküldeni. Utóbb e szándékától elállt, és — távol barátjához intézve ugyan, sőt néha a levél szigorúbb alakjához is ragaszkodva, de mégis teljesen naplószerűen jegyezte föl élményeit és érzéseit. E tekintetben tanulságos, többek közt, a május 10-ki följegyzés, hol K. S. ezeket írja: «A strázsán neked egy *levelet* is írtam, elküldém egyúttal Lienztől fogva Mantuáig tett *utamnak leírását* is.» Itt tehát K. S. maga világosan és félre nem érthetően megkülönbözteti a *Naplót* valódi, azaz rendje szerint útnak indított és válaszra szánt *levelétől*, melyet nem is közöl; — július 3-án pedig megjegyzi, hogy nem remélheti, hogy barátja megkapja leveleit, de nem is azért írja le élményeit, hanem hogy szomorú állapotában enyhülést nyerjen. És szembeötlő a kéziratnak napló-természete, midőn a szerző utóbb Rózihoz intézett verseket és másféle kisebb költeményeket is följegyez, melyek bajosan illenének, főleg minden megjegyzés nélkül, barátjához intézett és valóban elküldött missilis levelekbe. Hogy a följegyzések folyton Imréhez vannak intézve, abban semmi feltünő nincsen, főleg 1796-ban, midőn pl. a német regényirodalomban, melyet K. S. jól ismert és értékénél jóval többre becsült, épen az ilyen egyoldalú dialogusok, ha szabad úgy neveznem, voltak igen divatosak.

Egy másik megjegyzésem van a t. közlő úrnak azon, bár nem egészen világosan kifejezett nézetére, mintha K. S. ezen följegyzések leírásánál azoknak nyilvános közzétételére sohasem gondolt volna. Azt hiszem, lebegett néha szeme előtt, ha talán nem is kezdettől fogva, az a gondolat, hogy ezen följegyzéseket, ha talán itt-ott módosított alakban is, közzéteszi. Jellemzők e tekintetben a május 1-jén kelt sorok, melyekben K. S. a Coloredo grófnénál mulatozásáról szólva,

megjegyzi: «Jól mulatám magamat véle ... de nem akarván téged, *kegyes olvasóm*, talán hiábavaló kettős beszélgetéseinkkel untatni stb.» A czimzést e sorokban mégis bajos volna Skublics Imrére vonatkoztatni.

Végre nem osztozhatom a t. közlő úrnak azon nézetében, hogy e *Napló* eredetében sem volt különös irodalmi becsre számítva s hogy csak irodalomtörténeti szempontból értékes. A felolvasandó mutatványokból is ki fog tünni, hogy a *Napló* — még nem is tekintve azt, hogy közel egy század előtt íratott, — nyelv, stilus, hangulat és tartalom tekintetében egyaránt értékes, abszolut becsű munka, melynek remélhetőleg nem egy lapja át fog menni magyar olvasókönyveinkbe is. Harmincz évvel később, 1828-ban, századunk egyik legnagyobb írója, a stilus egyik leggenialisabb mestere, Heine Henrik, tette meg azt az útat, melyen K. S. délre haladt: a magyar katona hangulatteljes útleirásai nem sokat veszítenek sem értékökből, sem hatásukból, ha Heine gyönyörű följegyzéseivel összehasonlítjuk.

A t. közlő úr nem érinti — bár e *Napló* minden lapja ösztönöz rá — azon irodalmi vitát, melyre részben K. S. ezen följegyzései, részben a szerzőnek némileg e *Napló* folytatásául tekintendő 1794-ik évi levelei alkalmat szolgáltattak. Értem K. S. viszonyát Szegedi Rózához és Szegedi Róza viszonyát *Himfy szerelmei*hez, főleg e mű első részéhez, a *Kesergő szerelemhez*. Toldy Ferencz, ki régebben a költő szerelmi viszonyát Rózihoz tekintette a *Himfy* valóságos kétségbevonhatatlan tárgyának, 1874-ben e Társaságban azon meglepő nézetet fejtegette (Lásd a *Kisfaludy-Társaság Évlapjait*, új folyam X. kötet, 197—208. l.), hogy a *Himfy* múzsája egy klagenfurti grófné, kivel a könnyen gyulékony költőnek 1797-ben szenvedélyes szerelmi viszonya volt. E kérdéssel Toldy óta tudtommal csak Rényi Rezső (*Petrarca és Kisfaludy Sándor*, Budapest, 1880.) és Szécsen Antal gróf t. tagtársunk, Társaságunk múlt évi nagygyűlésén tartott értékes felolvasásában (*Évlapok*, új f. XVI. k. 218—232. l.)

foglalkoztak, mind a ketten Toldy *régibb* nézete értelmében Szegedi Rózát tekintve a Himfy ideáljának.

Hogy K. S., midőn e naplót irta, tehát klagenfurti szerelmi viszonya előtt, Szegedi Rózát már szerette, mélyen és igazán szerette, arról a naplónak számos, semmiképen félre nem magyarázható följegyzése tanuskodik,* és Toldynak azon nézete, hogy Rózi az ifjú költő részéről csak «hasznos parti»-nak volt kiszemelve (id. h. 200. l.), kihez mélyebb hajlam nem vonzotta, megfoghatatlan és semmiképen nem indokolható ötletnek tűnik föl. Hogy ez időben a Himfy-dalok és a Regék már keletkezőben voltak lelkében, azt e Napló több czélzása és megjegyzése bizonyítja; — de hogy, mint Szécsen Antal gróf kifejezi magát, alig volna kétségbe vonható, «hogy a Himfy-dalok egy és ugyanazon személynek és érzelemnek volnának szentelve» (id. h. 224. l.), azt én a *Kesergő szerelem*re vonatkozóan nemcsak erősen kétségbe vonom, hanem határozottan tagadom is. És itt nem is czélzok az olyan helyekre, milyen a költőnek 1797. július 7. Takácshoz intézett levele, melyben K. S. azt kérdezteti Rózától: «mitévő lenne, ha egy valaki úgy epedne érte, mint Himfy az ő kedveseért?» — mert e megjegyzés, melyre Toldy, mint későbbi elméletének egyik főbizonyítékára oly nagy súlyt helyez, épen az ellenkezőt bizonyíthatná, hogy t. i. Himfy ideálja csakugyan Róza volt. De köztudomású és tagadhatatlan tény, hogy K. S. könnyen gyulékony szíve és erős érzéki természete egészen házasságaig, de csakis addig, új meg új szerelmi viszonyokba sodorta a költőt. E különböző viszonyokból fakadtak *öt év lefolyása alatt* azon dalok, melyek a *Himfy* első részének tartalmát teszik. Hogy a költő, midőn boldog házasságának megkötése *után* az első kötetet elkészítette, egy egészszé alkotta és kiadta, a dalokat úgy csoportosította és összefűzte egymással, hogy

* L. különösen már az első lapokon a márczius 8., 15. 20., 21. és 28-káról keltezett följegyzéseket.

azok *egy* szerelmi viszony történetének a képét nyujtsák; — hogy e szerelmi viszonynak hőséül most már egyedül és teljes odaadással *feleségét* tüntette föl; — hogy utóbb önéletrajzában magával és másokkal is (talán nem is tudatosan) elhitetni törekedett, hogy Szegedi Róza kezdettől fogva egészen az oltárig a Himfy egyetlen és egyedűl dicsőített kedvese volt: — mindez nem változtathat azon a tényen, hogy a költőnek a *Himfy* megírása előtt és alatt több szenvedélyes, habár gyorsan és valószínűleg mélyebb hatás nélkül múló szerelmi viszonya volt, melyek ugyan, heves vérére való tekintettel, és későbbi házassága szempontjából, «szívtévedéseknek» tetszhettek, a mint Szécsen gróf nevezi azokat, de melyek a maguk idejében, ha rövidebb tartamúak is, de mindenesetre hevesebbek és erősebbek voltak, mint talán mélyebben gyökerező, de már ideálja távolságánál fogva is napokra vagy hetekre könnyen elhomályosuló vonzalma Szegedi Rózához.

Himfy első része, *mai alakjában*, nem önéletrajz abban az értelemben, a melyben a mű második részét ilyennek nevezhetjük, — legfölebb annyiban, a mennyiben a költő, könnyen fölismerhető és újabban már is érdemén túl hangsúlyozott Petrarca-utánzása daczára is, a szerelem iskolájában tényleg szerzett gazdag tapasztalatait felhasználta és feldolgozta benne. E tapasztalataiból azonban csak nagyon válogatott részeket vett föl művébe. Nem nehéz felfogni, hogy munkája végleges megalkotásánál kettős tekintetek vezérelték; egy részről korlátozta őt azon körülmény, hogy már az első kötetet is *mint boldog férj* bocsátotta közre, másrészt pedig, utólag megérlelt terve szerint, *a mű egységes szervezete*, mely a *hű szerelem* dicsőítésén alapúl, számos élményének teljes mellőzését követelte, oly élményeket is, melyeknek a dalok egy része maga is létrejöttét köszönhette.

Részemről tehát Toldynak sem régibb, sem későbbi nézetét nem tartom helyesnek. Nézetem szerint a *Himfy*

első részének *egyes* dalai különböző szerelmi viszonyokban gyökereznek; a mű mint *egész* pedig a költőnek *utólagos* tendenciájánál és a mű szerkezeténél fogva csak Szegedi Rózához való viszonyát tükrözteti vissza. Kisfaludy Sándor ez eljárásában semmi különös vagy feltünő nincsen. A költők mindenütt és minden időben hasonló souverainitással bántak el élményeikkel és alakították meg műveiket.

Heinrich Gusztáv.

Heinrich Gusztáv bevezető soraira a közlő következő megjegyzéseket teszi:

Köszönettel adózom az igen t. felolvasó úrnak szívességéért, hogy az ltt közölt irodalmi emlék némi bemutatására szánt igénytelen soraimat nemcsak fölolvasta, hanem még részletes figyelemre is méltatta. Sajnálom, hogy megjegyzései megannyi kifogások, melyekhez sem írásomban okot, sem a közölt szövegben igazolást nem találok. — A *Napló* elnevezést én egyszerűen elfogadtam, okul adván, hogy Toldy Ferencznél már ez a név szerepel. Nem kritizáltam. — Lebegett-e néha (mint a t. felolvasó úr hiszi) a költő szeme előtt az a gondolat, hogy e följegyzéseket, ha talán itt-ott módosított alakban is, közzéteszi? nincs rá adatunk. Tény, mit a közlőnek figyelembe kellett vennie, hogy megmaradt alakjukban a kebelbaráthoz szóló magánlevelek természetét, jellegét viselik. A *Kegyes olvasóm*féle tréfás aposztrofa ép oly kevéssé bizonyitja az ellenkezőt, mint az *apr. 29-ki* följegyzésben előforduló «*Keresztény hallgatók figyelmezzetek!*» — azt, hogy prédikációk. — Legkevésbbé terhel pedig az a mulasztás, hogy Szegedi Rózinak vitára került viszonyát a *Himfy Szerelmei*hez ez alkalommal nem szellőztettem; miután pár év előtt Abafi L. *Figgelő*jében (VIII. köt. 150. sk. l.) egy külön e kérdésnek szánt czikkében — épen Rényi R, közleménye által indittatva — igyekeztem érvényesíteni a Naplónak ide vonatkozó adatait is.

K. Á. B.

Traiszkirchen.

die 6. Martii 1796.

Imrém !

Ma tehát útnak indulánk, — nehéz szívvel váltam meg Bétstől, az az jó barátimtól, pajtásimtól, és esmérőseimtől. — Tegnap a' theátrom után valamennyen öszve jövénk, mi exjesuiták, a' Matschackerhofban, Berzevitzy és Csörgőnek a' kvártélján, a' kik Bétsbe rándulának, és hazánk Nectárjának edénnyei között, és szíveink édes és keserü változásainak közepette emlékezvén az ide való nagy világban éltt víg óráinkról, töltvén utólsó estvénket. Tobzódó vala együtt mulatásunk, a' minek én nagy barátja nem vagyok; de vannak órák, a' mellyekben tsak az illyen mulatság által fejlődnek-ki némelly nem hijábavaló érzemények. Éjfél után későn válánk el egymástól, szinte valamennyen könnyező szemekkel, és azon erős feltétellel, hogy néhány esztendőknek elfolyása után, a' kik élni fognak még, valamennyen ismét öszve jövünk Bétsben. — Egyedűl te hibáztál részemről ahoz, hogy számtalan okok miatt vérző szívem egészen elolvadjon keservei között. — Tegnap délután, hat hónapoknak elmulása után még is meglátogatám Viganónét is, ezek előtt kedves, imádott Medinámat; mert tudtomra esvén, hogy sokat tudakozódik felőlem, és már kétségbe esett, hogy valaha még velem szóllhasson, el nem bírhatám szívemen Lethének botsátani azon asszonynak emlékezését, a' ki nékem egy időben annyi boldog órát szerzett, olly isteni gyönyörűséget varázsolt — a' ki engem egy korig a' földön idvezített. Jóllehet mulandó vala ez az öröm is, valamint minden e' világban, barátságunkon kívül, de emlékezete még is édes maradand minden időben. — Szinte két óráig késtem nálla; érdeklő vala a' kettős beszéllgetés, mert képzelheted magadnak mind a' kettőnk' részéről a' sok szemrehányást, mentegetést és mind azt a' sokféle

szív, és elmebéli változást, a' mit a' szerelem szokott okozni. — Barátságosan válánk el egymástól; és én soha sem szűnök meg mind ő nékie magának, mind a' világnak nyilván bizonyítani azt, hogy tisztelője vagyok. — Történetemet még Berlinben létekor meghallotta, és érzékenyen panaszkodott a' sok változás ellen.... Kemény zordon téli idő vala, hogy szinte megdermedtünk, míglen délután ide nem értünk. Szomorú vala útunk, mert mind a' ketten (én és Vizkelety, a' kivel egy kotsink van) mély gondolatokba merülttek — némák voltunk. A' Transport, mellyel megyünk, Oláh és Rátz volontérekből, Lengyel és Német rekrutákból, és Magyar Nádasdy Regementjebéli katonákból álló. Én, Vizkelety, Balogh és Kőrössy a' Magyar osztály mellett vagyunk, melly első, és legnagyobb; és a' kapitánnyal edgyütt, a' ki Fő kormányzónknak adatott, mi formáljuk a' Stabot. Az egész Transport négy osztályból, mindenestől ezer főből álló és egészen Olasz országba megyen, ki vévén néhány sántzokra itéltt foglyokat, a' kiket az úton által fogunk adni a' rendelt helyeken. — Tisztek nyoltzan vagyunk, és így utóbb víg lesz útazásunk. Traiszkirchen, első szállásunk, tsinos, kies vidéken fekvő mezző város Austriában. Erről többet nem irhatok, mert a' garázda idő a' szobába zártt. Nints is azt tartom rólla mit irni többet.

Wiener Neustadt.

(2-dik szállás.)

die 8. Martii. Dél tájban még jókor ide érkezénk tegnap, mert leg roszszabb időkben is olly jók itt az útak, hogy mindég igetést mehetni. Józef' bölts rendeléseinek maradvánnya ez is. — Mihelyt szemembe tünt ez a' város, leg ottan eszembe jutott Zrínyinek, Frangyepán és Nádasdynak itten történtt felgyilkoltatások is; — minő gondolatokra nem fakadtam ezen bús emlékezetnél, és minő sóhajtások tolódtak fel hazámért égő szívemből! Kár, hogy Vizkelety nem tud mindent érezni velem egy mértékben; mert gyakran a' legjobb észrevételek tsirában maradnak, ha nints ollyan társ, a' ki azoknak kifejezését feje és szíve által segíteni tudja. Ha te velem volnál, szerelmesem, melly örök emlékezetre méltóvá tehetnénk ezt a' valóban nevezetes utat! — Kapitányunk, a' kinek neve Quallenberg, fiatal, igen derék ember, és mi valameny-

nyen jól találjuk magunkat kormányja alatt. Tegnap délután az egész várost öszve jártam: az egyenes utszák, tsinos házak, a' rend, melly észre vehetőképpen uralkodik az egész városban, és a' vidék, mellyen fekszik, széppé teszik ezt a' helyet. Estve felé a' kávéházba mentem és biliárdoztam. Itten maradunk még ma is, mert nyugalomnapot tartunk — és ezt minden harmad-nap, bele tellik tehát alkalmasint három hónap, a' míg helyre verődünk Olasz Országban. Világra való formáltt ember soha se táplálhatja szívét és elméjét annyi féle kedves eledelekkel, mint a' midőn útazván minden szempillantatban más embereket lát, hall, más vidékben jár, más új dolgokat tapasztal, más érzeményekre gerjed, mellyek mind eddig szívében még aludtak; szóval minden pertzenetben új esméretet szerez magának; de, hidd el, Imrém arra, hogy valaki kellemetessé, mulatságossá tegye útját és használára fordíthassa az utazásból áradó gyümöltsöket, szükség társaságban utazni, nem pedig egyedül. Ha mindjárt tsak jó ismérősök is az utazó társak, még is szüntelen kisérőjük a' vidámság; hát ha két három egyet értő, öszve hangzó, egy szívű s lelkű jó barát edgyütt utaz — egyik a' legfőbb világi gyönyörűségek közűl! —

Igy tehát nagy a' külömbség mostani, és ezek előtt néhány esztendőkkel Erdélybe tett, nagyobb részt magános útazásom között. Akkor tsak úgy tévelyegtem, mind a' már ugyan szárnyára botsátott, de még is még gondviselés nélkül szűkölködő, és a' veszedelmekkel isméretlen galambfi az erdőben; — de most másként megyen minden, — szemfüles vértse vagyok most a' levegőben. Akkor bús, komoly és levertt valék mindég; de most jobban ura vagyok magamnak. Tsak Rózi szerez gyakran nyughatatlanságot. Ő és te hibáztok szívemnek, és vagytok tárgyai forró kívánatimnak. Imre! iparkodjál barátodnak meghódítani ezt a' természetemmel meg egyező leányt; az én isméretségem még igen új véle — újabb, mint sem hogy valamit kezdhetnék. Szívem teli vagyon véle. — Őtet látom, hallom, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor; annyira meg vagyok általa bájolva.

Neustadt igen unalmas hely, minthogy nints benne most katonaság. Estve felé a' Theátromba mentem emberek közé, a' hol *die Liebe auf dem Lande* adatott. Roszszúl ment véghez minden; eszembe jutának bezzeg a' Bétsi Theátromok, s vélek Sessi és Tomeoni, magának a' Harmoniának leányai; — még mind e' körül forgolódtak gondolatim, midőn egyszerre egy új jelenést

látok; Gróf Pletrich, Festetich Györgynének egykori Adónja s' nékem is egykori gárdapajtásom (mert már nem az többé, minekutána Splényi által boszszontatván, minden szolgálatról lemondott) vala ez, a' ki annyi barátsággal viseltetett erántunk, hogy utánunk rugaszkodott Bétsből, vélünk még egyszer edgyütt lehetni. — Éjfél után menénk el egymástól és ma

Neunkirchen.

(3-dik szállás.)

Die 9. Martii. Pletrich Bétsbe vissza ment, mi pedig ide jöttünk. Egész mái útunk azon havasnak oldalán esett, melynek kopár bértzét Magyar Országban is látni s' pedig éppen azon helyekről, melyekben életemnek annyi boldog órái múltak, — ezerféle emlékezetekre hozott engem ennek tekintete. — Az útfélen mindenütt szép fenyves erdők zöldellettek, és ezeknek nyájas tavaszi színek kellemesen ellenkeztek a' térségnek és hegyeknek sivatag téli leplével. — Dél után kimenénk néhányan vadászni. és két nyúl leve jutalma fáradságunknak.

Schottvienn.

(4-dik szállás.)

Die 11. Martii. A' szép vidék és a' legszebb, vidám téli reggel igen kellemessé tették ide tett tegnapi útunkat. Schottvienn Austria' legmagasabb havasának völgyében, meredek, iszonyú kősziklák között épült rendes városotska, mintegy negyven házból álló; és ma legnagyobb megelégedésemre nyugalomnapot tartunk itten. — A' vidéknek kellemes vadságát lehetetlen lerajzolni voltaképpen; ollyan, a' millyent még soha se láttam még eddig, mintha a' mindenek' kegyes köz anyjának, a' Természetnek haragában támadott volna, — a' lelket tsak nagy ideákra bírja. Tsak képzelj magadnak egy havast, mellynek bértze az égboltozatot láttatik megérni, és mellynek oldalán a fellegek megakadnak, körös körül nagy rengeteg erdőket, a' szirtokból magasra nyúltt fenyőfákat, — itt egy iszonyú leomlással fenyegető kősziklát — amott egy elnyelésre nyiltt örvényt, mellynek feneke beláthatatlan — alattad, feletted zuhogó vizomlásokat — melletted tsörgő

patakotskát — imitt amott mohos váromladékokat, maradványit a' német lovagidőknek: és előtted a' Természetnek nagy Scénája, mellyet tsudálva vizsgálok. — Tegnap dél után a' vasbányát nézém meg, és a' hegyeket másztam — ma pedig valamennyen elmenénk Gróf Caracciolinak innen egy óránnyira lévő Wartenstein nevezetű várába, a' Grófnak Bétsben tett önnön ajánlása szerént; a' honnan osztán elhiván magunkkal a' vadászokat, őzekre menénk; de tsak nyúlakat és rókákat lőttünk, mert az őzek nem akarának reánk jönni. A' vár egy nagy sziklaparton régi módra épültt; a' Tiszttartó lakik benne, a' ki egy betsületes német, és bennünket szívesen látott és úri módon megvendégelt; azon kívül még sok régiségekkel és ritkaságokkal ismértete-meg bennünket, mellyeknek leirása most alkalmatlan az eltikkadt vándornak. — Útunkban egy magános fogadó mellett menénk el, a' hol felirásúl a' Szent-irásnak következő igéit olvastam: *Herr! bleib bey uns, denn es will Abend werden.* 'S ez nékem nagyon tetszett — szép gondolat. Majd el is felejtém megirni, hogy ma szinte síromat találtam ezen rengetegben: tudniillik a' hajtott vad után orozkodván, iparkodásomban egy hóval tellett mélj gödörbe estem, a' honnan hoszszú fáradozásom után se tudtam kisegíteni magamat sőtt egyre méljebben szakadtam, míg végtére rikoltásaimra és fegyveremnek szerentsémre történhetett elsüthetésére két paraszt oda nem szalada segítségemre, és egy levágott hoszszú ágba kapaszkodván, tőllök pedig húzatván, ismét ki nem vergődtem. Igy vagyon gyakran öszve kötve a' szerentsétlenség a' múlatsággal!— Tikkadt lévén egész tetemem, szemeim már húnyni kezdenek. — Ma küldöm feléd a' barátságnak utólsó tsókját Ausztriából, mellynek határán vagyok. Holnap már stiriai levegőt szívok. — — —

Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos
Detinet, immemores nec sinit esse sui! azt mondá Ovid — én is szomorú elmével mérem

Hazám vidékének tőlem meszszeségét,
Véled eltt örömim tiszta édességét!

Szeressd

Sándorodat.

Merzuschlag.*

(5-dik szállás.)

Die 12. Martii. Iszonyú fenyves hegyek választják ezen a' tájon Austriát Stiriától. Ott a' hol a' határ-oszlop vagyon, gyönyörű kilátás nyiltt előttem ma reggel: derültt lévén tudniillik, a' tetőről Stiriának nagy részét alattam láttam feküdni. — Leereszkedvén ezen előttem még új tartományba, eszembe juta, hogy ismét nagy köz választ engem is azon kedves lelkektől, a' kik szívemet érdeklik, — elszomorodtam, és mélj gondolatokba merültem: valamint ez a' pipámból feltekeredő füst, gondolám magamban, a' meddig még közel a' tűzhez, vastagon jő, hova tovább ritkúl — eloszik, 's egyszer tsak eltünik; úgy én is közel lévén azokhoz, a' kiket szeretek, jelen vagyok emlékezetekben — tovább menvén tőllök már tsak ritkán jutok eszekbe, miglen végtére egészen ki esem mind szivekből, mind emlékezetekből. Egyedül tsak te vagy minden hiedelmem és bizodalmam. — Te, tudom, hivem maradsz holtig, Imrém — és felvidúltam.

Még tsak alig tevém lábomat Steuer Országba, már is két szembetünő dolgot vevék észre: Az Austriai faluk tsinosak, és kőházakból állók; Stiriában a' parasztnak háza mind fából van építve. Azután: az austriai nő-nemnek nyaka vékony hoszszú; a' stiriainak vastag, és golyvás. — Általlyában véve az ide való köznép igen durva, ostoba, félénk, gyarló termetű, idomtalan ábrázatú; koránt sem olly szemes és magát értő, mint a' mi parasztjaink; ellenben ennél szorgalmatosabbak; mert a' sovány és mostoha földet, mellyet laknak, tekintvén, azt gondolná az ember, hogy lehetetlen rajta meg élni, 's még is számosan találtatnak mindenütt vagyonos parasztok. A' kereskedésnek míve ez úgy vélem, mellyhez az ide való paraszt jobban ért, mint a' magyar. Tsak igaz az, és mennél tovább mengyek, annál inkább erősítem azt, hogy ezen tartományokhoz képpest a' mi Hazánk valóságos Kánán-földje mindenre nézve.

* Mürzzuschlag. — K. Á. B.

Érzi azt a' Magyar, hogy tsak egyetlen egy
Hazája a' földön, bár akár hová megy.
A' mit ember kiván, fellelhetni benne, —
S hát még akkor Magyar Ország mivé lenne,
Ha (mit az irigység nem akar engedni).
Szabad volna néki ki 's be kereskedni? —

A' mái szállásnak unalmait hegedűm által alkalmasint elüzém. — Valóban boldogító mesterség a' Muzsika, kivált a' magánosságnak óráiban. Hányszor nem érzém én ezt már életemben! — —

Kindberg.

(6-dik szállás.)

Die 14. Martii. Tegnapi utunkat egész idáig mindég a' Merz partján tettük; a' merre ő tsavarog a' hegyek között köves öblében, arra megyen az Ország útja is mindenütt. A' számtalan malmoknak zúgása, mellyek a' Merzen épültek, elevenné teszik az útat. — Nyáron nagy gyönyörüség lehet erre útazni. — Nem kevés alkalmatlanságot és kelletlenséget szereznek ezeken az útakon az embernek az éktelen terhes szekerek, mellyeket húsz páronként befogott steuerló is alig tud elvonni. A' stiriai ökrök igen erősek, és jobbára mind tégla szinüek; a' szarvokon huzzák a' szekereket. Szeretném tudni, ha valljon szarvokon vagy nyakokon esik é könnyebben a' húzás? én járatlanabb vagyok a' gazdaságban, mint sem hogy meg tudjam határozni. — A' mái nyugalomnapot jobbára a' szobámban töltém, mellyből a' Kindberget környül álló hegyekre és az ablakom alatt zuhogó Merzre gyönyörü a kilátás. — A' német mezző városokban mesteremberekнél egyébb nem lakván, ha tsak vagy a' magánosságban nem találjuk kedvünket, vagy önnön társaságunkban múlatságunkat, hát bizony elunjuk magunkat. — Nem úgy vagyon, mint Magyar Országban, a' hol rendre járván a' tétova lakó földes urakat, nemeseket, új ismeretségekkel néha kellemesen tsalhatja az ember az időt. — —

Dél után az ide való uraságnak, Gróf Inszáginak várát menénk meg nézni a' hegyre, a' hol a' Tiszttartót, viselete szerént itélvén, nagy mezzei Philosophust, Iródeákival edgyütt Muzsikával foglalatoskodva találánk. Kivánt alkalmatosság vala ez né-

kem, magamat egy kevéssé ismét gyakorolhatni, és közéjek állottam. Alkalmas vala Muzsikánk, 's tsak későn oszlánk el egymástól. — A' vár igen kellemes helyen fekszik a' város felett, és a' legjobb íz szerént vagyon építve.

Bruck an der Meer.

(7-dik szállás.)

Die 15. Martii. Boszszonkodva értettük a' General Commandónak itten már reánk várakozott parantsolatját, hogy ne Grétznek, hanem innen egyenesen Klagenfurtnak vegyük útunkat. Pedig valamennyen olly örömest mentünk volna Grétzbe — úgy örültünk az ott töltendő kétség kívül víg napoknak! — Az az egy jó háramlik reánk ebből mindazonáltal, hogy Quallenberg kapitány, a' ki különben Grétzben elmarad vala tőlünk, most egész Klagenfurtig fog bennünket kisérni. Egymáshoz lévén immár szokva, nehezen esett volna az elválás illyen hamar. Ez a' város három esztendők előtt szinte hamuvá égett, a' várral edgyütt, melly Észak felől egy magas hegyen vala épülve, és a' mellynek most már tsak omladéki mutatják hajdani ott létének hellyét, a' város is tsak most kezd újra épülni. Borzadást gerjeszt az emberben ezen kegyetlen Elementom' dühösködésének, mellyet e' városnak szenvednie kelletett, képzelete. Egyáltallában szomorú tekintet! — Képzelő-erőm Rozit mind azon kellemekkel, mellyek tulajdoni, ma elejbém rajzolván, szívem ezerféle szerelmes érzeményekre olvadott; — 's akár miként kénszerítem is magamat, ki nem tudám őt vetni fejemből. — Ez a' leány egészen birja szivemet. Segedelmet Barátom! Nem hijába ójtam én magamat mindég ezen Gráciától; — veszedelmes Paphos ez egy jó izlésű Pásztor-legénynek. — O be irigylendő leszen sorsa azon szerentsés Faunnak, a' kinek e' Posithea részül jutand!

Leoben.

(8-dik szállás.)

Die 17. Martii. Ez, az épületekre nézve alkalmas városotska, de a' lakosokat vévén, ugyan unalmas. Önnön társaságunkban találjuk legnagyobb mulatságunkat. Egy hetvenhat esztendős ősz

Aszszonyságnál vagyok kvártélyozva, a' ki tegnapi és mái itten tartózkodásunkban, tsak azon tekintetből, hogy Magyar vagyok, sok jószivüséggel és emberséggel viseltetik erántam. A' ki útaz, következésképpen sok féle ember között fordúl meg, nagyra tudja becsülni az illyen szivességet.

Furtsán adák pajtásim tudtomra, hogy holnap nevem' napja lesz: Pfefferkorn egy zászlótartó, a' ki velünk útaz, egy közkatona (tzigány) és a' Dobos, éppen a' midőn az anyóssal vatsoránál ültem, nagy lármával kezdik az utszán az ablak alatt muzsikájokat; — én elejéntén nem tudtam mire magyarázni ezt a' valóban gyermekes tréfát; míg valamennyi oda gyűlt Tisztitársaimnak teli torokkal vivat Alexander! kiáltások meg nem fejtette az egész dolgot. — *Dat pyra, dat poma, qui non habet alia dona.* Nevettem a' dévajságnak, noha a' jó szándék érdeklett.

Knittelfeld.

(9-dik szállás.)

Die 18. Martii. Nyomorúlt mezőváros — szomorú hely. — — — Éppen pipázgatánk nállam, midőn az hozzám által ellenben lévő postaházhoz egy nagy hintó döbörög, és két férfiuval egy külső tekintetére nézve fiatal aszszony ugrik le belőle. — Kivántsik valánk tudni, kik légyenek ez' idegenek, és egy szin alatt mindgyárt oda megyünk, kikémlelni a' dolgot. — Olaszok valának. — Beszédbe ereszkedtem tehát vélek, és most nem bánjuk ezen új ismeretségtételt. Cassentini vala, a' kit Béts már régen kivánva várt Viganóné helyébe a' Theátromra, és a' ki most Mailandból tsakugyan Bétsbe megyen tántzolni. Ezen tántzolónénak nagy hire vala mindenütt, és mind a' mimikában, mind a' tántzban jeles mesternének tartatik lenni közönségesen. Maga Viganóné is sokszor dicsérte őtet. Mintegy húsz esztendős, közép deli termetű, kellemes ábrázatú barna leány. A' két férjfiú két jó barátja lehetett. Sajnálom, hogy nem láthatom játszani. — Nem kis dolog lészen nékie ott, ugyan azon pállyát futni, a' hol, és a' mellyen Medina olly nagy — örökké fenn maradandó nevet, olly tökélletes diadalmat szerzett méltón magának.

Medinát, ki egész tökélletességig
Vitte mesterségét, hogy neve már égig
Jutott. — Őt', ki Bétsben valamikor tántzolt,
Valahány nézője, annyi szivet lántzolt.
Fellyül-mulni, szóllj bár te irigy ellenség,
Nem tsak nehéz dolog, de lehetetlenség. —
Egyetlen Mesterné Ő mesterségében,
Valamint Egyetlen egy maga nemében.

Judenburg.

(10-ik szállás.)

Die 19. Martii. Ezen tekintetére nézve régi város hegyen fekszik. Környéke igen románo, nem kies, hanem vad, — a' lelket szilaj indulatokra birja. Mái útunkban egy olly meredek kőszikla-oldalon látám nyomait egy régi várnak, hogy sokáig töprenkedtem azon, miként lehetett tsak oda jutni, holott régenten laktak is ottan. — A' mostani ember bámulva nézi, hallja a régieknek minden tételményekben kimutatott bátorságát, és vakmerőségnek mondja. — Tsak hijába! az elővilágot nagyobb lélek éleszté közönségesen, mint a' máit. Általlyában véve igen el vagyunk kitsinyedve — a' hajdani nagylelküség' hatalmas tüzének tsak alig pislog immár bennünk gyenge szikrája. Ha vizsgálódó elmém századról századra viszsza repül, milly éktelen változásokon kell akadoznia! — Képzelő erőm magát eltéveszti, s lelkem elbódúl hánykódásában — — O hogy te vélem nem vagy, Imrém! a' te lelked volna az a' tükör, mellyben minden tárgy valóságos fénnyében s legelevenebb szinében állítaná magát elejbém. Mert mi lehet felségesebb azon hármóniai gondolat-váltogatásnál, mellyre a' Természetnek különös scénáinál két egymást értő lélek ingereltetik, és melly által a' homályos ideák megvilágosodnak — az érzemények kifejtődnek? — —

Ma, *die 20. Martii* az egész kereszténységnek vasárnap, nékünk pedig itten nyugalomnapunk levén, kötelességünk szerént elvezeténk katonáinkat templomba, misére. Tetszett nékem az, hogy az ide való Főrend, férjfiak, aszszonyok a' karba vévén magokat, az orgona mellett énekelgetnek. Az érzékeny melodia, és az elegy torkoknak alkalmasint öszvehangzó Harmóniája ezer ho-

mályos emlékezeteket ébresztett bennem, és azt munkálá, hogy érzeményim' zürzavarjában mélj gondolatokba merülve, komoly helyzetben ültem nevetkező Tiszti-társaim mellett. — Azt tudom, hogy egy szerelmes gondolat, mellynek foglalatja Rózi volt, gyakran belé tsapott szivembe, és sebes nyomát hagyta benne. — Sokszor epedek ezen leányért, 's néha annyira el-nyom emlékezete hogy kéntelen vagyok önnön mulatságos társaságunkból is elvonni magamat — ekkor osztán hegedümbe öntöm szerelmemet, és úgy tetszik, hogy enyhűlök.

Miként tetszik néked ez? Stiriának kissebb városaiban, az én tudtomra Leobenben és Judenburgban, hol a' közönség elégtelen arra, hogy egy szinjátszó társaságot tápláljon, öszve állanak a Dilettánsok mind a' két nemből, és magok játszanak tehetségekhez alkalmaztatott Dramákat; a bevétel pedig a' szegények között osztatik el — 's így mind javát, mind hasznát, mind mulatságát előmozdítják a' közönségnek.

Unzmarckt.

(11-ik szállás.)

Die 21. Martii. A mezző város magában igen nyomorúlt, de vidéke annyival szebb. — Szállásomnak szobájából felséges kilátásom van egy magas hegyre, mellynek innenső meredek partján egy régi várnak dőledéke kevélyen láttatik truttzolni az időt puszta magánosságában, — hajdan büszke vitézeknek, most varjak' és csókáknak lakóhelye. Ha a' hajdani kornak regéiből, mellyeket Veit Weber olly eredetien és szépen ád elő, némelly scénákat ezen vár-omladékokba helyheztetek, — mellyeknek olvasása tavalj Bétsben nékem, Wlassits' és Waldsteinnak annyi téli estvéinket el-foglalá, és szárnyára keltt képzelő-erőm eleven színekkel rajzolja körülöttem a' történeteket, mellyekből annyi nagy olly ditső tétemények tündöklenek; nagy érzemények támadnak bennem is, és lelkem emelkedik. — El-múlatom azonban vizsgálni e' nagy tétemányeknek inditó-okait, ne hogy divatjokban tsorbát szenvedjenek előttem, és gyönyörűségemet felháboritsák. 'S itt is úgy jelenik meg nékem Rózi, mint a' legszebb hajdani kisasszony, a' kinek megnyeréseért számba se venném a' veszedelmeket, hanem kész volnék vetélkedő-társaimmal ezer lántsát

törni, — ezerszer megküzdeni vélek, hogy a nyeregből kiemelhessem őket.

Borúlt vala ma az egész nap. Pajtásaim vadászni mentek, én pedig andalogva, elmélkedve, dohányozva Ovid' társaságában és a' tiedben töltém jobbára az egész délutánt magános szobámban. Lát'd, miként boldogít engem Stiriának hegyei között is a' világnak minden kintseit felljülmuló barátságod. Vajha te is úgy éreznél, a' mint én, — azt, a mit én! — — —

Hoszszú únszolásomra ki menénk valamennyen Hertzeg Schwarzenbergnek itt a' Muránák partján lévő Vasműhelyébe tapasztalni a' vas-szerrel elegy termés-kövekből miként készül, és olvasztatik a' vas — a' szer, melly az egész emberi nemnek annyi hasznára, 's egyszersmind annyi kárára vagyon. A' műhely egy nagy épület, mellyben hat nagy kementze vagyon. Mindenike olly Volkán, mellyből a' zúgva égő dühös tűz soha ki nem fogy. A' fújtatókat, valamint az épület közepén levő éktelen kalapátsot is kerekek által a' Sebes Mura hajtja. — A' kovátslegények éjjel nappal dolgoznak. Láttuk miként verte az éktelen kalapáts az iszonyú darab vasat, hogy a' föld és az egész műhely rengett. — Valóságos tekintete ez a' papok poklának, hol az ördögök a' kárhozott lelkeket így kínozzák, mint a' kormos legények, kinek tüzes fogó, kinek kalapáts, kinek két ágú villa a' kezében, a' vasat.

Neumarckt.

(12-ik szállás.)

Die 23. Martii. Tegnap reggel, idejöttünkben már örülni kezdénk a' tavasznak, mellynek meleg lehellete a' nagy havat felolvasztván, immajd újra éleszti az egész Természetet, de bezzeg a' ma újonnan esett, és még most is mindegyre sűrűen eső hó megtzáfolá örömünket. Ennél unalmasabb szállásunk, melly az utolsó Stiriában, és ennél hoszszabb nyugalomnapunk még nem volt, a' miolta útazunk. Eszembe juta bezzeg Béts az ő múlatságaival, gyönyörűségeivel! — Vannak óráim, mellyekben szívszakadva vágyódom a' nagy világnak kebelébe vissza, a' honnan egy országos gazembernek gonoszsága számkivettetésemet úgy kidolgozá, hogy soha többé számot nem tarthatok arra, hogy sokáig ott tartózkodhassam, bár ha idővel viszsza kerülök is. — Vannak bizo-

nyos emlékezetek, jól mondá azt Szegedy Rózi néked irott levelében, mellyek mindig édesen esnek a' szívnek, ámbár az okosság kárhoztatja azokat. Ezt mondhatom én is Bétsről, mellynek öröme között töltött három esztendeim különös epocháját teszik életemnek. Kiváltképpen pedig te — 's nem is más.* — Utóbb, ha ismét hazámban ölelni foglak, hallani, vagy talán olvashatni fogod azt, a' mi kettőnk között történt és még most előtted is titok. Holnap már Karinthiában vagyok. — Ezer tsók néked. —

Szeress'd örökös barátodat.

Friesach.

(13-ik szállás.)

Die 24. Martii. Már Stirián kivül vagyok, 's majd el is felejtettem volna említést tenni a' Steuer Leányokról. — Ezek általlyában véve megfelelnek a' végnek, mellyre az aszszonyi állat — Éva nagy anyánk teremtetett. Piros pofájok, domború meljek, eres karjaik, zömök termetek bizonysága az ide való egésséges levegőnek. Virító színben látszik rajtok az emberi életnek tavaszsza, valameddig aszszonnyá nem lesznek, a' midőn osztán közönségesen el fonynyadnak és el golyvásodnak. Ennek oka az mondatik lenni, hogy szerfelett vajassan szoktak főzni, a' vajas étel után való ital pedig felpuffasztja a' nyakat. A vajnak bőségéről nem kételkedhetik az, a' ki a' derék steuer teheneket látja. —

Friesach Karinthiának legrégibb városa, igen szép, romántos helyen fekszik; magas kősziklás hegyekkel van környül véve. Ebben a kis kerületben négy helyen láttatik, és tsudáltatik nyoma az ősz előidőnek, a' hol a' mohos falak és fűvel benőtt kő boltok komoly gondolkodásbe meritik az érzékeny vándort. — Ezen váromladékoknak egyikébe ma délután felmásztam, és egy kődarabra le ülvén pipára gyujtottam — 's innen epedtem utánad, te egyetlen egy kebel-barátom! — —

* Néhány szó ki van törölve olvashatatlanul. — K. A. B.

Sanct-Veit.

(14-ik szállás.)

Die 28. Martii. Már ma ötöd napja, hogy ezen meglehetős városotskában mulatunk, mert jövő szállásunkban, Klagenfurtban a' ki váltott, és most hazájokba menendő számos Frantz foglyok miatt helyünk nem lévén, az oda való Kormányzótól parancsolat érkeze, hogy itt meg állapodván elvárjuk amazoknak elmeneteleket. Nagypénteknek már besetétedett estvéjén itten egy ollyan ájtatoskodás ment véghez, mellynek valamint a' bigott szívéből örülhetett, úgy az okos — katzaghatott. Tudniillik némelly József tsászár által kiűzött, és itten tartózkodó volt apátzák öszve állván, és öszve szedvén az ide való szűzeket (Szerettem volna szűzességeket próbakőre venni), mindöszve mintegy negyvenen, valamennyen fejér halottas hoszszu ruhákba öltözve, egyik közülök a' Szűz Máriát, egy más pedig a' Magdolnát állítván elő, a' felfeszített Krisztust, sirást majmoló nyafogások között eltemették. Ki nem mondhatom milly nevetséges volt ezt a' sok Magdolnát a büdös szövétnyekeknek világánál menni látni. Soknak kinézhette az ember szeméből, hogy szégyenlette ezen szűzek közé elegyedését, mert fejér leplekkel betakarván képeket, kétséges tekinteteket lövellgettek a legény nézőkre. — Nagyon átkozták a Transportnak dobossát, a' ki éppen akkor vervén a' Zapfenstreichot, közöttük nagy robajjal keresztül ment és ájtatosságokat megháborította. Az efféle képmutató ájtatoskodásokat a' megvilágosodott József keményen megtiltotta, és az óltától fogva nem is adatott viszsza az engedelem; de ezen Magdolnák készek voltak a' fejedelmi parantsolatnak általhágására szabott büntetést ki állani inkább, mintsem szivek' buzgóságának ezt a' kis elégtételt megtagadni. — A Sümegieknek kedves lett volna ez a' nézőjáték. — Már ismét Zalába tévelyedtem! De nem is tsudálom, mert a' sors Zalának határai közé szorította minden földi boldogságomat, — tsak ott — egyedül tsak ott virágzanak nékem az emberi életnek minden örömei. Ott vagy te — Rózi ott van.

Zala 's Balatonnak kies vidékei,
Minden örömimnek ti hű rejtekei,
Hol a' Szerelemnek rózsa békójában
'S a' nyájas Barátság hűséges karjában

Gyönyörűségekbe kedvtelve merültem,
Létemnek örültem — szinte idvezültem,
Mikor rázhatom le szoros köteleim
Mellyeket nyakamba hánytak irigyeim, —
Hogy hozzátok ismét viszsza repülhessek,
'S kevés mindenemből békével élhessek!!

Klagenfurt.

(15-ik szállás.)

Die 1. April. A' harmadik napot töltjük ma immár Karinthiának ezen fővárosában. A város magában szép, nagy, tsak kár hogy nem népesebb. Vidéke kies; szintén jól esett a' temérdek hegyeket már megunt szemeimnek, midőn tegnap előtt a' klagenfurti kis térségre érvén láthatárjok már meszszebbre terjedett. Mintha tsak imént jöttünk volna ide, annyira el foglalta 's röviddé tette a' sok mulatság itten tartózkodásunkat. A' Theátromban, egy a' kedvünkért adatott Musikális Académiában és egyéb közönséges helyeken mindenütt megismérkedtünk, és az egész főrendnek, kivált Hertzeg Salmnak a' Püspöknek különös betsület mutatásával igazán ditsekedhetünk. Volt keletünk az aszszonyoknál, — úgy hogy egész vetélkedés támadott közöttök érettünk, de mi — a' gőgös magyar legényeket és bétsi Betyárokat játszottuk. Engem egy hetven ezerrel biró, jól nevelt deli barna leány, Thiesz kisaszszony valamennyire érdekleni kezdett, és olly szerentsés voltam, hogy én is láttattam őt érdekleni; — ha holnap nem mennénk még, hát — — — de megyünk. Nehezen válánk el kapitány Quallenbergtől, a' ki innen viszsza megyen Bétsbe.

Villach.

(16-ik szállás.)

Die 2. April. Frigora iam Zephyri minuunt: Éreztetni kezdi magát immár a' tavasz —

Látni 's érezni már, mint űzi a' telet
Kipihent földünkről a' nyájas kikelet.

Különös édes érzeményekkel tele el szívem ma reggel, midőn egy darab szántó földről két patsirtát láttam 's hallottam tsitseredve emelkedni a' levegőbe. Ezen mái szállásunkban nem kevéssé úntam volna el magamat, ha a' gyenge szerelemnek játzóját nem olvastam volna.

Gratia, Musa, tibi, nam tu solatia praebes,
Tu curae requies, tu medicina mali. — Ovid.

Paternion.

(17-ik szállás.)

Die 3. April. Nyomorúlt, ronda fészek. Kortsmába lévén szállítva, egész délután az ide való nemzeti vigasságnak, és tántznak nézésével mulatám magamat. — Karinthiának népe sokkal jobban tetszik nekem a stiriainál. A' leányokról kiváltképpen el lehet mondani, hogy különösen szépek és delik, bujaságra ingerlők; ábrázatjokon az ifjuságnak és a mezzei boldogságnak fejér és rózsaszinei szépen kérkednek. A' nagy karimájú kerék kalapok mellyek mind a' stiriai, mind a karinthiai népnek nemzeti viseletek, ábrázatjokat a' nap és levegő ellen védelmezvén, késő korig virágzó állapotban tartják.

Spittall.

(18-ik szállás.)

Die 5. April. Ezen mezző városban a' rothasztó hideg néhány héttől fogva úgy öldösi az embereket, hogy már egész utszák kipusztultak, 's nekünk, minthogy a' Felsőségtől kiszabott Marchruta ide tevé a' nyugalom napot, mégis itt kell tartózkodnunk. — Tegnap ideérkezésünk után, dolgaimat végezvén, legottan flintámat kaptam és ki mentem a szabadba. Fél napot töltöttem a' hegyen a' kőszirtek között, az erdőben tévelyegve, és jól mulatám magamat, mert kedveseimnek társaságában háboríttatlan enyeleghettem, gyönyörködvén azon kivül a' vad vidéknek komoly tekintetében is. Utóbb azután esni kezdett, és egészen által ázva értem viszsza szállásomra. — Most is már indulóban vagyok a'

szabadba menni; mert ha sorsom nem ellenzi, örömest látnám és laknám is még Zala vármegyét. — —

A' Drávának magas partján, egy sugár fenyőnek mohos tövében, a' körülöttem ugrándozó madaraknak örvendező dalaiktól környülvéve, búsan andalogtam oda ki. — Most Rózi mellé, és a' te barátságos karjaidba szivszakadva vágyakodtam, — most szerentsés napjaimnak eleven emlékezete gyötört, — most a' szomorú képekkel terhes jövendő nyomá lelkemet, — most a' gonoszságnak az igaz érdemen garázdálkodása, győzödelme általlyában a' világnak közönséges folyása boszontott, és én ellágyulva szinte könnyekre, utóbb pedig a legmérgesebb szidalmakra fakadtam. Már szürkülni kezdett a nap, midőn gondolkodva haza ballagtam pajtásaimnak kedvetlen társaságába. Ezeket is az unalom emészti, úgy hogy edgyütt mulatásunk tsupa panasz.

Saxenburg.

(19-ik szállás.)

Die 6. April. Ha a sokféle rendek állapotjainak vizsgálásába ereszkedem, napról napra aljasodni kezdenek előttem a katonarendnek azon tulajdoni, mellyek miatt ezt a' polgári rendnek elejbe tevém; el annyira, hogy minden órán kész volnék magamat ezen rabi szolgálattól feloldozni — ha lehetne. Ennek roszszabbik részét valóban valamennyi földi inség és nyomorúság örvényének mondhatni; szebbik része pedig csak szemfényvesztés, mellyen a' megvilágosodott okos világ könnyen ki fog. — Ma példának okáért tzifra nyomoruságnak igaz lélekkel nem mondhatom katonalétemet: se ennem, se innom, 's szobámban, a' hová szállítottak, a patkányok Diætát tartanak, — legszebb Mobiliája, mely leginkább magára vonsza szemeimet, egy a' gerendán tavaly épültt fetske fészek.

Greiffenburg.

(20-ik szállás.)

Die 7. April. Ma egész délután vadásztunk és 57 apró madarakat lőttünk hárman. Talán még sem vétkeztünk úgy a' természet ellen, mint némelly fejedelmek — minden időben? —

Trauburg.

(21-ik szállás.)

Die 9. April. Itt már tsak útnak eresztem hozzád leveleimet három darabban, áldásomnak és a' forró barátságnak ezernyi tsókjaival és azon kivánsággal, hogy mennél hamarább irj és pedig hoszszasan; az igaz barátság soha sem fogyatkozik meg az irásnak tárgyaiban. Leveled *par Wienne Klagenfurt(a) Mailand*; utasits'd ezen felirással: *A Monsieur Alexandre de Kisfaludy Lieutenant du Premier Regiment de Garnison.* Ott tudom venni fogom első leveledet. Azután hiszen ismét tudósítani és útasítani foglak. Mondjad meg az ötsémnek, kérlek, hogy irjon, ha Pesten van. Az Atyádat és hugaidat tisztelem többi Ismerőseimmel edgyütt. — Szegedy Rózinak irjad meg, hogy én a' külföldön is nagy tisztelője vagyok, ne nehezteljen reám, sőtt inkább szánakodjék rajtam. — Rosty Antalt és Desőffyt tsókolom; tudósítsd őket felőlem, és azután te is engem róllok. Rostinak azt izenem, hogy köszörűlje tollát egy iszonyú Epopeának irására, mellyhez Olasz országban elkövetendő hérosi tételeményim ditső tárgyat fognak szolgáltatni, hogy valamint Homér, Virgil, Ossián, Klopstok, Tasso, Ariosto, Milton és Voltaire, úgy ő is örökkön örökké élhessen, engem énekelvén: egy Kisfaludiást irván. Isten veled, édes Egyetlenem! és halálig hű barátsága

Szerető Sándorodnak.

Lienz.

(22-ik szállás.)

April 10-ikén. Már a' szélén vagyunk azon Országnak, mellyet kicsiny koromtól fogva mindég látni óhajtottam, valamint szintén Erdélyt — már a szélén vagyunk Tirolnak. Karinthia és Tirol között a' Saltzburgi Érsekségnek farkán kell keresztül menni — —

Theocratas timor, ast pia te Respublica virtus,
Servat honor Sceptrum juste Monarcha tuum.

Miként tetszik neked a' mostani Martialnak, Somsich Lázárnak ezen epigrammája? — —

Lienz, ez a' szegény város, egyik Tirolnak fő városai közűl.

Már két napja, hogy dolgunk levén, itten mulatunk. Ma, vasárnapon, módom vala a' Tirolok nemzeti tulajdonságokból valamit tapasztalnom, a' mi valamennyünknek nem kevés mulatságot szerzett. Balogh társomnak a' szállásán Muzsika és tántz vala, a' hová a' zöld kalapú legények és leányok számosan gyülekezének öszve, és éjfélig dombéroztak. Mi sok ideig nézőjök valánk ezen nemzeti mulatságnak. — Estve felé egy Tirol legény a' ki az ide való veres borból már jól behörpentett volt, hogy szemei szintén tsillogtak, egész az őrülésig tántzolt; egyszer félbe találják szakasztani a' muzsikát az elfáradt hegedűsök, hogy ki nyugodhassanak, és a' torkokat leöblíthessék; ez a tántznak neki dühödvén oda vet nekik egy forintot (holott közönségesen tsak 10 krajtzárt szokott egy legény fizetni), hogy tsak most töltsék kedvét, mert lábai viszketnek. Várakozz egy kevéssé, azt mondják a' hegedűsök. Verfluicht! elkáromkodja magát a' neki tüzesedett Tirol, és ki ragadván egyiknek kezéből a hegedűt, úgy tsapja a földhez, hogy ezer darabokra zuzott. — Tüzes természetüek a' Tirolok, noha a' havasokat lakják. — Feleség féltők is a' Tirolok, a' minek ma hasonló példáját látám. Mitrovszky Regementjének egy itten fekvő Compániájából a' Strázsamester pohár borát iddogálván egy káplár barátjával ugyanazon tántz-szobában, utóbb kedvet kap a' tántzra és el visz egy Tirolnét, a' ki a' nélkül hogy tudta volna (mert idegen egy könnyen fel nem találllya az aszszony és leány között a' különbséget) aszszony volt. Már tántzolának edgyütt, midőn ennek férje elő jön, és irigy félelemből kiragadni meri feleségét a' Strázsamester karjai közül. Erre a' Strázsamester nem annyira, mint a' káplár fellobbant, és a' vélek vastagon bántt parasztot öszve kezdik szedni, 's bottal is fenyegetni; itt a' haragra fortyant paraszt látván, hogy többi társai is, kik bizonyosan hasonló mértékben feleségféltők, készek mellette felzendülni, meljbe ragadja a' káplárt, a' ki legottan kardot ránt. Ha mi ott lévő tisztek valamennyen közbe nem vetettük volna magunkat, hát vér nélkül meg nem esett volna a' dolog. — A' Tirolnéknak oldalokon egy szakáts kés függ, és ha valamelly férfi szorongatni kezdi őket, mindjárt melljének szegezik azt. Tovább menvén talán többet is fogok még tapasztalni. — Tántzok egy nemű a' Steuer és Karinthia bélivel azon külömbséggel, hogy ezek sok féle groteska figurákat kevernek közibe. Általlyában véve pedig mind a' német tántznak lépéseiből állanak.

Abfaltersbach.

(23-ik szállás.)

April 11-ikén. Ha mai útamban te ültél volna mellettem, és véled edgyütt vizsgálhattam volna a' természetnek azon ritka scénáját, mellynek szilaj tekintete nálad nélkül tsak félig érdekelhetett — ó miért nem adtam volna! A' sima útnak, mellyen kotsink olly könnyen döbörgött, egyik felén az iszonyú meredek szirtfal, mellynek kopár hamvas színét tsak imitt amott tarkította a' zöld moh és virító fenyő-tsipke; e' felett egy magasra emelkedett szikla-torony, több apróbb kőszáloktól környülvéve, melly az eget láttatik gyámolítani és a' mellynek hóval fedett, és a' napnak sugaraitól tsillogó tetején a' szem magát elveszti, — ennek allyában a' zuhogva haladó és erőszakosan minden nállánál könnyebb testeket magával ragadó, a' leszakadtt kődarabok között dörögve habozó Dráva. — Az útnak másik felén a' hoszszan fekvő és az egeket ostromolni láttató hegyek; ezeken a' ki dőlledt, és leszakadással rémítő kő-ormok; — a' partokon imitt amott épült paraszt házak, mellyek fellyülről alá úgy látszának, mint a' madár fészkek; — a' hegynek oldalán loggó ketskék, juhok és bőgő báránykák; a' dalló és furuglyájokon mezzei nótákat zengő pásztorok, az Echók által duplázott kerék hangok; — a' madaraknak elevenítő melodiája; — az egész vidéknek egyik fele szürke homállyal fedve, a' másik pedig már ragyogó fényfolyamban uszkálván — 's ez az együvé olvadó egész — ez a' fölséges scénája a' szép természetnek úgy elragadá lelkemet, hogy az tétova repdesvén tsak akkor szálla ismét magamba, midőn észre vételenül már Abfaltersbachba érkezénk. — O Imre, ha te velem lettél volna! — ha a' barátság itten a' szerelemről álmodozhatott volna! — Szavakat nem találok; — szivem szinte által veri magát meljemen erős dobogásában — —

Innichen.

(24-ik szállás.)

April 13-ikán. Már sok mérföldektől fogva a' Dráva' mentében tartózkodunk, és szinte mindenütt a' partján utazánk. Szép

tapasztalni eredetéhez közelítvén mint vékonyodik ez a' víz, melly hazánkban már hajókat is elbir a' hátán. Mai szállásunkhoz egy fertály órányira ered ez, egy kőszirtos hegynek oldalából, Toblach nevezetű falun innen. Megakarám ma nézni tsetsemő állapotjában a' Drávát, de a' nagy hó miatt nem lehete oda jutnom, — nem egyszer léptem rajta már keresztül.

Alträsen.

(25-ik szállás.)

April 14-ikén. Ez egy magas hegyekkel kerített völgynek öblében rakott falutska. A' plébánosban, a' kinél szállva vagyok, egy barátságos, vidám, tudós és nagy tapasztalású öreget találtam, és az egész napot mulatságos társaságában töltöttem, úgy, hogy tsak most, a' midőn már álomra kinál az éjfél, váltam meg tőle. Ezerféle szemfényvesztő mesterségekkel mulata ő engemet. — A többi között van néki egy Kabalája, melly német versekben jövendöl, és a' melynek ezen kérdésemre: Ob ich das Mädchen, welches ich liebe, zum Weibe erhalten werde? ez vala a' felelete:

Dein Rival giebt keine Ruh,
Er stürzt dich, und — lacht dazu.

Ugye, hogy szép vigasztalás? — —

Schönegg.

(26-ik szállás.)

April 15.

Mért nem birok Wutki mester penzelével,
Hogy lerajzolhatnám minden kellemével
A' természetnek e' gyönyörü scénáját,
Mái szállásomnak szelid kies táját! —
Egy csendesen folyó pataknak mellette,
A' fiatal fűnek fekvén itt hegyette,
Kedvtelve szemlélem ennek szép fekvését —
'S a' fenyves hegyen túl a' nap lemenését — —
Kedvesim! ó mért nem lehetek veletek,
Ezerszer ölellek, tsókollak bennetek.

Te, ki hatalmában sorsa életemnek,
Te gyönyörű alak, bálványja szivemnek! —
'S te kedves Barátom, szivem édes fele,
Kit lelkem a' földön tsak egyetlent lele! —

Brixen.

(27-ik szállás.)

April 14-ikén. Tegnaptól fogva vagyunk már itten a' Brixeni püspöknek, és egyszer 's mind római birodalombeli Hertzegnek lakóhelyében, a' ki, valamint a Koloniai, Treviri és Moguntiai püspökök, szabad Fejedelem, és kényjére uralkodik parányi tartományában, valamint szintén szomszédja, a Trienti Hertzeg Püspök is a' magáéban. A Káptalan teszi az Ország nagyjait, de vagyon néki Kantzelláriusa, és néhány Tanátsosa is — szóval egész Udvara; tsak hogy el lehet gondolni millyen, midőn jövedelme alig megyen többre 120 ezernél esztendőnként. Katonasága nintsen, minthogy a római Tsászár oltalma alatt vagyon. Tegnap udvarlására valánk mi tisztek valamennyen Ő Püspöki Felségének, és nagy kegyességét mutatá erántunk. Ma pedig nála ebédelénk, — és hertzegi módon megvendégele bennünket. A' Bétsi óriás udvarnál szolgált Gárda, elgondolhatod, mennyit nevethetett a Brixeni törpe udvarnak. Maga különben leereszkedő fejedelem, jámbor pap és tudós férjfiú. A táblánál alkalmatosságunk vala sok Ország Nagyjaival is meg ismérkednünk —

Quantum est in rebus inane! —

Az idevaló uralkodásban despotismust sejtettem rövid itt tartózkodásomban; mert a jobbágyoknak papi kormányjok eránt való tisztelete nem háladó szivből, hanem félelemből származó. Ebéd felett a' többi között nem kevéssé hiztunk, midőn a' fiatal kanonokok az előre repült hir szerint azzal piriták pofáinkat, hogy a Klagenfurti Dámák mind belénk szerettek. —

Kollman.

(28-ik szállás.)

April 18-ikán. Mái útamban különösen magára vonszotta tekintetemet *Klausen* városa mind épületeire, mind környékére

nézve. A' kereszténységnek és pápistaságnak számtalan jelei egészen eszembe hozák az el folytt és a hierarchiának legtöbb kintset és gazdagságot hozott ájtatos századokat, mellyekben Torquato Tassonak Musája annyi tárgyat szedett az éneklésre. És valóban olly jó keresztény az ide való nép, hogy semmi szabad lelket vagy eretneket meg nem szenved kebelében; — sőtt az illyen pokol barátjának még élete is veszedelemben forog közttök. — Klausen még a Brixeni Papfejedelemséghez tartozik. De a' mi mindenek felett nevezetes, az egy apátza klastrom, melly egy iszonyú szirtos, a' város felibe dőledő, vad hegynek a' tetején, egy szikla-parton úgy van épülve, hogy az a' levegőben láttatik lebegni. —

Ma délután sétálni mentem és egy baglyot lőttem; örömest elküldöttem volna a' Diligenceon Bessenyőbe, hogy az Angyal és Pali felöltöztessék. — Ezeket tisztelő, téged pedig ölel

Sándorod.

Botzen.

(29-ik szállás.)

April 19-ikén. Iszonyú kősziklák alatt, felett és között az ország-úton, mellynek mostani állapotjába tételéhez herkulesi munka kellett, ide döbörögtünk. — Ezen a' tájon a' clima úgy megváltozik, hogy itt nem tsak hire nintsen már a' télnek, hanem minden tökélletes viritásban és virágzásban örvend a' fiatal tavasznak. — Ezen mái szállásunk mind fekvésére, mind épületeire nézve igen derék város, tsak kereskedők lakják, de a' kik mind dúsgazdagok, annyival is inkább, minthogy Botzenen és Triesten kivül több kereskedés nagyban sehol sintsen az egész monarchiában. —

Neumarckt.

(30-ik szállás.)

April 21-ikén. A climának olly hirtelen külömbözésén való tsudálkozásomat el nem hallgathatom. — Itten ollyan lágy a' levegő, hogy a' rekkenő hőség miatt már az árnyékokat bujkáljuk, szóval már benne vagyunk az olasz levegőben. — Ki nem fejezhetem néked az érzeményeket, mellyek támadnak bennem annak meggondolásánál, hogy a' régi Rómaiaknak, ezen a' világon első

nemzetnek — annyi ditső dolgoktól hires honnyát látni és lakni is fogom. Olasz országból bővebben fogok irni.

Welsch-Michel.

(31-ik szállás.)

April 22-ikén. Egy ollyan, a' ki az haláltól szerfelett fél, az útban, mellyet ma tettem, sok gyötrelmeket szenvedhetett; mert az hegyek alljában tsavargó országút felibe dőlledő kőormok, az iszonyú elegendő alap nélkül szűkölködő szirt-falak, a' már le omlott és az út félen fekvő ház-magasságnyi szikla darabok szüntelen rémítik. Ezek és a' magas szirt-falakból szivárgó és le hulló víz-források, és egy kőormon épült mohos váromladék, mellyhez útazó semmi útat se lát — valának főbb tárgyai gondolatimnak. — Itt van az olasz Tyrolnak kezdete, és itt már minden olaszul megyen. Nagy gyönyörűségemet és hasznomat lelem az olasz nyelvben, mellynek megtanulására Viganóné szerelme birt egy időben; 's mindég megujul bennem ezen ritka aszszonynak emlékezete. — —

Trient.

(32-ik szállás.)

April 23-ikán. Itt vagyok most ezen régi, a' hajdani papi Tanátsoktól nevezetes városban, mellyből annyi rosz áradott az egész emberi nemre. A' város magában szép, nagy és teli roppantt, a' régiség miatt már megbarnultt épületekkel, szóval modellje a' legnagyobb európai városoknak; és a' lakosok között is a' nagy világnak hangja uralkodik, annyival is inkább, minthogy a' körül belől levő uraságok mind ide veszik magokat. — Másfél napi itten tartózkodásunkban igen jól múlatánk magunkat, mert azon kívül, hogy vala mit látni, még két Bétsből ismeretes Gavallérnak közbenjárása által némelly házokban meg is ismerkedtünk. — A' látott dolgok közül említést érdemelnek: *a' trienti püspöknek Residentiája*, az az: az ulvari, roppant, már sok századok által kevélyen álló épület, bástyákkal környül véve; — egyébb roppant régi épületek is ide s tova a' városban, hajdant az ide gyültt püspököknek, Kardináloknak és szerzetek Generáljaiknak

szállások, most az uraságok lakásaik. — *A' nagy piatz' közepén lévő szép kút*, a' hol Neptunnak egész országa veres márványból szépen ki faragva: a' tengeri tsudákon ülő sireneknek szájából magasra ugró vizek, és ezek között maga Neptun három ágú szigonjával egy oszlop tetején állván, szépen mulatja a' szemet és a' képzelő erőt. — *Az Öreg templom.* — *Azután meg az a' templom*, hol a' Conciliumok tartattak. Itt egy mester penzel által le vagyon festve, a' már ülő, és az emberi nemnek idvességét dolgozó Concilium, és pénzért megmutattatik és meg is magyaráztatik a' sekrestyés által az idegennek; — de a' mi nem tsak Trientben legnevezetesebb, hanem egész Európában is jeles, és ugyan ezen templomban van az az orgona, mellynek Rómában vagyon tsak egy párja. Mind a' kettő egy mesternek remekje, de az ide való tökélletes'bb a' rómainál, minthogy ez második munkája. Azt mondják: ezen orgonának megkészülése után ki szúratott a' mesternek mind a' két szeme az irigy papság által, nehogy többet is tsinálhasson, és kegyelem pénz adatott nékie. — Gyönyörű tetemény. — Öszvetevénk valami tsekély ajándékot az ide való orgonistának, a' kinek ez jövedelme, és játszatánk ezt a' ritka szert; valóban el álmélkodtam, a' midőn hallottam; az hangoknak számtalan változatjain kivül még ezek ritka tulajdonságai: hogy majd valamennyi muzsikai szer, ugymint az Oboa, Fagott, trombita, Flauta, Violon mind benne találtatik a' vertt harmoniában; és követni tudja az éneklő madaraknak szavát, hol magán, hol pedig többet is öszve véve a' legszebb harmoniával, úgy hogy a' hallgató a' legszebb tavaszi ligetbe igéztetik ezen olly természetesen követett és egybe olvadó madár-ének által. A' kakuknak szóllását, fürjnek pitypalattyolását, fülemilének melodiáját, aranymáringónak fityelését, sármánynak szomorgósát, tengelitznek tzikornyás hangját, tzinegének sziszegését és egyébeknek szavait mind természetesen fejezi ki. — Pedáljának mélj hangja bámulandó — és echojának tsalása gyönyörködtető. Illyen remekekben tsudálására ragadtatik az embernek az ember, és a' lélek felséges érzeményekbe merül.

Roveredo.

(33-ik szállás.)

April 25-ikén. Szép, népes és víg város; és fekvése kies romántos. Itt is módunk akadt ismeretségeket tenni, és így igen jól tölténk nyugalom-napunkat, annyival is inkább, minthogy az itt való szép theátromban éppen opera is adatott. Már is kezdem tapasztalni, hogy Muzsikának hazája tsak Olasz ország; most is, a' midőn ezt irom, olly kellemesen énekelt négy szavú melodia omlik a' szobámnak által ellenében levő kortsmából füleimbe, hogy ablakomra könyökölve az holdnak szelid világánál, és dohányozva már két órától fogva gyönyörködve hallgatom azt. — Vagyon Roveredonak szép derék fellegvára is, a' hol az ide való garnison lakni szokott, és ennek alljában ma nézője voltam a' Ballonjátéknak, az olaszoktól annyira kedvelt játéknak, hogy vannak sokan, a' kik professiót is tsinálnak belőlle, valamint szintén a mái játszók is. Az egyik párt velentzei, a másik pedig ide való. Száz arany a' feltett pénz, mellyért játszanak, három nap mindig két óráig. Egybe gyülve láttam itt az ide való népet, és szemeim gyönyörködve legeltek a' számtalan szép olasz leány-ábrázatokon. Különös valamit találok én az olasz aszszony-ábrázatokban, a' mi kellemesen tsiklándozza érzőimet.

Borghetto.

(34-ik szállás.)

April 26-ikán. Ez a' ronda olasz fészek az utolsó hely Tirolban, és minthogy tsak félórányira van a' Velentzei szélektől, tehát itt kelle meg szállanunk. A' melly kellemesen tápláltatott szemem és képzelő erőm a' vidéknek szilaj tekintete által, olly mértékben koplalt hasam, mert polentánál egyebet nem lehetett kapni, úgy hogy utóbb a' sótalan katona-kenyérre szorulván, keservesen laktam jól. Az Angyalnak és Palinak kezeiből jövő bessenyei tzipókat Ambrosia gyanánt költöttem volna itt el.

Campara.

(35-ik szállás.)

April 27-ikén. Ott a' hol a' kőből faragott két fejű sas, és a' szárnyas oroszleány uroknak határját őrzik, egy tsapat velentzei lovasság fogada bennünket, és nehogy katonáink által valami essék földjökön, miglen azokon keresztül mennek, egészen a' szállásig kisérének. Compara a' tsászárunknak egy Cazármája a' velentzei földön, mellytől esztendőnként 60 ezer forint árendát fizet a' velentzei Közönséges Társaságnak, seregének bele szállithatásáért. Az iszonyú tiroli havasokat még iszonyúbb kopár hegyek választják itten a' velentzei földtől. Ezen nagy hegyek között lévő szirtfalaknak egyikébe vagyon kegyetlen mesterséggel vágva a' velentzei Közönséges Társaságnak azon nagy tömlötze, a' hová a' halálra kárhoztatott rabok vettetni szoktak, és a' hová a' napnak világa soha sem jut. — Erre tsavarog az ország út; ez a' szomorú tömlötz, a' kőszikláknak veres fekete szine, a' vérnek és halálnak borzasztó szinei, a' köves öblében dörögve szaladó Ets vize, az hegyek tetején soha meg nem szünő szelek által alá hulló és alatt ijesztő robajjal porrá zúzó kövek — mind ez öszve véve ollyan tekintet, melly fellázasztja az emberiséget; — borzad az erre menő vándor — borzadtam én is és komoly gondolkozásba merültem. Esni kezde itten és úgy tetszett, mintha a' természet, a' kegyes nagy-anya, könnyezne ezen szomorú tekintet felett. Én annyira megindultam, hogy némán ülvén a' kotsiban, gyakor sóhajtások tolódának fel meljemből. — — De a' melly szomorú vala ez a' tekintet, olly vidám vala az ezt követő; és én is a' mint szomorú valék, úgy fel-derültem, a' midőn egyszerre kiérvén a' tiroli rengetegek közől, mellyeknek völgyeiben olly régen és annyit tsavargánk, mindegyre terjedni kezdett a láthatár, és a' kies olasz földre jutánk, a' hová a' Római történetek hallása után annyit sóvárogtam; — melly a hajdani kornak tisztelendő nyomaival szép és nagy képekben annyiszor jelene meg nékem, és bennem mindég a' kivánságot gerjeszté, ezen szent helyeket valaha meglátogathatni, melyekben egykor az emberiség nemes erőlködése által magát kifejté, — a hol minden szép emberi leleménynek tsirájit az arany idők virággá és gyümölttsé érlelték, és a' hol szinte minden darab föld valamelly szép és ditső tétemény, vagy

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

nagy történet által nevezetessé lőn. — Most tehát már itt vagyok. — Itt létem egy álomnak tetszik. — Ez tehát Európának paraditsoma? — ez a' kellemes langyos olasz levegő? ez a' szeliden kékellő olasz ég? — — —

Ma délután kimentem a' szép vidéket öszve kalandozni. Fejemet ezer féle gondolatok, szívemet ezer féle érzemények ostromlák. — A nap tsudálandó felségében éppen nyugodni kezdett, a' midőn egy a' többieknél magas'bbra emelkedő dombra futottam, és — gyönyörű tekintet! bár tsak te velem lettél volna — vagy Szegedy Rózi! — Veronát az ő tornyaival nem igen meszsze, előttem látám fekünni. Elragadtatva néztem pipámnak dohány ködje közül a' gyönyörű mezzőket és lugosokat, mellyekben a' szerelmes Katull

(gaudet Verona Catullo)

gyermek korában játszadozott, és lelkét az őtet környülvevő szép természettel táplálá; a' hol azután legény korában oly gyönyörüen énekelt a szerelemről. — Mennyi sohajtást nem küldöttem én is innen Rózi felé! Most el kell múlatnom Veronát meglátni, de ha élek és még vissza térek, még meglátom. — Valamillyen gyönyörű ez az első Olasz országban töltött estvém, olly tiszta erántad való barátsága *Sándorodnak.*

Goito.

(36-ik szállás.)

April 28-ikán. Ez a' régenten nagy erősség most csak falú, az első hely Lombardiában. Camparatól fogva ma ismét a' szélekig kisére bennünket a' velentzei lovasság. Egyik a' többi között elválván tőllünk, nem szégyenlett borra valóért (per un bicchiere di vino) megszóllítani, és én szegény magyar legény megajándékozám benne a' gazdag velentzei Köz: Társaságot.

Mantua.

(37-ik szállás.)

April 29-ikén. Gyönyörű volt mái útam, — és a' mig élek, emlékezni fogok a' mái reggelről. Életemnek sok napjait örömest

oda adtam volna értte, ha Vizkelety helyett te, szivemnek édes fele ültél volna mellettem a' kotsiban, hogy ömledező szivemnek érzeményjeit veled oszthattam volna meg. Szerentsémre nem lovakat, hanem ökröket kaptunk szekereinknek vonására, hogy én a' halhatatlan Virgilnek pásztori dalait kényemre ugyan azon vidékben olvashattam, a' hol ő azokat irá hajdan, ugyan azon helyeken érezhettem, a' hol ő azokat érezé, és éneklé hajdan, itt a' sásos Minciónak pázsitos, virágos partján, mert

Hic viridis tenera praetexit arundine ripas
Mincius.

Alig vonódott fel az égnek Sátora,
Alig tünt fel az Ég' ragyogó tábora,
Aurora rózsáji Tyrol' Havasának
Kékellő ormai alig pirulának.
'S ezen éjjel hullott szemérmes könnyei,
A' virágos rétnek most annyi gyöngyei,
A' füvek hegyein még sűrűn fénylettek,
Madarak, állatok tsak akkor ébredtek, —

Midőn útnak indulánk. — Az ég' azurja felleg nélkül, és az egész nyugvó természet tsendes vala, tsak a' Zephyrek lengedeztek, és a' fülemilék énekeltek imitt amott a' sorfákkal és szőllő bokrokkal sürűen be ültetett olasz földeken; és én a' halkkal ballagó fakó ökrök után alig alig forgó kotsiban ülvén — el kezdém:

Tytire, tu patulae recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui Musam meditaris avena — —

Látám a' bikfákat, mellyek talán ugyan azoknak gyökereiből növének fel.

Nos patriae fines et dulcia linquimus arva.
Nos patriam fugimus! — Oh én balgatag! miért hagyám el hazámat, a' hol nekem is van egy kedves Melibeusom, a' hol talán én is találtam volna egy kellemes Amaryllist! — de ha sorsom így akará:

Quid facerem? neque servitio me exire licebat —
Me tamen urit amor! — —

Szinte ki esett itt Virgil a' kezemből; sokáig gondolkodtam Zaláról és szivem azt jövendölé, hogy ottan fog valaha tsirázni boldogságom, ha tsak a' Párka itt el nem metszi életem fonalát. Ugy vagyon — égek és valameddig Hymen nem boldogít, égni fogok.

Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
Tu decus omne tuis! — — Szépen feküvék az előttem a' valóságos természetben, a' mit ez által Virgil monda, és a' mi a' római időktől fogva egész máig megmarada egész Olaszországban; tudniillik, hogy a kövér olasz földek teli vannak ültetve a' gabonán kívül fákkal is, és szőllő tőkékkel is; minden három négy lépésnyire egy barázda megy végig a földön, melly be van ültetve szőllővel, és minden második barázda sorfákkal, mellyre a' szőllő felfut. Ezek most leginkább szederjfák, minthogy annyi selyem készül Olaszországban. Tsak az ide való gyenge klima engedi azt meg, hogy a' gabona a' fáknak árnyékában is meg érjék. Mennyi gyönyörüséggel van ezen helyeken öszve kötve az aratás! a' Corydonok és Galatheák melly kedvtelve játszanak a' zöld gallyakon, a' hives árnyékban, a' szilfáknak zöld homályában, melyeknek ágain a' hamvas vadgalambok szerelmesen bulikolnak,

Nec gemer aëria cessabit turtur ab ulmo —
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?

Itt ezen helyeken, a' hol Virgil ezt hajdan éneklé, én vagyok most az Echo, és azt felelem: *fingunt.*

Hic ver purpureum; varios hic flumina circum
Fundit humus flores; hic candida populus antro
Imminet, et lentae tegunt umbracula vites. —

Itt kell lenni Olasz országban, hogy az ember az éltető tavasznak gyönyörűségeit tökélletes mértékben érezze; itt van az, hogy a' szív epedve, lehelegve, szakadva kivánja a' szerelmet; itt tudnának az értz szivek meglágyulni és szerelemre olvadni, a' bibor szinű tavasznak édes örömei között. Itt, a' hol

Hajdan Virgil idejében
A' lágy fűnek hegyette
Tityr égvén szerelmében
Amarylt emlegette.
Hogy az erdő 's berek Amarylt hangzotta,
Tárgyát bús szivem is égve óhajtotta:
Rózi nevét sóhajtottam
'S irám a' bik' kérgére;
Az erdőt megtanítottam
'S az egész tájt nevére.

Hányszor nem emlegetém Imrémet is e' szép vidékben! Imrémet,

Cujus amor tantum mihi crescit in horas
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.

Már alkalmasint el olvasám Virgil' Eclogáit, 's képzelődésemben már jól meg jártam a' még virágzó római birodalmat a' Virgilek', Horátzok' és Ovidok' idejében, mellynek most dőledékjeibe vezet a' sors; sokszor meg fordultam kedves Zalámban is; és a' nap már a' tyroli havasoknak kopár bértzein fellyül emelé magát, midőn a' roppantt Mantua az ő tornyaival, a' Szent András' templomának magas kerék-boltjával (Kuppel) és bástjáival, és nagy tavával előttem feküvék. — Szép tekintet vala ez valóban magára a' városra nézve is, de még szebb a' régiségre nézve, Ezer féle gondolatokkal a' fejemben, vizsgálva néztem ezt a' helyet, mellyről Virgil, ez a' *Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum*, akinek emlékezete örökkön örökké tartandó, azt mondá:

Mantua me genuit — —

Megérkezésünk után nem kevéssé bámúlánk, midőn az egész város vizsgálva, suttogva és tsudálkozva szemléle bennünket. Hanem azután tsak hamar ki sült, hogy a' második Garnison Regementjének Obestere egy Battalionjával itt lévén (Kőrösy, és Boda már itt vannak rendelt helyeken) már ex offo tudta történetünket, és itt lévén hadnagy fija, Mantuának első betyárja, mindenütt kiterjeszté esetünket. *Questi sono quelli Officiali della Gvardia nobile ongarese* — mindenünnen ez hallatzott, és sok szép olasz ajak olly kegyes is volt, hogy hozzá tevé azt is: *Che belli giovani!* — Dél után eljárván a közönséges helyeket, tsak hamar meg ismerkedénk Mantuának főbb rendjével, a' kik azért is hogy magyarok vagyunk, azért is, hogy a' tsászár által (a' kinek ők, a' mint sejtem, éppen nem barátjai) büntetve vagyunk, nem tsak különös szivességgel, hanem tisztelettel viseltettek erántunk. Én a' többi között meg ismerkedtem egy bizonyos Marchese Castiglionival, a' ki nagy hajlandóságát jelentvén erántam, barátságomat kérte és mindenben szolgálatját ajánlotta Olaszországban mulatozásomban. Az első házok közül való, vagyonos gavallér, a litteraturában nem tsak jártas, hanem maga is poéta, szóval szép lélek, deli férjfiú (most mintegy 30 esztendős, ezek előtt az ide való dámák szivének

közönséges tárgya), jó szivű, becsületes ember ő; elgondolhatod tehát, mennyit nyertem ismeretsége által. Ezen új barátom és még néhány más gavallérok estve felé azután elvezetének bennünket egy palotába, a' hol az ide való ifjuságból a' Muzsika-kedvellők Concertet adának. Egybe gyűlve találánk itt Mantuának minden gavallérjait és dámáit, a' kiknek én Castiglioni által, és pajtásaim az ő ismerősök által rendre felvezettettünk, és a' kiktől mind különös szívességgel fogadtattunk. Medinának nem egyszer küldöttem Béts felé néma hálákat az olasz nyelvért, melylyet egyedül tsak neki köszönhetek, és a' mellynek itt most annyi hasznát veszem. — A' dámák közül, a' kiknek itt felvezetteténk, különös említést érdemel a' Hertzegnő Gonzága, egy fiatal, szép, tsendes, epedő kék szemű, szőke dáma (a' kinek Castiglioni sok ideig vala Ganymedje (*Cavaliere servente* olaszúl) és Grófné Colleredo, egy fekete hajú, tüzes szemű, vidám, még virágzó asszony, a' ki az ide valóknak közönséges itéletek szerint lelkére nézve, Mantuának Aspasiája, — egy tündér, egy holló hajú Armida a többek között; és az, a' ki mellett megállapodtam, a' kinek tüzes szemei gyakran reám villámlának, és a' ki szemeinkbe a' Magyar Nemzetet leginkább magasztalta, gyalázván egyszer 's mind a' Magyarnak, valamint az Olasznak is ellenségét a Lobontzot (a' *Patánt*, olaszúl). Itt találtam a' többi között Marquis Strozzit is, a' ki a' Fő Hertzeg Ferdinánd' gyalog ezredében kapitány lévén, Pozsonyban vala, akkor, midőn barátságunk még első zöldjében volt ugyanott, és a' kit akkor látásból mind a' ketten úgy ismerénk, mint a' szép Strózzit. Azolta ő, a' mint maga beszéllé nekünk, le monda szolgálatjáról és haza jött. Megházasodott egynehány hónapok előtt, és szép fiatal feleségét most elejbénk állította. Balogh pajtásom már az előtt is szemmel tartá őt, mert ő tetsze nékie az aszszonyok között leginkább. A' muzsika nem lehetett nem kellemes az ő hazájában, Olasz országban, a' hol azon kívül is a' közönséges ízlés szerint a' muzsikának együgyű és kellemes és az én itéletem szerint legszebb neme uralkodik. Tsak ma érkezénk ide, 's nézzed, miként itthon vagyunk már is. Ha itt maradnék, a kellemes Castiglioninak társaságában jó napokat élhetnék; mindazonáltal, valamint sajnálom őtet itt hagyni, úgy nem irigylem az itten maradó két pajtásom sorsát, mert Balogh Cremónában marad, én és Vizkelety pedig Cremonán keresztül Maylandba megyünk és ott maradunk, meddig, azt

nem tudom, mert itt illy hirek járnak, hogy Beaulieut szörnyen megverték a' Frantziák, és hanyatt homlok iparkodnak elébbre nyomulni, és be ütni a' szép Lombárdiába. De hagyjuk most ezt abba; ha oda jönnek a Frantziák, hiszen ott leszek én is, és legalább mondhatni fogom idővel, hogy én is ott valék azon háborúban, melly olly nagy epocháját fogja tenni az egész emberi nemzetnek, ha tsak valamely golyóbis halálos tsókot nem ád. Akkor azután jó éjtszakát örökre! — de mára még nem mondok jó éjtszakát, noha már éjfél van, és szemeim nehezek, míg el nem végzem, a' mit akartam, a' *Gavalliere Servente* eránt, a' mi főképpen Olasz országnak esmeretéhez tartozik. Keresztény hallgatók figyelmezzetek: Itt a leányok általlyában véve nagy és szoros zabolában tartatnak: Amort ők tsak nevéről ismerik, ha tsak valamelly különös és ritka furtsaság által hozzájok nem orozkodik ő kis istensége; valameddig Hymen őket meg nem köti. Ha egyszer aszszonyok, akkor azután egy közönséges szokás által, melly már egész törvénynyé lett, és a' mit az olasz aszszonyok szorgalmatosan fenn-tartanak, szívek, lelkek, testek olly szabad, a' mint akarják, kezeken kívül, mellyet férjeknek adának azért, hogy szabadságokban születő gyermekeik jószágát és nevét feloszszák. Szabadon és kényjek szerént választhatnak ők magoknak egy férjfiat, a' ki már jó reggel istennéjéhez, Bellájához megyen, és a' még ágyában heverőnek vagy történeteket beszél, vagy olvas; azután őtet öltöztetni segíti — azután a' pamlagra, vagy divánra le ülnek, melly ezer féle furtsaságokat beszéllhetne immár kettőjökről; azután edgyütt mennek vagy kotsizni vagy lovagolni; azután a' theátromba, azután ismét haza, és a' férjfiú némellykor haza megy, néha pedig (ha az aszszony a' lelkektől fél), nálla is marad — — — 'S ez a' választott férjfiú aztán az úgy nevezett *Gavalliere Servente*, néha rabja, néha barátja, néha despotája az aszszonynak, a' mint a' dolog és az alku hozza magával. Az aszszonynak férje őtet szivesen látja, barátjának (amico di casa) nevezi, és útjából ki tér, tsak loppal jön öszve feleségével. De tudni kell azt is, hogy ez meg hasonlóképpen más feleségének szolgáló Gavallérja. A' szerelemnek bolondságai itt ritkán történnek a férj és feleség között, hanem az aszszony és Márs, vagy Adon között, Vénus példája szerént. — Itt a' férjfiú nem imádja úgy az aszszonyokat, mint mi nállunk, hanem tsak emberien szolgálja őtet, mint a' halandó szolga halandó aszszonyát. — Mit

mondasz te ehhez? Én azt mondom, hogy legénykedni ide jöjjünk, mert itt kellemes élet a' legénykedés; de házasodni Magyar országban maradjunk. A' mi engemet illet, én itt (a' menynyire emberi gyarlóságom meg engedi) legénykdeni nem fogok, hanem házasodni hazámban — igen is, ha a' sors megengedi.

Még egyet: — ma tudakolódtam, hol legyen *Andes*, a' falú, mellyben Virgil legelőször látá a' napvilágot, és a' *la grotta di Virgilio*, a' hely, a' hol ez a' ditső halandó úgy szeretett mulatozni; mert a' világért sem mulattam volna ezt meg nézni; hanem minden ember azt mondá, hogy a' hely ugyan ide tsak két olasz mérföldnyire vagyon, de ott már semmit sem látni egyebet földnél, melly meg van szántva a mai időben; a grottának ez előtt néhány esztendőkkel még láttatott árnyéka, de most már ennek is tsak a neve van meg, valamint szintén Andesnak. És így ki nem mentem. Boszonkodva, hogy az idő az illy nevezetes emlékezeteket is meg emészti, és téged forrón szeretve megyek feküdni.

Dispeream, si te fuerit mihi Carior alter. — Virg.

April 30 ikán. Castiglioninak a' kengyelfutója ma reggel ezt a' Billétet hozta a' szállásomra:

«*Caro amico!*

Bon giorno! Jo vi significo con piacère una cosa veramente piacevole: Ieri dopo il Concerto avendo Condotta la Contessa Colloredo al suo palazzo, io facevo una bella Scoporta. — Il cuor, lo Spirito, e tutto l'Essere della Contessa sopradetta viene molto interessato per voi. Amico, Caro Alcibiade Ongarese! profitate del vostro triomfo, e dei favori d'une Aspasia Italiana. Troppo fortunato, s'arrivando dagli Francesi, potrete dire, Come à Mantua: Veni, vidi, vici. Castiglioni, m. p.»

Hát nem vagyok én szerentsés? — alig léptem Olasz országba, már is egy szív repül elejbém. Én legottan feleltem nékie, ide irom feleletemet is:

«Dolce, amabile, Caro Marchese!

Bon giorno! Non senza ragione è pinto cieco il Signor nostro Amore: questo è vero: perche voi, Amore dei Cuori delle Donne in me povero Servo di Marte cercate i vezzi d'un Alcibiade.

Io vi ringrazio del vostro avviso amichevole. Per profitare del' Essere della vostra Aspasia il mio merito è piccolo, ed ancha il tempo è troppo curto di procurarmi del merito, perchè dopo domani partiremo. Io mi stimero fortunato d'aver profitato della sua amicizia. Vostra amicizia, amabil Marchese, mi rende gia Contento di guisa, [che partiro felice, ricco, èd ambizioso da Mantua. Credete mihi:

Semper honos, nomenque tuum laudesque manebunt,
Quo me cunque vocant terræ — — —»

Azután elmenénk az embereinkhez, és nyájunkat, mellyet ditséretesen egész eddig vezérlénk Bétstől fogva, szerentsésen által adánk az ide való várkormánynak, melly őket az Armadához fogja küldeni; és ebben mult el a' mái reggel. Már most tehát szabadok vagyunk és kényünk szerént fogunk utazni Maylandig.

Dél után látogatni valánk több helyeken is, de tsak a' Grófné Coloredót hozom neked itt elő. — Tsak én és Castiglioni egyedül menénk hozzá. Nem kevéssé bámultam, midőn Mantuanak hoszszú utszáin sokáig járkálván végtére egy fekete, az időnek hatalmát kevélyen fenyegető, régi, roppantt, felséges palotához jutottunk. Meg állapodtam én itt, és nagy szemekkel néztem a' hajdani építő mesterségnek, melly Olasz országban mindég legtökélletesbb vala, ezen már századok olta kevélyen itt álló remekjét; kőből faragott óriási embertermetek tartják ezt vállaikon oszlopok helyett, a' mi az embernek szokatlan scénát állít elejbe; — mintha ez még fenn álló maradékja volna a' hajdani római luxusnak, úgy tetszik az embernek, mert a' kapun belől mindjárt külömbféle régi mythologia-béli rajzolatok mutatják magokat. Ha itt maradnék, úgy mond hozzám Castiglioni, itt sok szép scénát meg lehetne eleveníteni. Hogyhogy! Itt lakik Grófné Coloredo, ez az ő palotája. Én el mosolyodtam és szemeimet meresztettem. Fel menénk, és az aszszonyt (a' kinek férje talán éppen szépénél szolgálatban vala) egyedül találánk pompás szobájában, buján le dőlve egy rózsaszin pamlagra, holló haja hó mejére göndörödve. Metastasio egyik könyve a' kezében. Szívesen láta bennünket — melléje ülteté az idegent — midőn palotájának szépségeit, felségét festegettem, fekete szemei kegyesen villámlának; egy könyvet is találék asztalán, melly azon Sonnéteknek gyüjteménye vala, mellyek számtalan szerzők által külömbféle

alkalmatosságokban nekie tsináltattak. — Vidám és eleven, és természetesen szabad vala társalkodásunk; nem mint egy bétsi ostoba, 's mégis büszke Juno-aszszonynál. Igaznak találám azt, a' mit ma reggel Castiglioni irt Aspasia részéről; de az én indulataim békével maradván, tsak úgy hódolék nékie, mint egy jeles aszszonynak tisztelete hozá magával, el nem mulatván mindazonáltal több mint közönséges tisztelője lenni egy több mint közönséges dámának.

Az estvét a' theátromban tölténk, a' hol egy Tragœdia játszatott. Rendre látogatánk itt előbb valamennyi dámákat a' magok Logejokban, azután én a' Coloredónál, Balogh a' Strozzinál, Vizkelety a Taxisnál maradánk. Különös tekintet vala a' három magyar legényt ma már mindenütt otthon látni az aszszonyoknál. Örömmel küldötték volna el Kőrösyt és Bodát ezek, tsak hogy mi hárman itt maradjunk.

Mantua szép város, számosak benne a' nagy paloták, az építő mesterségnek annyi remekjei; fekvése nagy téren vagyon; nagy, mert többet számlál öt ezer házaknál, de igen néptelen a' rosz levegő miatt, mellyet a' körüllötte levő nagy tó és motsárok okoznak, el annyira, hogy nyáron a' lakosok mind a' falukra, jószágokra kéntelenek költözni. De éppen ez a' tó az, a' mi Mantuát bevehetlen erősséggé teszi (a' frantziáknak nem kevés dolgok leszen, ha ide találnak jönni, a' mi most éppen nem lehetetlen), bástjái erősek, és mindig jó állapotban tartatnak. A' szent András temploma szép és roppantt — a' piatzok felségesek. A' mantuai ifjuság igen szép, deli termetűek és virágzó képűek a' férjfiak, de az aszszonyok és leányok, a' kiknek nemzeti viseletek egy fél tetemeket be fedő fejér vagy fekete lepel, halaványok; a' levegő mondatik oka lenni.

Bétsből Somsichtól és Görögtől leveleket vártam Mantuába, 's nézzed egyik sem irt. Igy tartja meg az ember fogadását! Az én Imrém nékem néha talán még is fog irni, ha szüksége leszen szívét kiönteni, talán én leszek az, a' kinek keblébe folynak érzeményjei? —

Májusnak 1-ső napján. Ma reggel ismét meglátogatám a' Grófnét, még pongyolán találám őtet. Jól mulatám magamat véle . . . de nem akarván téged kegyes olvasóm talán hijábavaló kettős beszélgetéseinkkel úntatni, tsak azt irom meg még: hogy

elvezetvén ő roppantt épületének minden szobáiba, melly alkalmasint fellyül haladja a' nyoltzvanat, én nem győztem nézni a' számtalan régi, de remek rajzolatokat a' falakon. A' legnevezetesebb olasz Mestereknek munkáik ezek, mellyekben a' mesterség ki láttatik fogni magán a természeten. Jobbára a görög és római istenek', félistenek' és Hérosok történetei ezek, leginkább a szerelmes Ovidnak tolla szerént festve. — Egy kert is vagyon a' háznál, melly nem nagy ugyan, de szép, és a' képfaragásnak jeles míveivel bővelkedő.

Impromptu
Egy fejér kőből faragott Niobe szobrára.

Egy kegyetlen Isten kővé változtatta,
S egy érzékeny ember éltét viszsza adta.

Dél után a' kellemes Castiglioninak társaságában valamennyen ki menénk a' fejedelmi palotába, melly a' városon kívül szép helyen fekszik, és egyszer 's mind a' városnak sétáló helye (Il corso), a' hol sok hintókat és számos népet találánk. Nem akarom itt leirni az építő mesterségnek szép míveit, mellyeket itt és egész Olasz országban mindenütt bőven láthatni, az oszlopzatokat, felséges boltozatokat, és ezekből a meglepő ki látásokat a' zöld természetre, mellynek együgyü szépségei az építő mesterségnek ezen míveivel olly kellemesen ellenkeznek. Tsak a képirásnak egy felséges remekjével akarlak megismérkedtetni, mellyet ezen fejedelmi palotában találtam, és a' mellynek tekintete úgy meg lepett, hogy valamennyi érzőim meg döbbentek, és tsak bámultak. Ez azon ismeretes mythologiai mesének lefestése, midőn tudniillik a' magok meghitt óriások Caucasusnak tetejéről Jupitert ostromlák Olympusban. Egy nagy szirtosan boltozott szoba, mellynek oldalai a Caucasus, felső tsútsa pedig az Olympus. — A' Caucasusnak szirtos, sivatag bértzeiről mint víjják ezen dühös szörnyetegek a' ragyogó Olympust, az egyedül levő istenek' istene menydörögve, sűrüen miként szórja reájok emésztő villámait, mellyeket a' sas szolgál kezeibe; a' halhatatlan festőnek mindenható keze úgy rajzolá a' siket falra, hogy az el kábúlt nézőnek a' fülei a' menyköveknek dörgését, a' kőszirtoknak ropogását és az óriásoknak az egész természetet meg rázó ordítását hallani láttatnak, mindegyik óriás más más test-helyzetben: egyik miként hagyítja a' nagy kőormot a' Dörgő ellen; a' másik mint tör egy

szirtot a' hegy oldalából; amott egy másik meg üttetvén a' villám által, mint rohan alá felé; itt egy másik mint okádja ki dühös lelkét, hogy hörgésében az egész sivatag meg rendül; amott egyik megdermedve, öszve rontsolva, a' halálnak kínjai rettenetes ábrázatjában ijesztőképpen lefestve, mint fetreng dühös vérében — úgy van a' falra rajzolva, hogy minden valóságnak tetszik; élni, mozogni látszik minden. — Melly igaz ezen óriási termeteknek kelete, miként meg egyez minden tagnak nagysága az iszonyú testtel az ő dagadtt ereikben a' patakként folyó vér mint mozog, az idegek mint merednek a' vastag hús alatt, a' szikrázó szemek mint forognak lyukjokban, mint egy barlangban; az iszonyú tzombok mint emelik a' szörnyű testet: leirni lehetetlen. A' világosság, és árnyék melly igaz! Tiziánnak remekje ez. A' palota az Udvaré. Érzékenyen bútsuztam el a' theátromban (mert holnap már tovább megyünk) a' Grófnétól, és Castiglionitól, a' kiknek szíves barátságokat nagy mértékben tapasztalám. Castiglioni egy ajánló levelet ada nekem Maylandba, melly a' legnagyobb házokba be fog engem vezetni ott létemben. A' Grófné is, a' kinek egész nemzetsége Maylandban vagyon, irni fog mellettem. Ide irom Castiglioni' levelét, hogy meg ismérjed benne a' szép lelket, és hozzám való hajlandóságát:

A Sua Eccellenze Il Sig. Conte Massimiliano Stompadi Soncino — à Milano.

«*Amico Carissimo! Qual sapido passagio da Venere à Marte ho fatto Castiglioni. Voi direte Sicuramente. Ma amico caro: Omnia tempus habent. Io credo di dimostrarmivi amico vero, se nelle attuali circostanze vi faccio conoscere un bon guerriero. Cosi è: l'esebitor della presenta è il Sig. Tenente Kisfaludy nobile Ongarese, che per una Combinazione che vi fara dire è fon'anco ridere posse dalla Guardia nobile di quella nazione presso S. M. J. à guardar il'grandioso Milano. Lo troverete di talento, estimatore dell'Italia, è buon discernitore. Io lo raccommando à Voi, perche conoscendo vi fornito di merito reale, mi sarete grato della conoscenza, che vi procuro ed essendomi poi amico non lascierete di praticargli tutte quelle gentilezze, delle quali siete capace. Vi sapró buon grado d'ogni attenzione, che gli userete à mio riguardo Passata i miei doveri alla degn. vostra Consorte, oneratemi de vostri commandi, è credetemi a tutte prove vostro obl. Servitore amico vero Giuseppe de Castiglioni m. p.*»

Margaria.

Máj. 2-ikán. Bozzolón keresztül ide érkezénk ma, ebbe a' kis faluba. A' főbb gyönyörűségek közzé tartozik valóban a' Lombardiának szépen mívelt mezzei között, a' sinór szerént ültetett sorfák' homállyában, a' magasan töltött széles, sik, kemény néha meszsze előre nyuló, néha kerengő, felséges útakon kotsizni. — Szinte nehezen esik most nékünk, hogy eddig olly számosan lévén, most egyedül, árván, maradtunk. Estve felé a' falun kívül tsendesen folyó Ada' partján végig sétálva két bajtársommal, a multakról emlékezvén barátságos beszélgetések között tölténk az időt. Mi lesz még belőlünk?

Cremóna.

Máj. 3 ikán. Margariától Sant-Lorenzóig tett utunkban az útfélen találánk Marchese Máginak egy mezzei kastélyját, mellyet megnéztünk, mi is kellemesen lepetvén meg mosolygó tekintete által. Azt vélem, hogy a római mecenásnak egyik mezzei házában találom magamat, a' kinek a' szép Mesterek mind vetélkedve dolgozának, annyi szépségeire akadtam, itt a' kép faragó, építő és kertész mesterségnek.

Impromptu

Vénus' kőből faragott képe.

Márs és Adón mezitelen
Gyakran láttak engemet,
Mások elől mindszüntelen
Felhő rejté testemet.
Anchises is egyszer élte kegyelmemet —
De Praxiteles, hol látott Ő engemet?

Sant-Lorenzóból, a' hol ebédelénk, ki indulván sebesen döbörögénk Cremona felé.

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae! — Virg.

Mintegy két olasz mérföldnyire az út (egy gyönyörű sikátor) oly egyenesen van vágva, és vonva a város felé, hogy a' nagy templomnak magas tornya mozdulatlan áll annak közepén a' meszszeségben, úgy építve, mint a bétsi István-torony.

Alig érkezénk ide, hogy az egész városban nagy lárma esett. Az a' hir futamodott, hogy Beaulieu' hada megveretvén a' győzedelmeskedő frantziák által, a' fő hadi kvártély viszsza vonja magát ide Cremonába. Valóban számtalan hadi társzekér is érkezett már ide, a' sebes tisztek mind ide hozatják magokat, és Maylandból sok uraság'-szekerek, meg terhelve ládákkal, Tyrol felé ballagnak. Ismérem már a' szép regementet, mellyben szolgálni fogunk, itt egy Compánia fekszik: tsupa ősz, reszkető, vak, sánta, bénna vitézek ezek. Balogh pajtásom itt marad...

Máj. 4-ikén. Cremona, a' hol hajdan Virgil életének első zsengéjét töltötte, és a' mi akkor csak nyomorúltt hely lehetett, most nagy, népes, szép egy város. Vannak roppantt palotái, mellyek közül a' Marchese Mági' pompás épülete első helyet érdemel. Ez az a' gazdag olasz gavallér, a' kiről az mondatik, hogy ő Mantuából egész Rómáig mindég a' maga jószágán mehet, és a' ki számtalan egyébb uraságokkal itt lakik. A' Nagy templom felséges míve a' régiségnek, szép oszlopok ékítik, és rajzolatai mind ritka munkáik a' leg nevezetessebb olasz képiróknak. Theátroma szép; ma egy operája adatott Cimarósának, mellyben a' jó játék, egy szép és kellemesen éneklő olasz Syrén, a' jó muzsika, gyönyörűen érezteté vélem, hogy a' muzsikának és operáknak hazájában vagyok. — A' városnak fekvése kies, a' Corso szép, népes és mulatságos. Ha Maylandban hoszszabb maradásom lészen, hát bővebben fogok irhatni Olasz országról és annak jelességeiről. — A' hol járunk, mindenütt elbeszéllik történetünket, és minden ember bámul, nevet és fejét tsóválja, dupla szivességgel viseltetnek hozzánk az olaszok, mihelyt tudják, hogy magyarok vagyunk. — Holnap útnak indulunk.

Lodi.

Máj. 5-ikén. Könnyező szemekkel válánk el Balogh bajtársunktól Cremonában, és *Pizzegerhone*, *Casale-Pusterlengo* tsinos mezző városokon keresztül ide repülénk. Mozgott az egész út, a' merre jöttünk; minden vissza hordja magát az Armadától. Szép és nagy város ez is, mellyben most egy nápolyi Lovas regement kvártélyoz. Ma estve, hogy itt ki menénk a' Corsóra, Piemont felől, a' hol a' háború vagyon, nagy morgás hallatszott ide a' tsen-

des időben; vagy az égnek, vagy a' tüzelő ágyúknak dörgése ez. — Retteg a' Lombardia, mint hajdan a' római birodalom, midőn Hannibal a' havasokról fenyegeté azt. — A' sors úgy láttatik velünk bánni most, mint hajdan Dávid Uriással a' szép Bethsabének férjével. — Eh légyen, a' mint lészen! — Tsak te szeressed mindég és el ne felejts'd *Sándorodat.*

Mayland.

Máj. 8-ikán, 1796.

Imrém!

Tegnap előtt érkezénk ide a' szép Lombardiának ezen roppantt fővárosába. A kapitány Gróf D'authier, a' kinek Companiájához osztva vagyunk, egy igen jó, szelid, betsületes, tiszteletre méltó öreg ember, ábrázatban szakasztott Jó'sef tsászár; nem kevéssé tsudálkozánk, a' midőn ennek fiatal feleségét, a' ki férjét mód nélkül láttatik szeretni, valamint sok másokat is, sírás rívás között találánk. Tudniillik a' Spanyolokon már győzedelmet vett és vélek már meg is békéllt frantzia sereg ide fordulván, és az itten hartzoló táborral egyesítvén magát, azon kívül a' Sardiniai király is, minekutánna már birodalmának felét elvesztette, elvonván tőllünk segítségét, a' mi egyedül maradott gyenge táborunk annyira megveretett, hogy kéntelen vala magát nem tsak viszsza vonni, hanem a' frantziáknak szabad útat hagyni a' Lombardiába. Mintegy 14 ezerre megyen részszerént el esett, részszerént fogolylyá lett embereinknek száma. O frantzia szabadság! tehát úgy végezé a' sors, hogy te legyél az emberi nemnek öldöklő angyala? — hogy annyi ezernyi ezer holtt tetemeken építsed thrónusodat? Fenn áll immár véres széked, mikor szünsz meg tehát gyilkolni? mikor lesz immár elég? ...

Tegnap jelenténk magunkat kötelességünk szerént Gróf Stain Feldzeigmeister maylandi fő-kormányzónál, és történeteinknek hallása után nevetett, és olly jó reménységgel biztatott bennünket, hogy szinte már magunk is hinni kezdjük, hogy számkivettetésünk még valahára szerentsénkre váland. Hozzánk való hajlandóságának ma a' parolánál mintegy ötven tisztnek jelenlétében annyi jeleit adá, hogy nem tsak különös betsben tartatunk mindenektől, hanem még előljáróink is kedvünket keresik,

pajtásaink pedig barátságunkra sóvárognak. Szembetünő megkülömböztetés vala az kiváltképpen ma a' theátromban, midőn ő a' Logéból hozzánk alá sokáig beszéllgetett, utóbb azután magához fel hivott, és sok nagy uraságokkal megismérkedtetett, azon felhagyással, hogy azokat meg is látogassuk; — magára voná itt a' két katzér magyar legény szinte az egész közönségnek tekintetét és figyelmét. Beszédjeiből azt itélhetém, hogy mind engem, mind Vizkeletyt a' maga regementjéhez kíván. «Visellyék az Urak jól magokat, úgymond, én sokszor fogok tudakolódni, és én meg fogom Splényinek tselekedetét tzáfolni, ha egyszer bizonyos lehetek arról, hogy igazságtalanul bántak az urakkal.»

Ma délután öszve járánk ezt az óriási várost, és sokféle tekintetben elejbe teszem én Maylandot Bétsnek. Bámulva szemléltem a' hajdani kőmíveseknek és kőfaragóknak a' mostaniakat fellyülmúló felséges munkájokat. Az újjabb épületek között is szép két remekjét találám az építő mesterségnek Hertzeg Serbeloni és Belgiojoso roppant palotájokban. Estve felé azután a' közönséges mulató helyekre menénk, mellyek között első nevet érdemel az úgynevezett *Corso*, a' mi olasz városokban találtatik, és a' hová az egész szép világ öszve szokott gyülni, kivált innepnapokon: ez egy kies szép sorfákkal körül ültetett hosszú sikátor, bőven felosztva a kotsizókra, lovaglókra és gyalogjárókra. Sokkal kellemesebb mulatóhely ez a' bétsi Práternál. Itt találánk a' pompás népes Maylandnak szép világát, és — elbámulánk: de valóban méltán is, mert a' sok tzifra hintók, déltzeg lovak — a' szép férjfiui és aszszonyi vér — a' gyönyörű leányábrázatok, deli termetek olly kellemes mulatságot szerezének szemeinknek és minden érzőinket úgy el foglalák, hogy nem egyszer mondánk: Béts nintsen illyen! és ha a' sors meg nem gátolja, itt még arany napokat élünk. — Innen azután a közönséges kertbe (il giardino publico) menénk, később azután a' theátromba. Illy szép és nagy theátromot még soha se láttam. Éppen az olasz Tragœdia *Berenice* adatott. Az olasz theátromokról, valamint egyébb dolgokról is máskor fogok irni, ha tudniillik több esméreteket szereztem már magamnak mindenről.

Lakásunk a' fellegvárban vagyon, melly e' városnak végén épült. A bástják, mellyekkel környül vétetik, a' sántzok, mellyekkel környül van árkolva, és az ezt környül folyó vizek alkalmas erősséggé teszik ezen fellegvárat. Most, minthogy már tsak-

ugyan közelgetni mondatik az ellenség, nyakra főre eleséggel rakatik teli; szóval olly állapotba helyheztetik, hogy magát a' vívó ellenség ellen oltalmazhassa. Holnap érkezik meg a' Garnison regementnek Obester Batallionja, melly a' hitszegett sardiniai királynak vala őrizetére Turinban, és itt maradand a' várnak oltalmára.

Máj. 9-ikén. A' Frantziák által elszéllesztett, és most mintegy ezer főig öszve gyüjtött Frey Corp is ma érkezett ide és itt marad a' várnak oltalmára. És ezen inkább tolvaj mint katona, és a' fellyebb említett tsonka, bénna öreg embereknél több semmi sem. Ez hallatlan várbeli Garnison! — Igy megyen minden most mi nállunk fel fordulva! — Két ezer katona tehát (annak is negyed része az Ispotályban) oltalmazni fogja a' Maylandi várat a' temérdek frantzia ellen. Majd el válik, ha el jön az idő.

Véletlen meglepés vala az ma, midőn szobámban fel s alá sétálgatván dohányozva, mélj gondolatokba merülve, — egyszerre három kék Huszár Tiszt toppan be: — Svadronyos Kapitány Báró Splényi (kár hogy ezen gyilkos nemzetségből való) Kapitány Báró Bánffy és Fő Hadnagy Borbély voltak ezek, a' kiket talán már te is ismérsz erdélyi leveleimből; — kik meg hallván nem tsak történetemet, hanem már itten létemet is, engem látogatni és Maylandot meg nézni ide rándulának Coli Generálnak kis táborából, melly Piemontból kéntelen lévén el menni és előbbre nyomulni, hogy magát öszve kapcsolván Beaulieu' seregével, az ellenségnek a' Pó vizén általjövetelét meggátolhassa, éppen közel vala ide. — Minek utánna egy két órát barátságosan töltöttünk volna nállam, be menénk a' városba a' maylandi Nagy templomot megnézni, melly olly nevezetes Európában, és a' melly valóban megérdemli, hogy a' világnak tsudái közé számláltassék. Azután pedig hozzájuk. Itten alig ülénk le az ebédhez, hát bé rohan egy ordinántz, hogy barátim Coli Generálnak parantsára nyakra főre viszsza siessenek osztályokhoz, melly már útban vagyon elejbe menni az ellenségnek, melly Piacenza táján által jövén a' Pón, Beaulieu' seregét meg verte, magát két felé osztotta és egy része Mantuának, másik pedig Maylandnak vette útját 's már közelget is Maylandhoz. Ezek el nyargalának, én pedig a várba haza futottam.

Máj. 10-ikén. Tegnap alig érkeztem a' várba, legottan strázsát kelle bévezetnem az Udvarhoz felváltani az ott lévő Jordis Batallionjából való Strázsát, melly hasonlóképpen parantsolatot vőn az ellenség elejbe való menetelre. Szomorú szemlélője voltam a' Fő hertzeg Ferdinánd és fő-kormányozó Generál Stain elillantásoknak, a' kiknek familiájok és jószágok már az előtt egynéhány nappal el küldettek innen. Különös scénát éltem én itt meg: Láttam a' maylandi népnek zavarját, egy része örülni láttatott, a' Frantziák 's talán a' szabadság és egyenlőség bejövetelének annyira, hogy talán tsak okos magam viseletének köszönhetem, hogy az Udvari Strázsát meg nem támadta; — voltak sokan, a' kik búsulni láttattak; — az Udvariak zokogtak; — láttam mint bitangoltattak sok hertzegi portékák, de nékem parantsolatom nem lévén ezt meggátolni, tsak néző lehettem, lehetetlen és veszedelmes is lett volna itten a' tüzes, és ilyenkor garázda olasz köznépnek ellent állani. Ezen szomorú tapasztalásoknak közepette gyakor sóhajtásokat küldöttem te feléd, édes Imrém! — Ki hitte volna, hogy ezt élni és talán itten is halni jöjjek Olasz országba? — A' Strázsán neked egy levelet is irtam, el küldöm egy úttal Lienztől fogva Mantuáig tett útamnak leirását is, és minden esetre bútsuztam tőlled, nem tudom kezedhez jövend-e ezen levelem. — Soha sem fogom ezt elfelejteni: Én voltam az Udvarnak itten legutolsó Strázsája, mert engem ma már nem tsászári katonaság, hanem a' fegyverbe öltözött városi polgárság váltott. Négy ezer polgárnak tudniillik fegyvert kelle fogni a' városnak rendeléséből, hogy a' Frantziák eljöveteléig a' nép tsendességben és a' zendülés ellen zabolában tartassék.

Máj. 12-ikén. Hanyatt homlok készül a' vár az ellenségnek elfogadására. Van már elegendő eleségünk, borunk két ezer katonának, 150 ágyunk és elegendő munitiónk; de nints több mintegy 18 pattyantusnál. A' várnak kormányzója Lamy Oberstlieutenant, az Ingeneur Corpstól, a' várőrizeté pedig Holtman a' Garnison Regementnek Obestere. Ha tsak segítségünk nem érkezend, hát ollyan *Circumdederunt me* lesz, hogy vagy halunk, vagy foglyokká kell lennünk. Nem hiszem pedig, hogy Beaulieu többé segíthessen rajtunk: mert maroknyi táborát Mantuának (melly fő erőssége Lombardiának) oltalmára kell nekie fordítani; vagy ha akarna is, az ellenség, tudom, elég okos leszen arra, hogy az útat

elállja. Éppen most, a' midőn ezt irom, jön nyargalva a' ki rendelt vigyázat (piquet) viszsza a' hirrel, hogy Melegnanóban (melly Maylandhoz egy posta) van immár egy 10.000 főből álló frantzia sereg. — Isten veled tehát kedves Imrém! nem tudom, mert már zárják a' kapúkat, a' föld' gyomrába megyek-e innen vagy Frantzia országba? . . .

Portékámnak nagyobb részét Cremonában maradt Balogh pajtásomnál hagyám, tsak a' mindennapi szükségemre valót hozván el magammal. Ez már eddig az ellenségnek zsákmányja lett, ha tsak Balogh Mantuába nem küldötte ládámat. — Keserűen tsordul ki itten a' könny szemeimből — legdrágább kintsem, a' te leveleid is, talán — oda immár!

Estve felé fel mentem a' várnak egyik bástja tornyára és le dőlvén a' zöld pázsitra, ott sokáig andalogtam. Felséges szép tekintetek valának ezek: Éjszak felé a' komolyan helyzett és az alkonyodás miatt szürkülni kezdő Helvetiai magas havasok, mellyekről a' német Mu'sáknak kedveltje Haller olly szépen énekelt. — Napnyugott felől a' piemonti hegyek, mellyeknek vállokon — most arany szin vállokon — a' nap felségesen ereszkedett alá. Napkelet és dél felé pedig a' Paraditsom Lombardia alattam tavaszi színében.

Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos:
Nunc frondent silvæ, nunc formosissimus annus. — *Virg.*

Ezen tul a' kékellő Genuai hegyek, — és legitten a' várnak tövében a' roppantt Mayland az ő kertjeivel, palotáival és tornyaival. — Fájt a' szivem ezen gyönyörű tartományért, mellyet imitt amott már dúl az ellenség, fájt a' szivem leg inkább érettetek, Kedveseim, kiktől illy módon szakasztott el ellenkező sorsom — Imrém! és Rózi! hányszor nem sóhajtoztam utánnatok. Szegény Sándor, gondolám magamban, te még sem vagy ám szerentsés!—

Infelix, cui te exitio Fortuna reservat? — *Virg.*

Mert tsak ugyan szomorú bizonyos jövendő ez: vagy itt veszni, vagy fogollyá lenni, és tellyességgel nem győzhetni . . . . Eh! légyen, a' mint lészen. — Ha itt veszek — veszszek. (Tsak hogy ezen maroknyi életem nem érdemlé meg így a' születésemet — apámnak munkáját — és szegény anyámnak fájdalmait. Ha pedig fogollyá leszek, hát — hiszen diadalom! mert akkor az ellenségnek költségén meg látom Frantzia országot, és ingyen drága tapasztalásokat szerzek magamnak. Így tehát tyrann sor-

som' ki nem fogsz rajtam. Igaz tagja leszek én magamra nézve a' Magyar nemzetnek, mellynek nemzeti karakterét hajdan imigy határozák : Sirva tántzol és tántzolva hal. Nem feszegetem pedig, ha van-e okom erre, és érdem lesz-e ez. Akár szokás, akár játék, — annyival is inkább fogok ki sorsomon. De bizony most jut eszembe : kötelesség, mert a fejedelem minden hónapban 24 forintot 33 és $^3/_4$ krajtzárt fizet Hadnagy Uramnak fejéért. Haha! — A' maylandiak már fel tették a' frantzia kokárdát, és úgy várják a' vendégeket, a' városnak kultsait is már elejbek vitték.

Máj. 14-ikén. Itt már a' Frantziák, ma déltájban érkezének ide, és a' városban kvártélyozák magokat. Bertier, ezen itt levő osztálynak vezére, a' többi fő tisztekkel edgyütt, az üresen hagyott udvari palotába vevé lakását. — Horváth vadászaink már néhány lövést is botsátának be az utszákon ki kandikálókra a' bástjákról. Ha hamar víni kezdik a' várat, hát meg esik nékünk, — mert sántzaink még nagy igazgatást kivánnak. Azért jónak is találá a' várkormány 400 embert munkára rendelni az éjjelre, a' várnak mind a' négy szegletére száz száz fejet és egy tisztet. — Illyen alkalmatosságokban sorsot szoktak a' tisztek húzni, és engem rangom szerint ez a' szolgálat illetvén a' sors éppen a' legveszedelmesebb helyre talált, hol a' város tsak ötven lépésnyire a' vártól, és közöttem és az ellenség között tsak egy árok, és egy sor palánk vagyon. Bravo sorsom! — Jól kezded . . . Holnap éppen Pünkösd vasárnap.

Máj. 15-ikén. Ki indulánk éjfél után mindjárt dolgozni rendelt helyeinkre, és a' sötétben senki sem háborított bennünket. Hanem mihelyt hajnallani kezdett — alig pitymallott, hogy székelyesen beszélljek — mindjárt el kezdették a' mieink a' bástjákról, a' Frantziák pedig az utszákból egymásra lövöldözni apró fegyverrel. — Mint fityerésztek felettem a' golyóbisok, ezen kellemetes pilulák, mellyek az embernek testéből a' lelket ki szokták laxálni! Szinte három óráig tartott ez az egygyes puskázás, míg azután egy városbeli Comissarius egy levelet hoza hozzánk, mellyben a' város azt jelenté, hogy a' városnak kiméllésére azt a' kötést tették a' frantzia kormánnyal, hogy várunk a' városnak részéről meg ne támadtassék, és az ellenségeskedés mind a' két részről meg szünt. — Ez a' kötés ma délután furtsa történetre

adott alkalmatosságot: Egy frantzia katona (részegnek kellett lennie) tudván a' kötést, és azért nem tartván a' lövéstől, ki jön az utszából a várunkat környül vevő pázsintra, és ott káromolja katonáinkat (éppen magyar és horváth legények valának vigyázaton a' Szabad Seregből a' bástján); azután kivontt kardjával vagdalózván azt kiáltja fel: Foutre! nem karddal, hanem bottal hajtunk ki benneteket a' várból. Fájt ez a' város részéről való tilalmazó parancsolatnak által hágására szabott 50 páltza miatt lőni nem merő katonáinknak. Eleget kiálta néki vissza a' horváth — ti majku! és a' Magyar: — a' frantzia teremtésedet! — a' frantzia lelked' gyökerét! — A' Frantzia még tovább ment: le tolván nadrágját mezitelen hátulját mutatá fel: ez néktek való, úgy mond, ti császár rabjai. Ezt már nem állhatván a' véres szájú magyar és horváth legény, ketten szinte egyszerre úgy lövik seggbe, hogy legottan a' földre terült — alig tudott bemászni az utszába, a' honnan azután elvivék pajtásai. A lövésre nagy tapsolás hangzott bástjáinkon.

Máj. 16-ikán. Dél után egy tisztjét küldé hozzánk a' frantzia Generál azon izenettel, hogy adjuk fel a' várat, mert azután semmi Capitulatióra sem áll. De mi azt felelénk: Nem. — Most még könnyen beszélhetünk vélek, tudván, hogy nintsen ágyújok. Szép fiatal legény vala ez a' tiszt, és mind beszédjében, mind tekintetében valami különös volt. Beszédközben elő fordult a' tegnapi történet is, a' mire ő kevélyen azt mondá: Szégyen valóban, hogy egy Citoyen Français annyira megfeledkezett magáról, de tsak a' bornak míve vala ez.» — A kötés ismét meg erősíttetett, hogy a' városnak feléről semmit se tartsunk a' megtámadástól. — A' frantzia Strázsák alatt a' pázsiton a' palánkok mellett, a' mi vigyázatunk pedig fenn a' bástjákon olly közel vannak egymáshoz, hogy szinte beszélgethetnek edgyütt.

Máj. 22-ikén. A' Frantziák nagy tsendességben vannak körüllöttünk, máig semmi lövést se tettek, noha egy nap se múlik, hogy mi a' várnak éjszaki és nyugoti részén fekvő táborukba számos ágyu golyóbisokat ne küldenénk, hogy őket tiszteletben tartsuk erántunk. Ma mindazáltal estve felé alkalmas hadi nézőjátékot adánk Maylandnak, ki küldetvén tudniillik két szabadseregbéli osztály szénáért, melly a' mezzőn apró baglyákba vala takarítva

ökreinknek számára, a' frantzia vigyázat, melly a' fák között vala rejtve, a' mieinkre tüzelni kezdett. Pattogott az apró fegyver mind a' két részről, — ágyuink durrogtak bástjáinkon, és a' mirigy gombótzok süvöltve repültek az ellenség közé, míg az estveli homály, és az ellenségnek legottan öszve futott sokasága a' tsatát félbe nem szakasztá. — Egy elesett és három megsebesült a' mieink közül. Szemlélője voltam annak, mint kergetett egy horváth legény hat frantziát, kik fegyvereket már elsütötték volt.

Máj. 28-ikán. Az unalom soha se emészté így lelkemet, testemet, mint e mostani fogságomban. Ha hegedüm itt nem volna, mellyet szerentsémre nállam tartottam, — mellynek hangjai által véletek beszéllek — hát egészszen el kellene senyvednem. Se aszszony se — könyv! — az egy Virgilen kívül, a' ki zsebformában boldogságomra ruhám közé keveredett, és lelkemet némelly órákban felséges eledellel táplálja. Az egész várőrizetbeli tiszti karban tsak kettő sintsen, a' kinek társaságában szivem szerént való időtöltést, hallgatok arról, hogy gyönyörűséget, találnék. — Ennek pedig egyedül te vagy oka, mert a' kinek Imre barátja, annak ritka ember van inyére. A' ki a' tokai nektárhoz szokott, az a' betzkói bort nem igen kedvelli. — Ha kellemes leveleidnek gyűjteményje most nállam volna, és azoknak rendjein le ereszkedhetném a' mult időknek örvényeibe — beh boldog volnék! — Zala vármegye napjában ezerszer is meg fordul fejemben. Eleven képzelő erőm! te kivált most legnagyobb jóltevőm, tsak te ne hagyj-el, hát — jó lesz; mert úgy, a' mikor szívem kívánja, mindég Imrém' és Rózi', a' szép Rózi' társaságába gondolhatom magamat. Ez az unalom vette talán arra a' közembereket is, hogy által szökjenek a' Frantziákhoz, a' mint történt.

Máj. 31-ikén. Saggi Sopra il Carattere, i Costumi, e lo Spirito delle Donne dei varj secoli. Ez a' könyv jutott a' napokban kezembe, mellynek olvasása szépen mulatott. A szerző minden századbeli jeles aszszonyoknak példáival világosítván munkáját, szépen és erőssen vitatja az aszszonyi nemnek a' férjfiúi nem felett elsőségét. Eszembe juta itt Szegedy Rózi, a' kinek ha ez a' könyv kezeibe akadna, még jobban el bizná magát. De igaz az is, hogy Ő is méltán helyet érdemelne az ezen könyvben elő hozottak között — soknak megmutatására.

Juniusnak 1-sőjén. Reggel. Most, midőn a' szerelem mindenható hatalmával érezteti velem azt, a' mit szívem olly forrón kíván és a' mim nintsen, — midőn a' bizonytalan jövendőnek sűrü homályán keresztül az ámbár tsalárd, de mégis boldogító reménynek leg kissebb sugára se biztat azzal, hogy a' mim nintsen, valaha meg lesz : szomorú, kegyetlen az állapotom ! . . . Az ellenségnek hallom trombitáját ? bizonyosan ismét követ érkezik a' várba. Köszönöm, akar ki vagy, hogy epedő magánosságomból emberek közé szóllítottál ! —

Dél után. Azt izené a' frantzia Generál, hogy minekutánna Mantuánál ismet szörnyen megveretett volna Beaulieu, következendőképpen már nem lehet, mire támaszkodnunk, minthogy a' Frantzia Köz : Társaság azon kívül a' sardiniai királlyal is békességet kötött : tehát adjuk meg magunkat, mert külömben néhány nap mulván végünk lesz. Mi azt feleltük ismét : Nem. Vigyázz reá, hogy az egész dolog tsak frantzia ravaszság. Azért békével alszom ma is, mint egyébkor. Sőtt inkább azt tartom, hogy a' Frantziák valamelly zendüléstől félnek a' maylandiaktól, kik az új igát talán nem találják nyakokba illőnek.

Junius 4-ikén. Ugy vagyon, a' mint mondám, és a' mint valamennyen vélekedénk : az olaszok nem szeretik a' Frantziákat. A mult éjjel egy maylandi lakost el fogatván, ezt tudánk meg tőlle : Hogy a' Lombardiának sok helyein mozogni kezdének a' lakosok a' Frantziák ellen, nevezetesen Páviában, a hol nagy vérontás volt, és Binasco nevezetű faluban, melly azután hamuvá égettetett. — Itt Maylandban is predikállani kezdék a' Frantzia biztosok a Szabadságot a' templomokban, de a' lakosok mind ott hagyták őket ; háromszor állíttatott fel a Szabadság fája, és mind a' háromszor le döntetett a' lakosok által, kik közül ezen alkalmatossággal néhányan fel is kontzoltattak, — most is gyakran esnek lövések a' városban. Ma a' többi között kezünkbe jött az a' hirdetmény is, mellyet Bonaparte a' fő frantzia Generál botsátott ki az olasz népnek. Ide irom annak kezdetét, tsak halljad, melly kevélyen szóll :

«*Liberta Eguaglianza ! Il Generale in Capite Bonaparte a Popoli del Milanese ! . . . I nobili, gli Ecclesiastici. ed Alcuni Agenti dell' Austria traviano i Popoli di queste belle contrade : — L'Armata Francese generosa del pari, che forte trattera come fratelli gli abitanti pacifici e tranquilli, e sara' terribile come il fuoco del ciel verso i rebelli, ed i villoggi che gli proteggeranno*» — és a' többi. Benne valának

azon gyalázatos békességnek tzikkelyei is, mellyet ők a' sardiniai királytól ki-tsikartak . . . A' történetek azt mondják, hogy eddig valahányszor be ütöttek a' Frantziák a' Lombardiába, mindig itt találák sirjokat; tsak Mantuánál 30.000 hala meg egyszer. Tsak egyszer legyen a' mi táborunk szerentsés most is, hát — könnyebb vala nekik be jönni, mint ki menni! Mert ha egyszer kalapáttsal veretnek a' harangok, a' mi itten a' zendülésnek jele, hát akkor jaj annak, a' kit az olasz dühösség kijegyze magának. — Ha mégis magok az olasz-frantziák is számosan nem volnának!

Jun. 7-ikén. A várbeli terhes szolgálat, melly minthogy a' várőrizet kicsiny, igen gyakori is; a' várt környülvevő posvány miatt dögleletes levegő, mert vizünknek nagyobb részét már el vevé az ellenség; a' rosz, sovány élet, mert marha husnál és kenyérnél egyebet nem kaphatunk; a' lehetetlenség, hogy tsak vagy egy jó órára szert tehessen a' szenvedő katona; a' szomorú jövendő, mert mintegy bizonyos vagy a' sanyarú fogság, vagy a' kínos halál: mind ez öszve véve úgy munkál embereinkre, hogy az Ispotályokat töltik, és már halni kezdenek. Mind ez öszve véve azon kívül az unalmak, bú, boszszúság (Halál és Pokol! hogyne boszszonkodnám, látván minő embereknek — minő kormánynak a' kezében van úgy szólván valamennyünknek élete!) a' kedvetlenség úgy munkálának én reám is, hogy testem törődik, fonynyad — s lelkem bánkodik. Azt nyerem ez által még is, hogy, ha szerentsésen meg szabadulok, és a mint erős feltételem, le mondok a' katonaságról — soha sem fogom meg bánni.

Jun. 11-ikén. Itt van vélünk edgyütt bezárva *Seoveaud* * kapitány, a' ki német-alföldi jó familiából származó frantzia, egykor nagy barátja a' Wirtembergi háznak, — József tsászár által a' Garnison Regementbe küldetett örökös kapitánynak, minthogy egy kedves Ministerét a' duellumban megölte. Tizenkét esztendős korától fogva már 28 esztendős kapitány. Nagy tapasztalással biró, a' Litteraturában jártas, nagy világ- és ember-ismerő derék ember ő, a' kinek mind feje, mind szive helyén van, a' ki hason-

* Alább ismételten «Scauvaud», majd meg «Scovaud»-nak irja e nevet. — Toldy F. a Hattyudal kiadásánál «Scauverd»-et olvasott. (Hátrah. M. I. 143.) K. A. B.

lítás nélkül az egész őrizetből leg alkalmatosabb volna a' vár' kormányzására. Ez a' Sceoveaud az, a' ki különös indulattal viseltetvén az itt lévő két számkivetetthez, nékünk némelly jó órákat képes szerezni kellemes társaságával. — Ma a' többi közt ezt a' derék kis Anekdotát beszéllé Voltaireről: Ez a' frantzia dámáknál el annyira kellemes, és az ő társaságokba magát el annyira alkalmaztatni tudó Frantzia országnak egyik tsudája, életének 92-dik esztendejében, egy reggel egy szép asszonyt méne látogatni. Meg jelentetvén ő a' dámának, ez legottan elejbe jöve éjjeli pongyola ruhájában: «Az Urnak kedveért, így szól hozzá, Voltaire-nek kedveért nem sajnálla a dáma félbe szakasztani álmát és felkelni.» «Ugy vagyon, felel az öreg, ősz, rántzos, de még mindig elmés Voltaire — az én kedvemért felkele; — de másnak kedveért feküvék le, éppen ez az, a' mi engem boszszont.»

Jun. 16-ikán. Most olly tsendességben vagyunk mind mi, mind a' Frantziák, hogy háboríttatás nélkül készítettem el egy kis költeményt, prózában, a' Maylandi Vár ostromoltatásának, a' hol én is ott voltam, örök emlékezetére. — *Mársnak dühössége* talán azt gondolod? — nem — *Vénus' Temploma Gnidosban.* — Két énekben. *

Jun. 20-ikán. Tegnap dolgozni kezdének a' vár körül, a' Frantziák és ma már környül vagyunk véve az ellenségnek sántzaival, meg kellett már ágyúiknak érkezni. Hajnaltól fogva szünet nélkül morogtak ágyuink a' bástjákról a' dolgozók ellen, úgy hogy a' midőn itt most neked irok, a' padlat alattam, felettem reng. Ostromoltatni fogunk tehát bizonyosan! — két nap mulván már többet fogok irhatni — ha még is fogok irhatni . . .

Jun. 25-ikén. Szünet nélkül ágyuzánk mind eddig a' dolgozó ellenségre, de mind ezzel ő semmit se gondolván, noha már százaknak kelle tüzünk által el esni, nyakra főre dolgozik. — A' mit nappal el rontunk, azt éjjel fel építi; ámbár ekkor is gátolják mirigy golyóbisaink. — Iszonyú ostrom fenyeget bennünket . . .

* Megjelent a «Hátrahagyott Munkák» III. köt. — K. Á. B.

Lodi. Jun. 29-ikén. Meg van — épen, életben maradtam Vizkeletyvel edgyütt, de fogoly vagyok, véle edgyütt . . . Ezen folyónak *26 ikán* éppen Vasárnap, a' tsendes és kellemes éjjelt alig kezdé a' földről el mosolyogni a' pirulva felkelő Hajnal, midőn már a' várból ki felé és az ellenség ágyu-állásaiból be felé pattogni hallattak a' puskák; álmos szemekkel húzódozva düllögtem ki szobámból a' folyosóra, tudakolni, mi dolog, és nézz'd — zuhogva esett egy frantzia bomba le hozzám nem meszsze és rémítő robajjal el pattant, hogy szemem szinte szikrázott bele; és üvöltve repült el felettem egy ellenséges golyóbis, és legottan minden felől meg dördülének a' mi bástjáink is. Ostrom, ostrom, — nosza talpra! fegyverhez én és az egész várőrizet, és kiki a' bástjákra rendelt helyére. Mind a' két részről állandóan, szünet nélkül úgy folytattatott a sűrü tűz, hogy sokan, a' kik ott valának, azt mondták: Igy vala, midőn Loudon Nándorfejérvárát ostromlá. Rettenetes, iszonyú, szörnyű Scéna vala ez: durrogtak, morogtak az ágyúk, mint a' mikor menydörög, és a' villámok egymást űzve sűrüen hullanak alá; tsattogtak a' bombák, mintha mindannyiszor a' menyhordónak egy-egy abrontsa pattant volna el, — süvöltöttek minden felől a' golyóbisok, mint mikor a' dühös szelek zúgva, üvöltve egymást hasogatják, úgy hogy ezekhez képest a' nyafogó apró golyóbisok csak orrprüszköléseknek tetszének és számba se vétettek. Itt robajjal omlott a' fal, porozva zúzott darabokra a' tégla, ott retsegve tördeltetett a' deszka, hogy az apró forgátsok széjjel repülének a' levegőben, — mintha a' természet megdühödvén, maga magát emésztené és tüzes gépekből ezerféle halált okádna; — itt egy pattantyusnak fejét vivé magával a' mirigy golyóbis, ott a' halált szóró eszköznek magának kerekét töré öszve egy másik; amott (borzasztó és az emberiséget fel lázzasztó tekintet!) egy szegénynek, a' ki férj és atya volt, testét úgy szakasztá ketté, hogy béle az ágyúra vért fetskendezve ömle ki, tüdeje pedig a' levegőben szaggattatott izre porrá, — itt egy jajgatott és lábától meg fosztatván a' porban fetrengett, ott egy másiknak sebjét már kötözte az orvos; amott egy harmadik a' veszedelmet mintegy ingerlé bátor maga viselete által; — a' föld rengett alattunk, mintha annak gyomrában az elementomok veszekednének. A' sok füst már egész terhes fellegeket formált, úgy hogy fellyülről is fergeteg láttatott ijesztgetni; — itt egy halálosan sebzettet toltak talitskán; — ott a' bomba tüzet támasz-

tott; mintha az ezer karú halál a' halálos veszedelmeknek irgalmatlan társaságában dombérozna — még egyszer mondom, rettenetes, iszonyú, szörnyű scéna vala ez! — és vasárnap, hétfőn, kedden éjjel nappal mindig úgy tartott, hogy nem hogy gyengülne, hanem mindig inkább erősödött. Kedden már azt gondolám, hogy Jupiter a' maylandi várból szórja villámait az ellene agyarkodott óriásokra. Tsak éjjelenként kezde nem szünni, hanem ritkulni az örök tűz, midőn tudniillik az egész napi tűztől égő ágyúkat hűteni akará mind a' két rész; ekkor meg a' helvetiai havasok morgák hathatósabban és nagyobb robajjal vissza a' dörgést. Ezen mindenütt dúló fúló sűrü veszedelmeknek közepette valék én is mind a' három nap, mellettem, alattam, felettem, mindenütt a' halál és annak borzasztó kínai voltak; sokszor itt állottam, alig mentem el innen, és nézd egy bomba esett helyemre; — nem volt, a' hová katonai kötelességem rendelt, egy szeglet is mentt a' veszedelmektől és különbféle haláltól, és még is sorsom olly kegyes volt, hogy épen, életben maradtam, hogy téged még ugyan azon forró szivemhez ép karokkal szoríthatlak, ha meg egyszer ismét Zalába vetemedhetem, a' hová úgy akarok oda gyökerezni, hogy tsak valamelly bal erőszak szakaszthat ki ismét, és vethet idegen földre. Akarnád talán tudni, minő állapotban találta légyen magát szívem ezen rettenetes három napokban? Olly igaz barátom légy, a' mint igazán szóllok: — az első nap, meg vallom, sokszor szorulni érzém szívemet, ráztam fejemet és boszszonkodva feszegetém itt létemnek okát, bántam, hogy a' mire még is kéntelen nem voltam, 24 forintért el adtam szegény fejemet, Splényi szivébe ezer Furiákat kivántam, mert azt gondolám, hogy lehetetlen itt nem vesznem, és tsak kedvesem után sóhajtottam képzelt utolsó órámban (más az, ha Hazámért kellett volna elfogadnom a' minden felől reám ordító halált!); de második nap fel se vettem a' dolgot, tapasztalván, hogy nem minden golyóbis talál. — Harmadik nap elég vakmerő voltam a' sorsot vélem küzdésre kinálni — és elég hideg vérű néhány álomtalan ki vontt fáradságos napok után a' minden részről sűrün omló halál között estve felé édesen szunnyadozni. — Ekkor éjjel osztán látván a' várkormány, hogy már egy ép hely sints a' várban, hogy már ágyuink jobbára mind sebesek, hogy már mintegy 40 ember el esett, és meg sebeztetett, hogy a' frantzia bombák mind a' puskapornak meg gyujtására tzéloznak (egyszer szemem

láttára kevésbe mult, hogy az egész fellegvár Maylandnak legalább felével edgyütt a' levegőbe nem ugrott): az ellenséggel capitulált. — Szerdán reggel már lobogtak a' fejér zászlók a' vár' tornyain, és 8 óra tájban hadi betsülettel dob és síp szóval az ellenség között ki mentünk a' várból, és kin le tevén a' fegyvert, fogva adánk magunkat. Dugva vala minden a' temérdek néző néppel, mellynek nagy része örülni, nagy része szomorkodni láttatott azon, a' mi történt. A' Frantziák önnön vallások szerént többet vesztettek ezer embernél. — Maylandban evénk ebédet; dél után osztán ide hozának bennünket Lodiba; nékünk, tiszteknek, szekereket adtak. — Ennél gyalázatosabb Capitulatiót soha sem hallottam.— De így megyen minden most az austriai háznál. — A' mit most meg nem irhatok, el fogom valaha beszélleni. Isten veletek Kedvesim! és lelke *a vándorló Sándornak.*

Frantzia fogságom.

Lódi.

Juliusnak 3-ikán. Nints ugyan reménységem, hogy most fogságomból kezdebe jussanak leveleim, mert a' környűállások gátolják azoknak szabad járásokat; mindazonáltal el nem fogom mulatni néked mindég irni; nem annyira azért, hogy a' barátságnak szent oltárához áldozatokat vigyek — sorsom kedvetlenűl veté magát a' két barát közé! — mind azért, hogy szomorú állapotomban enyhűlést szerezzek magamnak. Enyhűlök pedig valahányszor néked irván, véled mulatozom, véled beszéllek és lelkemet a' tieddel egyesülni érzem, te egyetlen Barátom, kedves Imrém! —

Már negyed napja, hogy itten várjuk sorsunknak elrendelését. Bonaparte frantzia fő hadvezértől függ, vagy Frantziaországba menni *experiálni;* vagy haza eresztetni parolánkra. — Tőlle függ a' barátságnak karjai közé repűlhetnem innen egyenesen! Tsudálkozva, iszonyodva és egyszer'smind boszszankodva hallom most mind azokat, a' mik a' Lombardiában a' Frantziáknak béütések ólta történtenek. *A' mi hadi vezéreinknek gondatlanságokat, ostobaságokat!* — Tsak úgy van az, midőn mi nállunk a'

Generáloknak, vagy születni kelletik, vagy a' valóságos nagy lelkű és tehetségű katonának tsak akkor adatik által a' hadi kormány, minek utánna már a' vénség nyomja lelkeket, és katonai tüzök már ki aludt; midőn mi nállunk a' Bétstől el annyira távol levő hadat Bétsből kormányozzák. — Nem úgy vagyon a' Frantziáknál, a' kik most az egész világnak bámulását és figyelmét magokra vonják. Az ő egész hadok nyilt szemű, tüzes, friss, nyers, vidám fiatalságból álló, és a' fővezér nállok a' melléje rendelt néhány biztosokkal edgyütt határozatlan hatalommal bir. — *A' Frantziáknak* (az Isten ostorának) *győzedelmeskedő garázdaságokat!* El veszték ők előttem minden betsületeket — tsalatkoztam itéletemben, mert szebbnek, nagyobbnak, és igazabbnak képzelém magamnak a' lelket, melly őket éleszti, mint a' millyennek találom azt, minekutánna közelebbről megesmerkedénk. — Szépek és tsábítók az ő irásaik, de ne hidjetek nékiek, tüzes ifjak; mert tételeményeik meg nem egyeznek, sőt ellenkeznek ezekkel. Nem szabadság és igaz egyenlőség az, a' mit ők hoznak, hanem nyomorúság, inség és szomorú egyenlőség a' sanyarú inségben. Feldúlnak, elpusztítanak és kirabolnak ők mindent, a' mit találnak. Példa ebben a' szerencsétlen Lombárdia, a' hol a' szegénynek, gazdagnak, parasztnak, polgárnak és nemesnek egyenlőképpen el vevék mindenét. — De vitsorítják is fogokat reájok a' parasztok és tsak azt várják, hogy a' szerentse tsak egy kevessé vonja magát viszsza tőllök. — Oda a' gyönyörű, a' tejjel mézzel folyó gazdag Paraditsom — Lombardia talán örökre! — Kárát, mellyet a' frantzia háború okozott nékie, sokáig fogja sínleni; mert legalább egy század kívántatik arra, hogy a' legnagyobb iparkodás, és fáradság által ismét helyre álljon. — Ha én tsászár volnék, és felségemből a' szerentsétlen Lombardiára alá tekintenék — vért sirnék! mint a' midőn az Idvezítő a' veszni indult Jeruzsálemet egy dombról szemlélte, és könnyezve mondá: Jaj néked Jeruzsálem! — De ám a' Lombardia ezt meg nem érdemlé. — Méltó haragra fortyanok én itten a' bétsi gaz Miniszterium ellen, minden érzőm háborog: esmérem én ezeket a' tsukákat; Bétsben az udvarnál töltött negyed fél esztendőben elég módom vala őket vizsgálni és — őket meg ismerni. Hertzeg Stahrenberg ez a' gonoszságokban szerentsésen megvénhedett, ez a' tehetős ellensége a' Magyar nemzetnek, pártfogója Splényinek, és oka az én szerentsétlenségemnek is, milly nagy, nagy veszedelme légyen az egész Monarchiának,

az Ausztriai háznak, a' mi több, az emberi nemzetnek — az idő meg fogja mutatni. — —

Éppen most jelentetik nékem, hogy már meg érkezett Bonaparte rendelése, és Frantzia országba megyünk. — Megyünk tehát:

Incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur.

Megyek tehát, nem téged ölelni, szeretett Imrém, sem téged látni, szép Rózi; — hanem a' bizonyos inségbe, mert ugyan lapos az erszényem. — Eh! legyen, a' mint lészen; vagyon bennem egy olly lélek, melly a' Sorsnak viszontagságaival szembe mer állani, tsak egésség, te mennyei ajándék, ne hagyj el engemet! — S ki tudja?

— *Forsan, et haec olim meminisse juvabit.*

Sant Angelo.

Jul. 6-ikán. Komoly melánkoliába merűlve, az egész úton többet gondolkodván, mint sem beszéllvén, ide jöttem Vizkeletynek, bajtársomnak néma társaságában ebbe a' tsinos kis mezző városba. Edgyütt fogunk mi maradni mindenütt, és tsak akkor válunk el egymástól, midőn majd idővel talán őt is, engemet is kedvesebb tárgyak vonszanak magokhoz. — A' merre jövénk, mindenütt mosolygó és szánakodó tekintettel köszöntének bennünket a' parasztok. — Egy öreg paraszt sajnosan panaszkodott nékem a' tsászárnak gondatlansága, és a' sardiniai királynak hitetlensége ellen. — Fen áll immár minden helyeken a' Frantzia szabadságnak fája.

Pavia.

Jul. 7-ikén. Ez a' szép, nagy város, minek előtte a' rettenetes Mars ide érkezett, Apollónak és a' Musáknak vala szentelve. Számos volt itt a' lombardi ifjuság az oskolákban, — most puszta, nyomorult. Midőn a' Frantziák be ütének a' Lombardiába, itt megtámadák őket a' parasztok, és nagy vérontás történt közöttök, úgy hogy 7 száz paraszt, és 4 száz Frantzia esett el; meg adá ezen történetnek árát a' szegény város, mert 24 órákig adatott árul a' leg kegyetlenebb rablásnak. — Keseregnek a' minden

vagyonjoktól meg fosztatott szerentsétlen lakosok. Szomorúan tapasztalák, melly édes és barátságos a' nyugodalom a' két fejű sasnak hatalmas szárnyai alatt, — hogy bétsi német versezőnek szavaival szólljak. — Az itten emelt szabadság fáját a' város piatzán ma sokáig elmélkedve szemléltem; teli vagyon szép, és a' lelket elragadó felirásokkal, úgy mint: *O viver liberi, o morir,* és a' többi. — — Nyugalom nélkül hajtanak bennünket a' Frantziák talán egész a' rendelt helyig. Nem lévén könyv nállam magános óráimnak töltésére, itten (talán hasamnak egy napi veszedelmére) meg szerzém magamnak Petrárkát, a' szerelemnek érzékeny éneklőjét, — ezt a' kellemes Andalgót.

Vogbero.

Jul. 8-ikán. Minek előtte még ide jöjjek, egy kettős beszéllgetést akarok véled közleni. — Páviában én több tisztekkel edgyütt in *Convento del Papa* valék szállva, melly egy roppant régi épület, és a' hol vélünk elegyen Frantziák is kvártélyoztak. Estve felé haza vetemedvén a' városból, a' hol tévelygettem, ki mentem a' hosszú, oszlopokkal támogatott folyosóra, mellyre szobám nyillott, dohányozni; és a' mellyen végig sétálván, egy ablakhoz jutottam, a' honnan egy pázsintos piatzra szép a' kilátás. Értzből öntve, életi termetében áll itten Pál Pápa, a' miként ő, mint atyja az Anya szent egyháznak, és az Istennek a' földön Helytartója, az emberekre áldását adja, és mondja. Gyönyörködve néztem az öntő mesterségnek ezen szép mívét, a' midőn egy Frantzia tiszt, fiatal mint én, hasonlóképpen dohányozva mellém dőlleszkedik: *Bon soir camarad!* úgy mond, és velem beszédbe ered, mert tudjad, hogy már töröm én is a' frantzia nyelvet. Holmi kérdések után *én* ő hozzá: tsudálom, hogy ti oly szemesek és okosak lévén, mindent, a' mi lehetséges hasznotokra fordítani, ezen értz-embernek békét hagyátok; — egy jó darab ágyú tellett volna ki belőle. *Ő* (illetődve): Igaz, de mi a' szép mesterségeknek remekjeit kímélni szoktuk; és azután, a' természetnek, ezen közönséges, jó nagy anyának, a' kit Közönséges Társaságunknak fondálásában hiven követni akarunk, igaz szemrehányását nem akaránk magunkra vállalni. *Én*: hogy-hogy? *Ő*: Ez az ember, ez az úgy nevezett szolgáknak szolgája, és azonban olly régtől

fogva uralkodó tyránja az egész keresztény világnak, eleji úgy mint ő, és utói hasonlóképpen mint ő, kivált ezen tsábító helyzet és szavak által, életében már annyi roszszat okozott az embereknek, hogy megbocsáthatatlan vétek volna a' természet és az egész emberi nem ellen, halála után is őtet ember gyilkoló eszközzé tsinálni. — Szikráztak ekkor haragos szemei, és nyelve káromkodott. — *Én*: Ez a' kép itten: millyen igaznak láttatik az egekbe küldött sohajtása, mintha a' legigazabb atyai szivből jönne az; minő boldogítónak tetszik áldása — ez a' kép itten valóban tsábító, s még is minő csalás, minő szemfényvesztés? — mennyi roszszat, mennyi kárt, minő önn haszonkeresést, szóval mennyi bünt fedez? Illyen a' Frantzia szabadság. *Ő*: (itt rám mereszté szemeit). *Én*: Igy fedezi ez is szép szavaival, szineivel, palástjával temérdek veszedelmeit az embereknek — tsak szemfényvesztés ez is — más boldogságot álmodni, más azt valóban el érhetni. — *Ő*: Pajtás, te mennykő német vagy, és megszorítván kezemet, megrázott. *Én*: Követlek, én Magyar vagyok. *Ő* ekkor nyakamra ugrott, öszve tsókolt — és el válánk.

Paviánál a' Tycino, vagy Tesino vizén, mellyen egy roppant kő hid épült, keresztül jövén, ki érénk nem tsak a' Lombardiából, hanem az egész Monarchiából. Itt jövénk a' határnál által a' Pón (Padus) is, melly egyik Európának legnagyobb folyói közzűl, és melly a' szerelmes Petrarcának énekeiben annyiszor előfordúl. Itten olly széles ez, mint Pest és Buda között a' Duna, és egy hajókon álló hoszszú hid vezeti az embert által — be Piemontba. Délután, a' legnagyobb melegben tikkadva és lankadva jöttem ide Vogberoba. — Egy szomorú szürke-barát-klastromba vagyok szállítva, Vizkeletyvel edgyütt. — Kedves Imrém! miként megváltozik minden. Néhány hónapok előtt, midőn a' két huszár hadnagy kedvtelve sétálgatott a' Grabenen Bétsben: se ők, se mások nem hitték volna, hogy most itten egy szegény klastromban legnagyobb boldogságoknak tartják a' szalma-párnát, mellyen az úttól el tikkadt tagjokat holnapig kinyugosztathatják. A' mi pedig leg inkább boszszant, az, hogy hol egyik, hol a' másik barát jön hozzám — condoleálni: *Ahi Signore, mi rincresce tanto di vederla in questo stato!*

Tortóna.

Jul. 9-ikén. A' vár, melly nem igen nagy, hanem erős, egy hegyen, a' város pedig a' hegynek tövében fekszik; ez kitsiny és ronda. Tortóna, valamint valamennyi piemonti várai a' sardiniai királynak, a' Frantziáknak kezében vagyon, és marad egész a' közönséges békességig. Illyen gyalázatos békesség talán még soha sem köttetett, mint a' millyenre ez a' szegény vén király kénszeríttetett a' Frantziák által; népe nem akarja még egészen hinni, mert még nem tétetett közönségessé és szégyenli tsak előhozni is ezt a' gyalázatot; hanem el nem mulatja kigyót békát kiáltani az ausztriai Ház ellen, a' kinek tulajdonítja romlását. — Szállásomnak ablakai egyenesen a várnak bástjáira nyilnak; — szörnyűséggel újjúl-meg emlékezetemben a' Maylandi scéna. —

— *Animus meminisse horret, luctuque refugit.*

Alexandria.

Jul. 10-ikén. Ide érkezésünkig sok falún jövénk keresztül, és ma Vasárnap lévén módom vala a' piemonti köz népet látni, és tapasztalni, hogy a' Lombardiának mind népe, mind földje szebb, és jobb ennél. Nintsenek itt olly jó, barátságos emberek, olly szép termetű, ábrázatú leányok, olly szép rétek, jó földek, híves sikátorok, felséges útak, mint a szép és gazdag Lombardiában. — Turin után ez a' főbb városai közül való Piemontnak. Szép és nagy fellegvára a' Frantziáknak kezében vagyon. — Az egész délutánt a' kávéházban töltöttem. Számosan valának itt Frantziák, piemonti tisztek, és mi tsászári foglyok. A' Frantziákat ismeri egész Európa. A' piemonti tisztek szép, nyalka, katzér, de elpuhult és aszszonyodott ifjuság. Ezeket minden alkalmatosságokban gúnyolja 's pedig élesen a' Frantzia elmésség, valamint a' tsászáriaknak érdemei eránt minden kitelhető betsülettel viseltetik minden alkalmatosságokban.

Feliciano.

Jul. 11-ikén. Éjfél után indulánk el Alexandriából a fertály holdnak bádjadt világánál, távol lévő kedvesimnek boldogító néma társaságában tsendesen utaztam, és a' napnak hátunk megett felköltével már ide érkezénk ezen kis mezző városba. Róna eddig Piemont, hanem itten immár szeliden dombosodni kezd. — Szállásomnak ablakából, itt a' hol ide könyökölve dohányzom, szép ki látás terjed vizsgáló szemeim eléjbe. Ez a' hegy, ez a' domb, ez a' völgy hasonlóvá teszi a' helyet (egy olvashatatlan szó) kies vidékéhez. A gondolatoknak sebes szárnyain viszen engem oda most eleven képzelő erőm: látom az oda való Grátiákat felkelni az Aurórával:

— — — — — *qui spiritus illi,*
Qui vultus vocisve sonus, vel gressus eunti! . . .

'S nézzd tsak miként boldogít engem képzelő erőm: ez a' másik domb, völgy, erdő, kápolna a' dombon, — nem ollyan-e ez, mint Bessenyő szerentsés tája? — Keserű boldogság! — Látom Imrémet mélj gondolatokban felőlem: «Isten tudja él-e, vagy hal-e szegény?» — Élek kedves barátom, de szomorúan, mint midőn Orestes az erdőben bolyongott és hijába sohajtozott Pyladese és Hermionéje után. Élek, és egyedül tsak a' te barátságodnak bizonyossága boldogít.

Te chiamo, e i boschi rendono
Mesti la nuda voce.

Asti.

Jul. 12-ikén. Piemontnak szebb és nagyobb városai közül való ez is. Itt fekszik Garnisonban Royal Alemand nevű regementje a' sardiniai királynak, melly tsupa Sveitzerekből áll. — A' tisztek mind fiatal, szép, qualificalt ifjak, és különös hajlandósággal vonszódának hozzánk. — Ezerek tapasztalák immár és tapasztalom most én is, hogy a' Magyart minden idegen nemzet szereti és betsüli; egyedül a' német, nevezetesen Ausztria az a' háladatlan fajzat, melly ellene agyarkodik, őt tépi, szaggatja, és

marja minden alkalmatosságokban. Ó Pannonia, te jó szivű Pelikán! a' ki kebelednek vérével és kintseivel táplálod ezt a' hálátlan nemzetet, — hát nem születik egy Messiás számodra? — egy Lajos, egy Mátyás! — Szerentsétlen Sándor, szeretett Nádor Ispánja a' Magyaroknak! vérzik itt éretted hazámért égő szivem — sűrüen hullanak a' bánatnak könnyei éretted! * — — A' piemonti tisztek, a' kik a' mi Generálainknak kormánya alatt hartzoltak a' Frantziák ellen, tudják és elbeszélték nékünk ennyi veszteségünknek okát, úgy, hogy egészen ki van mentve a' sardiniai király. — A német Generálok mind árulók voltak. — Méltó sajnálni a' tsászárt, a' kit így hurtzol orránál fogva gaz aristocrata Miniszteriuma. — Tsak egyszer megszabaduljak — nem szolgálok én többé.

Rura mihi, et rigui placeant in vallibus amnes,
Flumina amem, silvasque inglorius. — Virgil.

Canale.

Jul. 13-ikán. Hoszszú, unalmas, komor vala mái útam a' rekkenő melegségben. — Lelkem, testem semmivé téve a' sütő meleg által; minden kötelékim széjjel bomlának; belső erőm és vidámságom az engedő pórusokon párolog ki; hijába könyörögtem a' Zephyrnek, hogy szánjon meg. — Szállásunk pedig még alkalmatlanabb, mert ez egy szegény, ronda városka. Ebben az országban az idő nem repül sebesen, mint hazámban néha; hanem mász; az unalom el vágá szárnyait. A' reggel hasonló az estvéhez; az estve a' reggelhez. — 'S képzeld magadnak szomorú állapotomat; ha le fekszem a' hadi fogolynak számára készített szalma párnára, bizonyos vagyok benne, hogy a holnapi nap szintén ollyan, ha nem roszszabb, mint a' mái. — Sorsodat az enyimmel mérvén, tanulj barátom élni azzal, a' mi birtokodban vagyon.

Heureux donc qui dans vos climats,
Maitre de lui, sans embarras,

* Éppen egy évvel előbb, 1795. julius 11. történt az ébredő nemzet kedvenczének, Sándor főherczegnek szerencsétlen halála Laxenburgban. K. Á. B.

S'amuse des erreurs publiques.

— — — — — — —

Donne à l'amour quelques soupirs
A' l'amitié tous ses loisirs.
De son toit rarement s'écarte,
Et qui, prudemment paresseux,
Ne se fait jamais ses adieux
Que pour voyager sur la Carte.

Maradj otthon, barátom! — eleget experiálok én helyetted is.

Brá.

Jul. 14-ikén. A' harasztos dombok között egy patak mellett ezer felé tsavarogván későn érkezénk ide. Ez alkalmas kis városka. — Mái útam is vidámabb vala a' tegnapinál. Seauvand kapitányt, a' kiről már emlékeztem leveleimben, és a' kivel mi, két baj társok leginkább öszve hangzunk, itt már nyitott karokkal várák turini barátjai, mind gavallérok és derék emberek. Turin ide nints messze, Seauvand kapitány pedig három esztendeig feküvék ott. Ezeknek isméretségek által nem tsak egy tűrhető napot, hanem azt a' szerentsét is nyertem, hogy egy turini banquier által, a' kinek atyám' számára levelet is küldék, Frantziaországban pénzt fogok kapni. Kell is, mert már ugyan kortyog erszényemnek a' béle; és ebben az országban, melly annyi ideig theátroma volt a frantzia háborúnak, nagy drágaság vagyon. — A turini fellegvárt is ki tsikorták már a' Frantziák a' sardiniai királynak kezéből. — Turin fővárosa Piemontnak, és lakóhelye a királynak. — Elgondolhatod, millyen rabságban nyög ez az ausztriai háznak segítségére támaszkodott király. Ezt pedig azért cselekevék az okos Frantziák, hogy, a piemonti parasztságtól félvén, melly a' hegyek között öldösi őket, ha valami történend, magát a királyt nyakon kaphassák. — A' király ellen öszve esküdtek, a' kik a' tömlötzben már-már halálokat várák — ezek is szabadon bocsáttattak a' frantzia békességnek egyik tzikkelye szerént és most gúnyolva hánnyák a' fittyet a királynak orra alá; — ez már tsak ugyan nyomorúlt királyság! —

Fossano.

Jul. 15-ikén. Brától fogva egész eddig szép, nyilt térségben utaztam, de a' melly még is innen egynehány mérföldre környül van kerítve a' piemonti és genuai havasokkal. — Iszonyú hegyek ezek — hajdan falai a' roppant római birodalomnak. Felségesen feküsznek az utazónak szemei előtt, a' kinek, ha ezeken túl van vándorlása, lehetetlen előre nem borzadni. — Nékem, a' kit ezeken túl hurtzol sorsom, lehetetlen vala nem sohajtanom, 's pedig ezernyi ezerszer, hogy ismét illy irgalmatlan hegyek vetik magokat közibém, és kedveseim közé! — Ezek között egyik éjszak felé, mintegy a' társaira hágván, vakmerőn emeli setét kék, hóval elegy, pupját az ég felé; mintha ennek tetejéről az égbe tsak egy ugrással oda lehetne jutni. Itt ennek szirtos tetején ered a' Pó, azt mondják, de ám tsak mondják, mert a' halandók közül még senki se láthatta, lehetetlen lévén feljutni, ennek eredetét. Ezen hegynek iszonyú magasságát onnan is képzelhetni, hogy a' Pó, a' hol legelőször mutatja magát az oldalán, már mélj és széles. — Három ezen utazó fiatal Angoly, meg akarván truttzolni a' lehetetlenséget, felmenének a' nagy Pót tsetsemő voltában látni; midőn annyira jutának, hogy a' többi hegyeknek tetején végig láthattak, egyik közülök, előre látván a' lehetetlenséget, félbeszakasztá utját és azt bizonyítá, hogy a' Pó már széles és mélj ott is. Ketteje elég vakmerő volt még fellyebb is menni — felmenének, de soha se jövének többé vissza. Ádáz lelkek! be szeretlek benneteket. Ditsőség néktek, 's pedig nagyobb, mint jobbára valamennyi mái vitéznek! — Fossanó vidéke kies; — a' kellemes estve engem is kitsala sétálni, noha tikkadtt valék. — Ezt a' tsinos városotskát tsinos nép is lakja; és a' sétáló helyen számosan jelenének meg. De én egyedül kívántam lenni; lelkem magánosságra sovárgott. Ki mentem tehát a' város kapuján. — Lassu lépésekkel egy pár tsinos dombra jutottam, 's

Nézzed! a' roppant Nap szelid fenségébe
Éppen most száll alá a' tenger öblébe,
A' láthatáron túl, a' vad rengetegen,
Sugári reszketnek még a' kék bértzeken.
Bibor színbe borúl a' Menny' boltozatja,
'S a' tél holdnak vidúl sáppadt ábrázatja.

A' természet, 'minden állat tsendesedik —
O felséges scéna! — lelkem emelkedik . . .

Innen meglátogatám hazámnak némelly kedvesebb vidékeit; 's azután a tsillagos ég alatt lesütött fővel ballagtam szállásomra.

Cuneo.

Jul. 16-ikán. Piemontnak ez legnagyobb erőssége; most teli van Frantziákkal. A' város kitsiny, de szép. Alkalmatlan szállásom lévén az egész nap a kávé házban laktam és a' Frantziákkal mulatoztam. — Komor vagyok, mint a mái nap — —. —

Limone.

Jul. 17-ikén. Cuneotól egy órányira már bele érkezénk a' havasokba. Puszta itt minden felé a' hegy és míveletlen; tsak imitt amott látszik az oldalokon egy-egy hód rozsot termő föld. Ez a' mezző városka, mellynek lakosaiban, kivált a leányoknak virágzó ábrázatjokban, az egésséges hegyi levegőnek mívét láthatni, utolsó hely a sardiniai királynak birodalmában, az új frantzia békesség szerint; holnap már Nizza vármegyében *(Contado di Nizza)* leszünk, mellyet a' Frantziák most el tsiptek a' fellyebb említett királytól, és őt egészen el mellőzék a' közép tengertől, melly a' havasokon túl vagyon, és melly a' kereskedést birodalmaiban virágzóvá tevé.

Tenda.

Jul. 18-ikán. Hajnal még nem is kezde repedezni, midőn a' tellő holdnak tsendes világánál már útnak indulánk, tudván melly kemény lesz a' mái nap, és a' nap már jól magasan volt, midőn fel érénk a tendai havasra *(Colle di Tendo)*, mellynek meredek oldalán ezer felé tekeredve mesterségesen kanyarodik fel a szekér-út Frantzia ország felé. Ez az út, melly az iszonyú havasok között bámulandó mesterséggel vagyon kivágva, melly milliomokba telhetett, melly olly remek, hogy szinte a lehetetlenség

van benne megtruttzolva, Victor Amadénak, a' mostan uralkodó sardiniai királynak míve, a' ki a' régi öszvér útakat tsudálatos szekér-uttá változtatta. Szinte hat óra tellett bele, a' mig mászkálván, nyugodván, 's ismét mászkálván, tikkadt tetemünket nagy nehezen — lelkendezve fel vontzoltuk a' szörnyű magasságra. A' fellegek alattunk lebegtek, 's mint valamelly sűrű köd, úgy akadoztak a sziklás oldalokon, 's még is fel érvén, meg más hegyek tornyozának felettünk. Innen vissza tekintvén borzad az ember' lelke, 's örül egyszer'smind, hogy ezen feneketlen örvénynek látszó méljségből felverekedett, hol a' járó emberek és öszvérek tsak aliglan mozgó parányi állatotskáknak láttatnak, — örül, mert azt gondolja, hogy lehetetlenséget győzött. — Itt, ennek a' hegynek tetején táborozott tavaly Coli ausztriai generál az egyesült ausztriai és piemonti néppel a' Frantziák ellen; a' sántzok, árkok és ágyú állások még mind épek. Ollyan hely ez, a' hol négy ezer ember negyven ezernek sokáig ellen állhat, és még is, szégyen, gyalázat: a' Frantziák itt is győzedelmeskedtek. — Hallom, hallom! az igazság trombitája azt harsogja, és ezer Echo bizonyítja: hogy a' Frantziák vagy mind Hérosok, a' kik ezen hegyeken nagyobb dolgokat vivének véghez, mint hajdan Hannibal, vagy az ausztriai generálok mind gazemberek; a' kik vagy valamennyen félénk nyulak, vagy valamennyen Judások, kik Mestereket el árulják — pénzért.

Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? — —

Elég az, hogy én most szemfüles tanuja vagyok annak, a' mit később századok a' frantzia-hadban magasztalni, tsudálni, az ausztriaiban pedig gyalázni fognak.

Valamint a' játékos a nyert aranynak, úgy örültem én a' hoszszú és nehéz fáradsággal megnyert hegynek. — A' bértznek leg felső pontján lévén — haj! minő scéna nyilt előttem! Imre! — lelkem megdöbbent — tetemem oda gyökerezett. Melly nagy, melly felséges, melly vad, melly vakmerő tekintet vala ez! — és új, melly nékem eddig még idegen vala. Örömest a' barátságnak szárnyain hozzád repültem volna — ide a' szirtes bértzre hoztalak volna: Imrém, velem mindenben résztvevő barátom, segíts érezni, segíts nézni! — Nézd ezeket a' szörnyű havasokat, mint emelik ősz fejeiket a' levegőnek magasságában — a' fellegeket hasogatják:

Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur. — In coelum scopuli: — amott egy nagy szirt-test az égnek sarkát láttatik vállán tartani a' levegőben. Rokonok ezek azon havasokkal, mellyeknek bértzeire hajdan Hannibál fel hágott hadával, és az akkori világ aszszonya Róma rettegett: — itt vagyok én most,

Vers ce rocher fendu par Annibal.
Fameux passage aux Romains si fatal,
Qui voit le ciel s'arrondir sur sa tête;
Et sous ses pieds se former la tempête.

Borzadva támad a' bajnoki lélekben az a' vakmerő gondolat, mellyet az óriások végre akarának hajtani, Jupitert az ő égi lakában ostromolni akarván. — Nézz'd itt alattam ezt a' mélj örvényt, melly setét torkát tátani láttatik, — az út innen egy éktelen fejér kigyónak módjára tekeredik le felé a' meredek oldalon; — az örvénynek fenekén egy víz tsavarog — ezüst hullámokat hány köves öblében és zuhogva (de a' mi csak alig hallik fel) arra hömpölyög, a' merre az út két göröngyös, már már dőlő szirt-fal között keresztül töri magát: mintha ez az Acheron és az ijesztő kapun túl Plutó kormos tartományja volna; — az alatt járók hövelknyi embereknek tetszenek; — a' napnak világa tsak akkor jut ide, midőn az utjának felét már hátra hagyá; máskor borzasztó árnyék fedi ezt a' vad helyet. Vannak az oldalokban ollyan szegletek is, a' hová a' napnak éltető sugarai soha sem hatnak, és a' hol a' hó soha sem fogy el, noha a' hévség ezen déli tartományokban sokkal nagyobb mint hazámban. — Az oldalokon magasra domborodó fejér, itt fekete, amott vereslő márvány ormok; a' kősziklákból felnyúlt hamvas oszlopok — a' hegyekből gomolyodó mohos hegyek — az égő képzelődés által imitt amott tenyészett formái különféle állatoknak (itt egy darab kő-orom olly valóságos ülő medvét kápráz a' szemnek, hogy valóban tsak a' mozgása hibázik) — az oldalokban tátogó barlangok — a' kőszirtoknak gyomrából nőtt, ki fel, ki alá felé, s az időnek terhe alatt meggörbedett, százados vén, vastag tölgy és gesztenye fák: olly komor, olly vad, 's megint olly nagy, olly felséges tárgyak az érzékeny vándornak, hogy annak lelke borzad, bámúl. — — Tsendesen bámúltam a' természetnek ezen rendetlen, vad és vakmerő munkáját; a' midőn láss'd a' magas oldalon egy nagy kő-orom történet által megválván kő testétől, rettenetes robajjal

zuzván, tördelvén akadályait, 's gyakori ütközései által mind sebesebben lódíttatván, ropogva 's ordítva hengeredett le a' mélj örvénynek fenekére, a' vízbe; — a habok magasra fettsentek, a' föld megrendüle, és a' barlangokban lakó Echók háromszor riadának meg utána. — Puszta és magános itt minden; az úton kivül sehol itt nints nyoma az embernek, nintsenek itt éneklő madarak; tsak a' vértsék visítnak a' levegőben, és a' baglyok vihognak a' barlangoknak éjjelében; — nem lengedeznek itt a' Zephirek. Az imitt amott boltosodó füge fák, vad rózsa bokrok, és apró virágok meg huzzák magokat a' helynek mord tekintete elől. Ritkák itten a' komorkodó, haragos természetnek ezen szelidebb nyomai, mint az igaz szerelem, és igaz barátság a világon:

Adparent rari nantes in gurgite vasto. — Sokáig nyugodtam a' bértzen egy kidüllödő fejér márványnak árnyékában; éles szél sepri itten fityerészve a hegyek tetejét. Még eddig tsak a' közelebb való tárgyakat falák szemeim, a' midőn azután tovább vizsgálódván, az új scéna elejbém terjede: a' negyedik elementom vala az, mellyet véghetetlenségében még eddig soha sem láttam — a' hegyeken, tetőkön, bértzeken túl határ nélkül kiterjedett tenger (a' Közép-tenger), mellynek kék síkja, tiszta idő lévén, az egeknek kék boltozatjában elvesztvén magát, a véghetetlenséget állítá elejbém, — szemeim szinte kimeredének a' telhetetlen nézésben. Még itt pihentem néhány kifáradott bajtársaimmal, midőn három genuai öszvér hajtó fel érkezvén, velünk beszédbe ered, és int bennünket, hogy innen takarodnánk el, mert ez veszedelmes hely az úgy nevezett *Tormento* miatt. Ez forgó-szél, melly a' tengerről ezen iszonyú örvénybe rohanván, benne megakad, és mind addig benne dühödik, míg az utánna jövő szelekkel egyesülvén, üvöltve, morogva, s mindent dúlva fel sodorja magát a' tetőre, a' hol azután szabadba jutván iszonyú erőszakkal, szörnyű robajjal, és a' villámnak sebességével keresztül sújtja magát a' bértzen, letsapván mindent, a' mit talál, és a' kősziklákat is megszaggatván dühös hatalmával. A' tulsó örvénynek fenekében már, a' mint mondják, sok száz utasnak és öszvérnek csontjai hevernek, a' kiket itt találván az elementomoknak ezen szörnyetegje, a' poklokra taszított. A' legterhesebb szekereket számtalan befogott marháival edgyütt úgy viszi, mint a szalma szált. Télen szokott leginkább dühösködni. Beszéllik, hogy tavaly Coli gene-

rál itt táborozván, egy sok társzekeret, szinte két száz katonát, sőtt néhány ágyút is megemésztett.

Szinte három óra telle ismét bele, a' míg az örvénynek fenekére értem, noha ezen a' felséges úton elég sebesen ereszkedtem alá. Alatt lévén, megállapodtam és rémülve néztem a' kimondhatatlan magasságot, mellyen tsak nem rég valék. Mintha halhatatlan dolgot követtem volna el. *Colle di Tendo*! gondolám magamban, soha se felejtlek el. A dörgő víznek partján nagy lépésekkel jöttem egész Tendaig, minekutánna ismét két óráig haladtam volna a' völgyben, a' kőszikláknak szoros falai között. — Ez az első hely a Frantzia K. Társaság birodalmában. A város régi és komor, az egymás hátán épült fekete házak egy nagy Amphitheátromot formálnak a' szirtos havasnak oldalán. Hogy lankadt vagyok, el gondolhatod, midőn hajnal előtt indulván el egész napalkonyodásig mindég mozogtam. Alig ehettem valamit fáradságomban. A napnak, a' kit a' hegyek már néhány órák előtt el lopának szemeim elől, már le kelle nyugodni; mert már már itt a' fekete éj.

Tetemeim törődött ugyan, de lelkem teli van nagy képekkel — nem alhatom. Éjjel vagyon, és a' hold tsak most jutott a' havasokon által ide, és szelid világa által a' vad vidék is valamennyire derülni láttatik. Előbb komor setétség fedé az örvényt — tsak a' házokban láttatott ide 's tova a' métsnek pislogó, bádjadt világa, és a' mélységben repkedő Szent János bogarak tsillogának imitt amott. Hasonló vala ez a' hely egy nagy sirhoz, mellynek borzasztó üregében a' nagy természet láttatott haldoklani. Halálos csendesség uralkodik a' bértzeken és az oldalokon tsak az alattam hömpölygő víznek hiú dörgése rázza a' fülnek dobját, — mint birkóznak, mint viaskodnak a' zuhogó hullámok a' hegyekről leomlott, és a' fenéken meg állapodott kő-ormokkal, — szikrákat szórnak a' hold gyenge világánál.

O nature! qu'ici je ressens ton empire?
J'aime de ce désert la sauvage âpreté.
De ses travaux hardis j'aime la majesté,
Oui — ton horreux me plait: je frissonne et j'admire.

Ó mért nem birok én Schiller mindenható tollával, hogy én néked mind voltaképpen, úgy kifejezve a' mint érzem, ide irhatnám, a' mi most lelkemben vagyon? — Ez a' lélek most

hegyeken, rengetegeken, bértzeken, százados tölgyeknek tetején jár — kész hol ölelni, hol dúlni az egész teremtést — elég vakmerő a' sorsot megzabolázni — fellengzésében a' halhatatlanság után kapdoz — 's azután fáradt lévén a' barátságnak kebelében kíván nyugodni — és a' gyönyörűségnek ölében rengettetvén a' szerelemtől várja jutalmát — — hijába, nem lehet — nints mód benne. Ah kedves barátom! te utánnad terjednek ki karjaim — kimondhatatlanúl szeretlek én tégedet; bizonyságom itt az egész természet. O te, és Szegedy Rózi! mért nem vagytok ti itt? — A' ti lelketek minden szépet, minden nagyot tökélletesen érez — itt edgyütt fellengezhetnék. Isteni mulatság volna az nekünk, a' szilaj természetben itten, Sándor', Cæsár', Brutus', Hannibal', Scipio', Themistocles', Aristides', Cyrus', Mark Aurél, Attila', Mátyás', Virgil', Homér', Washington', Terglud', Tibar', Rajnal', Sapho', Aspasia', Danæ', Semiramis', Cleopatra', Lucretia', Nizon', Portia', Petrarca', Ariosto', Voltaire', Ortzy', lelkeikkel társalkodnunk! — — Jó éjtszakát!

Fontana.

Jul. 19-ikén. A' zuhogó víznek partján, a' remek úton, mindég a' halállal fenyegető szirtok hatalmában jöttünk egész eddig a' kis faluig. Néhányszor úgy vágja magát keresztűl ez az út a' leg sivatagabb kőszirtokon, hogy szinte lehetetlenség hinni, hogy ez a' gyarló embereknek míve; hanem hogy ezer villám egyszerre tsapván oda, hasogatta meg azokat, — kész veszedelem láttatik a' vándort mindenütt rettenteni. Az oldalokról le szökő patakok kellemes mormolással érdeklik a' fület azonban, hogy az alatt zuhogó víz sérti azokat. Bőven találtatnak itt pisztrángok ezekben a köves vizekben, és izletes táplálást adnak a' tikkadt vándornak. Némely maroknyi helyen szép rozsot is láték az oldalokon. — Ma egész délután mindig a' szirtokat mászkáltam; úgy szeretem ezt a' szép vadságot, ezt a' kellemes szilajságot! és éppen nem haragszom sorsomra, hogy a' Frantziák foglyává teve; mert a' melly mértékben sanyargatja testemet, ollyban táplálja lelkemet a' legfelségesebb eledelekkel. Tsak azt az egyet kérem sorsomtól, hogy téged és Szegedy Rozit ismét látni — ah dobogj, dobogj szegény szívem! — édesen fájsz ugy-e? — 's te isten

ajándék, képzelő erő, fessed elevenen elejbém a' szerelem rózsa-, és a' barátságnak liliom' szineivel ezt a' gyönyörű scénát — ebben a' sivatag pusztaságban! —

Sospello.

Jul. 20-ikán. Kedves barátom! nem irhatok, mert a' három nap szüntelen hajtott vad nem lehet fáradtabb nálamnál. — *Colle di Pranso* ez az az irgalmatlan fellegeket hasogató havas, mellyen ma fel és alá vonszolódánk a' tsiga-úton. Tsak alkonyodás felé érkezénk ebbe a' kis mezző városba, melly valamivel nagyobb völgy nyilásban fekszik, mint a' többi örvények; és már megint előttem áll az éktelen hegy, mellyre holnap megint fel kell sodródnom. — Szomorú volt nékem mái utamban, ebben az úgy is sivatag pusztaságban, még fellyül reá a' fenekedő Mars' pusztításának is új nyomait látnom. A' hegyeknek oldalán szana szét álló házak mind kormosak még a' Vulkántól, melly azokat meg emésztette, és lakóik, a' mint mondatik, mind földön futókká lettek, és inségekben most haramjáskodnak itt a' havasok között, mellyek barlangjait lakják, és a' mellyeknek gesztenyéivel élnek. — *Saorgio* egy iszonyú, meredek szirthegyen épült fellegvár vala, egy kis várossal edgyütt; — most már tsak omladékai látszanak a' várnak, mellyet a' Frantziák egészen le döntének, ne talán vissza térni kénteleníttetvén, útjokat veszedelmessé tegye. A' még épen maradott néhány sor-házak úgy láttatnak, mint ha nem is a' mi földünkhöz tartoznának; — a' levegőben láttatnak magokat rengetn. Ritka tekintet az illyen a' világon. 'S nézzed a' természet még is minő kegyes: ez a' szörnyű vad vidék teli van itt mindenütt a' leg szelidebb, minálunk tsak a kertekben található virágokkal; a' rozmarin, violák és ezer egyébbféle virágok a' legkellemes'bb illattal tsiklandozzák a' szagló edényt: a' hová hág az ember, mindenütt levendulát tipor. A' legszebb füge- és olaj-fák teremnek itten. Talán ezeken a' hegyeken akadott meg inkább Noé bárkája a' már apadó vízözönben, nem pedig örmény bértzeken; a' kirepített galamb talán innen vivé az olajágat a' bárkába? — ki tudja? sem én, se te ott nem voltunk.

Scarena.

Jul. 21-ikén.

Nox erat et terris animalia somnus habebant — midőn a' teli holdnak tsendes világánál Sospellot oda hagyánk, és az előttünk feketén álló hegyre tekeredni kezdénk; *Colle di Brois* ennek neve. — A' tsillagok már el tüntek az égről, és a' piros hajnal már meg jelenté a' világnak a' napnak jövetelét, midőn mi már jól magasan lévén, egy oldal völgyben a' legszebb mezzei scéna nyila előttem: egy ébredő falu a' kies méljségben, mellynek tehenei bőgve akkor ballagának a' mezzőre, mellyben egy tiszta patak tsendesen folydogál; — a' ketskék már az oldalokon lóggtak. Az utfélen letsüggő fejér partról gyönyörködve néztem ezt a' világ' zavarja elől méljen rejtett boldog szegletet, melly olly parányinak látszott a' magasságról, hogy égő pipámnak füstje által egy kis felhőt gondoltam reá botsátani. A' tetőre érkezvén a' nap már forrón sütött. Végtére, minekutánna néhány óráig hengeredénk, le érénk, — haj! de tsak gondolánk, hogy le értünk, — mert egy helyen, a' hol az út vakmerő erőszakkal vágja magát keresztül a' leg rettenetes'bb szirtokon és jobbra tsavarja magát, meg-döbbenve vevém észre tsalatkozásunkat. Itt ismét egy szörnyű torok tátá fel iszonyú nyeldeklőjét, minket befogadni.

Hogy ez így meg vála —
Szavam torkomba fult,
Borzad'tt hajam' szála,
'S minden érzőm bámult.

De hogy ne! — nézz'd tsak ezeket — ezen a' szörnyű magasságú szirtos hegyen meszszére feldomborodott ormokon álló sziklatornyokon lebegő, és a' menybe bele nyiló kőszálokat —

— — — *ces monts soureilleux*
Qui pressent les enfers et qui fendent les cieux

A' szirtok között ezeket a' hibbadásokat, ezeket a' setét üregeket, mellyek horkantani nem hallatnak ugyan, de láttatnak . . . nézz tsak alá ide a' föld' gyomrába, ebbe az örvénybe, mellynek fenekén egy sebesen hömpölygő Eufrátes úgy dörög le felé, mint ha egy országos hordó hengeredne le mennyekből a'

pokolba, — úgy tetszik, hogy ezen örvényből már nem le, hanem fel megyen az út Plutó fekete tartományába. Fellyülről, alulról veszedelem és ezer halál fenyeget. A' természet itt maga magát tyrannizálni láttatik. — 'S tudjad meg, hogy ez, a' mit ide irtam, még tsak gyenge árnyék a' valósághoz képpest. — Itt ebben a' kitsiny faluban, most azon töröm fejemet, merre vegyem útamat, ha meg szabadulván fogságomból, ismét téged ölelni megyek, — ha, a' mint a' vándornak tetszik, a' tyrann természet itt addig maga magát meg emészté. Éppen nem tsudálom, hogy a' Frantziák győzhetetlen Hérosok, és majd egész Európának ijedelmi lettek: — mert ezen mentek keresztül. — Rettegj Imre! ölelésem elől, — 's ti magyar szépek, a' kik valaha alám hódoltok: mert én is ezen mentem keresztül! — De, óh ne: mert addig a' nyomorúság, inség, bú, bánat ismét el-hervaszt.

Nizza.

Jul. 22-ikén. Tegnapi szállásomból útnak eredvén, még egy kis ideig a' szoros hegyek közt tsavargánk, de a' mellyek szőllőkkel lévén be ültetve, még is valamivel szelidebb tekintetet mutatnak a' vándornak. Hanem azután a' hegyek távozni 's a' völgyek nyilni kezdének, és a' láthatár meszszebb terjedett. — A' nizzai fellegvár egy magános, kősziklás hegyen (majd mint a' sümegi váromladékok), és ez alatt Nizza, a' város az ő tornyaival, és túl a' végtelen kiterjedő közép tenger már meszszéről mutaták magokat. Ezen téres völgyben, mellynek közepén az út egész Nizzáig egyenesen vonúl, és a' hegy oldalokon, mellyeknek teteje még sem szünnek meg vadak lenni, a' mi éppen leginkább tetszik az érzőknek — ezen téres völgyben, mondom, valóságos Éden kertjét találtam. Képzeld magadnak ezeken a' meneteles oldalokon, a' hol ide 's tova egy egy kő-orom emeli magát, a' virító olajfákat, fekete gyümöltsökkel terhes füge fákat, mellyeket a' szőllő sűrűje környékez, a' sárga gyümöltsöket fitogató gömbölyű Cytrom-fákat, arany almájokkal kérkedő narants-fákat, és imitt amott magánosan álló, együgyü, de szép nyaraló házakat, zöld oszlopként felnyult Cypressusokkal környül ültetve: és előtted ez a' gyönyörű vidék — ez a' Paraditsom, mellyből a' szabad Frantz-nemzetnek Cherubima ki kergette a' sardiniai királyt. —

Néhány napig itt fogunk mulatni, a' meddig tudniillik meg határoztatik fogságunknak helye az olajos Provenceban, melly a' mint reménylem, ide nem igen meszsze lészen.

Jul. 23-ikán. Nizza szép város — szép piatzai vannak. Az idevaló aszszonyi viselet igen tsinosítja a' testet, könnyű az és természetes, és ha a tenger' partján mindenütt illyen szép aszszonyi vér terem, mint itt, hát méltó a' tenger mellett lakni. A' szép termetű, tsinos és énekes halász leányok, valahányan mind annyi Najadesek, a' kikkel Neptun minden nap szerelmeskedik, különösen meg érdemlik itt az idegennek figyelmét. — A' miólta itt vagyok, majd mindig a' város bástjáin lézzengek (teli vannak ezek ágyúkkal az angoly hajók ellen), mert gyönyörűségemet találom benne a' tengert látni: miként terjed ennek kék tiszta vize a' véghetetlenségbe, a' hol azután az egekkel láttatik magát elegyíteni; a' legnagyobb tsendességben is zúgva, miként tsapdossák habjai a' partot; a' gállyák, ki terjedett lobogó vitorlákkal miként lebegnek a' síkon, frantzia vigyázó hajók ezek az Angolyok ellen, a' kik sokszor igen közel tsapnak ide Corsicából. Meg nézém ma a' Kikötő helyet, a' hol most kevés idegen hajó tartózkodik, mint hogy az Angolyok kegyetlenül ellenségeskednek az egész tengeren. Tsak nem régiben is egy egész görög gállyát felgyilkoltak, melly Török-országból gabonát hozott a' Frantziáknak. Eleget átkozzák őket az itt szorúlt Macedoniaiak, a' kik miattok nem merik meg oldani vasmatskájokat. A' miólta a' frantzia háború tart, nagyon meg tsükkent a' tengeren való kereskedés mindenütt. Az egész háborúban tsak Anglia nyer, mert vizen eddig még mindég vesztenek a' Frantziák; és így midőn Anglia gazdagodik, az Ausztriai Ház koldussá lesz. — O Mardokeus' sorsára méltó gaz német Ministerek! — Vigyázz, vigyázz! innen kiáltom hozzád, minő változások fognak történni Európában — én roszszat jövendölök hazámnak. —

Jul. 24-ikén. Alig hagyá-el Aurora Thitonnak sáfrány palotáját; alig kezdé pirultt ortzája deríteni a földet; hogy én ma fel mentem a' bástjákra; minő jelenés vala ez! — Tsendes idő volt, és a' kék Thetis pirulva várta az arany hajú Phœbust, a' ki tegnap az alvilágra menttekor véle olly szerelmesen egyesült: — meszsze meszsze a' kékellő Sardinia és Corsica látszott úszni a'

tengerben, és azon innen három angoly gállya lobogó vitorláival. Szomorúan, könnyező szemekkel néztem innen Napkelet felé, — hazám felé. Most, gondolám magamban, az én Imrémet még a' lágy párnán talán a' könnyű álmok mulatják, midőn én itt országokon, rengetegeken, havasokon és a' tenger nagy részén túl hijába terjesztem a' barátság után karjaimat — itt, a' hol közöttem, és Afrika között tsak a' tenger fekszik. — Rozinak ortzáját az álom úgy pirítja, mint a' miként Aurora pirul! . . . Innen azután a' fegyver-műhelyt (Arsenal) nézni mentem, a' hol Vulkán az ő legényeivel Mars' számára dolgozik. Ma dél után szél támadott, és én legottan megint a' bástjákra futottam, a' tengert nézni: neki feketedve haragosan hányá ez habzó hullámjait — vastagon zúgott, és iszonyú robajjal tsapkodta a' hegyes, szirtos partokat — a' rajta levő hajók hintálódva iparkodának a' partokra . . .

Szomorú ábrázattal, lesütött fejekkel lézzengenek itt a' maylandi gavallérok, a' kiket a' Frantziák öszsze fogdosván ide küldének, úgy mint annak vádjait, hogy jobbágyaik fel nem zendülnek a' Lombardiában; magok se tudják minő sors várja őket. — Nagy hálával tartoznak ők a' hatalmas kétfejű Sasnak, nem de nem? — Méltán panaszolhatnám én itt nyomorúságomat, a' sok koplalást (mert erszényem már tsak alig ád egy kis hangot akár miként zörgessem, a' Frantziák pedig büdös húsnál, és penészes kenyérnél egyebet nem adnak), de nem tselekszem, mert — egésséges vagyok, és így szerentsés a' szerentsétlenségben.

Antibes.

Jul. 25-ikén. Ma reggel, mihelyt meghatároztatott fogságunknak helye, legottan el kelle takarodnunk Nizzából. Én, Vizkelety és Seovand kapitány (a' kik mindenütt edgyütt maradunk) és még néhányan Draguignánba megyünk a' Provintziába *(Provence)*. Ott, a' hol a' *Vár* vize a' tengerbe foly, Nizzától nem meszsze, már be érénk a' szép, olajos Provintziába. Ez az a' tartomány, mellynek olajja olly hires egész Európában. — *Antibes*, szép kikötő hely és alkalmas erősség. A' város magában nem nagy, vagyon néki különös fellegvára is. A' tenger partja, mellyen mái egész utunkat tevénk, Nizzától fogva egész eddig sűrüen

meg van spékelve ágyúkkal az Angolyok ellen. — A' paviai lombárd Gavallérok, szegények itt nyomorognak, — 's tsüggedve hordozzák bizonytalan fejeket, mint Nizzában a' maylandiak. — Óhajtva várom immár, hogy *sistere detur*, mert meguntam a' sok vándorlást, mellynek nagyobb része az apostolok' paripáján történt.

Cannes.

Jul. 26-ikán. Ma szeles idő lévén a tenger háborgott, zúgott, és én egész eddig fellengező lélekkel ballagtam partján. — Ide ellenben által egy kis sziget vagyon a' tengerben, *L'ile de Sainte Margherite*, tsak akkora, mint három négy falu határja mi nálunk; — be szeretném fogságomnak idejét benne tölteni, távol a' világ lármájától — és a' tenger zajjának közepette. Ki nem mondhatom, melly nagy gyönyörűséget találok benne a' tenger mellett lakni: emelkedni érzem lelkemet mindég ezen nagy tárgy látásában. — A' mindennapi tárgyoknak nagy befolyása van az ember' karakterébe.

Fréjus.

Jul. 27-ikén. A Nap már bútsuzni kezdett a' felvilágtól, midőn ide érkezénk, olly hoszszú volt mái utunk, szerfelett alkalmatlan is volt, mert egy gonosz hegyet kelle másznunk; unalmas is volt, mert a' hegyek a' tengert elfedik szemeink elől, de nevetséges is volt, mert szinte fele az Isten lován történt. Tudniillik én és Vizkelety az útból kidőlvén a' nagy forróság miatt, és két üres szamarat találván elő a' gazdával megalkudtunk, és egész eddig alánk fogadtuk azokat. Egyikünk a' másikat nevette. Eszünkbe jutának Gárda-szürkéink ekkor. Igy utazott egykor a' világ szerte hires Hérosné Jeanne d'Arc, a' *Pucelle d'Orleans*, az ő déltzeg szamarán, mellyet Saint Denistől nyert. — Egyszer, a' midőn melodiás szavát hallatni kezdé alattam, midőn úgy tzikákolt, hogy az erdő is megriada bele, már megijedtem, hogy velem is az történik, a' mi a' fellyebb nevezett Hérosnéval, tudniillik, hogy majd szerelem vallomást kell hallanom, de még is nem — mert szerentsémre nem kantza volt. — Itt mindazon által nem ritka dolog, szamaron utazni, sőtt öszvéreken és szamarakon kívül egyebet

alig is láthatni. A' mi országunkban nem tudják hasznát venni a' szamaraknak, pedig igen derék állat. — Ez a' hely a' régibb századokban nevezetes kikötő hely vala, de minthogy a' tenger mintegy fél órányira vissza vonta magát, elpusztult. A' városon kívül mintegy fél óráig tartó régi falak látszanak, azt mondják: ez régenten tsatorna volt, mellyen a' hegyekben eredő források folytanak be. Vidéke, melly egy szőlő hegyekkel kerített nagy térség, szép és romántos.

Le Muys.

Jul. 28-ikán. Ma már el távozánk a' tengertől. — Ez az egész vidék szőllővel van beültetve. Badatsony jut itt eszembe — a' tavalyi szüret — tudod mi történt ottan? — Sóhajtások tolódnak fel meljemből — fáj! hogy az idén ott nem lehetek.

Draguignan.

Jul. 9-ikén. Végtére megérkeztem ide, a' hol a' további rendelésekig maradni fogok, — Ollyan ábrázattal, ollyan hanggal mondom én ezt, mint Ovid, midőn oda érkezett, a hová a' római despota őt küldötte, és a' hol siralmas alagyáit irta számkivettésében. — De én

Rendeléseidnek, o Sors, fejet hajtok,
Nem zugolódom, bár ha gyakran sohajtok,
Tsak azt engedd, hogy még egyszer meg láthassam
Hazámat, 's Imrémet szivemhez nyomhassam.

Draguignan szép kis város, egy hegyekkel környül kerített téres völgyben, egy dombon fekszik. Kvártélyom jó és a' gazdám *Citoyen Valentin*, az ő feleségével egy betsületes öreg pár. — Be édes a' nyugodalom a' hoszszú fáradság után. —

August. 4-ikén. Enyhülni érzem magamat nyomoruságomban, tapasztalván az ide való lakosoknak hozzánk való szivességét. Kedvünket keresik és mindennel örömest szolgálnak, a' mit az emberiségtől, szivtől és egy szelid társaságtól várhatni. Ha a'

már annyi ideig tartó belső zürzavar úgy meg nem huzta volna őket, hát erszényeket is megnyitnák nékünk; de így tsak *dat pyra dat poma, qui non habet alia dona.* Ezt annak köszönhetjük, hogy közülünk, a' kik itt vagyunk tisztek, egyikünk se német, hanem Olaszok, Belgák, és mi ketten Magyarok. Hidd el, nem hijában van a' Magyar nemzetnek, a' kinek nemzeti béllyege az egyenesség, őszinteség és igazság, a' némettel antipathiája; mert minden más nemzet úgy érez eránta, mint a' Magyar, 's a' Sors még is tsak a' Magyart büntette úgy meg, hogy vele öszve kötötte . . . Vannak frantzia könyveim olvasni, mellyeket imitt amott költsönöznek: van hegedüm andalogni, álmodozni; van jó kvártélyom, kényem szerént egyedül lenni; van egynehány szép férjfiu és asszonyi lélek, kellemesen társalkodni; van egésségem, 's van mindenek felett hazámban egy szeretett barátom, egy Imrém, a' kinek barátsága engem (bár ha a' Szerelem nem üdvözít is) a' kül földön is boldogít inségemben; 's igy noha gyomrom szenved, még is szerentsés vagyok a' nyomoruságban. A' napokban két innepét látám itt ülleni a' frantzia Köz: Társaságnak, melly valamelly eredeti, olly ritka lévén, neked le irom. Az első a' Korona és Thronus eltöröltetésének; a' második Robespierre' megöletteiésének emlékezetére vala rendelve; Robespierrenek, a' ki Frantzia-országnak egy darabig Dictátora lévén, annak öldöklő angyala, annak Nérója, annak emésztő szörnyetegje volt, a' kit a' mostani és jövendő emberiség átkozni fog. Valamikor tehát innepe van a' frantzia Köz: Társaságnak, a' város piatzán, a' város háza előtt *(Maison Commune)*, a' hol a' Municipalité, minden helynek egyetlen egy magistratusa, gyüléseit tartja, zöld ágokból, bokrokból és virágokból egy oltár készül, mellynek közepén a' frantzia Köz: Társaság, egy pántzélos, sisakos, pai'sos bajnoknak melj-képében áll környül véve a' három szinű nemzeti zászlókkal és a' hadnak eszközeivel. A' melj-kép alá ez van irva: *Republique Française une et indivisible*; a' zászlón pedig: *Liberté, Egalité.* Az oltár előtt pedig egy asztal, mellyen első nap egy aranyos korona, a' második nap pedig Robespierre feje vala. — Napnyugott felé azután a' trombita harsogása között kijönnek a' municipalis tisztek a' közönséges házból (ezeknek különböztető jelek egy széles, hármas szinű melj-pántlikából áll), és az oltár előtt egy deszka emeletre hágnak, a' hol a' nép őket környül veszi. Ekkor rövideden és valóban tsábító kifejezésekkel fel olvastatik a' népnek a'

Köz : Társaságnak felállítása; a' mire a' nép öröm lármával és tapsolással felel. — Azután az első nap elolvastatván a' királyság ledöntésének rövid története, a' municipalis tisztek a' trombitának harsogása alatt az asztalhoz menének, és ki fejszével, ki kaszával, ki ásóval, ki kapával a' koronát öszve törék, vagdalák; a' második nap hasonlóképpen fel olvastatván a' Frantziák szörnyetegjének meg ölettetése, a' municipalis tisztek égő fáklyával (melly Robespierrenek életét jelenté) az asztalhoz menének, és karddal öszve vagdalván annak fejét, ott a' fáklyákat el olták. — És így azután a' trombita harsogása, mozsarak durrogása és a' népnek öröm lármája mind a' kétszer végét szakasztá az innepnek. Nagy, és ditsőséges az Frantzia országban, a' mi egész Európát bámulásra ragadhatja és méltán meg szégyeníti azon országokat, mellyekben a' religiónak fanatizmusa a' hazafiak között annyi viszszálkodást és veszekedést, és gyakran háborút és vérontást is okoz, hogy itt az új Constitutio szerint tsak a' közönséges Társaságnak innepei, mellyek tudniillik valamelly nagy történetnek emlékezetére rendeltettek, közönségesek, — különben kiki szabadon és akadály nélkül követheti a' maga religióját. Itt példának okáért a' pápisták szintén úgy üllik a' vasárnapot, és az anyaszentegyháznak innepeit, mint eddig és az ide való templomban minden nap mise szolgáltatik. Ha magában nem is, de a' többi országokra és nemzetekre nézve, mellyek ezt még be nem fogadák, ez nagy tökéletesség. Szégyenlheti itt magát a' Spanyol, pirulhat a' Magyar is. Ezen két innep alkalmatosságával azt vevém észre, hogy itt, az ezen revolutiónak idejében nevelkedett fiatalság leggarázdább republikánus, úgy hogy minket, hadi foglyokat, tudván, hogy fejedelmünk van, rab- és szolga teremtéseknek hivnak kevélységekben — fáj ez a' Magyarnak!

Aug. 7-ikén. **Rózihoz.**

Vetélkedőmet te igen gyakran látod,
'S engem el felejtesz régi hű barátod? —
Őt ez által jobban magadhoz lántzolod,
'S engem is lántzodon tartasz, azt gondolod.
De oh tsalatkozol! mert ő ekként nem fűl,
'S bennem a' tűz elhuny és szerelmem meghül.
Légy hozzá keményebb, 's kegyes'bb barátodhoz,
Ez az igaz módja eljutni tzélodhoz.

Aug. 10-ikén. Ma reggel egy frantzia könyv akadt kezeimbe, melly engem azon buja költeményemre emlékeztetett, mellyet a' *Boldog szerelem* neve alatt Bessenyőben néked adtam. Te, tudom meg nem ütközöl ennek sikamlósságában, mert egésséges érzőkkel, érzékeny szívvel és felséges észszel birsz; hanem engedd meg, hogy itt egy kis textust mondjak azoknak, a' kik talán kezekbe akadván ez a' természetesen, kereken irt költemény, balúl itélvén, engem mezítelen kölykemmel edgyütt kárhoztatni fognak. Azok tehát, a' kik a' szerelemnek természetes kifejezését úgy tekintik, mint valamely botránkoztató, fertőztető dolgot, olvassák el. Ez. 16, 23. — — — In illo tempore — nem valának az emberek — olly szőr szál hasogatók, hogy azt bátran fel ne fedezték volna, a' mit mi eltakarunk, hogy azt meg ne nevezték volna, a' mit mi ki nem merünk mondani; hogy a' tsunya dolgokat, tsunya szavakkal ne fejezték volna ki. Honnan jön ez a' mi finomságunk? . . . Onnan, hogy mennél jobban elfajulnak erkölcseink, annál jobban latra tétetnek a' kifejezések. Azt gondoljuk, hogy a' nyelvben nyerjük azt viszsza, a' mit az erköltsökben el veszténk. A szemérem kiüzetvén a szivből, az ajakokon állapodott meg. Az emberek társaságban élnek a' nélkül, hogy valamikor azt mondják meg egymásnak, a' mit éreznek vagy gondolnak. A' természet meg van tagadva mindenütt, tsak a' tsalárdság uralkodik. Amen. — Mennél nagyobb nyomoruságom, annál jobban haragszom az emberekre, és téged annál jobban szeretlek.

Aug. 14-ikén. Reggel alkalmatosságom szerént fel kelek, és az olvasásban, hegedülésben, gondolkodásban, 's így a' legszebb társaságban, a' Mú'sáknak és a' barátságnak néma társaságában, délig úgy tellik el időm, hogy valóban nem tudom mi az unalom. — A' dél leg soványabb órám, de a' melly szerentsémre tsak olly kurta, hogy tsak jön, és már oda van. Dél után vagy egyedül vagyok magános szobámban, mint reggel, vagy öszve állván egy néhány ide való fiatal frantzia polgárral, a' kik muzsikát tudnak, Quartetteket játszunk, vagy pedig a' frantzia nyelv gyakorlásának kedveért valamelly ismeretes házba megyek fetsegni. Alkonyodás felé azután, mert az ezen tartományokban uralkodó hévség miatt előbb ki nem lehet menni a' szabadba, vagy magán vagy Vizkeletyvel ki sétálok a' mezőre, a' hol minden valamire való polgárnak egy darab szőlleje és egy kis mezzei épülete vagyon, és a' hol

azután szép Nymphákra is akadunk, a' kik általlyában véve nem ellenségeik a' két magyar legénynek. — Szelid vagyok én itt, kedves Imrém, mint a' bárány. 'S igy mulik egy napom a' másik után, és szerentsémre úgy el tudom foglalni lelkemet, hogy az időnek lassusága ellen éppen nem panaszolkodhatom, sőtt ha rajzolatját kellene adnom, hát szárnyakkal kellene azt festenem, Nem szerentse-é ez a' szerentsétlenségben? — Vagyon itt, és pedig éppen szomszédságomban egy bizonyos *Caroline d'Esclapon* * párisi leány, a' ki hazájának zürzavarjában ennek előtte két esztendővel egy ide való attyafiához vevé menedék-helyét. Ez egy valóságos szép lélek, a' mellett hogy külseje is kellemes, okos, olvasott, tanultt és világot ismerő személy ez; deákul nem tsak jól beszél, hanem különös indulatos barátnéja és tisztelője a' római nagy lelkeknek, kik közül Virgil az ő kedveltje. Itt minden nap egy két órát töltök. Szép és ditsőséges az Frantzia-Országban, hogy itt az aszszonyok, leányok a' férjfiakkal egy formán szeretik és üzik a' szép tudományokat és mesterségeket; tudnak érezni, gondolkodni és itélni; 's ezt pedig nem tsak egy kettő, hanem valamennyen, a' kik nem kéntelenek kezek munkája után élni; mert itten a' jó nevelésnek főbb tzikkelye a' léleknek, szívnek, elmének formálása. Azért termett Frantzia országban, egy Ninon Lenclos, egy Dacier, egy Deshouliers, egy Scudery, egy Montfort, egy Vallier, egy Maintenon, a' kik az egész aszszonyi nemet bámulásokra ragadák — bár követésekre is édesgethették volna! — Mi nállunk ha egy leány egy pár Románt olvasott, és az embernek tudtára tudja adni, hogy akkor érezni és gondolkodni tudott, kéntelenek vagyunk őt a' nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, mert *inter vaccas bos est abbas.* — Szegedy Rózi, a' kinek barátságát meg akarom magamnak szerezni, akár mimbe teljék, valóságos Phenix hazánkban, valamint az Adamovitsné is Kőszegen. — Mondj még egyet, ha ismersz, és én örülni fogok. — Innen jön az mi nállunk, hogy az ollyan leányokat, mint Szegedy Rózi (bátran olvashatod neki ezt a' tzikkelyt, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyüjteményjét a' külföldön irott leveleimnek), példának okáért, nem tanátsos vagy éppen veszedelmes feleségül venni; mert el bizván magokat

* Kisfaludy irásaiban másutt is így látom írva e nevet. A Toldy Ferencz által kiadott Hattyudalban (XII. 25.) «Desclepot» áll. K. Á.B.

a' lélek' illy drága és mi nállunk olly ritka kintsének birásában, büszkeségek és vágyakodások, ezen közönséges, eredeti gyengeségei az aszszonyi nemnek, őket anynyira viszik, hogy nem tsak szelid, kellemes, szerelmes és így boldogító feleségek — nem tsak tsendes példás aszszonyok — nem tsak jámbor jó, gyenge, igaz anyák nem lesznek; hanem még férjeken is (a' kik még is tsak gondviselői, ha urai nem is a' familiának) ki akarnak kapni. Sőtt még ez sem elég: despotizálni, és tyrannizálni akarják őket; kivált ha ezen boldogtalan férjnek lelke nem birja ezen kintsét olly mértékben. Nem úgy van ez itt Frantzia országban; ez a' drága kints itt közönséges lévén, nem tsábítja őket arra, hogy viszsza éljenek vele; hanem ditsőséges vetélkedést támasztván közöttök, azt munkálja, hogy ők kellemeik által a' Szerelmet, Hyment és az egész emberi társaságot boldogítják. Szegedy Rózival levén néhány alkalmatosságokban, hidd el keresztül néztem szivén, lelkén, és egész Caracterén. Szép és jó az, hanem nagyon alá van vetve neme közönséges gyengeségeinek. Szükségesebb lett volna ő nekie Frantzia országba utazni arra, hogy egy időben boldogító feleség legyen, mint nékem szükséges vala ide hajtatnom arra, hogy valaha boldogító férj legyek. — Azért kedves Imrém! azt tanácslom néked — 's pedig hitelt adj barátodnak, a' kinek több alkalmatossága lévén, erre nézve talán többet tapasztalt, mint te. — ha házasodol, ne keress ollyant, a' kiben a' léleknek ezen drága kintse már virágzik; hanem ollyant, a' kiben ennek tsak magvát veszed észre, — a' te kertészséged által tsirázzék ez a' drága mag, — nőjjön, bimbózzék és fakadjon — és tsak akkor virágozzék tökélletes felségében, minekutánna már számtalan édes kötelékkel hozzád vagyon kötve. Így fog gyönyörködtetni a' munkád, — így fogsz boldogúlást, idvességet lelni mívedben. — Sohajtások tolódnak fel itt szememnek méljéből! — mikor üt az én boldog órám? — üt-e, vagy talán soha sem! . . .

Aug. 16-ikán.

A' kis Dorilis.

Anyám, anyám mért mondád azt,
Hogy nyájunk' őrzésében
Tsak a' farkasoktól féljek
. Az erdő sürűjében? —

Én 's a' kutya szerentsésen
Megőriztük nyájodat,
De, bezzeg a' deli Thyrsis
Meglopá leányodat.

Tegnap este, hozzám jön ő
(Én arról nem tehettem)
Keblembe váj — szivemhez nyul
'S én eszemet vesztettem.

Ellopta azt bizonyosan,
Mert a' helye — jaj be fáj! —
Most már tehát oda szivem,
Melly többet ért mint a' nyáj.

Aug. 18-ikán. A' szegény Vizkelety, a' sorsra nézve osztályos társam, már régen szomorkodott és egészen a' lankadásnak adá magát, 's most nyomorult állapotunkban Bétsnek kábító mulatságai nélkül szükölködvén, nem lévén pedig az az ember, a' ki lelkét, szivét és testét el tudja foglalni számkivettetésének és fogságának unalmas bús helyében, megbetegedett, és már majd egy hete, hogy a forró nyavalya ágynak döntötte szegényt. — Nem barátom ugyan (mert barátom tsak egy van, én pedig nem akarom megfertőztetni e' boldogító nevezetet), de pajtásom, hazámfia és sorstársom is azon kívül, hogy embertársom, 's pedig ez is a' jobbak közül való; azért el hiheted, ha mondom, hogy nem tsak bánnám, ha szegény itt találná sirját, hanem vigasztalhatatlan volnék, és mindenek felett szerentsétlennek tartanám magamat tőlle megfosztatnom. — Mikor a' szegény betegnek ágya mellett ülök és látom, hogy némelly ismerősei tsak a' szokás kedveért jönnek őtet látogatni, sokszor elkeseredem és méljen érzem a' külömbséget a' hazában lenni azok között, a' kiket létem érdekel, — és idegen földön lenni . . . Kedves Imrém! mikor látjuk egymást? — Mikor látom Zalának némelly olly kedves vidékeit, hogy azokon kívül, nem is foghatom meg, miként lehetnék szerentsés. — Bizonyosan az az oka, hogy úgy kötve vagyok Zalához — hogy ennek kies vidékeiben kezdének kifejleni szivemben a' Szerelem és barátság érzeményjeinek első zsengéi.

Aug. 19-ikén.

Irishez.

Háladatlan mennyi búmba
Tellett már keménységed!...
Szükséges-e, hogy kínozzon
Most meg hitetlenséged!

Azt esküvéd, hivem maradsz:
Hitetlen, be meg tsalál!
Szivet, hivet, mint az enyim
Szived soha sem talál.

A' pásztornak, a' kit szeretsz
Phillisért is ég szive;
Gondolod-e, hogy hived lesz,
Ha Phillisnek sem hive? —

Midőn engem meg szerettél,
Magad valál szivemben,
Vénus maga sem lelt volna
Akkor helyet keblemben. —

Hamis könnyid, 's esküvésid
Nem ölták el tüzemet;
Térj viszsza! — 's még értted égve
Találsz most is engemet.

Aug. 21-ikén. Szegény beteg pajtásom jobban van, és én is valamennyire derülni kezdek. A' frantzia orvosok nem úgy gyógyítanak, mint a' mieink, mind Frantzia-országba kellene azoknak jönni az orvos tudománynak megtanulására. — Itt találnák ők meg a' Galenusokat, és Hypocrateseket, sőtt magát az Aesculapot is. A' hartzban meg sebesedett katonáink magok is inkább kivánnak az ellenség értelmes orvosainak a' kezébe jutni, mint sem a' mieinkébe. — Sok szép, jó és nagy terem ebben a' Frantzia országban!

Aug. 24-ikén.

Rózi.

Rozi h'jába titkolódik;
Lángját h'jába fedezi;
Mert ha pirul, háborodik,
Azt kiki észre-veszi.

Hol bús, hol víg — nyughatatlan —
Látni, hogy ez gyötrelem.
Tsak igaz az! alkalmatlan
Portéka a' Szerelem...

Aug. 25-ikén.

Nani (magában).

Deli termet, szép, uri kép,
Ménfy derék egy legény;
Tökélletes férj lehetne —
Be kár, be kár, hogy szegény.

Ha Ménfyt a' vak Szerentse (vagy: Fortuna asszony)
Szemeimmel láthatná,
Lehetetlen, hogy kegyelmét
Néki megtagadhatná.

Aug. 26-ikán. Fogságomnak rövid idejében La Fontaine, Chaulieu, Madame Deshoulieres és Voltaire némelly munkáit el olvasám, és azon kívül, hogy lelkem ez által formálódott, kellemesen is mulatám magamat kelletlen állapotomban. Hanem két Román — (látlak mosolyogni — miattam bátran), de jó két Román. *Les sacrifices de l'amour* és *Caroline de Lichtfeld*, németből frantziába fordítva, mellyet az eredetiben ez előtt még soha sem olvastam, szivemet leg inkább érdeklé. Tudod, hogy a' szerelem és barátság leg elevenebb két indulatom; ne tsudáld tehát, ha mondom, hogy, kivált az utolsót olvasván, mellyben a' barátság és szerelem olly szépen, olly igazán és természetesen van festve, meg indultam, gyönyörködtem — és szivem sohajtozott és kivánt és ömledezett. — Mint kivántam azt a boldog órát, mellyben én is párosodván — én is boldogúlhassak. — «*Liens sacrés, relations*

intimes, qui doublent l'existence sans les quelles l'homme insolé ne tient à rien dans le monde, traine une vie inutile, meurt sans etre regretté... Oui, vous ferés mon bonheur!» Ezt mondá az én emberem, mintha szivemből olvasta volna! . . . Különben a' szerelmes Petrarca, ez a' kellemesen andalgó, ez a' szépen siró szerentsétlen, ez a' boldog szerető, ez a' bájoló éneklő az én kedveltem, éjjel nappal edgyütt vagyunk.

Aug. 27-ikén.

A' szépekhez.

Ha ugy tekintitek, szépek, szépségteket,
Mint legfőbb javatok' — szánlak benneteket,
Kevés ez magában; sőtt ennek birtoka
Ezer búnak, bajnak 's boszuságnak oka.
Hatalma van, igaz, a' gyenge sziveken,
De az idő ki fog gyarló kintseteken. —
Tsak rövid ideig lehettek szép képek,
Sokkal, sokkal tovább lesztek majd nem szépek.

Aug. 29-ikén. Ma délután, hogy ki menék a' város környékeibe sétálni, hogy szivem szerént andaloghassak és magamat kedves hazámba varázsolhassam, különös néző játék állítá magát elejbém. Innepe lévén ma ismét a' frantzia Köz : Társaságnak, a' városi gyermekek játszottak, és játékjokat újnak, és egyszer'smind igen réginek találtam. Hét egész tíz esztendős korbéli gyermekek két felé osztván magokat bizonyos meszszeségre, és így két ellenséges hadat formálván, egymásra tüzesen parittyáztak, és a' melly rész tovább ki tudá állani a' kő-esőt, az vala a' győző, és a' másik fogva adá magát. Sok közülök vérig vala sebesítve, és még is mulatságát találá benne. — Mit mondasz ehez? . . . Egy más helyen egy más csoport meg így mulatá magát: Egy kokast, mellyet ők edgyütt vevének, le kötének egy kis tzövekhez, és azt hatvan lépésnyiről dobálták kővel; a' ki a kokast azután agyon dobta, azé lett a' préda és haza vitte. Mit mondasz ehez? nem de nem igér valamit az efféle gyakorlás a' jövendőre? — A' kik most gyermek korokban így ki állák a' kő-esőt, ember korokban bátran fognak szembe szállani az ágyúkkal is. Igy mulaták magokat hajdan a' mi elejink, a' Hunnok, Európának Ijedelme, az Istennek ostora, a' Scythák is: ki tévén a' madarat vagy akármi eledelt,

gyermekeiknek, addig oda nem adák azt nekiek, míg nyilokkal azt meg nem találák, a' honnan a' ki nyér? kérdésből mondatik származódni a' *kenyér* nevezet: . . Igy követik most a' Frantziák mindenben a' Görögöket és Rómaiakat. Párisban minden nemzeti innepen ollyan játékok adatnak, mint a' millyenek az Olympicus játékok valának hajdan. Jutalom van kitéve a' futásban, lovaglásban és lövésben és bajvivásban győzőnek, mellyet ez az egész nép előtt egy Circusban, a' választott Birák kezeiből veszen. Azután egy győzedelem szekérre ültettetvén valamennyen, győzedelmes pompával, trombita, és muzsika szóval vitettetnek be, és hordoztatnak végig Párisnak utszáin. Ország szerte gyülekeznek öszve az ifjak ezen innepekre, és a' győzedelmeseknek egész hazájokban közönségessé tétetnek neveik. Akár mi legyek, ha én jobban nem szeretnék egyszer a' párisi déltzeg lovak által vontt győzedelmi szekérben ülni, mint sem Bécsben az udvari szürkék által pompásan a' Szent Istvánhoz vonattatni. A' magyar ifjuságot a' Rákos mezzején így öszve gyülve látni — a' ki tett jutalmakat a' testi gyakorlások által érdemelni — egy magyar királynak jelenlétében — szép, de haszontalan álom!

Aug. 31-ikén. Estve felé ki sétáltam a' hegyre, melly a' város felé emeli magát, a' szerelmes Petrarca a' kezemben, a' halavány olajfáknak békés árnyékában kedvem szerént andalogtam itten. A' nap éppen az ellenben által levő hegynek tulsó oldalán ereszkedett az alvilágra, sugárai tsillogva szökdétseltek az olajfáknak levelei között. — Az alattam fekvő szőllő táblák, a' szüretnek közelgetése elevenen emlékeztetnek tavaly Badatsonyban töltött napjaimra; és megujjultak bennem mindazok az érzemények, mellyeket Szegedy Rozi gerjeszte bennem kivált Szigligetben. — Ha a' sors szerentséssé akarna tenni, tsak azt kellene nekie ki munkálni, hogy most parolánkra haza eresztessünk és én legottan a' tengerre ülvén, Nizzán, Genuán, Piacenzán, Velentzén, Triesten és Horváth Országon keresztül, egyenesen Zala vármegyébe venném utamat — mint dobog szivem! — De ah! nem tsak hogy ez meg nem történik, hanem már hire futamodott, hogy innen még bellebb küldenek bennünket Frantzia országba. Itt még egy ideig tsak el nyomorogtam volna, de olly meszsze utra menni minden pénz nélkül, tsak penészes kenyér, bab, és büdös juhhus mellett: ez végső inség lészen. Eddig vidám vol-

tam, mert a' remény mindig biztatott, hogy a' tél előtt még vagy haza eresztetünk, vagy kiváltatunk; de most szomorú és keserű jövendő terjed elejbém. Dörögj, dörögj Sors ellenem! én meg nem kitsinyedem — mindenütt férjfiát fogsz bennem találni, ha egyébbként nem hát hegedülés által tartom meg életemet az éhségtől, tsak hogy még egyszer láthassam kedvesimet hazámban — ha tsak életem fonala itt el nem vágatik. — Most esztendeje Bétsben már szabadságra készültem. Nézz'd egy esztendő alatt millyen változások történtenek!

Il n'est dans ce vaste Univers
Rien d'assure, rien de solide. — Mad. Deshoulieres.

Barátságunkon kívül, ugy-e édes Imrém? — Ez a' meddig élünk, és ha holttunk után érzünk, akkor is, egész a' véghetetlenségig fog tartani. Ez a' gondolat nekem erőt ád a' nyomoruságomban.

Septembernek 2-ikán.

Rozihoz.

Amphion lantjának bájoló hangjára
Egy város tenyészett a' földnek hátára.
Ilona szépsége vér-folyókat ontott,
Ez Trójját feldulta, egy nemzetet rontott.
Rozi! Ki feléred annak mesterségét
'S fellyül mulod ennek igéző szépségét,
Dupla hatalmaddal mit nem fogsz mívelni?
Mennyét, poklát e' sziv benned fogja lelni!

Sept. 3-ikán. Éppen most végezem J. J. Rousseau' azon munkájának olvasását, melly szivem itélete szerint többet ér, mint valamennyi egyébb munkái, mellyek miatt ő a' szabaduló Frantz-nemzetnek Pantheonját megérdemli. Neve ennek *Julie, ou la nouvelle Héloïse. Lettres de deux Amants, habitants d'une petite Ville aux pieds des Alpes.* Hat részben.

Non la conobbe il mondo, mentre l'ebbe,
Conobbill' io ch'a pianger qui rimasi! Petrarca.

Ez előtt egy néhány esztendővel néhány érzékeny Román, méljen érdeklé szivemet (melly tudod, hogy méljen tud érezni),

de most a' sok tapasztalás és olvasás után, eszemnek érettebb és erősebb korában akár mi könyv se munkál többet lelkemre, mint a' mennyi annak valóságos érdeme és ereje; — mindazonáltal ugyan most nem szégyenlem meg vallani, hogy ez az uj Heloiz úgy meg tuda illetni, hogy szemeim keserüvel elegy édes könnyekben lábognak és annyira nyomá szivemet, hogy kéntelen vagyok ennek érzeményjeit a' barátságnak kebelébe önteni. — Két fiatal léleknek sympathiája, két szivnek ragadozó indulatja, égő szerelme, búja, bánatja, keserü kínjai, szomorú elszakadása: a' szerelemnek ereje, hatalma, állandósága; két aszszonyi léleknek ritka és példátlan barátsága, egy szelid anyának vak szeretete, két szép és nagy lelkű férjfinak bámulandó, ah imádandó barátsága, a' mezzei magános életnek boldogsága, ártatlansága, két fiatal anyának érzékeny böltseségc: mind ezek és egyébb imádandó virtusok, botsánandó gyarlóságok, gyönyörű tébolyodások, ah Imre, miként jelennek meg itten! Olvassad ezt Imre, és jó szivedet istenien fogod ezzel táplálni, és fogod mondani vélem edgyütt:

Toi, divin Rousseau, toi qui mon coeur encense,
Qui pourrait resister à ta mâle eloquence,
Qui ne devint meilleur en écoutant ta voix?
Pour tout Etre pensant, ses ecrits sont des loix.

De ne tsak olvasd, hanem vedd meg; mert ezt a' könyvet minden esztendőben egyszer által kell olvasnod. — Hogy pedig egy benne előforduló személynek karakterét jobban meg értsed, olvassad el előbb *Lauretta Pisana, die Geschichte einer italienischen Buhlerin*, mellyet szerentsémre én már Bétsben olvastam. — Azt izenem Szegedy Rozinak, hogy olvassa ő is ezt a' kedves könyvemet. Meg fogod látni, hogy ő, bár ha neheztel is reám, tsak ezen tanátsomért is meg fog velem békülni. — Ha Szegedy Rozinak Julia tetszeni fog, úgy hogy el ragadtatva beszél felőle, akkor ő (kivévén büszkeségét) felséges egy leány, ha pedig nem fog tetszeni, hát nem sokat tartok felőle. Lát'd millyen könyv ez, ha egy Szegedy Rozinak tsalhatatlan próba köve lehet! — Draguignan felejthetetlen lesz életemnek históriájában tsak azért, hogy az új Heloizt itt olvastam leg először. Szobámnak négy falai, az olajfák, mellyeknek árnyékában ezt olvastam: mit nem tudnának beszélleni, szivemnek sokféle állapotjáról? — Hány ezer sóhajtás

tolódott fel szoruló meljemből! Isten! nekem egy illyen Juliát, és én legottan meg halok a' világnak, és már idvezülök, — mert ennél tovább nem mehet a' boldogság.

Le Paradis est fait pour un Coeur tendre,
Et les damnes sont ceux qui n'aiment rien. — Voltaire.

Sept. 4-ikén. Ma — éppen ma egy esztendeje, hogy szabadságot nyervén, Bétsből Magyar országba indultam. Ez volt a' kezdete a' sok viszontagságoknak, mellyek azóta egymást űzve sűrűen értek engemet. — Elevenen ujjulnak bennem azon érzemények, mellyek szívemet el foglalák, midőn az udvari, pompás, bújálkodó roppant Béts hóstádjainak utszáin szeretett hazámnak homloka felé siettem. Vizkelety (kit talán el felejtett volna üldözni a' sors, ha akkor tsupa történetből, úti társam nem lett volna), a' ki a' szerelem öléből egyenesen kotsiba veté magát, szomorúan ült mellettem. Én némán andalogtam, Medináról gondolkodtam, a' kinek karjaiból tsak akkor nem rég fejtőztem ki. Méljen érzem most is mind azt, a' mi akkor faggatá szívemet. — Soha, soha se felejtem el ezt a' szeretett aszszonyt, a' kinek karjai között a' leg gyönyörűbb szerelemnek ölében egy ideig boldognak vélém magamat. — Szinte esztendeig tartott a' szoros kötés, melly közöttünk tsudálatosan támadott, mellyről kettőnkön kívül senki sem tuda, még te sem, kedves Imrém, semmit is; de a' miről sokan gyanakodtak. Egyedül a nagy tapasztalású, a' világot jól ismerő S. Lázárnak* szemei hatottak valamennyire a' titokba. Ő volt az, a' ki látván az el kábított, szerelmében részeg és már lankadozó ifjat, miként öli ifjuságát, szerentséjét, erejét, velejét, miként temeti talentumát, mellyel valaha hazájának szolgált volna, egy tántzolónéba — engem sokat pirongatott; egyszer azután meg rázott, és én fel serkentem a' szép, de veszedelmes álomból, — pirultam magam felett, meg ijedtem és megjózanodtam. És elég erős voltam legottan eltávozni Bétsből, nehogy ismét vissza essem. Egyedül ez az aszszony vala oka, hogy annyi ideig késtem szabadsággal menni; egyedül ő az oka, hogy most itt vagyok, mert ha őtet nem ismerem vala, régen a' magyar

* Somsich Lázár. — Többet mond Önéletrajzában, Hátrah. Munk. IV. 19. -- K. Á. B.

Cancelláriánál volnék, Balogh Péternek, a' ki akkor Referendárius volt, és S. Lázárnak fáradhatlan iparkodása által. — Úgy vagyon, kedves barátom! — akár mit irtam neked akkor, bár ha ellenkezőt is, Medináról, akár mit beszéllettem, — tsak ezt hidjed. Látom mint hajtogatod fejedet — hallom: «Alatsony lelkű, hazug, titkolódó Sándor! hát így kelle nékem fedezned gyalázatodat? Nekem, a' ki barátságnak szava, tanátsa és előterjesztése által a' tévelygőt talán a' virtusnak utjára vissza tudtam volna vezetni?» Úgy vagyon édes, általam ekkor az egyszer meg tsalt barátom: éppen ez az, a' mi hátrálta titkomnak, és a' Virtus' ítélete szerént vétkes, de botsánandó gyengeségeimnek meggyónását. Te engem ismérsz, ismered karakteremet: az elő itéleteknek ellensége, de a' valóságos Virtusnak betsülője, tisztelője, és követője vagyok (mert én nem tartom a' Virtust Chimérának, mint a' mái ifjuságnak nagyobb része), hanem tüzes temperamentumom és forró indulatim, némelly intselkedő alkalmatosságokban gyengeségekre ragadtak. Ismérlek én is téged: te a' Virtusnak követője vagy, példája az ifjuságnak, de hogy ritkán, vagy az én tudtomra, soha se tántorodtál meg, azt tsak az enyémnél hidegebb vérednek tulajdonítsd. Ha néked is úgy kellene küszködnöd indulataiddal, mint nekem, hidd el, nehezebb volna azokat zaboláznod; — de mit is mentegetem én magamat azért, hogy el tántorodtam? eléggé meg vagyok én azért már magam büntetve. Te azért engem meg nem vetsz, mert valóban nem is volna elegendő ok egy ifjat azért kárhoztatni, hogy a' szerelemnek indulatja, melly az egész emberi nemnek ostora, őtet a' gyalázatnak örvényébe ragadta, kivált ha, mint én, önnön ereje által józanodott meg ismét. Tsak azért kell magamat mentegetnem, hogy te előtted titkolódtam; tudtam én azt, jó Imrém, hogy te engem, a' mint kötelessége is lett volna a' barátságnak, és várhattam is jó szivedtől és feddhetetlen erköltsödtől, pirongatni fognál, és hogy barátságodat (pedig méltán is) egy el fajlott, meg romlott ifjutól meg vonnád, ha tsak józan és igaz tanátsodnak, a' Virtus szavának nem engednék; azért fedeztem el néked mindég ezt a' gyönyörű, de nekem még is mindég szégyenemre váló szövetséget. Féltem, hogy az igaz barátság, mellynek boldogsága örökös, felháborítja a' szerelemnek, kivált az illyen, a' Virtus által úgy is tiltott szerelemnek tsak mulólag tartó boldogságát; — s féltem viszontag, hogy ugyan ezen szerelemnek tsak ideig óráig tartani

szokott örömei tsorbát tesznek a' barátságnak örökös boldogságában. — Illyen sophista valék akkor. Ha a' barátságnak meg akadályoztam is a' ditsőséget engem megtériteni, a' Virtusnak magának tartottam fel azt. A' barátságé, a' tied lett volna a' diadalom, ha általad józanodtam volna meg; valamint most magáé a' Virtusé, hogy önnön erőm által ragadtam ki magamat kedves Syrenemnek karjaiból. — Mindazonáltal az egész titoknak fel fedezése tsak halasztva vala, mert fel tettem magamban, hogy mihelyt nyugodalmas életbe jöhetek, leg ottan le irom egész történetemet, Medina életével edgyütt, melly nekem meg van, és a' melly tele van ritka esetekkel.* A' szivek gyönyörködni fognak benne. A' változtatott nevek alatt egyedül tsak te fogod tapogatni az igazságot, és én, és ő . . . Wieland' Agathonjában szinte félig meg van az egész történetünk. Annyira hasonlít Agathon tsábulása az enyimhez, és annyira Danae' élete Medina Románjához. — Tsak arra kérlek, soha se kérdezősködj tőlem e' felől, mert számból soha sem fogsz semmit is hallani. Valahányszer eszembe juta eddig Medina, mindég nyomta szivemet a' titok, hogy véled eddig nem közlöttem. Most ezt a követ is le hengerítettem immár róla. — Mondom néked, barátom, és adj hitelt szavaimnak, mert a' tapasztalásból beszéllek: imádjuk a' Virtust, mellynek eredete a' dolognak természetében vagyon, és a' melly a' nagy természetnek a' mindenek' közönséges Anyjának bizonyság-petsétjét hordozza, mert e' nélkül nintsen igaz öröm, nints igaz és állandó boldogság az emberek között. — Valamint ne gondoljunk semmit is azon virtusokkal, mellyeknek tsak az emberi elő itélet adá ezt a' nevezetet. Ezeket a bölts fel se veszi, — mert nem szükségesek a' boldogsághoz.

* Toldy F. a Hátrah. Munk. III. kötetéhez irt előszavában (VIII. l.) a «Magyar Thaliá»-ba szánt darabokat fölsorolván, a «*Medina*» címhez megjegyzi: «hogy mi volt, csak nem is sejthetem.» — Én azt hiszem, nem más volt az, mint a miről a naplóiró itt emlékezik. — K. Á. B.

Sept. 7-ikén.

A' gyónó Grófné.

Grófné Ő nagysága mennyek országára
Sokat tartott, 's azért gyónni gyakran jára.
Egyik vétkem, úgy mond a' Szürke barátnak,
Az, hogy kevély vagyok. «*Ah mondom Nagyságnak,*
A kevélyek Mennyben meg! meg aláztatnak,
Az alázatosak fel magasztaltatnak,
'S hát ugyan mért kevély, vallja meg Nagyságod?»
«A' felséges Isten, látja atyaságod,
Szépséggel megáldott; a' világ szünetlen
Ditsérettel tetéz, és így lehetetlen
Magam el nem bizni.» «*Mondom, mondom néked,*
O gyarló teremtés! e' tsekély szépséged
Nem érdemli meg, hogy úgy magasztaltassék,
A' kevély aszszony az Ördög tehén husa; . . .»
«Huh! goromba szőr-zsák! kednek nints gusztusa!»
Igy felelt Nagysága méltó boszszujában,
'S ott hagyá az Atyát fele gyónásában.

Sept. 9-ikén. A' remény, ez a' kitsapni való szajha, rútúl meg tsala megint: azt gondolám, hogy a' szüretre bizonyosan látni foglak benneteket, Kedvesim; már-már öleltelek benneteket képzelődésemben, 's ime, most nem hogy közelíthetek hozzátok, hanem már itt a' kegyetlen rendelés, hogy innen Frantzia ország' tulsó szélére kell mennünk, a' hol közelebb leszünk Spanyol országhoz, mint sem Frantzia ország közepéhez. 'S pedig már holnap! 's pedig szinte két száz mérföldet üres erszénnyel! —

Heu! nunc misero mihi demum

Exilium infelix! . . . Isten hozzád! lelkem' fele, kedves Imrém! Isten tudja, mikor látjuk egymást . . .

Lorgues.

Sept. 11-ikén. Bizonytalanság a' szegény halandónak sorsa. Már már a' Spanyol szélek felé képzelém magamat; már örülni kezdettem, hogy ezen utamban meg látom *Valclusát*, ezt a' halha-

tatlan Petrarca szerelméről minden halandó előtt, a' ki érző szívvel bir, el annyira jeles helyet, a' hol ő leginkább lakott, a' hol búsongó dalainak nagyobb részét éneklé, a' hol egy vad hegynek szikla-ormán épült várának mohos omladékai még most is fenn állanak; a' honnan meg láthatni a' szép Laura' hajdani várát is, a' hol ő akkor lakott, midőn érette ége Petrarka, és a' kinek nemzetsége még most is él az Avignoni kerületben; és még most is, már szinte öt századtól fogva ugyan ezen várban lakik. Az ellenben által levő hegyen ez úgy vagyon építve, hogy Petrarka a' magáéból egyenesen oda láthatott. Ő ugyan később építtette a' magáét, 's ide egyedül tsak Laurájának kedveért; de minthogy maradéka nem volt — meg romlott. — Ez az a' hely (jól ismérem ezt már Madame Deshoulieres munkáiból, és Karolina barátnémnak beszédjeiből, a' ki ott volt, és nekem azt elevenen le festette), a' hová áradva jönnek az érzékeny szívek mint egy bútsúra a' világnak minden szegleteiből, de kiváltképpen Angliából, hogy azt láthassák, neveket a' kőbe faraghassák, a' hol még olvashatni Petrarka' dalainak önnön kezei által vésett néhány rendjeit is, és Petrárka' várának köveiből egyet magokkal hazájokba vihessenek. A' két hegy között:

Entre des hauts rochers dont l'aspect est terrible
Des prés toujours fleuris, des arbres toujours verts.
Une Source orgueilleuse et pure
Dont l'eau sur cent rochers divers.
D'une mousse verte Couverts,
L'eponche, bouillone, murmure.

Minden kőben, minden fában, szóval minden itt lévő tárgyban eleven még a' szerelmes Andalgónak emlékezete.

Oui, cette vive Source, en voulant sur ces bords,
Semble nous raconter les tourmens, les transports,
Que Petrarque sentait pour la divine Laure, —
Leurs noms sur ces rochers peuvent encor se lire.
L'un avec l'autre est confondu,
Et l'ame à peine peut suffire.
Aux tendres mouvement que leur mélange inspire.

Ez az a' hely, a' hová idézek minden gőgös szívet a' világon, hogy meglágyuljon és szerelemre olvadjon, mert:

Par les soins de l'amour leurs soupirs conservés,
Enflamment l'air qu'on y respire
Et les coeurs qui se sont sauvés
De son impitoyable empire,
A'ces désers sont reservés.

Már örültem, mondom, hogy ezen szép, ezen jeles helyet meg látom; de nézzed, miként játszik az emberrel a' Sors. — Az hadi Ministernek Párisból már ide érkezett rendelése, hogy a' betsületnek parolájára haza botsáttassunk. — Ebből származott örömemet néked könnyebb képzelned, mint sem nekem le irhatnom. Hoppot kiáltottam, és tsak azon boszszonkodtam, hogy egyszerre Besenyőbe Imrém' nyakába nem ugorhatok. — Már tehát nem Hispania, hanem Pannonia felé indulunk innen. Ez az egész tsinos kis városka kereng velem örömömben. Adieu o Vaucluse! jobb szeretem én Imrémet látni, mint Petrárka várát.

Draguignán.

Sept. 16-ikán. Mind eddig még itt kelle késnünk, némelly számvetéseink és parolánknak adása miatt. — Ez tehát a' legutolsó nap, mellyet itt töltök ezen helyen, melly felejthetetlen marad életemnek historiájában, mellyben a' frantzia, 's úgy szólván az egész emberi nemzetnek zavarjai között hadi fogoly valék. Érzékenyen bútsuztam el mind azon jó emberektől, a' kik nyomoruságomat nem tsak türhetővé, sőtt néha kellemessé tevék, a' betsületes jó öreg ember-pártól, kinek házában annyi emberséget tapasztaltam, de kiváltképpen Karolina barátnémtól, a' kinek tsetsemő frantzia nyelvemet köszönhetem, és a' kinek kellemes társaságában annyi jó óráim folytak el. Elgondolhatod, melly nehezen esheték nekie elmenetelem, 's pedig olly elmenetelem, hogy soha se fogunk ezen életben többé öszve akadni, ha mondom, hogy tőle elválásom előtt ő félre hiván engemet, s négy szem között kezeimet szorongatvén, sűrű könyzápor között nekem őszintén megvallá, hogy belém szerelmes; — hogy szivének ezen vallástételét az utólsó szempillantásig tsak azért halasztá, ne hogy tüzes temperamentumom által meg tántorodjék; — 's hogy ezen vallását innen eltávozásomkor nem tevé, tsak azt adá okúl, hogy

úgy is tudta viszsza térésemet Draguignánba, ertésére esvén egy párisi levél által, hogy valamennyi tsászári hadi foglyok haza botsáttatnak. — Sejtettem én azt magam is, mások is, kivált az ember ismerő kapitány Seovand, már régen, hogy ez a' leány különös indulatot táplál kebelében erántam, de én tisztelettel viseltetvén szép lelke, 's ritka aszszonyi virtusai eránt, soha se mertem túl lépni a' barátságnak határain. Sőtt ugyan ő hitetik okának lenni, hogy bellebb akarának bennünket küldeni Frantzia országba, minthogy egy az ide való municipalis tisztek közül utánna járt, és tőlem féltette őtet, 's mindaddig mesterkedett, kabalázott, míg bennünket innen ki nem tolhatott. — Karolina kért, hogy emlékezzem meg róla, és a' frantzia nyelv' gyakorlása végett levelezzek véle, hogy ekként kedves Magyarjáról tudjon valamit; én meg igérém nekie, 's embere is leszek szavamnak, mihelyt békesség lesz, hogy a' levelek szabadon járhatnak külső országokba. Örök emlékezetül Mad: Deshoulieres' költeményes munkáit ajándékozá nekem zsebformában. — —

Éjfélkor. Komolyan füstölvén pipámból az olajnak bádjadtt világánál itt ülök most magánosan azon szobámban, mellynek négy falai között töltém hadi fogságomnak nagyobb részét, és a' hol holnap hajnalkor már nem leszek: — itt a' hol annyit gondolkoztam mindenről, a' hol annyit éreztem — ezek a' négy falak jól ismerik Imre' nevét, jól ismerik Rozi' nevét. — Mennyit nem andalogtam én itt ezen a' pamlagon? hegedűmnek ömledező hangjaira ezen siket falak is néha indulni láttattak. Néha napestig olvasgatván, képzelő erőmnek hatalma által ezen kis térben öszve repdestem az egész teremtést — felforgattam a' mostani Frantz-nemzetnek tételeményeit — a' régi és mostani időket. A' mit az ember meg szokik, kedvessé lészen az ember szivének; ne tsudáld tehát, hogy noha hazámba megyen innen az utam, még is érzékenyen válok meg innen. — Adieu Karolina! — Adieu Draguignan! Adieu szobámnak falai! néma tanui gyakor álmodozásaimnak! — Hazámba megyek.

Fréjus.

Sept. 18-ikán. Tegnap és ma egész eddig öszvéreken lovaglánk. Délkor egy tengeri rákkal (ne tsudáld, hogy tsak egygyel, mert egy tengeri rák akkora, mint egy bornyu-tzomb) úgy meg-

töltém a' hasamat, hogy a' római hierarchia mindjárt prépositta tehetne. Délután ki sétáltam ezen városnak régiségeit meg vizsgálni. A' római időktől fogva még most is fenn állanak itten egy Amphitheátrumnak mohos omladékai, de már úgy meg emésztve az idő által, hogy tsak a' falak és az állatoknak a' lyukaik bizonyítják hajdani voltát. — Bezzeg vidámabb vagyok most, mint a' midőn ezen keresztül utaztam; mert most hazám felé vezet a' sors.

Saint Raffeau.

Sept. 19-ikén. Itt vagyunk a' tenger' partján. Ki nem mondhatom, melly nagy örömét leli benne lelkem, hogy ismét e' nagy tárgynak szemlélésével foglalatoskodhatik. Petrárkával a kezemben ki mentem a' parton fel 's alá sétálni, 's azután egy Szirtnak árnyékában a' homokra hoszszan nyulván ömledezve olvasgattam, gondolkodtam, dohányoztam, valameddig a' szürkület haza nem kényszerített szállásomra. Illyen helyeken volna az embernek szüksége egy igaz barátra, be szívszakadva óhajtottam hozzám Imrémet! — Innen holnap már nem földön utazunk többé, hanem a' tengeren egész Nizzáig, már meg alkudtunk egy halász hajóra, ha tsak az ellenkező szelek meg nem fogják gátolni szándékunkat; mert ezen elementomon az ember nem lehet ura magának. Aeolus itt a' fejedelem.

Nizza.

Sept. 20-ikán. A' hajnal még nem is kezde hasadni, midőn fel verének bennünket az hajósok. Tsendes volt az idő, tsak a' Zephyrek lengedeztek, éppen arra, a' merre utunk volt; tsendes vala a' tenger is, és az elkészített elességgel be szállánk a' hajóba.

. . . . . *deserimus sedem* ! . . . . . .
Vela damus vastumque cava trabe currimus aequor. Virg.

Gondolkodva néztem viszsza a' tőllünk mind inkább távolodó földre, a' hol egy szív érettem is ver, és végképpen elbútsuztam az olajos Provencetól. Végképpen-e? — tudom-e tehát bizonyosan, hogy a' sors még egyszer ide nem tsap? — Midőn hazám

felől a' nap az olaszországi havasok felé emelé magát, már meszsze valánk. Cap. Dramont, egy a' tengerbe nyuló hegy' tsutsánál uszván el, a' vigyázó toronyból meg kérde bennünket a' frantzia vigyázat, kik legyünk. és látván a' frantzia zászlót hajónkon lebegni, fel nem tartóztatott bennünket. — Itten temérdek genuai kalmár hajókkal találkozánk, a' mellyeket Marseille felé hajtának a' lobogó vitorlák. — Már jól fenn vala a' nap, midőn *Grosse* nevezetű városkának ellene általlyában jutánk. Említést azért érdemel ez a' városotska, mert itten készül a' legnevezetesebb rózsa olaj egész Európában, innen vitetik a' török tsászárnak magának és az Serailjának számára a' sok rózsa olaj, és az ebből tsinált kenőts. Ennek a' határában a' levegő rózsa illat, és a' földön, a' hová hág az ember, rózsát tipor. — Délkor a' Szent Margit' Szigetéhez érkeztünk *(L'isle de Sainte Margerite)*. Erről a' kis szigetről már egyszer emlékeztem fogságom leirásában, hanem most többet mondok felőle. Ennek az egyik tsutsán egy kis fellegvár vagyon, melly a' tengeri ellenség ellen épült; a' másik szegeletén pedig, melly a' tenger közepe felé nyúlik, egy régi vár áll komoly magánosságban, melly inkább egy fogházhoz hasonlít, mint egy mulató-helyhez, 's tsakugyan fogház is vala hajdan. Ennek szomorú falai között tartatott fogva egykor *L'homme au masque de fer*. Ez 14-ik Lajos frantzia királynak öregebbik, de törvénytelen ágyból született testvérje vala, a' kitől ő, minekutánna már Frantzia-ország thronusán ült, tartván, hogy majdan a' koronát nékie kétségessé teszi, és uralkodásában háboríttatni fog — vas lárvát záratott fejére, hogy senkitől se esmértessék meg, és itten fogva tartá a' nélkül, hogy valaki hozzá juthatott volna. Sok esztendőkig sinlődött itten a' szerentsétlen hertzeg a' fellyebb mondott név alatt, míg azután megtébolyodván nyomoruságának sulya alatt, Marsiliába által nem vitetett, és ott ki nem mula a' világból. — Illy kegyetlenséget tuda el követni ez a' különben nagy lelkű hires frantzia király! — Itt halásztatnak a' tengerben a' klárisok. Ez ollyan fa, melly a' tengerben nő a' fenékből fel nyuló szirtokon, és a' meddig a' vízben van lágy, és hajlékony; ha pedig meg szárad, meg keményedik mint a' kő. Ezek azok a' vörös gyöngyök, mellyeket a' paraszt asszonyok a' nyakokon viselnek. — Ez a' Szent Margit szigete nem egy darabból áll, hanem több szanaszét álló apróbb szigetetskékből; minek okáért a temérdek éles, hegyes felálló szirtok miatt itt igen

veszedelmes a' hajókázás, kiváltképpen, midőn a' tenger háborog, és a' hánykodó hullámok a' hajót tétova tsapdossák. Midőn tavaszkor a' fürjek a' tengeren által hozzánk vándorlanak, el szokták lepni ezeket a' szakadozva fekvő szigeteket, és fáradttak lévén a' hoszszú repüléstől, hálók által ezrenként fogattatnak el. — Éppen a' tenger öblébe ereszkedett a' nap, midőn be érkezénk a' nizzai kikötő helybe, a' hol azután ki állván a Contumátzot, meg szállottunk. — Kellemetes a' tengeren való utazás tsendes időben; nem győztem eleget enni a' hajóban, a' tengeri levegő annyira száraztja az embert. Egyikönkön sem történt meg az közülünk, a' mi közönségesen minden új tengeri utasokon meg szokott történni; tudniillik az okádás. Ennek az lehet oka, hogy a' tenger tsendes volt.

Sept. 21-ikén. A' kikötő helynek partján vagyon lakásom, és a' kilátásom gyönyörködtető: balról egy nagy kősziklás hegy áll előttem, mellynek tetején egy kis fellegvár, ágyúkkal sűrűen megprémezve, és e' felett a' fennyen lobogó három színű frantzia zászlók büszkén fenyegetik az angoly gályákat; alattam a számtalan vasmatskán álló gályák, hajók, ladikok, tsónakok, 's az itten szünet nélkül zajogva fel 's alá kóválygó minden nemzetbéli férjfiu és aszszony nép; jobbra a' végtelenül kiterjedő tenger — mind ez olly festői, olly mulatságos tekintet, hogy nem unom órákig az ablakra könyökölve, dohányozva andalogni. Már meg alkudtunk egy genuai hajós kapitánnyal és holnap, ha kedvezni fognak a' szelek, megindulunk Genua felé. Veszedelmes is volna most az havasokon utazni, a' hol azon boldogtalan havasi lakosok, kiknek vagyonjokat el rabolták, és gunyhójokat fel gyujtották a' frantziák. most már földön futók, tsoportokba vervén magokat, haramjáskodnak; mondatik, hogy már mint egy 8 ezerre megyen számok, 's hogy néhány ki vándorlott frantziák a' fejeik ezen gyilkosoknak. Minapában egy frantzia Generál, a' ki egy 60 dragonyosból álló őrizet alatt erre utazott, és kintseket hozott a' ki rablott Lombardiából, el fogatott általok katonáival edgyütt, ki raboltatott és meg ölettetett. — Beszéllik, hogy a' mi foglyainkat, a' kik erre mennek, nem tsak nem bántják, hanem még elességgel is ellátják őket és passust adnak nekik, hogy mindenütt szabadon járhassanak tzimborájok között. Nekünk mindazonáltal jobb Genua felé mennünk, ujjat látni és tapasztalni.

Sept. 23-ikán. Tegnap reggel már meg indultunk volt, de alig hajókáztunk vagy egy órányira, hogy iszonyú szélvész támadott, a' tenger háborogni kezdett, szörnyű hullámok emelkedtek, és kéntelenek valánk le szedni a' vitorlákat, és ismét vissza térni. Nagy nehezen ezer veszedelmek között juthatánk ismét be a' kikötő helybe. De jól adta az Isten, hogy így történt, mert talán az ollyan rablóknak kezekbe estünk volna, a' kik azután szép móddal Afrikába vittek és ott el adtak volna bennünket. Ezt azért mondom, mert bizonyos, hogy tegnap fel 's alá turkáltak a' tengeren — ma reggel annyira erre tsapta őket az ellenkező szél, hogy szemeinkkel láthattuk őket a' nizzai bástjákról. A' tengeren való utazás számtalan veszedelmekkel vagyon öszve kötve, — de én szeretek mindezeken is keresztül menni. Ha valaha gyermekeim lesznek, lesz mit beszéllenem nekiek önnön drága tapasztalásaimból.

Sept. 24-ikén. Ma is ellenkezők a' szelek. — Tegnap estve felé egy 34 ágyús spanyol fregát érkezett ide, és a' villa-francai kikötő helybe ment. Mondatik, hogy a' Spanyol Udvar hadat izent légyen az ángolyoknak, és a' frantzia Köz : Társaságot segíteni akarja a' tengeren. Ha meg gondolja az ember a' Spanyoloknak tetteiket, nem a' leg szebb személyt játszák Európának Theátromán. A' spanyol hajós tisztekkel ma edgyütt ebédeltem, és akár mely részről vizsgáltam őket, semmit se találtam, a' mi tetszhetett volna. Nem embereim nékem a' Spanyolok — más egy Angoly, más egy Frantzia. Nem kell egyébb ahoz, hogy a' Spanyol ne tessék, tsak az inquisitio jusson az embernek eszébe, méltán is van e' miatt a' Spanyol fekete színnel be irva az emberiségnek könyvébe.

Sept. 27-ikén. Hijába vigyáztam az előttem álló árbotzfáknak lebjeket (la flame, ez egy kis zászló, mely az árbotznak leg főbb tetején lobog és a' szélnek honnan jövetelét és merre fuvását jelenti), a' szelek még mind tsak ellenünk vannak leginkább, érzi ezt sovány erszényem az itten uralkodó nagy drágaság miatt. — Ma a' Theátromban is voltam, a' hol Floriánnak *Harlequin le bon Pere* vigjátéka, és egy opera *les pomiers, et le moulin* adatott. — A' frantzia néző játékok jól esnek ki, de az operák még roszszabbul mint a' német énekes-játékok, mert e' nyelv magában már

nem a' muzsikához való. Megvallá ezt maga a' muzsikának mivoltját oly jól ismérő Rousseau is, a' midőn így szólt az új Heloizben: «*Laisse donc pour jamais cet ennuyeux et lamentable chant français qui ressemble aux cris de la colique mieux qu'aux transports des passions.*» Maga a' Muzsika sem hasonlítható az olasz és német hármóniához. — Az Intermezzók nem Symphoniákban, hanem a' republikánus énekeknek füleket sértő dudolásában állanak. Tapasztalója voltam ismét a' frantzia szabadságnak a' theátromban: Kiki azt tselekszi, a' mit akar, lármáz, kopog, beszéll, fityel, danol. Az Operának végén egy szózat így kiálta fel: A' Costume el vagyon hibázva az egész darabban, mert az éneklőnek ruházatja inkább egy pipes hertzegnét állít elő, mint sem egy tsinos együgyü paraszt leányt; ha ezen hiba a' jövő előadásban meg nem fog jobbíttatni, tehát fityelésre invitáltatik az egész közönség. Az észre vétel nem vala rosz. Az ilyen letzkék adásában való szabadságnak helye lehetne valamennyi theátromokon . . .

Most a' midőn itt neked irok, éjfél vagyon. Iszonyú szélvész ordít, a' tenger háborog — menydörög, villámlik — 's a' menykő sűrűen hull — a' hegyek rettenetessen riadoznak; és én az ablakon könyökölve nézem, hallgatom a' természet ezen scénájának rettentő nagyságát . . . Lelkem fellengez. — O mért nem lehetek a' szerelem' vagy a' barátságnak ölében szemlélője az illy roppant scénáknak! — Szerelem és barátság! melly meszsze vagyok én most tőlletek, ti istenségei életemnek, kiktől várom minden gyönyörüségeit a' teremtésnek, és minden idvességét valóságomnak. Valameddig ti nem boldogíttok engem, tsak egy elvesztett pontnak tartom magamat ebben a' nagy éktelen mindenben. — Óránként számlálom az időt, melly itten késtet bennünket, és a' mellynek a' mái fergetegek után változását reménylem.

Di maris et terrae tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi! Virg.

Savona.

Sept. 29-ikén. Barátom! miként fessem ide néked azt a' rettenetes scénát, mellyet az elementomok, mintegy egymásra haragudván, egymással szörnyen viaskodván, tegnap egymással

játszának, a' hol mi is ott valánk, 's pedig úgy, hogy életem tsak egy álomhoz hasonló, mellyből még tsak most szedem öszve magamat. Hallgassad: Tegnap Nizzában még nem hasadott a' hajnal, még az ágyban valánk valamennyen, midőn fel lármáztatott bennünket a' hajós kapitány, hogy készüljünk, hajóra üljünk, és induljunk, mert az idő meg változott, és a' szél Genua felé fú 's a' mikor világosodni kezde, már készen, a' hajóban valánk.

Tentamusque viam, et velorum pandimus alas. Virg.

Örömmel indulánk meg.

Provehimur portu: terraeque orbesque recedunt.

Villa franca mellett, mellynek egy nagy és nevezetes kikötő helye vagyon, halkkal elhajókázván, *Monacco* arányába jutánk a' tsendes lebegő tengernek hátán, midőn a' nap a' genuai havasok felé emelé magát. Itt erősebb szél támadott, és hajónk beljebb botsátkozván a' tengerbe repülve hagyánk el *Mantone* és *Ventimiglia* parti városokat. Bezzeg megesett itt az, a' mi a' minap el maradott. Elevenedni kezdvén tudniillik a' tenger, fejünk is szédelegni, és gyomrunk keveregni kezdett a' sebesen lóbálódó hajóban, úgy hogy egyikünk az egyik, a' másikunk a' másik szegletében a' hajónak, valamennyen okádtunk. Úgy történt az utánunk jövő hajóban levő utasokkal is (mert két hajóval indulánk el Nizzából) és a' tengert megszokott hajósok nevetének bennünket. — Elmaradának a' parton *Bordigheca* és *Sant-Remo* városotskák is, midőn a' nap a' menyboltozatnak középpontján ragyogott, 's mi, hogy Genuának egyenes utját vegyük, mind egyre beljebb ereszkedénk a' tengerbe. — *Oneglia*' arányában, de tőlle messze evezvén az iszonyú elementomnak bélében az ég borúlni 's a' szél erősödni és a' tenger habzani, zúgni, a nagyobb hullámokban hömpölyögni, 's már már háborogni kezdett. A' hegyeket, mellyeknek bértzeiken terhes fellegek tornyozának, borzasztó homály kezdé rejteni szemeink elől; felettünk is már fellegzett — 's így a' midőn

Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt Aequora. Virg.

Alascio' arányában vergődtünk, melly tsak aliglan fejérlett hozzánk a' messzeségben. Itt veszedelmet sejtvén mi, meg kérdezénk a' hajós kapitányt, mit gondolna: Ő fejét hajtogatá és vállat

vonított, mondván, hogy ezek valóban egy közellévő szélvésznek és háborúnak előképei: nekünk mindazonáltal nints egyebet tehetnünk, mint utunkat folytatnunk, egész az előttünk hoszszan a' tengerbe nyuló előhegyig, mellyhez már közelebb vagyunk, mint sem a' tenger' mélj keblének partján fekvő *Albenga* és *Pietra* városotskákhoz. Az előhegyen (Promontorium), azután keresztül jutván, majd meg fogja az idő, és a' tenger' állapotja mutatni, ha *Savonáig* mehetünk-e (a' hová szándékozott), vagy ki kell kötnünk. A' szerentsétlenség mindazonáltal tsak akkor fog bizonyos és elkerülhetetlen lenni, ha olly szél támadna, melly Afrika felé tsapná a' hajót. Elgondolhatod, minő szivvel, és ábrázattal fogadtuk ezt a' szomorú vigasztalást. — Már morogni kezdettek a' fellegek, villámlott 's a' tenger zúgott; — az iszonyú hullámok hegyekké emelkedtek a' mind inkább erősödő szélvész hatalma által, úgy hogy a' hajó velünk szörnyű lejtőt járt. A' nap még le nem szállhatott a' félvilágról, 's mégis már éjbe kezde borulni az egész természet —

et inhorruit unda tenebris.

Iszonyító, rettentő tekintet vala ez a' tenger, ez a' szörnyű elementom dulván, fulván haragjában, neki feketedett, tsak a' dühöngő, egymással birkózó hullámok, a' midőn egymásra zudultak, 's ijesztő robajjal öszve tsaptak, botsátanak magasra 's széjjel lotstsanó fejér habokat, mellyek a' homályban szikrákként ragyogának. Elhalaványodánk valamennyen, — 's így hagyánk hátra *Albengát*, és jutánk *Pietra* arányába. Végtére — de mind az, a' mit irok, alig lehet tsak árnyéka is az iszonyú valóságnak, — végtére, midőn az albengai elő-hegyhez annyira vergődénk, hogy szemeinkkel láthatánk, miként nyujtja ez a' szirtos orrát a' tengerbe, 's a' dölyöngve partra tolyongó hullámok robajjal tsapdosva, reá magasan felsodródva, vagy meg ütközvén a' szirtokba, tsillámló habokban fellövellve, ez miként ostromolják: egyszerre mintha a' Teremtő a' háborúnak lázzasztó kürtjét fútta volna az egész természetbe:

Az Egek' sarkai
Megdördültek — felettünk,
'S a' hegyek' torkai
Megrendültek — mellettünk!

A komor felegeket sűrű villámok hasogatják, és döbörögve, ordítva tsapnak körülöttünk a' tengerbe

Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether!

a' szelek öszve tódulván, üvöltve, erőszakkal rohantak a' tengerre, 's ezt mintegy fenekéből kezdték felforgatni. Ekkor legottan le eresztettek a' vitorlák, és az evezők kapattak —

Vela cadunt, remis insurgimus; haud mora, nautae
Adnixi torquent spumas, et cerula verrunt!

Folyam hegyek emelkedtek 's mély örvények nyiltak a' végtelen tengeren, úgy hogy a' midőn egy iszonyú hullám a' két ingadozó hajó közé vetette magát, egyik a' másikát nem láthatta; most ez a' hullámhegy láttatott eltemetni bennünket, most ez az örvény láttatott elnyelni bennünket; fel alá úgy sujtódott hajónk, hogy meg kelle fogódznunk benne, hogy ki ne vettessünk belőle. — Tsikorogtak, retsegtek árbotzaink. — Mindenfelől halál és veszedelem láttatott reánk omlani,

praesentemque viris intentant omnia mortem

minden reánk zúdúló hullámban halál láttatott reánk jönni, 's valahányszor az örvénybe lejtettünk, halálba láttatánk menni, — sokszor az erőszakkal reánk rohanó folyam úgy félre dönté a' hajót, hogy azt szinte fel fordítá, és már már a' tenger fenekén gondolánk magunkat; illyenkor sok apró holmi bele fordula a' vízbe szörnyen hintált hajónkból (így veszett a' tengerbe a' többi között, a' mit leginkább bánok, iró táblátskám is sok holmi irásaimmal!) néha a' hirtelen reánk tsapó hullám félig elönte bennünket vízzel, hogy dolgunk vala kilapátolni a' vizet a' hajóból; néha midőn két nagy hullám közbe szorítá a' hajót, már félig el sülledtünk. A' hajós kapitány nem mulatá el bennünket biztatni, de halavány ábrázatja, reszkető ajkai, és gyakor oh Dio! Maria! fohászkodásai meghazudtolák őket. 'S az alatt, hogy a' tenger így dúl fúl magában,

Tempestas sine mora furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi . . . .

és a' villám szünet nélkül tsattogott fejünk felett. Igy ezer veszedelmek között, ezer halál között, mintegy hoszszan haldokolva —

a' hajós legényeink úgy dolgozván, hogy körmeik alól vér szivárgott az evezőkre, el-hagyánk ezt az élő hegyett, mellynek szirtjaitól annyit féltünk, és közelíteni kezdénk a' parthoz, a' hol *Noli* (szép kis város) épült, és arra tsavarodánk kikötni. A' város' lakosai észre vévén a' hajótörést szenvedni láttató útasokat, nagy tsoportokonként futának a' dühös tengernek partjára nézni bennünket, 's már néhány ladik készen is állott segítségünkre jönni. — Itt a' sors mint egy megszánni láttatott bennünket, mert a' szél oldallani kezdvén, a' habokkal edgyütt egy fél óra mulván hajónkat is tsak hamar a' partra sujtotta. Megmenekedve annyi halálnak a' torkából, halványan, által ázva bőrünkig, 's örülve a' kiállott veszedelmeknek, végtére tehát szerentsésen partra jutánk. Az emberek örvendeztek és karjokon emeltek ki bennünket a' hajóból, és értvén tőllünk, hogy tsászári hadi foglyok vagyunk, még annyi szívességet mutatának erántunk, kivált a' sok bennünket nézni jött papok. Megszállánk és kinyugodánk magunkat. Kellett is, hidd el a' nyugalom lelkünknek úgy mint testünknek ezen iszonyú, szörnyű, rettenetes tántz után. Ide idézem én a' tengerre a' legnagyobb Hérost, lelke' próbájára, a' hol a' halál lassan, és órákig öldökli az embert, — ide idézem én azt az embert, a' ki Istent nem hisz, és itt meg fog térni. Sok holmink bele veszett a' tengerbe.

A' kiállott sok veszedelmek után be édes volna a' nyugalom! — A' szélvészszel edgyütt a' tengert is tsillapodva találám ma reggel, tovább folytatánk útunkat. Hajnal vala, hogy megindulánk. De minekelőtte el hagyjam Nolit, megérdemli, hogy említést tegyek az ide való Püspöknek egy különös épületéről. Ez a' városon kívül a' tenger' partján, egy sivatag kőszikláből van kivágva, oly tsudálatosan, hogy az utas kéntelen nézésére és vizsgálására ragadtatni. A' borzasztó, vad szirtok az építő mesterségnek leg ritkább tzikornyáival lévén elegyítve ezen házban, mellynek fekvése is egyszer'smind kies, vad, és felséges — különös tárgy.— Utunkban még egy más nézőjáték adá magát elő. A' láthatárnak és a' tengernek végén Sardinia felé öszve tsoportozott, külömbféle éktelen termeteket formáló fekete, ijesztő, tegnapi fellegek, és az ezeknek tetején emelkedő nap, úgy hogy a' fellegeknek párkányjai mind neki tüzesedének — mintha a' napban az Olympust, a' fellegekben pedig a' poklot látta volna az ember, — vagy mintha a'

mennyei sugárokkal környül vett Mihály arkangyal az ördögöket tiprotta volna. Nolitól nem messzze egy szirtos gömbölyű hegy magánosan emeli magát a' tengerből, mellynek bértzén egy régi várnak omladékai láttatnak. Mindezek minő tárgyak lennének egy historiai képirónak a' rajzolásra! — *Sant Stefano* a' parton maradván mellettünk ismét szél kezde támadni, 's pedig éppen ellenünk, úgy hogy dél tájban a' tenger is ujra elevenedni kezdett; nem vala tehát egyebet mit tennünk, hanem ismét kikötni, és beeveztünk a' savonai kikötő helybe. A' mint a' hajós kapitány tapasztalásai szerént biztat bennünket, tehát ismét itt szorulunk egy két napig, azért holnap, vagy holnap után többet innen. — Most pedig jó éjtszakát! tagjaim nehezednek, szemeim betevődnek, és a' toll ki fordul kezemből.

Üres lapok következnek; tovább nem folytatta.

A HOMÁLYBAN.

Székfoglaló Endrődi Sándortól.

(felolvastatott 1882. okt. 31.)

Fölöttem nem nyirkos fal boltozódik,
De a mélységes, a nyilt ég maga;
Penészes, fülledt szag helyett eláraszt
Az ifjuság, az élet illata;
Kezem és lábam nincs bilincsbe verve,
Fülembe nem hat láncz-csörgés zaja;
És mégis! lelkem kétségekbe vesz:
A merre járok — oh, a börtön ez!

A hallgatag, a mély sebek láttára
Érezni kezdem en-szivem sebét . . .
Buzogj, buzogj csak haragom patakja
S te is, te megalázott büszkeség!
Mely ezreket sujt: a tragédiának
Csak egy kis hitvány része a tiéd,
De szólj s dalod a titkolt bánaté lesz,
Mely annyi szivet megtép, összevérez.

Avagy, ki tűrsz s örök munkában állsz,
Míg a léhának ünnepnapja bőven;
Ti kikaczagott, elhullt vértanúk,
Kiket törpék rúgnak meg elmenőben;
Te költő, művész, és ti jók, ti mind,
Mit érezhettek ily silány időkben, —
Midőn koldulni kénytelen a tett
S csak hiu álarcz — jellem, becsület?!

Dicső igazság, büszke, szép alak!
Mióta lett ily torzzá égi képed —
Hogy váltig győz itt s boldogul a gaz,
Míg hanyatt-homlok buknak az erények;
Hogy a mi szép, mi jó, nagy — sárba hull
S rózsás párnákon hentereg a vétek,
S míg rút hizelgés fel, magasra száll:
Szárnyát töri a tiszta ideál?!

Ez-é a kivánt czél, az igazabb kor,
A haladásnak áldott százada?
Kenyérért, konczért szolgává szegődik,
S almon rothad meg az erők java!
A meddig egy-egy érdek rongya terjed —
Csak addig terjed immár a haza . . .
Oh! nem vagy oltár többé, drága hon,
Csak elvont, rideg, puszta fogalom.

Ám értse meg e boldogabb időket,
Ki követelni: gyáva, s látni: vak.
Hol a nagyság, mely vonna, fölemelne?
És nincs-e mindütt nyűgöző salak?
Megyünk egyetlen tisztább eszme nélkül
És küzdünk olcsó lobogó alatt —
Kisszerű harczok színes buboréka!
Oh szemfényvesztő játék! oh chiméra!

Hát sorsunk nem több, mint lassan, bután
Leélni néhány rabló-ezredévet —
És látni mindig, mindig ugyanazt,
Azt az örökös, forgó, szürke képet;
Embert pórázon, szellemet vakon,
Gyáván a tudományt, a bölcseséget,
S a merre népek áradatja van —
A rekkenő leget vihartalan?!

Oh lesz idő még! Megjönnek bizonynyal
Ama teremtő, zúgó századok,
Melyek az emberiség óceánján
Hullámmá vernek minden kis habot,
S új lelket adnak a vénhedt világnak,
Rabnemzeteknek nemzet-alakot,
Munkának, észnek friss koszorukat,
S az igazságnak zászlót és — utat!

Hogy' fognak majd robogni harsonázva
Szilaj paripán, mint a fergeteg,
Hirdetve fennen a szabad világnak
A megváltási fényes ünnepet,
S ujjongva, zúgva, tomboló örömmel
Tova robognak sírjaink felett —
Nem is álmodva, hogy, kik lenn vagyunk:
Róluk s dicsőségükről álmodunk!

A NÉPDALOK EGYETEMES GYUJTEMÉNYÉNEK FOLYTATÁSA.

BARTALUS ISTVÁNTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1882. okt. 31-IKÉN.)

A KÖZELEBB mult szünidők folytán újabban átutaztam Heves-, Borsod-, Gömör-, Zemplén- Bihar-megyéket, a székely vidékeket, szóval azon területet, melyen ezelőtt 12 évvel a t. Társaság megbízásából népdalokat gyűjtöttem volt. Jelen útazásom azonban csak íróasztalom mellett folyt le, lapozgatva csaknem ezer népdalt tartalmazó gyűjteményemben, s ím, az eredmény egy harmadik kötet, melyet ezennel bemutatok.

Az első kötetet 1873-ban, a másodikat 75-ben adtam volt ki hat—hatszáz példányban. Ezóta az egész gyűjtemény legalább is hat kötetben világot láthatott volna; de viszonyaink ismerője a hosszas szüneten nem fog bámulni, vagy engem kárhoztatni. Ezt illetőleg csak kettőt jegyzek meg: egyik, hogy az ilyen kiadások sokkal költségesebbek a könyvnyomtatásnál (a két első kötet kiállítása 1200 forintba került); a másik, hogy ma is van még e két kötetnek 70—80 eladatlan példánya.

Mindamellett eljöttnek vélem az időt e tisztán nemzeti vállalat folytatására, s érvényesíteni kívántam és kívánom még fenmaradt csekély erőmet az egész gyűjtemény befejezésére. Eljöttnek véltem az időt, mert — ezúttal s e helyen tartózkodom ugyan minden kritikától, de hangsúlyoznom kell, hogy népdalaink kül- és belföldi kiadásának nagy áram-

lata nemhogy fölmentene a munka alól, de azt épen mulhatlanúl szükségessé teszi.

Bemutatom tehát a harmadik kötetet; s mielőtt részleteibe bocsátkoznám, előrebocsátok egy pár szót ennek, mint szintén a két elsőnek irányáról és tartalmáról.

Az ötvenes évek folytán a népdalokat csaknem gyárilag dolgozták fel főleg zongorára. Nem voltak semmi tekintettel a dallamok olyszerű jellemzésére, minőt a költészettan nemcsak megenged, hanem követel. Önként következett innen, hogy a dallamok e tekintetben egyhangúakká váltak, miben különösen nagy szerepet játszatak a choriambusok. Mert mióta kimondták, hogy ez az egyedül üdvözítő magyar stil, nem volt hossza-vége a choriambusok egyhangú döczögésének. Innen származik az avatlan nagy közönség nem helytelen észrevétele: a tudós magyar zenénél többet ér a czigány zene. Mert ennek képletezésében több a változatosság, épen annyi, mennyit a népdalok követelnek. A czigány ezt a néptől tanulta, miről gyűjtésem alkalmával elég módom volt meggyőződni; de viszont túlságig menve annyira eltorzította, hogy némely népdalunkra alig fogunk ráismerni. Az igazság itt is középen van, s keresése sem a nép, sem a czigány, vagy népzenész feladata, hanem a művészeté.

A nép nagyobb szenvedélyek kifejezésére a leglassúbb menetű dallamot is szeszélyesen meggyorsítja, s viszont a frisset különfélekép késlelteti. Ez által főleg a lassúk choriambusai, melyek például a tudós világban két ütenyt tennének, egygyé rövidülnek, a nélkül, hogy bántanák rhythmus-érzékünket. Mert így is ugyanannyi metrikai elemből állanak, mint ha két ütenyre volnának osztva. E jelenséget a népdal-átirók eddig nem hangjegyekkel, hanem az ezek fölé írott *crescendo-*, *piu moto-*, *ritardando-* s több effélével akarták visszaadni. Én az ily helyeket az előadási utasítások műszavai megtartásán kívül jobbnak véltem egyszersmind hangírással is kifejezni, mi nemcsak tökélyesebb képet ad de az előadónak is könnyebbségére szolgál.

A dalok jellemzése részint a hozzájok leginkább illő harmónia, részint a harmóniai szólamok különféle képletezése által eszközölhető. Épen fentebb mondám, hogy átíróink e tekintetben vagy semmit sem tettek, vagy tudákosságuknak feláldozták a dallamokat. E bajon is igyekeztem segíteni, képletező kíséretemben nem feledkezvén meg arról, hogy egyfelől ellenszenves nézetek miatt, másfelől munkaerő hiányában még ma is csak egy fejlesztendő magyar zene reggelén vagyunk; nem feledkezvén meg, hogy zenénk fejlesztésének legfőbb anyagául a népdalok szolgálnak. A kevés számú avatottabb zongorázó magyar közönségnek is szolgálatot akartam tenni. Mert fájdalom, az a temérdek zongora-átírat, mely leginkább csárdásokban bővelkedik, s a nagy közönséget vagy elárasztotta, vagy el akarná árasztani, alig becsülhető annyira, mint a magyar próza és magyar verselés ponyvairodalma.

Rövidbe foglalva ez irányt követtem átírataimban.

A tartalmat illetőleg egy-egy kötetbe száz dallamot vettem föl, a rájok énekeltetni szokott különféle versekkel együtt, s e szerint a három kötet tartalma 300 dallam és 532 vers. A különféle fajokból igyekeztem kellő arányban választani, kiváló tekintettel a régiekre, melyek vagy véglegesen elfeledvék, vagy a napi divat folytán hasonló sorsra várnak. A 3-ik kötet ballada és más elbeszélő verseinek és dallamainak száma 19. Ezek élén Rákóczy imádsága képviseli az egyházit. Bőven vannak képviselve a szerelmes, tréfás, gúny- és bordalok, mely utóbbiak egy részét, mivel alkalmasabbak éneknégyesre, mint zongorára, e stílben dolgoztam. Végül van még valami új is e kötetben: néhány játékdallam, melyeket részint Hevesben, részint Zemplénben írtam; s a székely nők fonó kalákája.

De áttérek most a dalok részletes ismertetésére, először is bemutatván Rákóczy imádságát.

Ez ének szövegét már a hetvenes évek elején átadtam volt Thaly Kálmánnak, a Tököly és Rákóczy korából gyüjtött

versek közé. Én Maros-Vásárhelyen találtam Mentovics — elhunyt költőnk — egyik fiánál, ki a dallammal együtt Tarcsafalván másolta egy régi kéziratból. Az ének keletkezése 1711. tájára teendő, azon időre, mikor Rákóczy Erdélyt véglegesen elhagyván, bujdosó pályára lépett. Ez időkben minden kiváló hadvezérnek saját nótája volt, melylyel megtisztelték azon kor költői, kik nemcsak verseltek, de zenéltek is. Állítólag így keletkezett «Repülj fecském ablakára», midőn Rákóczy jegyesét Sáros-Patakra hozta. Odescalchi Arthur herczeg ügybuzgalmából alkalmam volt egy általa hozzám rendelt vén czigány — Sághi Balog Jancsi — vonója után leírni Tököli és Bercsényi keserveit és azon Rákóczy-féle dallamokat, melyekből a jelen század elején keletkezett mai nemzeti indulónk. Thaly gyüjteménye több bujdosó kurucz énekét tartalmazza, melyek dallamai, fájdalom, a jelenin kívül, mind elvesztek. Ez imádság tisztán egyházi dallam, még pedig magyar záradékkal. Minden időknek meg levén a dallamokban is a maguk szokottabb frázisa, itt szintén megtaláljuk azt a népies hangot, melyet egykor Kájoni — erdélyi vicarius — litániáiban, s nem rég Eszterházy Pál herczeg énekeiben ismertettem. Több mint valószínű, hogy e hangot az akkori egyház a népéletből vette. Az imádság jellemzésére legyen elég annyit mondani, hogy alig képzelhetünk egyszerűbbet, mely nagy frázisok nélkül szívreható legyen. De szóljon a dal magáért:

Győzhetetlen én kőszálom,
Védelmezőm és kővárom,
A keresztfán drága áron,
Oltalmamat tőled várom.

Sebeidnek nagy voltáért
Engedj kedves áldozatért,
Drága szép piros véredért,
Kit kiöntél ez világért.

Irígyemet zabolázd meg,
Szándékában tartóztasd meg,
Szegény fejem koronázd meg,
Mennyen, földön boldogítsd meg.

Életemet ostromolják,
Feszítsd, feszítsd, azt kiáltják,
Mint gyilkosom azt kivánják,
És véremet szomjuhozzák.

Reád biztam ez ügyemet,
Én Jézusom, én lelkemet,
Megepedett bús szivemet,
Én szegény árva fejemet.

Irgalmazz meg én lelkemnek,
Ki vagy ura mennynek, földnek;
Könyörgök csak felségednek,
Mint kegyes idvezítőmnek.

Im, elmegyek országomból,
Drága kedves jó hazámból,
Eddig való hajlékomból,
Költöznöm kell jószágomból.

Mutass, Jézus, kies földet,
Lakásomra adj jó helyet,
Ez életben csendességet,
Jövendőben idvességet.

A régi balladák és hasonló elbeszélő versek dallamai könnyen felismerhetőleg különböznek az újabbaktól. Ezek közösek az újabb szerelmes, táncz- és bordalokkal; de amazok egészen megfelelnek az elbeszélő stilnak, s mint ilyenek a közönséges dalokat nem helyettesíthetik. Némelyikök független ugyan az egyháztól, de főleg a székelyek megközelítik a lamentációkat, s valószínűleg ezek mintájára alakultak. Igaz, hogy e hangulat tisztán emberi, s a panasz hasonló körülmények közt minden időben hasonlóan nyilvánul; mindazáltal nem tagadhatjuk az egyházi és világi

dallamok egymásra tett kölcsönös hatását, még pedig oly mértékben, a mennyire egyik fejlettebb a másiknál. Volt idő a középkorban, hogy Európaszerte egyházi dallamokat énekeltek a közmulatságokon is; de később a világi zene fejlésével a nevezetes tridenti zsinat sürgető szükségét látta az egyházi zene megtisztításának a világi elemektől. A mi külföldön történt, az nálunk is észlelhető, s ha lehetséges volna népdalainkat általános elterjedtségökből visszavinni azon vidékekre, hol keletkeztek, több mint valószínű, hogy katholikus és protestáns csoportokra kellene osztanunk. Tinódiról például nem tudjuk, melyik vallás híve volt; de dallamai annyira azonosak Sztárainak egy pár dallamával, hogy bizton protestánsnak mondhatjuk. Később a Molnár-féle zsoltárok hasonló stilü dallamai hasonló és, elmondhatjuk, jótékony hatásúak voltak a népre; mert annyira népiesek, hogy gyorsabb időben bármelyikök azonnal magyar népdallá változik. Igy alakult át a XVI. zsoltár hangról-hangra, s mint népdalnak eredetét a zsoltárokban keresni, csak azoknak jutna eszébe, kik a zsoltárokat ismerik.

Előrebocsátván ezeket, a balladák sorát egy régi historiás énekkel kezdem meg, mely vitéz Kádár István halálát tartalmazza, s Toldy szerint 1660-ban keletkezett. Kádár István Szakónál, az Erdélyi-féle gyüjtemény szerint Pápolcznál esett el mint fővezér a tatárok elleni ütközetben. Toldy a siralmas hosszú ének végverseiből azt gyanítja, hogy Kádárnak valamelyik hadnagy barátjától származik, de az egészet elárasztó vallásos hangulat inkább papra vagy kántorra hagy következtetni. Bármint legyen, az egész ének nem több, mint egy halotti búcsuztató, minőket kántorok szoktak a koporsófejnél énekelni. De szomorú tanuja az emberi dolgok változandóságának. Mert nem szomorú-e, midőn a milliomos végre a szegények házában húnyja be szemét? Így Kádár István énekét egykor országosan nagyra becsülték; később a hőssel együtt feledésbe ment; dallamát felhasználván egy tréfás versre, melyben a nő énekli:

«Azt hallottam rózsám, hogy el akarsz hagyni.»

a férfi pedig darabos dallamtalan prózában közbe szól:

«El hát; s mi bajod vele?»

A nő így folytatja:

«Oh én édes rózsám, de hát hová legyek?»

A férfi:

«Bujj bele a lóba, s nem csípnek a legyek.»

Ezután a szerencsétlen dallam kanászok közé került, szintén Sándorversekben énekelvén a malaczok historiáját:

Elindult a kocza kilencz malaczával,
Utána a kondás üres tarisznyával!

Ez sem elég. Végre a szó teljes értelmében koldus kézre jutott, s e gyászvitézek gyermekkoromban a vásáros helyeken éktelenül szokták orditni csonka karukat, vagy lábokat ég felé emelve:

Felemelé Kádár szemeit az égre,
Mondván, uram Jézus, légy segítségemre.

Mondanom sem kell, hogy a szomorú végre jutott ének stilja egészen lamentáczió-szerű, s ennek köszönheti azt — mi mégis jobb a halálnál — hogy kolduskézre jutott.

Kádár Kata balladája mostanig négyféle változatban jelent meg. Ezek közt a Gyulai Pálé rövid töredék. A Krizáé legszebb, de verselése nem egynemű, mely miatt vagy átdolgozott dallammal éneklik — mi a népnél tudtomra nem fordul elő — vagy nem éneklik; mert szakaszosan énekelni nem lehet. A Gyulai-Arany-féle Gyüjtemény 3-ik kötete épen most hozta a 3-ik és 4-ik változatot. Ezek elseje szintén különféle versneme miatt zenei szempontból nem jöhet tekintetbe; de a második verselése egyezik az enyimmel, melyet Kadicsfalván irtam egy Ágoston György nevű vén székely dallása után. Van azonban most az egyikben, majd a másikban valami előnyösebb. A Gyulai-féle kiadásban anya és fiú igen hosszan vitatkoznak Kádár Kata felett;

a kadicsfalvi rövidebb, sőt mellőzi is az anya fenyegetését, Kádár Kata kezét egyszerűen csak megtagadván. — Amaz nélkülözi a Kádár Kata kendőjét; emez röviden érinti. Azt hiszem végre, hogy a felnövő és összeölelkező virágokat az anya nem azért tépi ki, hogy — mint a Gyulai-Arany-féle ballada hozza — emlékül az ablakába ültesse, hanem nemesi gőgje a halál utáni emléket is meg akarja semmisítni. Helytelen tehát a virágok ablakba ültetése, s kiengesztelődésül nem is lehet tekinteni, mert Gyulai Mártonnak egy hatalmas átka követi, mi a megbánó s kiengesztelődni törekvő anyával szemben ellenkeznék minden keresztyén fogalommal. De nem is így adja a kadicsfalví változat. Az összeölelkezett virágokat az anya leszakítja, hogy véglegesen megsemmisítse, mire a más népdalokban is szereplő s egy kissé hosszadalmas átok szavai természetesen következnek. Ezek volnának a jelen ballada előnyei; de hátránya az, hogy verselése, a rímekkel nem törődvén, a többi négynél alantabb áll.

Engedje meg édes anyám,
Édes anyám, Gyulainé,
Hadd vegyem el Kádár Katát,
Kádárnénak szép leányát.

Nem engedem, édes fiam,
Édes fiam, Gyula Márton,
Elég vagyon nagy uraknak,
Végy el abból tésis egyet.

Nem kell nekem, édes anyám,
Nagy uraknak szép leánya;
Csak kell nekem Kádár Kata,
Kádárnénak szép leánya.

Hol vagy, hol vagy jó kocsisom,
Nyergeld meg a hátas lovam. —
Felfordul a szürke lóra,
Úgy indul a hosszú utra.

Ezt meglátta Kádár Kata,
Kaput nyitott Kádár Kata,
«Ne nyiss kaput, Kádár Kata,
Mert nem azért jöttem én ma.» —

«Mert nem azért jöttem én ma,
Hogy itt veled mulatozzak,
Hanem azért jöttem én ma,
Hogy tőled végbúcsut vegyek.»

«Állj meg, állj meg, Gyula Márton,
Hadd adjak egy fehér ruhát;
Véres lesz a fehér ruha:
Akkor tudd meg, hogy meghóttam.»

Beletevé tarsolyába,
Úgy indula hosszu útra . . .
Egyszer néz a tarsolyába,
S vérré vált a fehér ruha.

Avval csak visszafordula,
S talált egy szőllőpásztorra . . .
«Jó napot, te szőllőpásztor!»
«Hozta isten, Gyula Márton!»

«Mondd meg nekem, szőllőpásztor:
Mi hir vagyon a faluban?»
«Semmi roszat nem hallottam,
De kelmedről elég rosz van.»

«Elvesztették Kádár Katát,
Kádárnénak szép leányát,
Belevették a nagy tóba,
A feneketlen nagy tóba.»

«Jere velem, szőllőpásztor,
Feneketlen tó martjára;
Neked adom szürke lovam,
Szürke lovam, paripámat.»

Elmenének a nagy tóhoz,
Feneketlen tó martjára.

«Itt vagy-e? szólj Kádár Kata!
Kádárnénak szép leánya?»

«Itt vagyok, Gyulai Márton,
Itt vagyok, de már meghalok.»
Beleszökik a nagy tóba,
A feneketlen nagy tóba.

Meghallá ezt Gyulainé
Vízi buvárt kerestete;
Mind a kettőt kivételé,
Feneketlen tó martjára.

Az egyiknek csináltatott
Fehér márványkő koporsót,
A másiknak csináltatott
Sárga márványkő koporsót.

Az egyiket temetteté
Az oltárnak eleibe,
A másikat temetteté
Az oltárnak háta megé.

Az egyiken emelkedék
Levél nélkül rozsmarinszál,
A másikon emelkedék
Szára nélkül szép szekfűszál.

Azok mindaddig nőlének,
Míg összeölelkezének . . .
Gyulainé ezt meglátá,
S mind a kettőt leszakasztá.

Szóval mondja Márton fia:
«Atkozott légy édes anyám,
Éltünkben sem hagytál békét,
Hótunk után sem hagysz békét.

Víz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon,
Az ég téged meg se áldjon,
Az ég téged meg se áldjon.

A kenyered kővé váljék,
Mosdóvized vérré váljék,
Törülköződ meggyuladjon,
Tőle orczád lángra gyuljon.»

A következő románczszerű dal «A hodosi biró lánya» egészen újabb keletű. Verselése nem a népé. Dallama mit sem különbözik a többi daloktól, s ezért zenei kiséretében igyekeztem a szokott útról eltérni.

A hodosi biró lánya
Czifra, büszke, mint a páva;
Szép termetű, magyar fajta,
Bokor-ugró szoknya rajta.

Muzsikálnak, hegedülnek,
A leányok tánczra gyülnek,
Az a boldog, kinek párja
A hodosi biró lánya.

Cseng, peng, pereg a sarkantyu,
Czifra, nyalka minden fattyu,
De a legnyalkábbal járja
A hodosi biró lánya.

A toronyban szól a harang,
Jaj, de szomorú ez a hang!
A nyalkábbal már nem járja
A hodosi biró lánya.

Koporsó van egy udvaron,
A sok könyű ragyog azon,
A sok könyet sirta rája
A hodosi biró lánya.

Temetőben egy sírhalom,
Egyszerü kis fejfája van,
Szép koszorút tűzött rája
A hodosi biró lánya.

A koszorú el se száradt,
Bánatába belefáradt,
S vetí magát más karjába
A hodosi biró lánya.

Ezek után egy erdélyi elbeszélő dalocskát mutatok be, mely legfölebb a harminczas évek táján keletkezett, azon időben, mikor a tiltott szerelem következményei fölött nem a világi, hanem a papi törvényszék itélt, s rendesen ekklézsia-követéssel végződött. Jelen hősünk a dal szerint ennél sokkal gonoszabbul járt:

Szombaton délután, kilencz óra tájba-ba,
Megyek az utczáról egy szép fejér házba-ba,

Zörgetem az ajtót, senki ki nem nyitja-ja,
Kinyitom csendesen, s megyek kamarába-ba.

Levetem bundámat, teszem a ládára-ra,
Lehajtom fejemet galambom vállára-ra.

Meg is fogtak engem, úgy mint éjfél tájba-ba,
El is vittek engem a biró házába-ba.

Meg is vertek engem a pap udvarába-ba,
S megtilták, ne menjek galambom házába-ba.

Rózsa Sándor balladáját csak töredékben tudtam megtalálni. Ugyanezt — mint a nép több kedvelt dallammal is szokta tenni — alkalmazták egy mátészalkai eseményre.

Ez a város gyászba van,
Rózsa Sándor fogva van.

Még vasárnap délután
Lovagolt a lyány után.

Utána ment az anyja:
«Sándor fiam, jer haza.»

«Nem megyek én még haza,
Vérbe fürdök én még ma.»

«A korcsmába kell menni,
Veszekedés fog lenni.»

«Három betyár indítja,
A negyedik csitítja.»

Sirass, anyám, sirass már,
Sírom szélén vagyok már.

Ettől a mátészalkai csak egy sorban különbözik:

Mátészalka gyászba van,
Mert egy legény halva van.

Még szeredán délután
Maga ment a ló után.

Utána ment az anyja:
«Pista, fiam, jer haza.»

«Nem megyek én még haza,
Vérbe fürdök én még ma.»

Haza felé mentében,
Réz fokos a fejében.

Réz fokos a fejében,
Piros kés a mellében.

«Rongyos csárda nincs teteje» a zsidóasszonyt kifosztó betyár balladája, szintén töredékes. Első részét egy erdélyi kéziratból másoltam, s a folytatását, illetőleg befejezését Erdélyi János gyüjteményéből:

Rongyos csárda, nincs teteje,
Zsidó asszony lakik benne.
«Zsidó asszony! a lelkedet,
Hová tetted a pénzedet?»

«Tetejében a réz kongó,
Fenekében a sok bankó,
Közepébe arany, ezüst,
Arra kérlek, főbe ne üss.»

Kezemben a csákány nyele,
Éjjel nappal járok vele.
Keresem a térmezőket,
Megcsípem az átmenőket.

Holló károg útam elé,
Varju követ mindenfelé,
Kezemben a csákány pereg,
De arczomon köny csepereg.

Czifra csárda éjji tanyám,
Csaplárosné édes anyám,
Mért vezettél e vágásra?
Felkötnek már az ágasra.

A következő két versszakból álló románczocska, mely egy pár vonással egy legény szépségét festi, aztán halálára népies bölcsészettel jegyzi meg, hogy az idő mindent elseper: a legjobbak közé sorozandó, sőt különcz felfogásával páratlan. Nem lesz érdektelen előrebocsátnom: kitől hallottam e dalt először.

Már Parádon figyelmeztettek egy úgynevezett vad poétára, Barna Bocskor Bálintra, ki a vidéket elárasztja verseivel, főleg gúnyversekkel. Mert, mint a helység legszegényebb föld nélküli földmívese, nem vehet más elégtételt haragosain. Szóval Barna Bocskor Bálint olyan nevezetesség volt, kinek muzsájától mindenki ovakodott. A község, hol lakott, szintoly szegény, mint maga a poéta: néhány ház, mely Szent-Erzsébet filiája. Azonnal ide utaztam Mindszenti plébánoshoz, s fölkértem: Bocskor Bálintot estére megidézni. A költő vacsora előtt pontosan meg is jelent, egy ötvenhez közeledő, magas, sovány érdekes arczú alak minőségében .... mintha épen Csokonai Vitéz Mihályt láttam volna megtestesülni. Mondá, hogy senkije és semmije sincs, de szüksége sincs semmire; egyedül lakik egy kis kunyhóban a tücskökkel és egerekkel. Mialatt Mindszentivel vacsoráltam, Barna Bocskor Bálintnak sem volt

roszabb dolga, a gazdasszony kitelhetőleg megabrakolván Pegazusát, előkészítvén versek mondására és dalok dallására. Vacsora után tehát az íróasztal mellé ültem, s Bálint költő énekelni kezdett hamis, magas és oly erős tenor hangon, hogy ettől a zsebemben levő bicsak is kinyilhatott volna. Belátván Mindszentivel a Pegazus tulságosan megabrakolt állapotját, a kihallgatást másnap reggelre halasztottuk, meghagyván a gazdasszonynak, nehogy sokat adjon muzsánknak abból a szilvorium féléből, melyet Erdélyben papramorgónak neveznek, Bernát Gazsi szerént pedig a hires Lavotta egykor servus humillimusnak szokott mondani. Másnap reggel korán fölkeltem; de Barna Bocskor Bálint még korábban, s a kapuféltől vevén búcsút, megszökött a kihallgatás elől, lehet, hogy költői hazafiságból; mert Hevesmegyében lábra kapott a hír: hogy a népdalokat a kormány megadóztatás végett íratja össze.

Így tünt el Bocskor Bálint, tán örökre; de nagy bajjal lemásoltam a dalocskát, melynél többet vacsora után nem tudott énekelni.

Gacsaj Pesta szép fiu vaut,
Nadrágszijja hat lyukra vaut,
Sarkantyuja tarajas vaut,
Jaj be gyönyörű fiu vaut,
Jaj be gyönyörű fiu vaut.

Átal is ment a Körözsön,
Bele is haut örökösön, —
Fizfalevél, nyárfalevél,
Mindent összesodri a szél,
Mindent összesodri a szél.

Az idő rövidsége miatt mellőzvén a ballada-felék folytatását, áttérek a rendes dalokra egy régibb gúnydallal, melynek dallama még eddig ismeretlen, mely azonban szövegével együtt nem a nép kezéből, hanem valamelyik iskolából került, tudtomra csak egy versszakkal:

Ama hires Attilának-nek-nak,
A nagy Bendeguz fiának-nek-nak,
Csak nevének hallására-re-ra,
Kibujt a tótból a pára-re-ra.

Ki ne ismernó Csokonai «Este jött a parancsolat» kezdetű költeményét? s ki ne kérdezte volna olvasásakor magától, vagy a szomszédjától, hogy miért épen *violaszin pecsét* alatt? Egyébiránt más megjegyzésem nincs e hangulatteljes dalhoz, mint előrebocsátom, hogy miután katonai élettel, s épen huszárokkal foglalkozik, helyén láttam kíséretében a trombitát szerepeltetni.

Ha valaki a régieket hidegséggel vádolná, czáfolatúl csak két dalunkat hoznám emlékébe: Csokonai «Remény»-ét s Ányos «Szomorú csillagzat» kezdetű holdvilágos versét. Ki ne ismerné a «Földiekkel játszó» igazán átérzett dallamát, melyre mindjárt keletkezése alkalmával némely bécsi zongoraművész is indíttatva érezte magát változatokat írni, mely — oh szentségtörés! — ha jól emlékszem egy «Kísértet» czímű színművünkben csizmadia-szájba került, de a melyből Liszt hazánkfia egy elfeledett hősi elégiát írt, melylyel — megvallom — egykor magam is, tán érdemetlen tapsokat arattam. A Földiekkel játszót a *Magyar nyelv* ellenőre — Brassai — személyéhez kötött adomából is lehet ismernünk. Egyszer t. i. régen a kolozsvári piaczon egy nagy üstököst bámultak, s megrohanták kérdésekkel az épen arra menő Brassait, hogy adózzék csillagászi hireért. «Mi az, Brassai bácsi?» «Hát e biz egy afféle «Földiekkel játszó égi tünemény.»

A mi Ányos szomorú csillagzatát illeti, ezzel már csak történelmi szempontból foglalkoznak; dallamát pedig, mely legfölebb a század elején valamely zsebkönyvbe szorult, a régi időknek csak egy-két híve fogja ismerni. Ime, mint jobb sorsra születtet, én megmentem a végenyészettől.

Az alábbi dal «Végig mentem a töltésen» a hatvanas évek folytán jött napirendre, s ma csak némely vidéken

éneklik, mivel nem akarom azt mondani, hogy a többiek elfeledték. Én Tarczalon hallottam. Szerkezetében nevezetes az indulószerűség, melyhez hasonlót népdalaink közt keveset ismerek.

Végig mentem a töltésen
Csinosan, csendesen,
Fel az utczán takarosan
Fényesen, kényesen.
Látta a szemem
Édes kedvesem. —
Ej, haj, dehogy nem,
Majd megrepedt a szivem.

«Be jó dolga van a lyánnak.» Ebben a legény a barangoló kutyához hasonlítja magát, hogy különbséget tehessen a legény és leány közt, mire a leány hasoló modorban válaszol. Leszámítva a különcz felfogást, melyet tán a népre egy kabátos vad poéta erőszakolt, hangúlatteljes dalnak mondható.

Be jó dolga van a lyánnak,
Szeretőt tarthat magának,
De a legény, mint a kutya
Kuncsorog egész éjszaka,
Csavarog egész éjszaka.

Házam előtt ne fütyörészsz,
A kapumon se csinálj rést,
Kutya szokott rést csinálni,
Legény szokott lányhoz járni.

Kikiderül, meg beborul,
Bús szívem, jaj, de szomoru,
Bár csak egyszer kiderülne,
Az én szívem megörülne.

Bús az idő a nap nélkül,
Bús vagyok szerető nélkül, —
Addig leszek én a nélkül,
Míg a kökény meg nem kékül.

A népdalokban általában gyakoriak az olyan gondolatfűzések és hasonlatok, melyek sehogy sem látszanak egymásból következni, vagy oda illeni, s azoknak, kik e különösségek okait nem ismerik, gúnytárgyul szolgálhatnak. De ha ismerjük a népéletet, ebben megtaláljuk a következetességet. Például a jelen dalt egy pétervásári palócz legény dalolta, s észrevevén, hogy a kökény megszőkülését *kékülés*-re akarom igazítni, mert a kökényhez inkább illik a kék fogalma, következő észrevétellel lepett meg: a kökény csak nagyon későn szokott szőke szint kapni; ezért csak addig lenni szerető nélkül, míg megkékül, nem volna nagy dolog. Feldolgozásomban igyekeztem a vers borongós jellemét megtartani.

Sárga csikó csengő rajta,
Vajjon hová megyünk rajta?
A kőhidról nagy utczára,
Onnan Kis Pál udvarára.

Annak van egy kényes lánya,
Irás után nyolcz párnája,
Kék asztala, zöld abrosza,
Vajjon ki koczkázik rajta.

E dal egykori népszerüsége mellett tanuskodik az, hogy dallamára legalább is öt különféle verset szoktak énekelni. Az alább következőkben még a szamár is megkapta a maga részét:

Sárga csikó, csengő csacsi,
Behajtott már Rébék Józsi.
Aranyos az ostor nyele,
Dudás Zsuzsi durrant vele.

Jaj, de világ asszonya lesz,
A kit Rébék Józsi elvesz.
A két szemét rája veti:
Búját, baját elfelejti.

Dallamát canonszerüleg kísértem, egyszersmind eleget tevén a sárga csikó és csengő csacsi csengőjének is.

Egy sajátságos dal következik most, mely úgy látszik, a modern világ nőemanczipáczióját egy bizonyos kényes pontban túlszárnyalta. Napjaink felszabadítottjai már tanárok, orvosok (forradalmakban pártvezérek, katonák) a köznapi életben némelyek szivarkákat színak. De annyira még sem szabadultak, hogy személyesen kérjék a legényt, hozzájok férjül menni. A nép leányai, úgy látszik, minden néptanár és tanfelügyelő nélkül is túltették magukat a régi szokáson, miről tanuskodjék az alábbi leánykérő dal:

Hej csicsicsi János, Jancsi bácsi.
Vegyen el engemet János bácsi!
Elvennélek, szivem Náncsi,
Csuhajja!
Ha az anyád megengedi, gyere ki.

A következő dal szövege és dallama egy nyolczadot meghaladó terjedelmével nem a néptől, hanem a középosztályokból veszi eredetét.

Elvirágzott mezőn, erdőn a virág,
Azt hiszi, hogy boldog vagyok, a világ.
Higyjen rólam a mit akar, nem látja,
Ne is lássa, hogy a szívem mi bántja.

Líliomra, rózsára hull a harmat,
Szeretnék én valakit, de nem szabad.
Ha nem szabad, a ki tiltja, mondja meg:
Az a kis lány mért oly halvány? mért beteg?

Lombos ágon sir, dalol a csalogány,
Engem-e? vagy téged sirat, szép leány?
Mondd meg neki: ne sirasson, hagyja el,
Nehezebben szakad így meg a kebel.

«Ne sirj, Ninám, ne könyezz.» A haldokló ifjú kedveséhez irott búcsúlevelét tartalmazza. Szülőföldének Erdélyt

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

gondolom, s keletkezése a harminczas évek elejére teendő. E dal is országszerte egyik kedvencze volt nem annyira a népnek, mint az akkor még csak gitározó szalonok közönségének:

Ne sirj, Ninám, ne könyezz,
Mindnyájunknak sorsa ez,
Ne sirj, ha tudtodra lesz:
Hogy engem a sír fedez.

Esztendeje lankadok,
Mint a virág hervadok,
Érzi szivem, nincsen ir,
Számomra már, csak a sir.

Ott a holtak mezején
Egy uj sirba fekszem én,
Melyik az én sirom itt?
Sirkeresztem megtanit.

Rózsa virít mellette,
Azt a hűség ültette;
Szakaszsz egyet, s emlékezz:
Hogy életünk képe ez.

Mondd meg az ifjuságnak:
Ne higyjen a világnak,
Csalfa ez és lenni fog,
Isten veled, légy boldog.

«Azt igérted, hogy elveszel.» E verstöredéket más dallammal már közöltem e gyűjtemény első kötetében. Megkísérlettem hangulatteljes dallamát a rendes utról kissé eltérő zenével színezni.

Azt igérted, hogy elveszel,
Ha beszántol, ha bevetel.
Beszántottál, bevetettél,
Mégis, rózsám, el nem vettél.

Nem hiszed, hogy beteg vagyok,
Majd elhiszed, ha meghalok,

S ha nem jöttél nézésemre,
Jöjj el a temetésemre.

Kisérj ki a sirhalomig,
Az örök nyugodalomig,
Vess rám egy két kapa földet,
Talán megérdemlem tőled.

Ültess siromra virágot,
Köss számomra szép koszorút,
Hogy illatozzék sokáig,
A végső találkozásig.

Ezek után végül még három dalt mutatok be, megjegyezvén, hogy a többiek is — noha ezuttal nem lehetett szerencséjök e teremben felhangzani — legnagyobbára méltán sorakozhatnak a már előadottakhoz.

«Mi fehérlik ott a síkon». E szép dal szintén nem a nép kezéből ered. A forradalom alatt más szövegre énekelték: a tüzér temetésére. Mivel azonban dallama egy ilyen temetési dalra nem annyira alkalmas, visszatettem eredeti szövege mellé, melyből — miután a Gyulai-Arany-féle gyüjtemény egészen közli — ezuttal csak az első versszakot olvasom fel:

Mi fehérlik ott a síkon távolba,
Talán biz az édes anyám kunyhója!
Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
Hej, de szivem csak azt mondja: jobb otthon.

A tüzér temetését az előbbinél megfelelőbb dallamra szintén a forradalom alatt a székelyek énekelték. E szövegnek is csak első versét melléklem; a többi megtalálható a Gyulai-Arany-féle gyüjteményben.

Mi piroslik ott a sikon távolba?
Csonka honvéd piros vére a hóba.
Sok halált szórt az ellenség sorára,
Haj, de végre egy golyó őt találta.

Magyar- és Erdélyország kitünő levén a bortermelésben, önként következik, hogy a bordaloknak is hű ápolója. Nem szükség Tinódival s a többi hegedősökkel bizonyítni, hogy már a régiek is szellemök legjavával áldoztak a boristen oltárára. Bordallá akakították magát a kánai menyegzőt is, mely a maga nemében ritkítja párját. Szent Péternek Rómába utaztában kulacsot adnak a nyakába.

Elindúla Szent Péter Rómába
Botját veti vállára haragjába,
Botja végin tarisznya,
A nyakában csutora,
Csutorában jó bora,
Iszik mikor akarja,
Filepet is kinálja.

Így volt régen; de hogy ma nem így van, igazolja az újabb keletű második versszak:

Hej, élünk ma szomorú órába,
Indulna el szent Péter most Rómába,
Botja végén tarisznya,
A nyakában csutora,
Csutorában jó bora,
Iszik, mikor akarja,
S Filepet nem kinálja.

Ha így a szentekkel, szükségtelen színezni a világiakat. Még az Abc-nek sem hagytak békét. Jelen gyűjteményemben egyebek közt adom az Erdélyi János útján már ismert: «A-a-a, éljen a nagy csutora» kezdetűt, mely sorba veszi a magánhangzókat, tán a nyelvészek bosszantására, kik szerint a magánhangzók semmit sem jelentenek. Egy valószínűleg erdélyi bordal ennél is többre megy, nemcsak felkarolván az egész alphabetumot, sőt megkisértvén a szótagolást is. Ezt mutatom be záradékul inkább a vers, mint mint a dallam szempontjából, mely a kánai, s a szent Péter modorában kissé bágyadtabb. Betűzését magán-dalnok, a mondatokat pedig chorus szokta énekelni.

A. B. C. D.
Megiszod-é
Ezt a kulacska bort,
Mely heted éve forrt?
A. B. C. D.
Megiszod-é?

E. F. G. H.
Fordítsd alá
A kiürült pohárt,
Mely minél több, nem árt.
E. F. G. H.
Fordítsd alá.

I. K. L. M.
Nem kimélem
Torkomat a bortól,
Lábomat a portól.
I. K. L. M.
Nem kimélem.

N. O. P. Q.
A nagy torkú
Hajtsa fel serlegét,
Űzze bú fellegét.
N. O. P. Q.
A nagy torkú.

R. S. T. U.
Uju, ju-ju!
Minden vigan éljen,
Jó-kedvet cseréljen.
R. S. T. U.
Uju, ju-ju!

X. Z. J. V.
Nem kell kávé.
Gazda borral kinál,
A bor kedvet csinál.
X. Z. J. V.
Nem kell kávé.

Er, ár, ir, or.
Szökjünk sógor.
Elég volt egy sódor,
Két, három kupa bor.
Er, ár, ir, or.
Szökjünk sógor.

Es, is, us, ás.
Hol a szállás?
Az ott való hálás
Nem lesz vég elválás.
Es, is, us, ás.
Hol a szállás?

SZEMELVÉNYEK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZABÓ ISTVÁNTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1882. DÉC. 20-IKÁN.)

Philippos koszorúja.

Szedtem ihol helikoni virágokat, és faruházott
Pieriának imént nyilt üde bimbaiból.
És fiatal helyeken böngészve kalászimat, azt mind
A Meleagrosi gond * szülte füzérbe kötém.
A ki az ősi dicset tudod immár, jersze, Camillus:
Lássad az ifju világ új kicsi verseit is.
Antipatros fog adózni kalászt, szőlőrügyet adhat
Krinagoras, érett fürtöket *Antiphilos*.
Méhfű a *Tyllios* itt, *Philodemos* meg majoránna,
Parmenion mirtus, rózsa lesz *Antiphanes*,
Automedon repkény, *Zonas* liliom, s a *Bianor*
Tölgy, *Diodoros* iboly, *Antigonos* olajág.
Eucnosra borostyán néz. Ezekenkül a többit
Ami virághoz fog tetszeni tenni, tegyed.

* *Meleagros koszorúja*, mely számos költőt tartalmaz, virágokhoz és növényekhez hasonlítva, megelőzi e verset az Anthologiában.

Szemelvények a görög Anthologiából.

1. Rufinusé. (26)

Látva irigy szemivel Pallas s az aranycipe Hera
Maionis arczulatát, felriadának együtt:
«Mi sose vetkőzünk; az ökrész egy itélete már sok:
Szépségpört kétszer veszteni, tán van eszünk.»

2. Nikarchosé. (20)

Hát nem kell-e nekem meghalnom? Bánom is én, ha
Ép vagy köszvényes lábakon útazom el.
Majd kibir engemet a sok férfi. No hadd legyek én csak
Rokkant: hisz biz azért nem hagyom élveimet.

3. Rufinusé. (38)

Felfúvá Rhodopét szépsége; ha mondom is, *Udvöz*
Légy, csak félvállról szokta viszonzani azt.
És ha az ajtófélre tüzöm koszorúmat is, oh hogy
Felförmed, s mi vadúl összetapossa szegényt.
Nossza redők, s te boszús vénség, jertek hamar, és vagy
Csak ti vegyétek ugyan meg nekem a konokot.

4. Uratlan. (44)

Ha egy némely itész becsmélne, hogy én is Erosnak
Házi cseléde vagyok, s lépesek a szemeim;
Tudja meg az, hogy Zeüsz maga, és maga Hades is, és még
A vizek istene is, gyultanak e tűz alatt.
Már ha az istenek így, a kiket mindenki követni
Tartozik, útjaikon járva bűnös vagyok én?

5. Marcus Argentariusé. (48)

Lysidikére tizet hamar, Euphrantéra egyetlen
Egy poharat tele; s add azt a kezembe, fiú.
«Lysidikét jobban szeretik,» mondod te? Nem, engem

Önmaga Bakchos, a kit víg poharamban iszom.
Egy Euphrante tizért maga van nekem. Igy ragyog a hold
Csillaga egymaga túl milliom égi csodát.

6. Meleagrosé. (63)

Fűzök gyöngyikesort, azután mirtussal együtt lágy
Nárciszt, és azután vigmosolyú ibolyát.
És azután kedves sáfrányt, üde szinű jaczintot;
Legtetejére jön a rózsa, szerelmi virág.
Hogy nekem ott legyenek koszorúban a Heliodora
Bájosan illatozó homloka barna haván.

7. Ugyanazé. (77)

A labdás kis Erost táplálom; oh Heliodora,
Ez maga dobja neked fendobogó szivemet.
Jaj de fogadd nekem a kihivót: mert hogyha kiadnál.
Rajta, no engem ez a durcza ma roszra fakaszt.

8. Ugyanazé. (78)

Kérlek Eros, vegyed ám füleidbe a Muzsa rimányát,
És csilapitsd szivemen Heliodora tüzét.
Mert, engem nyilad, amely olyannyira nem tud egyébbe
Szállani, és csak az én lelkemet öldököli;
Ha én meghalok, e szavakat hagyom irni siromra:
«Lássad a gyilkos Eros büntelen áldozatát».

9. Paulus Silentiariusé. (83)

A lobogó lángnak kialudtanak üszkei; már nem
Szenvedek én, ki csupán hulla, halálfi vagyok.
Mert ime húsomból csontomba, velőmbe szivárgott
A mindent megevő szörnyü keserves Eros.
Igy ama szent tüzek ott, miután fölemésztik az oltár
Áldozatát, önkényt csendesen alszanak el.

10. Ugyanazé. (85)

Kellemesek Lais jószívű mosolyjai; édes
Kedves azonban igen még szeme harmata is.
Tegnap is elmélyedve sohajta fel a könyező szűz,
A vállamra tevén búba merülve fejét.
Megcsókoltam az ott pihenőt; s ime tiszta könyűi
Számba vegyűltek együtt mézizü csókjaival.
Kérdésemre, miért epekezhet olyannyira, mondá:
Félek, utóbb elhagysz; mert nemed esküszegő.

11. Ugyanazé. (92)

A dühödött ebtől megmart emberfia, mondják,
Mindig beste vadat lát a viz árjaiban.
Engem aligha dühében Eros foga nem harapott meg,
S bárha ki nem ragadá mérge belőlem az észt.
Mert mind a tenger maga téged tükröz előmbe,
Mind a zugó patakok, mind az ivók pohara.

12. Agathiasé. (98)

A karcsú Melitét az öregség végküszöbénél
Sem hagyták oda még a pazar ifju kecsek.
Még ma is úgy ragyog arcza; büvét sose tudta feledni
Két szeme csillaga e nem keves évek után.
Ifju negélye sem aljasodott. Ma tapasztalom én, hogy
A természeten a kor maga sem vesz erőt.

13. Ugyanazé. (106)

«Semmit igen», tanitá a bölcs; s én, mint valamely szép
És gyönyörű fiú, úgy elbizakodva valék.
Azt gondoltam, egész lelkét bizton kezeimben
Tartom; azonban imé, ő vala a kifogóbb.
Mert rátartja magát, magasabban hordja szemöldét,
Mintha roszalná már hajdani életeit.
S én, a levente, az ércz-jellem, s az a lég-repülő lény,

Mint késő-eszü bölcs, szörnyen alázva levék,
Minden amúgy alakult; s én térdihez esve, dadogtam:
Izgalom; őrültség, látod, az ifiuság.

14. Egyiptomi Julianusé. (38)

Sok borod ölt meg, Anakreon. — És ugyanannyi sok élvben;
Ám te csöpet se igyál bár, ugy is eljösz ide.

15. Ugyanazé. (31)

Gyakran elénekelém, s ma siromban is arra tanítlak
Benneteket, mielőtt pormezet öltesz, igyál.

16. Diodorosé. (37)

Aischylos a sirirat szavaként itt fekszik, ama bölcs
Férfiu; messze szülőföldje határaitól,
A sikelek tengerpartján. Mi szivetlen irigység
Műve, hogy Attika nem tűrheti nagy fiait.

17. Simmiasé. (50)

Itt, ki szerényebb és komolyabb vala minden egyébnél,
Fekszik az istenies férfi, Aristoteles.
Ha valakit tudománya fölötte kitüntete, ő volt
Az maga; s a mi nagyobb, senki sem írigyelé.

18. Uratlan. (51)

Itt zárolja Platon tetemeit a föld kebelében,
Lelke viszontag a szent égi körökben időz.
Atyja Ariston; az élete annyira istenes, a föld
Messze lakó fia mind tiszteli, míg a világ.

19. Uratlan. (53)

A kutya Diogenest végy fel, vén csolnakos, engem,
A ki leálczázom nyegle világom eszét.

20. Uratlan. (54)

Szólj ugyan eb, ki s miféle halandó hantjait őrzöd? —
Én az Ebét őrzöm. — Nos, ki ez emberi eb? —
Diogenes. — A hazája? — Sinope. — Kinek laka hordó
Volt? — Igen, és a kié most meg a csillagos ég.

21. Antipatrosé. (61)

Stesicherost, a mérhetlen Múzsák tele száját,
A forró Katana nemzete tette ide;
A kinek, egy bölcs Pythagoras tanodája szerint, az
Volt a lelke utóbb, a mi Homérnak előbb.

22. Antiphilosé. (111)

Nem, hogy enyésztem után nem akadt nekem eltakarítóm,
Fekszem meztelenül most e barázda felett.
Mert el voltam előbb sírolva, de imhol az élők
Vak szántóvasa felforgata engem ide.
Mondja-e még a halált nyomorenyhítőnek a síró
Ajk, mikor ennyire nem végeset a temető!

23. Dioskoridesé. (112)

Lydos, igen, Lydos* vagyok én; de te felszabadítva
Től ide Timanthest, eddigi gazdauram.
Élj ugyan, és boldog napokat; de ha egykor alához
Végzeted, én hozzád ujra szegődni fogok.

24. Antipatrosé. (168)

Nem vagyok én egyiké sem egészen, oh vándorok; a föld
És a tenger együtt osztozik a nyomorún,
Mert a falánk halak ették meg húsrészemet ottben,
És ide dobta ki a hab dühe csontjaimat.

* Lydos, szolga.

25. Uratlan. (185)

Polyotta, szüntesd gyászodat, hagyd a könyet;
Sok szüle eltemette már kedves fiát.
«De nem lehettek ilyen áldottak, nem is
Tisztelheték ekképen édes anyjokat.»
Miért epedsz hiába s sirsz haszontalan?
Minden halandók elmegyünk előbb-utóbb.

26. Simonidesé. (189)

Állatok elseje én; de az emberek elseje, a kit
Őrizek, itt állván e halom orma felett.
Mert ha *Leon* nem az én nevemet s érzelmemet osztja:
Én soha sem léptem volna tanúnak ide.

27. Erykiosé. (197)

Attika volt az anyám és szülőföldem: Athenből
Italiába ragadt engem a zordon Ares,
S római nővé tőn: de ma már a messze halottnak
Csontomat itt fedezik Kyzikos uj porai.
Isten véled, oh régi hazám; s mely utána fogadtál
Engemet; és legutóbb a mely öledbe ma zársz.

28. Miletosi Thallosé. (199)

Két ragyogó fényed, Miletos, olaszhoni sírban
Lelte, fölötte korán szállva le abba, fekét.
Gyászt nyertél koszorú helyiben; ni, parányi maradványt
Szállít a szomorú hamvveder öble haza.
Oh hon, oh jaj mikor is, hogyan is lesz módod ilyen két
Hajnali csillaggal fényleni Hellas egén.

29. Marcus Argentariusé. (205)

A Bakchost inkább szerető, mint egykoron Ino
Pesztonkája,* az agg néni Aristomache;

* Ino nevelte Bacchust.

Hogy bekerült a földbe, holott elhamvada minden
Drága reménye vagy egy jókora butykos után,
Monda: «Oh jó Mirtos, gyere, dobj nekem egy kicsi pintest,
Kérlek; hadd iszok e bús Acheronban egyet:
Mert hisz az én pártám szintúgy elveszve». Azonban
Ezt, hogy egy árva nyelést kapna, hazudta csupán.

30. Leonidasé. (228)

Oh jajos Antikles, jajos önmagam, a ki korodnak
Zsenge virágaiban tűznek adálak anyád,
Tíz és nyolcz tavaszú fiamat; kinek ily kora sirba
Szálltod után oda van már is öregcse szülőd.
Vajha mehetnék én is Ais teremébe, mikor sem
A hajnal nem öröm már, sem az este nekem.
Oh jajos Antikles, szomorú fiu, légy jajaimnak
Orvosa; jer, s mielőbb vigy ma el engemet is.

31. Meleagrosé. (232)

Könyeket áldozom én, oh Heliodora, porodba
Némi maradványát a szeretetnek, ihol.
Vágyaim emlékét siratom le hüségesen e gyász
Halmon, igaz viszonyunk egyszerü zálogaul.
Szüntelenül kesereglek Ais birodalmiba szállott
Nőt Meleagros, akármily hiu a kegyelet.
Oh jaj, jaj, hol az én jó drága virágom? Elorzá
Azt Aides, s porrá törte le szirmaiban.
Téged imádalak, oh anyaföld, az örökre szerelmest
Néma homályaidon lágyan ölelje karod.

32. Agathiosé. (261)

Kérlek utas, vidd meg szeretett férjemnek uramnak,
Ha netalán magad is Thessaliába tapodsz:
«Nőd meghalt, s tetemeit fedi már a külhoni sirbolt
Ottan a Bosporos ősz habjai s partja felett.

De te nekem közeledben emelj emléket, oh férjem,
Melyről igazhitű nőd olykor eszedbe jutok.»

33. Ugyanazé. (264)

Jogtudományban erős vala s otthonos Agathonikos;
Hah de a Moira ugyan tisztel-e bármi jogot?
Nem, hanem elragadó sietőleg időnek előtte
A serdületlen kiskoru szende fiút,
Sirján szánakozó részvéttel epedtenek összes
Társai, fájlalván jogkörük annyi diszét.
Anyja pedig hajait szaggatva keserge szülöttén,
A ki egész örömét sirba takarta vele.
Mégis elég boldog vala ő, hogy oly ifju korában
Halna meg, a hivatal bűneit elkerülé.

34. Tarenti Leonidásé. (282)

Jámbor Aristokrates, mielőtt Acheronba evezne,
Monda, simongatván ősz feje gyér hajait;
«Gyermek után lásson kiki, és feleségre tegyen szert,
Bármi szegényes is, és a sora bármi erős.
Életed oszlopa ez: bajos oszlop nélkül a férfi
Háza; szerencse, kinek tűzhelye és fia van.»
Tudta valóban Aristokrates, mi a jó; hanem aztán
Vajmi gyülölte is ám a gonosz asszonyokat.

35. Uratlan. (288)

Mit vesztegletek egyre, könyet hullajtva siromnál?
Semmi siratni valóm nincs nekem a temetőn.
Hagyd el ugyan, férjem, s örvendj fiaimnak: azonban
El ne feledjétek, kérlek, Amazoniát.

36. Eriunáé. (296)

Oszlopom és Sireneim, és korsó te a síron,
Mely kebeledbe vevéd őrzeni hült poromat;
Mondjatok üdvöt az én temetőm közelébe jövőnek,

Bár hazafim legyen az, bárha vidéki utas.
Mondjátok neki, míg csak arát ölel engemet a sir,
És hogy Baukisnak hítt a szerelmes anyám;
És hogy tenosi,* mint kiki tudja: s hogy ezt maga véste
Volt nekem egykori lánytársom, Erinna ide.

37. Thessali Antipatrosé. (287)

Íme Leandrosnak hullámpályája, kemény út,
Mely nemcsak szeretőt verdese habjaival.
Nézd, szomorú romban Herónak az egyszeri tornya,
Melyen az árúló mécs sugarazni szokott,
Ők pedig e sir alatt feküvén egyetemben, örökké
Bánják még az irigy szélvihar éji dühét.

38. Egyiptomi Julianusé. (270)

Durva Charon. Kegyes inkábbá. Elvitte az ifjat.
De kinek a korosabb férfi se tett ki eszén.
Elrabolá örömeit. Kiragadta ezernyi veszélyből.
Még csak a nászát sem látta. Se násza buját.

39. Kyrosé. (84)

Bár az apám engem juhokat őrizni tanított
Volna, hogy a szilason heverészve, vagy a hegyi szirtek
Oldalain sippal csilapítnám búmat. Oh áldott
Pieridák, fussunk idegenbe az árva hazából.
Bár szomorú szívvel, de hirűl adom a kinek illik:
Méhek vesztire túnya herék esküdtenek össze.

40. Uratlan. (86)

Egy nyoszolyára feküdt fel az álomkór s eszelősség
Két nyavalyája, s egy a másikat orvosolá.
Mert felugorva fekéből az őrült férfi, az érzés
Nélkülit ökleivel vaskosan összeveré.

* Tenos, egy sziget.

A sürü pifpaf alatt meggyógyulva mindenik; úgy hogy
Végre kiábrándult egy bele, más elaludt.

41. Palladasé. (104)

Zeüsz boszujában adá a tüzért embernek az első
Asszonyi állatot; ah, mérges ajándok igen.
Mert az urát gonddal perzselgeti, búval aszalja,
S éretlen vénné cserzi a még fiatalt.
Még maga Zeüsz sem igen birhatja bu nélkül az égben
Herést: hisz ledobá onnan elégszer imezt,
Sőt felakasztá a levegőben. Tudja Homér jól,
A ki dühösnek irá Zeüszt felesége iránt.
Igy sohasem lehet öszhangban férjével az asszony,
Bár aranyos nyoszolyát vess hizelegve neki.

42. Uratlan. (114)

Attika nyelvének fenséges szája, tenálad
Nincs, oh Platon, magasabb Hellas irói között.
Első függesztvéd szemedet fel az égre s az áldott
Istenségre, a bús élet örömre fakadt.
Sokrates elveivel mikor elvegyited Samos* ódon
Bölcseletét, oly igen szép lőn az új szakadás.

43. Parmenioné. (175)

A sokversü epigrammát nem tartom eléggé
Musainak: mérföld nincsen a kurta dülőn.
A dolichos hosszan csavarog; csak egyetlen erélyesb
Lélekzet, s vele megfutva lön a stadion.

44. Alexandriai Leonidasé. (178)

Nemcsak a parlagokat lesz ugarlani a mi szakunk már;
Már a hajóhuzatalt is felerőszakolák

* Pythagoras, Samos sziget fia.

Ránk, nyavalyás ökrökre. No hát te is, iszonyu tenger,
Fogd az ekébe röget szántani delfinidet.

45. Antiphilosé. (198)

Oh gyönyörű te, az áldott méh léggyült folyadéka,
És, melyet emberi kéz nem raka össze, oh sejt;
Kész jövedelme az életnek, melyen a kapa, sarló
És eke nem vala megkopva, se vert a tulok:
Te a kaptárnak, mely alatt a méhek az édest
Csepegetik, kicsiből gazdag ajándoka vagy.
Apró szentek, örűljetek és legelészszetek e víg
Réten, oh ambrosiám bölcs egyedárusai.

46. Uratlan vagy Palladasé. (197)

Önmaga tárta fel a természet, a lelki barátság
Védnöke, mint legyen a két tova kedves együtt,
A calamust, chartát, tintát s kézkarczokat adva,
Hű közegeit a szivek távoli szenveinek.

46. Theokritosé. (146)

Lássadsza, vándor, e szobort figyelmesen,
És mondd el, ha te majd hazádba értél:
«Anakreon képét Thasosban láttam én,
A legjobb dalosok legérdemesbét.»
S ha, hogy szerették a fiúk, hozzáteszed,
Elmondottad egészen emberünket.

47. Sophron patriciusé. (289)

A ki ide s tova bujdosol, és tán hontalanul bolygsz,
Szárazi útas, avagy tengeri tönkre jutott;
Bizton térj ide bé, s azután koptatni ne kívánd
Lábaidat; hiszen itt kész fogadóra találsz.
Ha alapítóját neviről ismerni szeretnéd,
Az Pharie jámbor püspöke Eulogios.

48. Lucianusé. (5)

Úgy élvezd érzékeidet, mint sirba menendő;
Mintha örök maradás kötne le, zárd azokat.
Azt nevezem bölcsnek, ki eme kettőre figyelvén
Épen olyan pazarúl költene, mint fukarúl.

49. Ugyanazé. (6)

Tán gonoszat cselekedve reászeded, ember, a birót;
Gondolatod se lehet rejtek az isten előtt.

50. Palladasé. (23)

Pindaros elve szerint, szánónál jobb az irigylő;
Mert az irígylettnek bútalan élete van,
Míg a nyomor fiain megesik szived. Én se fölötte
Boldog egyén, se viszont túlszükülő ne legyek.
Legderekabb a középszer: ama fejedelmi tetőkön
Vész viharoz, tulalant eltipor a pulya gőg.

51. Ugyanazé. (29)

A hast verje meg és a has lakomáit az Isten;
Mert csakis ők az erény vesztes ügyének oka.

52. Ugyanazé. (30)

Meztelenül jöttem, majd meztelenül megyek a hűs
Földbe: ki törje magát e csupa meztelenért?

53. Ugyanazé. (31)

Gazdag vagy; s azután? Mikor elmégy, büszke magaddal
Elviszed, úgy-e bizony, számtalan ezreidet?
Lásd, mig aranyt kaparítasz, időd sebesen repül. Oh nem
Fogsz te rakásra, fukar, gyüjteni életeket.

54. Agathiasé. (36)

A ki szegényből nagy hatalomra s javakra verődött,
Nem jut eszébe utóbb, annak előtte mi volt.
Régi barátit egyig megutálja, s velőtlen agyába
Nem férhet be, hogy a földi szerencse ravasz.
Hisz te szegény koldus voltál hajdanta; miért nem
Vetsz amaz éhesnek most avagy egy harapást?
Czimbora, forgandó nagyon a sors: ám ha tagadnád,
Koldulj még egyszer, s légy magad erre tanúm.

55. Ugyanazé. (38)

Mért a haláltól félnetek, a nyugalomra vivőtől,
Mely maga a betegek s koldusok orvosa csak?
E bizonyos vendég, ha beállít nálatok egyszer,
Elmegyen, és kétszer sohse mutatja magát.
A bajok ellenben sokak is, tarkák is, egy izben
Ezt, a másban amazt sujtva, s utóbb is agyon.

56. Palladasé. (39)

Szinjáték az egész élet; vagy játszani tudjon
Benne az ember, avagy nyögni szeresse baját.

57. Paulus Silentiariusé. (40)

Föl ne fuvalkodjál, ha szerencse kegyencze vagy; és ne
Verje le semmi csapás a szabadelmü szivét.
Állhatlan szelek üldözik és hányják-vetik itten
Csolnakodat, fel-alá szórva kalandjai közt.
Állhatatos mi csupán: az erény maga; és csakis ezzel
Jutsz bizodalmasan át életed árvizein.

58. Palladasé. (41)

Kis vékony levegőt szíván orrunkon, igy élünk,
A kik együtt élünk, és maig éldegelünk.
Műszerek és gépek csak az emberek, a levegőből
Szedve az életadó tápot esennen alá.

A ki lezárja egy ujjával lélekzeted utját,
Elveszi életedet, s a temetőbe taszít,
S im, noha semmi vagyunk, gőggel fúlaszkodik elménk,
Koldusul élődvén egy-egy adagcsa szuszon.

59. Paulus Silentiariusé. (42)

Nem maga bájos az élet, oh nem, de kivetni fejedből
Azt az előszítő köznapi gondsereget.
Pénzem sok, ha elég; hanem a tulságos aranykór
Vak dühe, az, mire nem készti az emberi fejt.
A jaj azért harsog, hogy olyannyira fog ki korunkban
Kincsen az uj szükség, rajtad a régi halál.
Erre figyelve irányozzad te világodat, egy szent
És hű reményt hordván szíveden, a tudományt.

60. Palladasé. (43)

Mit téped magadat s forrongasz, nyugtalan ember,
Meg nem elégelvén a mit a Végzet adott?
Add neki még magadat; ne perelj soha istened ellen;
Sorsoddal békélj össze, s nyugodni tanúlj.
Sokkal okosb lesz erőködnöd vigadozni, ha sorsod
Ellen is: a legokosb férfi magának öröm.

61. Mnasalkasé. (19)

Itten ülök szomorúan Erény, a földi Gyönyörnek
Háta mögött, csufosan nyirva meg a fejemen,
Fájdalom üszkeivel szivemet perzselve, ha nálam
A mai ember előtt jobbak az élvezetek.

62. Lucianusé. (17)

Lucianus badarat sokat összetanulva, irám ezt:
Mert badar ám, igazán mondhatom, a tudomány.
Nincsen az emberi fejben egyetlenegy elv is örökszent;
De a melyet te imádsz, más kaczarázik azon.

63. Hedylosé. (12)

Rajta, igyunk; hisz ital mellett terem úgy is az első
Báju, izű, zamatú, kellemü, zengzetü dal.
Chiosi átalagot nekem; aztán mondd: «Nosza vígan,
Hedylos». Ugy gyülölöm szárazan életemet.

64. Uratlan.

Zeüsz-atya, a jót add meg akár kérendem akár nem;
A rosszat, ha igen sírok is érte, ne add.

A VERGILIUSNAK TULAJDONÍTOTT KISEBB KÖLTEMÉNYEK.

P. Thewrewk Emiltől.

(felolvastatott 1882 decz. 20-ikán.)

Vergiliust a magyar irodalom csak Aeneiséről, Georgicáiról és Bucolicáiról ismeri. Hogy a többé-kevésbbé hiteles hagyomány még más költeményeket is tulajdonít neki, s hogy ezek között egyik-másik valóságos műremek, arról nem igen vettünk tudomást, azért nincsenek is magyarra fordítva.

Ezen, a Vergilius-féle költemények Appendixét képező költemények, melyeket legújabban Baehrens adott ki a *Poetae Latini Minores* II. kötetében, névszerint a következők: Culex, Dirae, Copa, Aetna, Ciris, Priapea, Epigrammata (Catalecta) és Moretum.

De ezeken kívül is van még egy pár költői apróság, mely a Vergiliusra vonatkozó, vagy Vergilius-féle versdarabokból összetákolt költeményekkel, s a Vergilius-féle thémáknak iskolaszerű variátióival együtt Baehrens gyüjteményének IV. kötetében olvasható.

Ezen apróságok közé tartozik például az a sírvers, melyet a gyerek Vergilius Ballistára írt, a ki nappal tanító, éjtszaka útonálló volt, és kit, miután gonoszsága kiderült, megköveztek. Az epigramma így szól:

E kőhalmaz alatt nyugszik Ballista haramja.
Nappal is, éjtszaka is biztos az útad, utas.

Szep egy epigramma, mely a gyűjtemény 162. száma alatt van, s egy gyönyörű fiú-gyermeknek szól:

Természet habozott, ha himet, ha teremtsen-e lánykát,
S oh gyönyörű gyermek szinte leányka levél.
(Ford. *Thewr. Józs.*)

A közmondásossá vált *Sic vobis non vobis*-t, a mi a magyar népköltészetben is előfordúl, t. i. így:

Az ökör a földet nem magának szántja,
Az asszony a lányát nem magának szánja.
(*Nyelvőr*, I. 94.)

Vergilius életrajzának csak későbbi toldaléka ismeri és eredetét következőleg meséli.

Vergilius egyszer ezt a distichont ragasztotta névtelenül Augustus palotájának ajtajára:

Folyton esett éjjel, reggelre megújul a játék:
Jupiter és Caesar váltva uralkodik itt.

Augustus sokáig tudakozódott, ki a szerzője, de hiába, senki sem jelentkezett. Végre egy Bathyllus nevű költő előállott és magáénak vallotta. A császártól kitüntetést és ajándékot kapott. Ez zokon esett Vergiliusnak, s ugyanazon ajtóra odairta négyszer: Sic vos non vobis. Augustus követelte, hogy azt a négy félverset egészítsék ki. Miután némelyek hiába vesződtek vele, Vergilius kiegészítette és ilyformán csatolta az előbbi distichonhoz:

Én szerzettem e verssorokat; más élvezi hasznát.
Így magad is másnak költesz, oh röpke madár!
Így magad is másnak hordod a gyapjat, oh juh!
Így magad is másnak gyűjtöd a mézet, oh méh!
Így magad is másnak szántod a földet, igás!

Abban a ránk maradt Anthologiában, melyet Carthágóban Kr. u. 532 körül vandal fejedelem parancsára egy Octa-

vianus nevű fiatal nemes készített, csak eme két sorból áll az egész:

Én szerzettem e verssorokat: más élvezi hasznát.
Így magad is másnak gyűjtöd a mézet, oh méh!

miből látni való, hogy a többi csak középkori kibővítés.

Az előbbi distichon történetét is egészen másképp meséli egy VIII. századbeli pétervári kézirat. Ott az van fölibe írva, hogy ezeket a verseket

Folyton esett éjjel, reggel szép tiszta idő lett.
Jupiter és Caesar váltva uralkodik itt.

Vergilius akkor küldte meg a császárnak, mikor soká antichambrirozott, s az udvari inasok be nem bocsátották, mert nem tudták, hogy kicsoda.

Ennyit mutatványul a költői apróságokból.

Az *Appendix* neve alatt összefoglalt költemények közül kettőt bátorkodom ezennel a mélyen tisztelt Társaságnak bemutatni: a *Moretum*-ot és a *Copa*-t.

Moretum.

A *Moretum* vagyis *Füvesgombócz* a szó szoros értelmében vett idyll: kis kép, falusi állapotok és foglalkozások genre-képe. Egy Simulus nevű szegény parasztember fölkel hajnalban, gondoskodik mai ebédjéről, bodagot süt, s hogy legyen még valami a kenyér mellé, füves-gombóczot készít magának. Elkészülvén vele, kihajt a szántóföldre és nekiveti ekéjét.

Hogy' észrevett a költő mindent, a mi ezekben az egyszerű dolgokban jellemző, mily szemléltetőleg ábrázolja a legconcrétebb vonásokat, hogy sikerült e csínos detailfestést cselekvés alakjában mutatni és befejezett egésznek kikerekíteni. E költemény valóságos kis műremek, valóságos iro-

dalmi unicum. Nem csoda tehát, ha a szellemes Woltmann (Die Memoiren des Freiherrn von S. című munkájában) a túlságig megy és azt mondja, hogy e költeményben Vergilius nagyobb költőnek bizonyúl, mint Aeneisében.

De az a kérdés, Vergiliusé-e? mert sem Vergilius életrajza, sem a műveihez írt commentár nem ismeri. Csak a középkorban kezdik Vergiliusnak tulajdonítani, a mennyiben a codexek írói ilyen felírást tűznek fölibe: *Eiusdem Maronis Moretum feliciter incipit*, vagy *Incipit Virgilii Maronis Moretum*, vagy hasonlót. Hogy méltó a költőhöz, azon senki sem kételkedik, inkább azon, hogy képes volt-e Vergilius ilyen költemény szerzésére, mert a mi benne különösen meglep, a concret detail szemléltető ábrázolásának, s a dolgok szabatos, minden phrasistól idegenkedő, mivoltuk szerinti megjelölésének Vergilius épenséggel nem embere. A periodologia sem Vergiliusszerű. A mondatok rendkívül egyszerűek, rövidek, természetesen egymásután sorozvák. Mondat vége s vers vége egyáltalában összeesik, a nélkül azonban, hogy a költő félénken idegenkednék a korlát áthágásától, a mi rövidebb mondatoknál épenséggel nem olyan zavaró, mint hosszabb s egyúttal rhetorikailag s metrikailag szépen kiszabott periodusoknál. A mi azonban a versek alkatát, s a partikulák és egyéb alakszók használatát illeti, semmiféle különbséget sem lelni költeményünk és Vergilius dictiója között.

Még van az említett kéziratokon kívül egy tudósításunk, mely a Moretum-ot Vergilius nevével hozza kapcsolatba. E tudósítást Vossius Izsáknak köszönjük, a ki azt írja, hogy ő egy Codex Ambrosianusban ezt a jegyzetet olvasta:

Parthenius Moretum scripsit in Graeco, quem Virgilius imitatus est.

E szerint költeményünk eredetileg görög volt, s Parthenius a szerzője, a ki tudvalevőleg Vergiliust a görög nyelvbe és irodalomba beavatta. Vergilius csak utánozta, vagy helyesebben mondva, fordította.

Lehetetlenség nincs a dologban, s ha már Vergilius nevéhez akarjuk fűzni e költeményt, azt csakis úgy tehetjük, ha Vergiliust nem szerzőjének, hanem fordítójának tekintjük. Ha ez a fordítás meglehetős hű volt, a mint azt egy-két dologból látszólag biztosan gyaníthatni, s a mint azt még az is valószínűvé teszi, hogy Vergilius egyéb költeményeiben egész sorokat átvett Partheniusból: úgy a Moretumnak Vergilius költői és stilistikai jellemétől való különbözése ép oly teljességgel meg van magyarázva, mint a szóhasználatban és metrikában való megegyezése.

De ez a magyarázat gyöngehitelű alapon áll, mert ama tudósítás csak egy XV. századbeli kéziratból való és Vergilusra vonatkozó része egyenesen gyanításnak látszik. Akkoriban ugyanis Vergiliust nézték a Moretum szerzőjének, ezt pedig a Partheniusról szóló tudósítással akként egyeztették össze, hogy Vergiliust a költemény fordítójának vették.

Hogy a Moretum a Vergilius-féle kor terméke, az iránt nincs kétség. Hogy Martialis kora előtt készült, bizonyítja e költőnek «Saláta» című epigrammája, mely így szól:

Rég a salátával fejezék be ebédjök' apáink;
Monddsza, miért kezdjük most az ebédet azon?

Tehát Kr. u. 90 körül, mert abból az időből való ez az epigramma, az ebéd salátán kezdődött, a Moretum pedig az előbbi időből való, a midőn az ebédet salátával fejezték be. 76-ik verse ugyanis azt mondja, hogy a saláta «uras lakomáknak a befejezője.»

* * *

Füves gombócz.

A hideg éjjelből már kétszer öt óra lepergett,
S hirdeti napkeltét kukorítva a szárnyas idő-jós.
Simulus, egy keveses földnek szántója-vetője
Fél a jövő napnak szomorú böjtjétül, azért hát
Fölszedi lassacskán hitvány nyoszolárul a testét,
S óvatosan tapogatva kezével a renyhe sötétben
Nézi, hol a tűzhely, s megütődvén megleli végre.
Ott a rakott tuskó már majdnem egészen elégett,
És a parázs fényét sűrű hamu pelyhe takarta.
Hajtja előre fejét s oda tartja dülősen a mécsest,
Száraz kóczu belét tűvel huzogatja előbbre,
És fölszítja gyakor fúvással az alvó üszköt.
Végre kilobban a fény, s a sötétség hirtelen eltünt.
Tartja a mécses elé a kezét, s megvédi a széltől,
Megy kamarájához, s felnyitja tolóval az ajtót.
Egy kis búza-rakás volt benn a földre kiöntve:
Annyit vett abból, a mennyire öblös a mérték,
A mely kétszer nyolcz fontot bír fogni magába.
Erre kimegy, s odaáll a malomnak, s a kicsi polczra,
A mely a pajta falán oda volt e czélra szegezve,
Leteszi a mécsest; felgyűri kezérül az újjat,
Teste köré kötvén bolyhos kecskének a bőrét,
Kívül is és belül is megsöpri farokkal a malmot.
Hívja dologra kezét, a teendőt köztük elosztva:
Balja segítni van ott, míg jobb keze végzi a munkát,
Ez folyton forgat s gyorsítja a körbeli mozgást,
(A forgó kőről szétzúzva leömlik a búza)
Közbe a balkeze jő felváltva segítni a fáradt
Testvérét. Azalatt ő énekel egyszerü népdalt,

S parlagi hangjával könnyíti magának a munkát.
Aztán hívja elé Scybalét. Egyedűli cselédje,
Afrika lánya, egész testével vallja hazáját:
Gyapju-fejű, duzzadt-ajakú, meg fekete-bőrű,
Széles a melle, lohadtak az emlei, karcsu a véknya,
Lábikrája sovány, de felötlő széles a talpa,
És csupa nagy repedés tátong vala végig a sarkán.
Ezt szólítja elő, tüzelő fát tétet a góczra,
S friss meritésü vizet melegíttet véle a tűznél.
Most miután móddal befejezte a gabona-őrlést,
A lisztet keze vápjával beletölti szitába,
S rázza: felül marad a szita-rost tetejében a korpa,
A tisztája leszáll, s foly a rost nyiladékain által
A finom lisztláng. Nyujtó deszkára tetézi
Fészek-formálag, s langyos vizet öntve beléje,
A vizet és lisztet kellő mód' összekavarja.
A sok kis gomolyát meg-meghömpölygeti, s olykor
Hintezi por-sóval. S miután szívósra kigyúrta,
A meglett tésztát kerekesre lapítja kezével.
Megczifrázza felül, nyomván bele négyszögü formát.
A padkára teszi (Scybale leporolta előre)
És tetejébe borít cserepet, s megrakja parázszsal.
Addig, a míg dolgát Vulcanus s Vesta megejti,
Simulus azt az időt sem hagyja osonni hiába,
Mást szerez akközben: nehogy a bodag egymaga rosszul
Essék ínyjének, mellékételre a gondja.
Nem kínálkozik ám padkája fölött a fogas-lécz
Sem füstölt sertésháttal, se' szalonna-darabbal.
Csak kerek-alaku sajt, közepén átfűzve kötéllel,
S régi kapor csüngött ott rajta csomóba kötözve.
Ő eggyet gondolt és zöldség-féle után lát.
Házacskája mögött kis kert volt: ritka sövényzet
Vette körül, s nádból vékonyfonadéku kerítés.
Csak kicsi föld, de buján nőtt benne a sokfaju zöldség.
Nem volt abba' hiány, a mi élnie kell a szegénynek,

Sőt a szegénytől kért eggyet-mást olykor a gazdag,
Nem nagy költségnek, csak gondviselésnek a műve.
A mikor esső járt, s neki otthon kelle maradni,
Vagy pedig ünnepnap, s pihenője akadt az ekének,
Kertészkedni szokott. Hogy kell ültetni a plántát,
Ahhoz jól értett, s hogy kell termeszteni magból,
S a szomszéd vizeket hogy kell földjére vezetni.
Volt itt bővibe kel, volt bővibe tártkaru czékla,
Bővibe sóska, meg örvénygyök, meg bővibe mályva,
Volt murok és fejiről nevezödött nagyfejü hagyma.
Mák is, a főfájás-okozó és vérhidegítő.
S gyenge saláta uras lakomának a béfejezője:
Volt retek is bőven, levelét csúcsosra kihajtva,
S jól megeresztve hasát a nehéz tök is ott heverészett,
Mind nem a gazdának (nincs több ilyen egyszerün élő),
Mind a közönségnek számára van. Ő csak eladni
A heti vásárkor városba czipelgeti vállán,
És haza tér terhes zsebbel, terhnélküli háttal,
Ritka eset, hogy húst hoz a városi mészárszékből.
Néki elég eledel: pázsitka, vöröshaju hagyma,
És az evő száját torzító rézsuka, zsombor,
És a késledező Venus ösztönzője, a repcsény.
Most is ilyenfélét gondolva, befordul a kertbe.
S mindenelőtt ujjal kissé fölvájja a földet,
S négy szál foghagymát rostostúl húz ki belőle.
Tép azután ernyős bodzából és rutafűből,
S szed vékony száron lengő koriandromot össze.
Mindezt megszedvén odaül a tűzhely elébe,
S kéri a kőmozsarat fönhangon a szolgaleánytól.
Most külön a fejeket megtisztítgatja, lehúzza
A kérges hajukat, s a földre lehányja szemétnek.
Megtartván a gumók tisztított gyönge csiráját,
Vízbe lemártja s legott a mozsár kerek öblibe dobja,
Hinti törött sóval, bele száraz sajtot is aprít,
S a mondott füveket mind rendre beszórja utánna.

Szőrös czombja közé gyűrvén baljával a gúnyát,
Jobb keze mindenelőtt az erősszagu hagymagumókat
Zúzza törőrúddal s azután elegyesleg a többit.
Körben jár a keze: lassanként mind az a holmi
Veszti sajátságát és egy szín válik a sokból.
Sem nem egészen zöld, mert tejbeli részei tiltják,
Sem nem tejszínű, sok lévén benne a zöldség.
Gyakran a csípős szag megüté a parasztnak az orrát,
És fintorgatvást átkozza tulajdon ebédjét;
Majd keze hátával kitörűli szemébül a könnyet,
S szidja igaztalanul felháborodottan a füstöt.
S a dolog egyre halad nem mint eleinte döczögve,
Már súlyosban jár a törőrúd lassu körökben.
Épen azért beleönt pár csöppet a Pallas-olajból,
S egy kis eczet savanyú erejét öntözgeti rája.
Aztán újra kavar, s kavarékját újra csömöszli.
Végre körülvájván két ujjal a kőnek az öblét,
A darabos tésztát egygyé gömölyítgeti össze,
És meglett a füves-gombócz, rávallva nevére.
Akközben Scybalé szintén kikaparta bodagját.
Simulus a sütetet jókedvűn fogja kezébe;
Nincs mit félnie már, lesz-e mára harapni valója.
Lábszárára sarút, bőrsapkát húzva fejébe,
Szófogadó tinait szíjas jármukba befogja,
S a szántóra kihajt, s földnek fordítja ekéjét.

* * *

Copa.

A másik kitünő költemény, melyet szerencsém van a mélyen tisztelt Társaságnak bemutatni, a Copa vagyis Csaplárné.

Ezt is csak egy pár kézirat mondja Vergiliusénak, s Charisius V. századbeli grammatikus már mint Vergiliuséra hivatkozik reá.

Alakjára nézve elegia; de tartalma szerint a Füvesgombócz czímű költemény után ez jár legközelebb az idyll fogalmához.

Technikája egészen Vergilius-féle, egyes kitételek is Vergiliusra emlékeztetnek; de az a finom szabatos detailfestés, a kifejezésbeli rövidség, a gördülékeny mondatszerkezet, az egészen keresztülvonuló vidámság és pajkosság, mely ezt az életképet szilaj és pikáns ingerrel tölti el, nem épen Vergilius jellemző tulajdonai.

Ilgen minden nyomós ok nélkül Valgius Rufust, Horatius barátját, tartja ezen elegia költőjének.

Vannak e költeményben Propertiusra emlékeztető fordulatok és kitételek is, melyek arra a gondolatra viszik az embert, hogy az Augustus-féle kor legkiválóbb költői közül talán épen Propertius az, a kinek e költemény tulajdonítandó. De ha eszünkbe veszszük, hogy az akkori költők szoros barátságban éltek egymással, hogy az egyik a másiktól sokat eltanult, s hogy az ily mértékben való utánzás bátran megtörténhetett, egyéb történeti adatok nélkül a gyanítás biztosan nem igazolható.

Annyi azonban tény, hogy semmi okunk sincsen költeményünket nem az augustusi korban keltnek állítanunk.

* * *

Csaplárné.

Syrusi csaplárné, görög idomu párta fejében,
Csörgettyűzve magát pajkosan illegeti.
Füstös korcsma előtt eljárja pikósan a tánczát,
S intve az útasnak, hijja, kerülne belől.
Mit jársz tikkasztó hőségben a csúf poros úton?
Sokkal jobb, ha te most pázsitos ágyra ledülsz.
Van kupa, van kancsó, koboz is van, fuvola, rózsa,
Árnyékos nádból hűslevegőjü lugas.
S édesen, a hogy enyelgni szokott Arkádia földjén,
Pásztor szájában szólal a pásztori síp.
Itt van a jó nyers bor, csak imént csapolám meg a hordót,
Van jó víz, itt foly víg csevegésü patak.
Van koszorú ibolyából athénei módra kötözve,
És rózsával elegy sárgavirágu füzér.
Itt van líliom is, mit szedve a tiszta patakról
Nádkosarába' nekünk a vizi nympha hozott.
Van sajt, szárító gyékényfonadékba takarva,
Szilva is, a mit az ősz isteni lénye adott.
Gesztenye-makk is van, meg jóizü szép piros alma,
Szittyóval kötözött kékes ugorka-gyümölcs.
Van vérszínü szeder, szőlő a lenge borágon,
Itt van a tiszta Ceres és Amor és Bromius.
Itt van a sarlóval galibánknak az őre, Priapus,
Nagy szerszáma, ne félj, meg nem ijedni való.
Térj be, utas! Fáradt szamarad már izzad erősen.
Kíméld. Jó állat. Rajta mulatni lehet.
Most tücsök éneke szól a sűrű bokrokon által,
Mostan hűsel a gyík a gyepü-rejtek alatt.
Légyen eszed, heverészsz le, s ha tetszik, nyári üvegből
Vagy pedig uj kristály-billikomokbul igyál.

Jőjj fáradt utazó, s lugas árnyékába pihenj meg,
S megnehezült fejedet rózsafüzérrel övezd.
Szép fiu vagy: kóstold a gyönge leánynak a száját!
A ki mogorván néz, hadd vigye azt a manó!
Vagy tán hamvadnak tennéd el a jószagu fűzért?
Hogy koszorús sírkő födje a csontjaidat?
Bort ide és koczkát! Veszszen, kit a holnap is aggaszt.
Húzza halál a füled s int: «Jövök! Élni siess!»

LUKÁCS MÓRICZ EMLÉKEZETE.

Szász Károlytól.

(felolvastatott 1883. február 11-kén.)

Mintegy megtestesült, közöttünk járó-kelő elégia, áll előttem — emlékembe vésve, kitörülhetetlenül — Lukács Móricz alakja. A rövid ideig, de a sziv teljességével élvezett, aztán elveszett s vissza hiába sovárgott boldogság emlékein merengett ő, mélyen érezve határtalan becsét annak, a mit a kérlelhetetlen sors elragadott tőle, de kárpótlást találva veszteségéért abban a gondolatban, hogy bírta, hogy teljes mértékben élvezte, s becsét elvesztése után is egészen, talán még fokozottabb mértékben tudta érezni. Egész szivét adta volt oda a szeretetnek, a szerelemnek, mely annyira eltöltötte valóját, hogy megfosztva tőle testiképp, tovább is egészen abban élt s megnyugvást talált a gondolatban, hogy újra egyesülni fog szeretete s szerelme tárgyával, és pedig akkor örökre, elválhatatlanul, az elszakíttatás további esélyei s félelme nélkül.

Becsérzete annak, a mit birtunk, visszaélvezése gondolatban annak, a mit elvesztettünk, csöndes megadás a kikerülhetetlen veszteségben, édelgés a nyugalommal viselt seb fájdalmában, mely kizárja a gyógyulás óhaját s nem keresi a felejtést, mert ha felejteni tudna, léte becsét veszítené el, és a remény — nem! a bizonyosság, hogy a siratott üdv egykor ismét miénk lesz: ime, az elégia összes elemei; s mert Lukács Móricz utolsó éveiben, a mint én őt ismertem, mindez egyesült; azért tünik ő úgy fel előttem, mint egy megtestesült elégia.

A szívnemesség s a méltó bánat összhangja, felolvasztva a kedély lágyságában s az érzület tisztaságában: ime az elégia hangulata s Lukács Móricz életének alaphangja.

Azt hiszem, egész életének — s nemcsak utolsó éveinek, melyekben őt hosszu elválás után ismét visszanyertük, s szorosabban magunkhoz csatolva teljesebben birtuk, melyekben ő nekünk, társaim, büszkeségünk, egy ideig fejünk koronája s mindvégig tiszteletünk és szeretetünk tárgya volt.

Életében kétszer ismétlődött, tárgyában ugyan más, s az általa támasztott elégiai hangulatban fokozott mértékű, de lényegében ugyanazon érzés uralma: egyszer az ifju- és férfi-kor határán, a rajongásig menő gyöngédséggel szeretett anya, másodszor a férfi- és agg-kor határán az imádott nő iránti önfeledő ragaszkodásban; mindkét esetben a betegágy körüli odaadó gondban, az évekig fenyegető halál bekövetkeztekor a vesztés fölötti kétségbeesés tompa fájdalmában, melyről csak a vallásos hit rázta fel s a viszontlátás bizonyossága vont glóriát vérző szive martyrsága körül. Mint a sebzett szarvas, erdők rejtekébe, néma magányba futott mindkét ízben, halálosnak érzett sebével; de mint az, sebeit nyalogatva maga szerzi meg a gyógyulást magának, ő is — meggyógyulva, vagy legalább megnyugodva tért vissza, évek mulva, az emberek társaságába, s nemes büszkeséggel hordozta behegedt sebeit, érezve — mikor nem nyilatkoztak is — azok fájdalmát s fájdalmuk becsét; mint a martyrok mindig, legyenek a vallásos hit vagy a szeretet martyrjai, büszkék arra, hogy szenvedniök kell, s tudnak szenvedni.

Egy nagy nemzeti válság tragédiája volt folyamatban s katasztrófája kitörőben, mikor Lukács Móricz kebelében — a nemes lelkekre nézve mindig legiszonyúbb harcz — az összeütköző kötelességek harcza folyt le, s ő, lelkületének és jellemének megfelelőleg, az epikus és tragikai megoldás helyett az idyllit és elégiait választotta, 1848-ban az első nemzeti kormány, a Batthyány-miniszterium, munkakörében

vállalt el egy részt, mint Klauzál Gábor ipar- és kereskedelmi miniszternek elnöki titkára, minisztertanácsosi ranggal. Nem szereplési vágy vagy ambitio vezette a hivatali pályára. A kormány tagjai közül többekkel, különösen Eötvössel s Szemerével, magával Deákkal, s miniszteriumának egyik osztályfőnökével Szalay Lászlóval, valamint Klauzálnak államtitkárával, Tréforttal, régi s benső barátságban állott. A 48-at megelőző politikai küzdelmekben, mikor a szabadelvű ellenzék egy kis csoportja a parlamenti kormányzatot s központosítást tűzte zászlajára, a modern európai eszmék mellett küzdött a világot a vármegyeház ablakából néző politika ellen, de a közjogi kérdésekben az országos ellenzék pártkötelékében maradva, e kis csoporthoz, melynek élén Eötvös, Szalay és Tréfort álltak, csatlakozott Lukács is. A 48. áprilisi törvények e kis csoport eszméit emelték diadalra. Az addigi ellenzék kormányra jutott. Batthyány, Kossuth, Deák, Klauzál, sőt még az előbb párton kívüli Széchenyi is, tárczát vállaltak, Eötvössel s Szemerével. Lukács, bár inkább az eszmék, mint a tettek embere, nem utasíthatta vissza a Klauzál által neki felajánlott állást, s azt, legjobb ereje szerint, híven be is töltötte. Szeptemberben a Batthyány-miniszterium leköszönt, Széchenyi dúlt kebellel s elhomályosult elmével s mint szétrobbant üstökös tünt el a láthatárról. Eötvös, Tréfort visszavonultak. Lukács még helyén maradt, s az ügyek vezetését — miniszterium nem létében — átvett honvédelmi bizottságban, ő képviselte, mint Tréfort távozta után helyettes államtitkár, a kereskedelmi miniszteriumot. Az akkori háborús időben e miniszterium kevés dolgot talált akár a hivatalban, akár a kormányzó bizottságban: Lukács szereplése azért jelentéktelen volt; de jelenléte a honvédelmi bizottság üléseiben beavatta őt az izgalmas napok eseményeinek még a közönség előtt rejtve maradt részleteibe is. Azonban személyes részvétének az ország ügyeiben, a sírjába hanyatló 1848-czal egyszerre vége szakadt. Az ellenséges hadsereg közeledett; a Mórnál

elveszett csata után Windischgrätz dölyfösen utasította vissza a békekövetséget, Batthyányt elfogatta, Deákot, Majláthot, Lonovicsot ki sem hallgatta, «pártütőkkel nem alkuszom» — s rohamlépésekkel közelített a kettős főváros, Buda és Pest elfoglalására. A magyar kormány és országgyűlés Debreczenbe költözött, onnan folytatni az önvédelmi harczot; a hadsereg is visszavonult, egyelőre védtelenül hagyva a fővárost; Lukács Móricz azonban Pesten maradt, nem követte sem a kormányt Debreczenbe, sem hadseregünket a csatatérre. «E tényt — irja Emlékiratai bevezető fejezetében — pirulás nélkül konstatálom, mert nem gyávaság, nem a haza és szabadság ügye iránti részvétlenség tartóztatott vissza, hanem egy szent kötelesség. Hetvenedik évét túlhaladt anyám, már több mint egy év óta, súlyos, gyógyíthatatlan betegségben, önerejéből meg sem mozdulhatva, feküdt halálos ágyához szegezve. Özvegy volt; én egyetlen gyermeke, egyetlen támasza. Hagyhattam-e szülőmet magára, vagy idegenek s cselédek gondjaira oly városban, melyet az ellenség készült megszállani?» Mily egyszerű szavak s mily teljes és ellenmondhatatlan önigazolás! Az erkölcstan egyik tétele, hogy ha két kötelesség összeütközik, s csak egyiket teljesíthetjük, elsőséget kell adnunk a nagyobbnak, a szentebbnek. A haza, vagy az édes anya iránti kötelesség-e a nagyobb, a szentebb, mikor mind a kettő szenved, halálos veszélyben van, s fia segélyére és védő karjára szorul? E fölött lehet vitatkozni. «Vannak brutusi lelkek — folytatja Lukács — a kik azt mondják, hogy a hazát mindenek fölött kell szeretni, én nem röstellem bevallani, hogy anyámat még jobban szerettem a hazánál. Életemet kész lettem volna, ha meggyőződésből nem, becsületérzésből feláldozni hazámért, anyámat nem.» — Valljuk meg, hogy e tételekben Lukács logikája sántít, vagy legalább nem teljes. Kijelentéséből nem az tünik ki, hogy anyját hazájánál, hanem hogy önmagánál szerette jobban s többre becsülte nem a haza-, hanem saját életénél; mert azt mondja: élete-

met kész lettem volna feláldozni a hazáért, anyámat nem. A brutusi lelkek, egyik Brutus a fiait, a másik jóltevőjét, barátját, feláldozza a hazáért, mert e fiúk, mert e barát, veszélyesek a hazára s életök a haza életét fenyegeti. A Lukács anyja nem volt így szembeállítható a hazával; tehetetlen, beteg öreg asszony élete s megmaradása semmikép sem fenyegette veszélylyel a hazát; ha úgy lett volna: akkor válik el, melyiket választja a fiu, a hazafi. Egyszerűen az volt a kérdés: melyiket hagyja el, a beteg, haldokló anyát-e, kinek rajta kívül nincs más gyámola? vagy a hazát, melyet a veszélyben ugyan minden fia védeni köteles, de melyet az ő jelenléte meg nem ment, távolmaradása el nem veszít. Pedig az erkölcstan egy másik, szintoly abszolut tétele szerint, ha két kötelesség összeütközik, s csak az egyik teljesíthető, azt kell választanunk, melyet rajtunk kívül senki sem teljesíthet, s el kell hagynunk a másikat, még ha nagyobb s szentebb volna is, ha annak teljesítése nem kizárólag ránk néz. S kétségtelen, hogy Debreczenben és a csatatéren egy hajszállal sem folytak volna másképp a dolgok, ha Lukács Móricz ott van is, mint nélküle; anyja pedig, szenvedései egyetlen vigaszától, élete estvelének egyetlen gyámolától fosztatik meg, s kétségbeesetten küzdi vala halálküzdelmeit.

Őt ily állapotban elhagyni, nem fenséges brutusi, hanem szivtelen kannibáli lélek lett volna; s hogy Lukács, a kötelességek ez összeütközésében nemcsak saját szive sugalmának s lelkülete és egyéni jellemének megfelelőleg választott, hanem az erkölcstan abszolut törvényei követelményének is megfelelt: azt senki sem vonhatja kétségbe.

Az öreg asszony szenvedéseinek csak az 1851-dik év vetett véget. A hű fiu negyedfélévig volt betegápoló, a szó szoros értelmében, a szenvedő anya halálos ágyánál. Ő igazgatta feje alatt vánkosait, melyek mindig kemények a betegnek, s a hattyúpehely is tövissé válik bennök; ő adta neki az orvosságot, melyben gyógyulás nem, csak a gyógyulás általó reménye rejlik; virrasztott ágyánál s az álmatlan

éjszakába messze benyúló estéken mesélt neki, fölidézve gyermekemlékeit — melyek az öreg asszonynak ifjusága emlékei voltak — s nyájas szóval űzve el a bombázott Pest iszonyának a betegszobába behallatszó zaját, majd a levert önvédelem, a kétségbeesetten lerakott fegyverek, a leigázott ország tompa jajának fájdalmas viszhangjait. S mikor a betegszobában mindennek vége volt, s az halottas szobává válva, az ágy helyét a ravatal foglalta el, — mikor végre a sirba tétellel, az utolsó fiúi kötelesség is be volt töltve, — akkorra, oh akkorra már a hazában is rég vége volt mindennek. Oly idők következtek be már, mikor — mint a tatárjárás után — «bujt az üldözött, s felé kard nyúlt barlangjában» — akkor Lukács is

Szerte nézett — s nem lelé
Honját a hazában.

Tíz év telt el, a század hatodik-, Lukács életének ötödik tizedéve. A nemzeti életnek 1860—61-ben, bár rövid tartamú, fellobbanása őt már egy pár év óta ismét itthon találta, miután nyolcz évig önkéntes számüzetésben bolyongott Európa nyugati s északi országaiban, keresve s tanulva mindenütt a szépet, s abban keresve üdülést, kétszeresen — az édes anya s a haza elvesztése fölött — érzett sebeinek. Az 1861-ki alkotmányos kísérlet, melyet Lukács, bár nem tagja a rövid parlamentnek, a hazafi élénk érdeklődésével kísért — meghiusult s Lukács — barátaival és elvtársaival, az egész haza összes jobbjaival együtt — ismét csak a társadalmi élet magánköreire érezte utalva magát. Ő mindig a társaság embere volt, kivált ha e szót nyugati értelmében, a societé vagy society jelentésében veszszük. Gentleman volt a szó legnemesebb értelmében, születésénél fogva előkelő és vagyonos, műveltségénél fogva a magasabb körök legfelsőbb szinvonalán álló, barátai megválasztásában épen oly kényes, mint szerencsés, garçon létére a legnemesb nők társaságát kereső, mindenütt — férfiak s nők társaságában

szellemi tápot s élvezetet keresve és osztva — kicserélő, bár születésére nem aristokrata: szivesen látott és elfogadott volt a főrangú körökben is.

E társaságok egyikében találkozott először azzal a ritka szellemű nővel, ki élete angyalává, hajló kora boldogítójává, s kinek ő előbb elragadtatott imádójává, majd boldog férjévé, végre éveken át hű s önfeláldozó betegápolójává s aztán holtig siratója özvegyévé volt leendő.

Birly Krisztina, szintén nem főrangú, de születésénél s családi összeköttetéseinél fogva igen előkelő, páratlan szívnemességgel s művelt szellemmel bíró, testi bájakban s még inkább kellemben dús s végre gazdag örökösnő volt. Atyja a hírneves dr. Birly, keresett orvos a fővárosban, ki első nejével kapott szép vagyonát orvosi gyakorlatából tetemesen gyarapította. Második nejétől, Schedius Krisztinától, a szép lelkű s tudós Schedius Lajos egyetemi tanár s akadémiánk tiszteleti és Kisfaludy-Társaságunk munkás tagja s egy ideig másodelnöke leányától, dr. Birlynek egy fia és Krisztina leánya maradt. S atyja, neje már előbb meghalván, végrendeletében oly módon hagyta két anyától született gyermekeire össze vagyonát, hogy a második nőtől maradt két gyermek része csak akkor osztassék meg, ha Krisztina, a fiatalabb is, 24 éves lesz. Mikor Lukács Móricz a gazdag örökösnőt, kire 200,000 forintnál több várt, megismerte, ez idő még nem érkezett el, de csak pár év hiányzott abból. Az örökösnőt főrangú és gazdag, vagy nagyratörő udvarlók rajongták körül. De a hideg és tartózkodó, sőt büszke külseje alatt mélyen érző szivet rejtő hölgy, kinek lady-like magatartása és szellemi fölénye a legmerészebb udvarlóknak is tiszteletet tudott parancsolni, egyikhez sem hajolt közülök. Figyelmével előbb, majd rokonszenvével s később határozott hajlamával, a körűle zajló férfi-társaságnak egy — nála több mint kétszerte idősb — tagja felé fordult, ki társadalmi állásával hozzá egészen hasonló, szívnemességgel s művelt szellemével hozzá egészen méltó volt, de a ki — már közel

ötvenéves létére — régen örökös nőtlenségre kárhoztatta magát, s álmában sem gondolt házasságra, s legkevésbbé pedig a nála háromszorta gazdagabb s majdnem annyiszor fiatalabb örökösnővel. Azonban mind gyakrabban találkoztak azon társaskörökben, melyek mindkettőjökéi voltak, s előbb csak udvarias érintkezéseik észrevétlenül a szives és rokonszenves barátságba mentek át, e költői viszonyba, mely rokonszellemű férfi és nő közt a legveszélyesebb, mert ellenállhatatlanul vezet a szerelem s esetleg a szenvedély lejtőjére. Nem sokára egy sajátos körülmény még közelebb, s mindennapi és bizalmasabb érintkezésbe hozta őket. Krisztina jártas volt a művelt nyugati nyelvekben s irodalmakban, kívéve a spanyolt. Most azt is meg akarta tanulni, hogy Lukács Móricz lehessen a tanítója. S a Calderon és Cervantes s a Cid-románczok nyelve, a mester és tanítvány közt, a mint haladtak benne, egyre édesebben hangzott füleikbe, s végre szerelemvallomásba olvadt át. Ha nem csalódom, az első vallomást a leány tette, de csak mikor meggyőződött, hogy a férfi csak azért haboz azt megtenni, nehogy önzés vagy épen kapzsiság gyanujába essék. Önzés — legalább annak szennyesebb faja — teljesen ki volt zárva e nemes szívek viszonyából. Ki a leány részéről, a ki élete virágában ifju s főrangú kérőket utasítva vissza, egy ötvenéves férfinak önként nyujtotta kezét s kezében teljes szívét, s ki a férfi részéről, a ki tizenkét év mulva határozottan visszautasította neje vagyonát, nem akarván gazdagsággal vigasztalódni élete elvesztett kincsének romjai fölött.

1862. november 7-dikén esküdtek meg a lipótvárosi templomban, csupán családi körben, s azonnal nászutra indultak. Nyolcz, zavartalanul boldog évet, legnagyobb részben utazásban töltöttek, Közép- s Nyugat- és Dél-Európa országaiban. Leghuzamosabban Salzburgban laktak; hazájokat s rokonaikat csak három-négy ízben s rövid időre látogatták meg. Egymásban akartak élni, a boldogság önzésével, mely mindenkire irígy és féltékeny, csak osztályosára

nem. Svájcz, Chamouni, Tirol, s Olaszország voltak legkedvesb tartózkodási helyeik. A természet szépségei s a művészet kincsei iránt egyaránt élénk érzékkel bírva mindketten, s a mindenség és művészet szépségeit egymás szemében, a szellemi élvezet visszatükröződésében kétszeresen szépnek látva, lelkök egész mélységével élvezték. Most érezték még igazán, miért kellett nekik egymásévá lenniök. Rokonabb két lélek talán soha sem volt a földön. Mind a kettőben férfiasság és nőiség vegyült. Lukács, a tudományosan képzett, rendkívül tág látkörű szellemet, élettapasztalást, jellemszilárdságot és kifogástalan lovagiasságot, az eszményi férfi e tulajdonait, a női kedély bizonyos lágyságával ép oly mértékben egyesítette magában, mint Krisztina a legtisztább nőiességet, előkelő finomságot, férfias észszel és akaraterővel.

Egy boldog házasság története. Ezt a czímet akarta adni Lukács Emlékiratai ötödik s utolsó részének, s melyért tulajdonkép a többit is annak alárendelte, s azért ezt legelőbb akarta megírni.

«Ezen rész — írja programmul szolgáló bevezetésében — hol verőfényes és tikkasztó hőségű, hol viharos és küzdelmes életemnek derült, csöndes estelét festené, szeretett nőm oldalán, melyet most setét, fagyos, magános éj váltott fel — ez lélektani rajz, tanulmány, regény lenne, nem költői agy szüleménye, hanem az életből merített. Hű fényképe akarna lenni egy női alaknak és jellemnek, kiben férfias lélekerő női gyöngédséggel párosulva, gyermekded szendeség és vidámság komoly életnézettel, tudományos műveltség a legkisebb fitogtatás nélkül, lágy kedély éles itélő észszel, egy összhangba olvadtak össze. Egy nőnek akarom emlékét fentartani, a ki feladatául tűzte ki, s azt a legnehezebb viszonyok közt meg is oldotta, hogy a férfiút, kinek társául szegődött, boldogítani fogja; a ki éveken keresztül hosszas, maga által is gyógyíthatatlannak ismert betegsége alatt egy panaszra sem fakadt, el nem vesztette lelkének

vidámságát, játszi elmésségét, szórakozást komoly tanulmányokban keresett és talált, egy stoikus filozóf lelki nyugalmával érezte a halál perczét közeledni, s csak azon töprenkedett: mikép tehetné a csapást férje által elviselhetőbbé. Kevés perczekkel kimulása előtt búcsut vett férjétől, megköszönve neki az annyi évek során át tanusított szeretetet, elbúcsuzott cselédeitől, megköszönve nekik a fáradhatatlan hű ápolást; s eképen női erényekkel megtelt életét egy spártai hős bátor nyugalmával végezte be.» De őt idézve, megelőztem magamat.

Zavartalan boldogságban s egy valódi «szép élet» élvezetében töltött nyolcz év után, egy hegyi kirándulás alkalmával neje áthülve, a tüdejében hirtelen fejlődött, de visszaverődött gyuladás végzetessé vált reá nézve. Az erősnek látszó, bár finom testalkat legnemesb szerveiben támadtatott meg a gyorsan fejlődő kór által. S nem is gyógyult meg többé. Tüdő-, majd szívbaj verte le, s majdnem négy teljes éven át szenvedett, angyali szelidséggel viselve szenvedéseit s a kikerülhetetlen halál biztos tudatát. Merán enyhe völgyében, hol annyian keresnek üdülést évenkint, ő — oldala mellől egy órára sem távozó férjével — négy éven át várta halálát. Türelmével, szelid mosolyával, nyájas szavaival igyekezett vigasztalni férjét, s igyekezett boldog lenni még, hogy utolsó napjáig boldogíthassa a kit szeretett. Megtette végrendeletét, melyben férjét akarta összes vagyona föltétlen örökösévé tenni. De az, ismételt kérései és sürgetései után sem fogadta el az adományt — ez volt első s utolsó kérése, melyet a gyöngéd férj tőle állhatatosan megtagadott. Vagyona így Lajos testvérére s részben féltestvérökre Flórára, Kvassaynéra szállt vissza. — De még életében kiválasztotta férjével együtt mindkettejök leendő öröknyugvó helyét, a meráni temetőben, megépítették sírboltjukat s fölírták rá mindkettejök nevét. — Krisztina 1874. január 13-dikán költözött ez utolsó lakába, hova férje 8 év mulva 1881-dik év novemberében követte. —

Most együtt aluszszák örök álmukat, melyet nem háborít semmi.

Bocsásson meg a t. közönség, s társaim, hogy Lukács életének két, egészen a magánélet körébe eső mozzanatánál, különösen neje emlékénél, oly soká, talán kelleténél hosszabban időztem. Mertem tenni azért, mert dicsőült társunk lelkének alaphangját semmi sem világíthatja meg szebben s jobban, mint e két nő — anyja és neje — iránti viszonya s a hely föltárása, melyet azok szívében s életében elfoglaltak, s az üré, melyet ott hagytak. És mertem azért, mert dicsőült társunk élete angyalának nevét közöttünk maga örökítette meg, midőn legnagyobb alapítónkká lett s alapítványát nem a maga, hanem forrón szeretett s utolsó perczig áldott és siratott Krisztinája nevéhez kötötte.

Lukácscsal, az íróval — mert irodalmi társaságban tartott emlékbeszédnek rendesen csak ez lehet tulajdonképeni tárgya — megbocsátható lesz, ha aránylag kevésbbé, vagy inkább csak általános jellemzésképp foglalkozom, miután ez az oldala ugyane helyen, bár más társaság körében, illetékesebben volt méltatva, mint én tehetném, s mert benne az írót is egészen az ember határozta, kinek egyénisége alapszinét igyekeztem megadni az előbbiekben.

Vannak írók, kikben az ember és az író oly különböző kettő, mint csak két dolog különböző lehet — s ha vissza akarnék menni egy régi irodalmi vitára, mely köztem és Salamon, majd Szemere Miklós és Brassai közt ezelőtt több mint húsz évvel folyt, ma is állíthatnám, hogy e meghasonlásra számos példát mutat az irodalmak története; de vannak viszont, a kikben az író és az ember egy. Lukács Móricz ez utóbbiak közé tartozik — s ennél nagyobb dicséretet róla, mint íróról, nem mondhatunk. Az író kezdettől fogva együtt növekedett benne az emberrel, s mindvégig ugyanazon egyéniség jellemvonásait tartotta meg. Mint barátja, Trefort Ágoston, egy szóval igen találóan jellemezte: «litterary gentleman» volt, minők a nyugati művelt ország-

gokban sokan vannak, t. i. tudományosan képzett, de az irodalommal nem hivatásszerűen, csak kedveletből foglalkozók. Ő csak műkedvelőnek tartotta magát, pedig sokkal több volt annál, a mit e szó alatt rendesen érteni szoktunk. Jellemében sokkal nagyobb szerénység, sőt önbizalmatlanság feküdt, mintsem csak föl is mert volna lépni, ha csupán az lett volna; és sokkal több önbirálat, minden dolgában több megfontolás, mely a habozó és kételkedő scrupulositásig ment, és végre sokkal fejlettebb és biztosabb műízlés, mintsem a műkedvelő gyarló kísérleteit, merő önáltatásból a nyilvánosság elé vinni ne átallotta volna.

Nyolcz éves korában már Shakspere drámáit olvasta, s ez több mint koraérettség, mert nyolcz éves gyermek, a legfejlettebb sem, értheti a költők legmélyebbikét, még nyelvileg sem. Bizonyára Lukács sem értette akkor; ez adat csak arra való, hogy világot vessen neveltetésére. Vagyonos szülői házánál (temesvármegyei Bresztováczon) magántanítóktól nyerte első oktatását, sőt a középiskolainak megfelelőt is, s időközben nevelőjével kisebb utazásokat tett a hazában, az örökös tartományokban s a szomszéd Szász- és Poroszországban. Sokat tanult és olvasott, kora fölött is, s hamar kezdett irogatni. Nem csodálkozhatunk, hogy első irodalmi kísérletei német versek voltak; annál kevésbbé pedig, mert Zedlitz, a jeles német költő benső barátja volt Lukács szülői házának s erősen befolyt a tehetséges ifju szellemének irányozására. De különben akkor Dél-Magyarországon, sőt Pesten a fővárosban is, a német nyelv volt az uralkodó. Toldy Handbuchja, mely a német világnak először mutatta be a magyar költészetet egész terjedelmében s összes legkiválóbb képviselőiben, a fiatal Lukács figyelmét is a magyar költészet felé fordította. Szégyenérzet lepte meg, hogy magyar fiu létére német verseket írt; pedig a sors úgy akarta, hogy később épen mint német iró teljesíthesse legjobban hazafiúi kötelességét s szerezzen tollával legnagyobb érdemet hazája s nemzete érdekei körül.

Műveltsége európai s egyetemes levén, a mi akkoriban még ritkább volt, mint ma, ámbár a latin s a német nyelv uralkodott a hazai műveltségen, de csakis e kettő, az ókor nyelvei közül a görög, nyugat művelt nyelvei közül a franczia, angol és olasz — nem is szólva a spanyolról, portugalliról és svédről — csak igen kevés kivételesek sajátja lévén, méltán feltünt, hogy Lukács az 1829-ki Koszorú-ban (a Tudományos Gyüjtemény szépirodalmi melleklapjában) a görög anthologiából, a harminczas években pedig a Társalkodóban, az Aurórában, az Árvízkönyvben és az Athenæumban angolból s jelesen Byronból, műfordításokkal lépett föl. Különösen Byron-fordításai ma is becsesek. Nem hevenyében készült felületes és könnyű dolgozatok. Mélyen behatolt a nagy, de embergyűlölő angol költő szellemébe, a mi annál feltünőbb, mert lelkökben s kedélyökben alig van rokonság, a mi magyarázhatná, hogy oly előszeretettel fordult épen Byron felé. A *Sötétség*, *Tasso keserve*, az *Álom* s a *Tengeri rablók éneke* (a Corzar első szakasza) még Byronnak is legsetétebb lapjai közé tartoznak, s Lukács mégis képes volt átvenni azokat a maga gyöngéd kedélyébe. — E tény a benyomások iránti rendkívüli fogékonyságáról s szelleme ritka hajlékonyságáról tanuskodik. Talán egész írói pályájának ez a legjellemzőbb bélyege. Rendkívüli receptivitás jellemzi azt. A korszak uralkodó, vagy csak sajátszerűségüknél fogva is figyelmet ébresztett kérdései őt mindig érdekelték, s azokkal való beható foglalkozásra ellenállhatatlanul érezte vonzatva magát. Innen magyarázható az a különben különös jelenség, hogy a midőn barátjai: Szalay, Eötvös és Trefort egy Budapesti Szemle kiadására egyesülnek, mely az európai eszméket közvetítse, s a magyar gondolkozásba is utat nyisson azoknak, s Lukács is mint munkatárs csatlakozott hozzájuk; először is az *Állati magnetismus*ról közölt tanulmányt e folyóiratban, mely — fájdalom — a két első negyedévi kötettel be is fejezte rövid pályafutását. Az állati magnetismus, vagy

mesmerismus akkoriban nagy port vert föl. Kerner Justin (az érzelmes német lyrikus) vaskos könyvét, a *Prevosti látnoknő*ről mohón olvasták s a physiologiai és ethikai kérdések egész csoportja támadt, csodálatos keverékben a szemfényvesztés, sőt csalás, majd ügyes, majd otromba kísérleteivel, épen mint a húsz és harmincz évvel utóbb lábrakapott asztaltánczoltatás s modern spiritismus mesterei és mesternőinek részint önámító rajongása, részint világcsaló fogásai, egy szemernyi igazsággal s mindenekfölött a halhatatlan szellemnek a síron túl is fönmaradása hitével vegyültek. Lukács finom érzékkel s gyöngéd kézzel nyult e kérdésekhez, de minden oldalról alaposan megvilágitotta azokat.

A büntetőjogi elméletek, melyekről Lukács a Szemle második kötetében értekezett, sokkal nagyobb gyakorlati fontossággal birtak s állandóbban is foglalkoztatták elméjét és — mondhatjuk: szivét s erkölcsi valóját — mint egy essay megirásáig. Az országgyülés a büntetőtörvénykönyvet komolyan a napirendre tűzte s Deák, Szalay, Pulszky és több más jelesünk foglalkozott annak kidolgozásával. — Lukács, a ki az eszmék és mozgalmak minden szálaiba, barátai és elvtársai minden terveibe mindig be volt avatva, s azokban közre is működött, de előtérbe lépni sohasem szeretett, — beható tanulmányokkal járult az eszmék tisztázásához, nemcsak szemlei czikkében, hanem Eötvössel együtt a börtönrendszerről dolgozott röpiratában is, mely nyugat emberies intézményeit részletesen ismertetve, a magyar tömlöczöket a bűnöst javító intézetekké igyekezett átalakitani. Az emberiségi érdekek mindig meleg szószólóra találtak benne; s ott, a hol a szenvedések enyhítéséről és az erkölcsök javításáról volt szó, ő agyának minden idegszálával érezni és szivével gondolkodni tudott.

Lukács politikai actiója azonban nem ezekben a — bár nagy gyakorlati jelentőségű, de akkor végre is elméleti fejtegetésekben érte el tetőpontját. Neki az a feladat jutott, — s bár maga választotta ezt a szerepet — közéletünk akkor

egyszerre oly mozgalmassá vált szinpadán, bátran elmondhatjuk, hogy ő arra minden másoknál inkább hivatva, úgyszólván teremtve volt, — hogy hazája ügyének s becsületének védője legyen azon rágalmak ellen, melyek az európai s jelesen a német sajtót egészen eltöltötték a magyar barbárság, betyárság, erőszakosság s szellemi hátramaradottság rossz hírével. Mert, t. közönség, a nap alatt nincs semmi új. A mit ma a német Schulverein és közöttünk magyar levegőt szivó s magyar kenyeret evő besugói most szemünk előtt folytatnak, azt a hazugságok, ferdítések s torzítások fegyvereivel (a bunkós bottól az alattomos tőrig) vívott áldatlan harczot akkor is, a negyvenes években, megvívták ellenünk a német napisajtóban! A megtámadások legnagyobbrészt a bécsi Staats-Kanzleiból eredtek (ma valamivel alantabbról erednek!) s a hamis adatok és hamis felfogások kimeríthetetlen fegyvertárával rendelkeztek.

«Ezekre a támadásokra válaszolni — mondja akademiai emlékbeszédében Trefort, s nem tehetek jobbat, mintha őt egyszerűen idézem — a külföldet felvilágosítani s Magyarország állapotaival és törekvéseivel megismertetni: e szerepet vállalta Lukács magára s ő e szerep betöltésére minden tekintetben képes is volt. Németül szabatosan írt; birt kellő műveltséggel s tájékozottsággal összes hazai állapotaink s politikai és egyéb kérdéseink terén; a mellett elég elfogulatlan volt, hogy midőn a magyar ellenzék eljárását igazolta, kellő helyen meg is birálta; s végre modorában az írói tisztesség és udvariasság szabályait sohasem tévesztette szem elől.»

Czikkeinek meg is volt kellő hatása; s valóban csak ohajtanunk kell, hogy most — midőn negyven év mulva ugyanaz a támadás, ugyanazon fegyverekkel és harczmodorral, ismét megujult: legyenek Lukácshoz hasonló tollforgható embereink, kik azt szintoly diadalmasan visszaverhessék.

Minket azonban, tisztelt társaim, e helyen Lukácsnak

szorosan vett irodalmi s szépirodalmi munkássága jobban érdekel a politikainál és jogtudományinál. Az, a mi őt szorosabban hozzánk fűzte. Ha majd végrendelkezése szerint, szétszórt munkái összegyüjtve is megjelennek, fogjuk meglátni, hogy elég hosszú pályája alatt, bár nem hivatásszerűen — ex professo — író, csak működvelő létére, működése mily terjedelmes s főleg mily tartalmas! Mily nagy körét az eszmék birodalmának nevezhette ő a magáénak, mily behatóan mívelte azt s a szépnek mily eleven érzésével! Mint a ki nagy földet bír, mélyen szánt s a dús aranykalász aratása mellett válogatott virágokat is tenyészt: olyan volt ő.

Két nagy tanulmánya, melyek a Csengery Budapesti Szemléjében jelentek meg, *Róma régi történeteinek hitelességéről és eredetéről* (1858.), és *A román nyelvek alakulásáról* (1859.), nem kevésbbé szépek a formában mint tartalmasak. Roppant olvasottsága világánál behatolt a kérdések mélyébe, megvilágította azok minden oldalát, a részletek gazdagságával bámulatba ejtett s az előadás tisztaságával és csinjával elbájolt. Általa vezetve, nem érezzük sem a történelem vitás kérdéseinek, sem a nyelvtudomány részletes kérdőpontjainak nehézségét; az eredményeket adván, azzal a biztossággal vezetett a tévegekben, melylyel a cicerone bír, ki a labyrinth álutait és bogpontjait évtizedek óta járja s teljes otthonosságot szerzett bennök. Reám nézve az első bírt különös érdekkel, s ennek meg kell mondanom az okát, mivel, a kik életpályámat ismerik, azt hihetnék különben, hogy a román nyelvek eredete, az oui-, az oc- és si-nyelv, melyeknek termékeivel annyit foglalkoztam, jobban érdekel, mint az: hét királya volt-e csakugyan Rómának s hitelesek-e a Livius elbeszélései s a XII. tábla törvényszövegei? Ámde tizenhatéves koromban, mint akadémiai tanuló, egy kitűzött kérdésre valék pályázandó, a patriciusok és plebejusok küzdelmeiről Rómában. Egy jóval idősb barátom, a ki ma is él, neszét vevén szándékomnak, azt kérdé tőlem:

ismerem-e Niebuhr római történetét, mely akkor oly nagy zajt ütött, mint Amerika fölfedezése a maga idejében alig. Tagadó válaszomra így felelt: «Kedves öcsém, egy szót se higyjen Liviusnak s a kik utána indulnak! Olvassa Niebuhrt!» s kezembe nyomta a három vastag kötetet. Ez akkor (1846-ban) helyén volt; de a kritika a kritika ellenében is gyakorolja a maga jogát; s a Lukács Móricz tanulmánya a kérdést már jóval Niebuhr után összegezte. Összegezte azzal a széles látkörű olvasottsággal, önálló szellemmel s elmeéllel, mely e ritka műveltségű s minden kérdést minden oldaláról megforgató scrupulosus, mondhatnám skeptikus léleknek tulajdona vala. — S én, a ki ifjuságom első munkahevét újra átéltem, annak elfogultságait rendreútasítva s tévedéseit helyreigazítva találtam: oh mily élvezettel, oh mennyi tanulsággal követtem őt biráló fejtegetéseiben s az ellentéteket rostáló és tisztázó munkájában, melynek végén, hogy döntő itéletet a maga részéről nem mondott, s megelégedett a minden oldalra szóló kritikával: az mit sem von le tanulmánya becséből, de annál inkább jellemzi kétkedő s aggályos lelkiismeretességét, mely soha sem arra törekszik, hogy neki legyen igaza, hanem azt keresi, miben van s miben nincs másoknak.

Hasonló fokú, bár egészen más nemű élvezetet csak két emlékbeszéde nyujtott, melyeket az akadémiában De Gerando Ágost külső- s gróf Teleki László t. tagok fölött tartott. Mind a kettőnek benső barátja, s mind a kettővel testvériesen rokonszellem lévén, emlékbeszédei a maguk nemében, az irodalmi műfaj jelességein felül, személyes, sőt mondhatnám erkölcstanulmányi értékkel is bírtak. De Gerando, a nemes keblű idegen, a ki hazánkat mint utazó szerette meg, s a legbensőbb kapocscsal, egy fenkölt szellemű magyar nő szerelmével fűzte magához, a ki magyarokká nevelte gyermekeit, hazánkról s különösen Erdélyről írt könyvével ugyanazon szolgálatot tette nemzetünknek Franciaországban, mint Lukács egykor a német sajtóban;

a ki a mellett, főrangú létére, az igazi demokratia eszméiért oly nemesen tört lándsát: épen az a jellem volt, a kit LUKÁCSnak kelle rajzolnia, hogy saját legnemesebb aspiratióit egy idegen jellemképben tolmácsolhassa. S Teleki László, a lovagiasság és bátorság példánya, a ki a legnagyobb tragédia-szerző — a sors! — vas keze által tragikai hőssé idomíttatott s más megoldást nem találva, öngyilkosságba üzetett: mily méltó tárgy a LUKÁCS tollára, a ki neki szive minden titkát ismerte s a ki maga is átment az öngyilkosság sodró örvényének minden csábjain! Üssük föl még egyszer Emlékiratai bevezetését, a hol az öngyilkosság kérdését — Telekire és önmagára viszonyítva — oly bölcsészi nyugalommal s mégis oly meleg szívvel, a kételkedő annyi szőrszálhasogatásával s stoikus oly önmegadásával tárgyalja: s csak akkor fogjuk barátja fölött tartott emlékbeszédét egész teljességében megérteni s tisztelni az érzelmeket — melyeknek hallgatást parancsolt, hogy el ne árulja, mint dúlnak saját szivében is, midőn barátját igazolja, a nélkül, hogy esetleg magát is igazolni lássék.

Emlékiratait említettem. Utolsó művét, vagyis töredékét, melylyel társaságunk egy jótékonyczélú kiadványát, a Szegedi Árvízkönyvet diszítette. Ez ismét Társaságunk iránti viszonyaihoz vezet vissza, — melyekről tulajdonkép még nem is szóltam. Most negyvenegy éve, 1842-ben, választatván a Kisfaludy-Társaság tagjává, székét itt Pope híres tanköltemenyének, a Műbírálatról, verses és jegyzetes fordításával foglalta el, s a Társaság regénytárát csakhamar egy kis spanyol regény fordításával gazdagította. A Don Quixote lángeszű íróját ő vezette be először irodalmunkba, nem ugyan világhírű nagy remekművével, csak a *Bőkezű szerető* czímű novellájával, melyhez azonban terjedelmes életrajzi bevezetést is adott, s abban azon nagy művet is irodalomtörténetileg méltatta. Ezután majd harmincz évig szünetelt a Társaságnak kebelében való munkálkodása. Előbb politikai működése, majd anyja s neje betegsége és halála, s ezeket

követő kétszeri bujdosása vonta el tőlünk. De neje halála után, 1874 végén haza jött s állandóan Budapesten telepedett meg. Fölkereste régi összeköttetéseit, barátai közül azokat, kik még életben voltak — Szalay és Eötvös már sírba költöztek — azokat a társaságokat, melyeknek egy század-negyed előtt legszívesebben látott tagja volt. — Az Akadémiában s a Kisfaludy-Társaságban is elfoglalta régi helyét; amaz már előbb tiszteleti, most igazgatósági tagjává is megválasztotta; emez egyenesen elnöki székébe ültette. A megtiszteltetés oly váratlan volt neki, hogy alig akarta komolyan elhinni. Szerénységében csak részvét jelének vette, melylyel szíve vérző sebeit gyöngédséggel akarták enyhíteni, s nem a megérdemlett kitüntetésnek, a mi pedig valóban volt.

Négy közgyűlésünkön s egy havi ülésen szólalt meg, hogy elnöki beszédet intézzen társaságunkhoz s a közönséghez. S megannyiszor a szív mélyéből szólott, a kedély azon melegségével, az elme azon világosságával s a műforma azon eleven érzésével, a mi együttvéve tette ki az ő írói s emberi egyéniségét. Első közgyűlési beszédében (1876. febr. 6-kán) szerényen foglalta el elnöki székét, melyen Jósika, Eötvös, Kemény és Toldy ültek előtte s a «régi jó időkről» szólt, mikor még e jelesekkel s több kortársaikkal együtt ő is a tevékenység délpontján állt. Még azon évben — melynek januárja Deákot sírba vitte — a február havi ülésen e nagy hazafi emlékét újította meg nem emlékbeszéddel, csak — mint maga mondá — indokolt indítványnyal, azt hozva emlékezetbe, mennyiben nevezheti Deákot a Kisfaludy-Társaság is magáénak. Következő közgyűlésünkön (1877. febr. 14-én) a magyarságnak nyelvi s nemzeti elszigeteltségét és abból folyó feladatait fejtegetve, szívesen üdvözölte az akkor megalakult Petőfi-Társaságot, melynek e feladatok megoldásában velünk együtt kijut a maga része. Negyedik elnöki beszédében (1878. febr. 10.), melyről azt hitte, utolsó lesz, mert elhatározott szándéka volt már, kitérni megújuló bizal-

munk elől, a Kisfaludy-Társaság negyvenéves multjára pillantott vissza, megemlékezve működéséről és sikereiről, — magának semmi részt sem kivánva azokból — és megemlékezve halottairól, kik közé, erősen hivé, nemsokára ő is soroztatni fog. Elnökségének három évi cyclusa ezzel lejárt; de a Társaság alapszabályai időközben azon czélszerű változáson mentek át, hogy a három év leteltével még az előbbi elnökség vezesse a köz-ülést s a tisztújitás csak azután történjék, 1879. február 9-én még egyszer meg kelle szólalnia; s ő e kötelességszerű kényszert arra használta föl, hogy elmondja e helyről hattyúdalát. Szólván az elnöki beszédek szokott vagy lehető tárgyairól, s rendre birálván és vetvén el azokat, különösen a kritikai visszapillantások helytelenségét mutatván ki ily alkalmakon, magára tért át. Szeretném még egyszer fölébreszteni azt az elégiai hangulatot, mely szavát átrezegte, s melyet hallgatóiban is ébresztett; mert, bár kitünő elnöki beszédeket őriznek évlapjaink, ennél meghatóbban egy sem szólt azok közül. «Testben, lélekben megtörve tértem vissza ezelőtt négy évvel, hosszas távollét után, hazámba — mondá. — Teljesen elfelejtettnek hittem magamat; már alig számítottam magam az élők közé. Valamint tetszhalál, úgy tetszélet is fordúl elő az emberek közt, többször mint hinnők. Az ember mozog, táplálkozik, beszél, nevet is olykor, de csak gépszerűleg; nem érez közösséget élő embertársaival, nem osztozik örömeikben, fájdalmaikban, reményeikben, aggodalmaikban, mintha mindent, a mi körülötte történik, csak álmodna, vagy mintha másvilági erkélyről nézné az emberi élet tragikomédiáját; nincs oka, hogy meghalni, de nincs is, hogy élni kívánjon; nem is él, csak létezik, csak látszik élni. — Ily lelki állapotban tértem vissza honfitársaim közé; s íme mit tapasztaltam? Még ismertek, szivesen fogadtak; még arra is emlékeztek, hogy valamikor régen hazánk irói közt foglaltam helyet, miről pedig magam is elfelejtkeztem volt, sőt még arra is méltónak találtak, hogy e díszes helyre emelje-

nek, melyet előttem a nemzet kedveltjei, hazánk elsőrendű irói foglaltak vala el . . .» S még egy pár szót szólva az irói dilettantismus mentségére, s kijelentve, hogy a mily hálával vette három év előtt a megválasztatást, olyannal fogja most venni a fölmentetést; nehány meleg s egyszerű szóval búcsút vett tagtársaitól és a nyilvános élettől.

Ha életéből néhány év még hátra van, azt Emlékiratai megírására szándékozott fordítani. Folyvást növekedő szembaja, mely majdnem egészen vakká tette, gátolta őt az írásban; a tollba mondás pedig nem esett kezére; nem tudott hozzá szokni, hogy legbizalmasabb közléseit idegen fül és kéz által közvetítse a néma papirral, mindnyájunk e legbizalmasabb, legmeghittebb barátjával. Így csak a gyönyörű bevezetés készült el, mely a mű egész programmját magában foglalta, s mely Lukács íratai közt is a legelső helyet foglalja el, de egész irodalmunkban is a legszebb lapok egyike. Egy páratlanul nemes, mélyen érzett s mélyen megható elégia. Az elégiák azon válfajából való, mikor a lassan rezgő, de már túlfeszített hur megszakad s befejezetlenül hagyja a dallamot, de annál mélyebb rezgésbe hozza kielégítetlenül s kiengeszteletlenül maradt szívünk húrjait.

Bocsáss meg, tisztelt társunk, hogy utolsó műved hatását ki nem elégítőnek s ki nem engesztelőnek mondám. Utolsó műved még hátra volt, s csak koporsód lezártakor került a világ elé — időre csak, érdemre nem utolsó, műveid között: *Végrendeleted*. — Te az által legnagyobb alapítónkká lettél, s bár azt akartad, hogy ez által csak imádott nőd neve és emléke örökíttessék meg közöttünk: a te nevedet és emlékedet is örökíti az. Nem csak pénzt hagytál nekünk végrendeletedben. Szíved rokonszenvét, feladataink teljesítésében soha el nem muló támogatásodat, kitartásra buzdító szellemed emlékét hagytad nekünk véghagyományul.

Vajha mint testi alakodat s arczod vonásait lefestettük termünk számára: ily hű képben őrízhetnők nemesebb valód, lelked, elméd, szíved vonásait is! Kontár festő fogott hozzá; de a színeket szíve melegéből vette; — vonja be azt fényes zománczczal mindnyájunk hálás és élő emlékezete!

ELÉGIÁK.

DALMADY GYŐZŐTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1883. FEBR. 11-ÉN.)

I.

Ismerős táj.

Arra van, arra van, túl ama hegyeken,
Az a völgy, az a völgy, mely oly kedves nekem!
Ottan töltöttem el életem legjavát...
A táján tölthetném a többit legalább.

Szép hegyek, láttok-e? és megismertek-e?
Sebesen visz el a gőzkocsi kereke.
Annyit se' mondhatok: megjöttem, itt vagyok!
Annyit se' feleltek: vártunk! Isten hozott!

Más határon robog a kerék csakhamar,
Sietős utja van, megállni nem akar.
Hajh, a ki kergeti, az is embertelen,
Sohasem lobogott szivében szerelem.

Ott lakott, ott lakott egykor, rég az a lány,
A kiért először hevültem igazán.
Magányos fák alatt hányszor várt engemet!
Viszonszerelemmel hányszor hitegetett.

Oh boldog ifjuság, szerelem álmai!
Fogok-e rólatok oly hévvel dallani,
Mint egykor daloltam, ama hegyek alatt?
Lantom egyik hurja: ez a húr elszakadt.

A hegyek eltűnnek, a lég lágyan repes,
Távoli szellőcske utólér, fölkeres,
Zengzetes hangjára figyelek csöndesen —
Azt az elpattant húrt benne fölismerem.

II.

Egykor és most.

Nem járok én egy uton a világgal,
Nem törődöm hétköznapi zajával.
Hadd sürögjön, hadd fáraszsza ki magát:
Én azalatt bolyonghatok legalább.

Egykor én is vele tarték, hej vele!
Reményekkel volt a szivem még tele.
Lelkesülni, tettre kelni volt miért:
A távolból bátorító szó kisért.

Honszeretet tudta mi az áldozat,
Hű szerelem talált szivet, igazat,
Puszta szónál a barátság több vala,
És a dalnok nem magának dalola.

Ideálok nincsenek már ide lenn,
Isten tudja, hova lettek hirtelen!
Őszi szellő, önzés hideg szele fú,
A mezőkön nem teremhet koszorú.

Elmaradok a világtól messzire,
Alig jut el ide hozzám a hire.
Olyan vagyok, mint ki elveszt valamit,
S azt keresi késő-késő alkonyig.

ZICHY KÁROLYNÉ, szül. SEILERN CRESCENTIA GRÓFNÉ MEGJEGYZÉSEI A HITELRE.

ZICHY ANTALTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1883. FEBRUÁR 11-ÉN.)

Ha valaki ma azt a fáradságot veszi magának, hogy gróf Széchenyi István első nagyszabású művét, a *Hitelt*, átlapozgatja, bizonnyal csodálkozni fog, hogy oly általános igazságok, melyek iránt ma már minden gimnazista tisztában van magával, oly nagy feltünést kelthettek, s annyi ellenszenvbe ütközhettek.

Ha nem volt is igaz, mit Széchenyinek kárörvendve hírül hoztak, hogy egyik s másik vármegye udvarában autodafét tartottak fölötte, s ősi alkotmányunk elleni emez első vakmerő attentátumot elégették, annyi bizonyos, hogy igen sokan az egyidőben kitört kolerát, sőt magát az ázsiai pestist kevésbbé veszélyesnek tartották, mint az ama könyvben letett s a közönség megmételyezésére szánt liberális elveket.

Úton útfélen, casinóban, gyűléstermekben e könyvről vitatkoztak. Mert hisz voltak meleg barátai is; de csak a védő hálátlan szerepére voltak kárhoztatva a minden oldalról jövő támadások ellenében.

Gróf Teleki Ádám szemébe mondá a szerzőnek, hogy eddig barátja és pártfogója volt, de eztán lemond róla, mert hazáját — gyalázza! A másik Teleki, a József, őszinte szánalommal sohajtott fel: mi kár értte, mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi, csak azt a *Hitel*-t ne írta volna!

József nádor, előre neszét véve a sajtó alatti munkának, némi humorral fejezte ki kíváncsiságát az iránt, hogy mily sikerrel fogja Széchenyi az országos deputatiók munkálatainak — mondhatá vala, az akkori országos institutióknak is — valami parodiáját közrebocsátani.

A nádor fenséges neje nagy kegyességgel fogadta a munka első példányát, s megengedte az általa mindig kegyelt szerzőnek, hogy ajánlatát sajátkezűleg írja bele címlapján.

Metternich, ki saját állítása szerint nem volt ellensége a haladásnak, s nem a világosságtól félt, hanem a tűztől, — inkább mellette, mint ellene nyilatkozott, s azzal vigasztalta, hogy: rien ne blesse autant que la vérité.

Wesselényi, Széchenyi hű Piladese, egy lelkes epistolával tisztelé meg, melyben t. k. felhozza, hogy saját, készülőben levő művéből (a *Balitéletek* című) most már sokat kell törölnie, minthogy Széchenyi mindazokat, miket ő is mondandó volt, sokkal szebben és jobban már elmondotta.

Minde s az efféle nyilatkozatok élénken foglalkoztaták és sokféle benyomásokkal töltötték el nagy reformátorunkat.

De mi érdekelhette, mi lelkesíthette volna jobban a *Hitel* íróját, mint a Crescence glosszái! Miként fogadta, miként itélte meg azt a könyvet az, a kire főleg gondolt, mikor «honunk szebblelkű asszonyinak» ajánlotta azt, s a kire gondolt, valahányszor «Szépeinket», «a polgári erény s nemzetiség védangyalait» stb. tisztelete s szeretete leggyöngédebb kifejezéseivel emlegeti benne.

Oly szerencsés helyzetbe vagyunk, hogy eredeti forrásból, a *Hitel* német kiadása egy példányának részint szeleire, részint közbeszúrva, részint betoldott külön lapokra irt sorok nyomán közölhetjük az érdekes kritikát olvasóinkkal.

Nemcsak a keze vonása, kissé hátra dőlt betűkkel, ha-

nem eszejárása is, igazán férfiasnak nevezhető, ha ugyan nem kicsinyítjük a nőiség egyik legkedvesebb mintaképét e bókkal.

Előre fogjuk bocsátani azon helyeket, melyek helyeslésével találkoztak, s melyeket vagy vörös krétával jelölt meg, vagy röviden «helyes», «nagyon igaz», «az életből merített», «igen fontos» stb. e rokonszenves felkiáltásokkal kísért. Ilyenek p. o.

— — mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, s aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend s azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.

— — mikor több ezer holdnyi földbirtokos csak egy forintról se tud bizonyos hitelt (hypothekát) adni s pénzben szűkölködik; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna biztos kamatot vagy idővel a tőke rendes visszafizetését is, stb. — Tegyük kezeinket szíveinkre s tagadjuk, ha merjük. Füleinket pedig dugjuk be azok előtt, kik nem is tudván jól, miről van szó, azt ordítják: maradjunk a réginél!

— — vegyük a bölcseségnek azon első mondását: «Ismerd meg magad», s fejtsünk ki mindent, a mi vele összeköttetésben áll, s úgy fogjuk tapasztalni, hogy mindennapi foglalatosságinkban annak hasznát venni közönségesen elmulasztjuk.

— — —

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink s hibáink nagylelkű elismerése, s azoknak férfias orvoslása. Annyi jó s nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kisded súlyát, a mi még hátra van.

— — —

Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.

— — —

S évek tűnése után virágozzék egy nemesb s fölemeltebb Aera következésében a Haza, mint örömre készült kert, melyben idegen a nyomorult, az ember méltósága szent, erény s ész a legszebb dísz. Honunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb, egy józanabb kezdetnek! Vezessétek Ti, mint va-

laha Spárta anyjai, fiaitokat az érdem s erény mezejére! Fejtsetek ki bennök már gyönge koraikban minden szépre s nemesre vágyást stb. végig amaz idézetig: Jár számkivetetten az árva fiú, Dalt zengedez és a dala oly szomorú.

— — —

A mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem; s azon dolog, a mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve. — —

Mindenek fölött pedig ne keresse a hátramaradást (a magyar gazda), a hibát másban, mert mással nem, — hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.

— — —

A mit az ember átlátni s megismerni fáradság nélkül nem tud, azt közönségesen inkább azon oknak tulajdonítja, mely apáról fiúra, mint valamely igazság, axiomakép ment át; mintsem annak józan s egészséges létét, vagy nem létét önerejével vizsgálná meg; inkább a régi szokás göröngyös útján izzad élte fogytáig stb.

— — —

Sok azért dícséri sajátját s a hazát, mert jobbat nem ismer, s régi előítéletek s megrögzött balvélemények közt lépett s élt a világban; s az ő hazaszeretete nem szebb s nemesb kútfőből veszi eredetét, mint azon férj szerelme feleségéhez, ki azt mindaddig imádja, míg ő tetszik neki legjobban, ha pedig szebbet lát, mindjárt más után vágyódik stb.

— — —

A Hit azon láncz, melylyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanúl hív jobbágyaihoz, s ezek tántoríthatlan hívsége alkotja a thrónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogságnak, valódi becsület s cselekvények egyenességének, s így minden szerencsének.

Azon fáradozásoknak, melyekkel a hív hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egészségét a közjó előmozdítása végett nem kímélvén, midőn tán hazafiai azért még sárral is dobálják, — vagy azon jótevő felebarát csendes munkálkodásainak, melyek által az ügyefogyott s szívetörött nyomorultnak enyhítést, a kétségbeesettnek lélekerőt ád, bizonyosan van tanúja!

A szó szentsége uralkodóban az, a mi Istenben a legszebb tökéletesség. — S nem a szó szentségén alapúl-e házasok közt a szerencse? — Mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrízni kell? stb.

— — —

A magyar ember nemzettsége egyenes, bátor s komoly férfiúi érzés a szó legtágasb értelmébeu, szabdság-imádás, hon legforróbb szeretete, s az élet kész elhagyása királyaért. Ezen alapul sajátságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s «becsültesd meg künn a magyar nevet» van szívünkbe vésve stb.

Nem hihetni, mily nagy hasznú azon igen egyszerű, természetes, s mégis oly ritka őszinte vallomás: «Ehez én nem tudok s így egészen másra bízom!» Birtokosaink közt hány lenne dús, ha dolgai után soha se látott, és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna stb.

— — —

— mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra itélni kénytelen; nem ritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény felold.

— — —

— eltörölhetetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályozza. — Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani — — a törvény változtatása s eltörlése sokszor szinte oly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb törvény hozása. — S ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni! S jóváhagynók-e, ha utódaink semmi javításokat nem tennének? A változhatlan törvényekről azt mondtam, hogy azokból jó soha, rossz pedig mindig folyhat, s így a szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai stb.

— — —

Az önkötelezés szabadsággal jár; s ha nem volna szabad önmagát megkötni, akkor lenne igazán vége a szabadságnak; mely csak akkor tűnik el, mikor idegen kéz köt meg.

— — —

A községért munkálódás lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével magunk dolgainak vitele könnyűnek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságnak látszanak.

Mindezeket a németajkú lelkes magyar hölgy át- meg átérezte, s helyeslése és rokonszenve minden jeleivel kísérte. De legjobban el volt ragadtatva mégis a Végszó által, melyet épen «felülmúlhatatlannak» nyilvánított.

— — Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog. — Lesznek ellenben, habár kevesen is, kik lelkem és szándékom tiszta-

ságát elismerendik. — Azok hajlandósága, lelkiismeretem csende s azon remény: «lesz egykor haszna munkálódásaimnak», minden jutalmam stb. Csak az teheti éltemet előttem kedvessé, ha mostani, már úgyis szép helyeztetésünkből mind magasabbra lépni keresünk erőt magunkban, melyet bizonyára találunk is stb.

Crescence nem habozott ama «kevesek» közé sorakozni, kik törekvéseit méltányolják, s hozzáteszi, miként «a híven teljesített kötelesség öntudata az embert sorsa fölé emeli.»

De lássuk most azon helyeket is, melyek megrovását vonták magukra.

Ne hallgassuk el, hogy a fordítás gyarlóságait mindenütt észrevette, s néhol a legtalálóbb módon ki is igazította. Ne hallgassuk el, hogy a hányszor a szövegben a mi «Szépeink» (unsere Schönen) szerepelnek, e szót mindig kihúzta, s a mi asszonyainkkal (Frauen) helyettesítette. Hol a hasonlatok kissé halmozódnak, vagy a frázisok homályosakká válnak, úgy véli, hogy az ő felfogásának «nehézkessége» nem érheti utól őket. Szerfölött prózainak tartja p. o. az ilyet:

Rozs kenyérrel, savanyú borral, hitvány baromfival, kemény hússal élni oly házban, melyben büdös szag, számtalan szúnyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, — vagy oly udvarban, hol sok a kutya, szám nélkül a lúd, kacsa, tyúk; szűk csizma s nadrág, melyben nem léphetni, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmas társalkodás stb.

Mikor honfitársai egynémely hibáit tán nagyon is vastagon ecseteli, Crescence szigorúbb censort óhajtana neki, mert ily «politikátlan» eljárással nem szerez magának barátokat, míg ellenségei «teljes joggal» fogják korholni érte. «Úgy vagyok meggyőződve, így folytatja nyomban, hogy az ilyféle személyesnek vehető megtámadások a közügyre nézve is veszélyessé válhatnak» stb.

Túlzást lát abban is, mit a «bujósdi» hazafiakról s bizonyos «hátulsó ajtócskákról» mond, melyeken a közjóra kívánt bármily áldozat elől sokan kisurranni szoktak stb.

Több mint fölöslegesnek tartja pedig az ilyféle ellenvetésnek csak megemlítését is, mint:

«S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar? stb. Ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni, s nagylelkű állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lágyvelejűeket mystificálja, midőn magában nevet, s önhasznát lesi» stb.

Ezt a megrovást, gondolom, a legszívesebben elviselhette; kivált midőn pár sorral előbb a «legnemesebb gondolatokkal» érdemelte ki bírálója tetszését. A hol azt mondja többi közt:

— egy becsületes embert csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódásai által megérdemlé s előre sejdíti, hogy hazafiai lelkesebb része valaha, ha ő többé nincs, s minden irígységnek s megsértett önszeretetnek vége, — hamvai fölött azt fogja rebegni: «Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít!» stb.

Utoljára hagytuk, mint a legjavát, azokat, miket Crescence a magáéból tett hozzá.

Már ama lelkes dedicatióban is, mely az előszót megelőzi, talált javítni valót.

Széchenyi azt mondja a haza leányainak: «Ti — a kisded növendéket — jó polgárrá nevelitek.» Crescence: «Nemcsak jó polgárrá, hanem jó erkölcsű emberré is».

Ott, a hol egy hazafinak éjjel-nappal pihenést nem ismerő fáradozásairól beszél (135. lap, német kiad. 128. l.), e szép sorral egészíti ki a mondottakat:

«Jót tenni magával és másokkal, kötelességeink buzgó teljesítése által, ez foglalatja földi rendeltetésünknek, melyet Ön hűségesen betölt!»

Ott, a hol a nemzeti érzület varázsáról beszél s Marathont és Thermopylét emlegeti (168—159. l.), ily betoldást találunk:

«Itt a legnagyobb eredetiség a legdúsabb fantaziával párosul. Általában ez a magasztos eszme igen sok geniali-

tással van előadva. Többnyire azt állítják, hogy az eredetiség önként következik a genialitásból, s ez viszont föltételezi azt, hogy a véle felruházott ember a természettől magasb lelki erőkkel van megáldva, mint a többi emberek. Vajha ez a jó szellem a mi kedves hazánkat előbbre vezesse. Vajha általa minden szív az igazságért, becsületért, tetterő- és barátságért, szóval egy magasabb föllendülésért lelkesüljön s új életre ébredjen! Oh akkor bizonnyal szép jövőnek nézünk elébe, s a mi drága Magyarországunk egykor még minden más népek fölött fog tündökölni.»

Mikor aztán a nemzetiség főtényezőjére, a honi nyelv fontosságára kerül a sor (171—169. l.), a magyar nyelvet nem bíró lelkes hölgy így elmélkedik:

«Biz úgy! Hogy mennyire fontos és nélkülözhetetlen a nemzeti nyelv, azt mondani sem kell. Általában, ki ne látná be, mily szent kötelessége minden egyesnek, hogy a közjó iránt érdeklődjék, s hogy a magyar létele és fennállhatása végett épen a jelen időpontban főleg a patriotismusra van szükség. De, sajnos, hogy ennek belátása magában még nem elég hazánk felvirágoztatására. Igaz ugyan, hogy hátramaradásunk beismerése első lépés a javulásra; de hogy igazi komoly javulás állhasson be, mulhatlanul szükséges, hogy minden hazafi az ország felvirágzását gátló akadályokat szintoly nemes buzgalommal igyekezzék elhárítani, mint a mélyen tisztelt szerző.»

Majd franczia szólamokkal találkozunk egészen a Széchenyi modorában. P. o. «A tous les coeurs bien faits, que la patrie est chère!» — Vagy: «Reunion est force, division est faiblesse!»

Széchenyi azt mondja:

«Eledel nélkül sem állat, sem növény nem élhet, úgy az ember sem. Eledel kell testének, — fejének, — végre szivének stb.»

Crescence főleg az utóbbira, a szív ápolására fektet súlyt. Szerinte ez ad mindenbe életet, lelket; mert «a szív

az a nap, mely benső világunkat megmelegíti és megvilágítja; s ha ez egyszer megvonja tőlünk fénysugarait, akkor semmi sem sikerülhet többé s kihal belőlünk minden hit!» (237—248. l.)

Mikor elleneit «megdicséri», hogy nem engedik magukat általa vezettetni, mivelhogy ők «több észbeli erőt éreznek magukban», s aztán biztatja, hogy «ne is menjenek senki mögött, de a legnemesbek mellett, vagy előttük is, csak rajta!» (250—258. l.) — Erre Crescence el nem hallgathatja, hogy ez már «túlzott önmegtagadás!» s így folytatja: «Az ön czélja e munkával, melyben oly sok jó foglaltatik, nemde az, hogy az emberiség közjavát fáradhatatlanul előbbre mozdítsa? Nos azt kérdem hát, miként lehetne befolyás és vezérlet nélkül bármi jót is eszközölni? Különben is csak egy őrült teheti azt, hogy megvesse a jó tanácsot. Ez a passus tehát helytelen, sőt ellenmondásban is áll a többivel.»

Jó szíve nyilván félreértette vele az apostrofban rejlő iróniát!

«A tudatlan», mondja Széchenyi (58—268. l.) «a mindig idehaza ülő ráesküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel» stb. — — «A tudományosb ellenben elismeri civilizáltabb országok elsőségeit, azokban tartózkodik, honját kerüli» stb. — — «fordúljon meg a világ akkor, ha mi már nem leszünk többé.»

Erre Crescence, iskolai olvasottságát véve elő, Cicerót idézi, a ki azt mondja: «csak a győztest illeti meg a koszorú.» «De ön», így folytatja az alkalmazást, «Ön már most is teljes joggal elmondhatja:

«Si je n'ai une couronne,
C'est la fortune qui la donne.»

S tovább szövi: «Il suffit de la meriter. Car la Hongrie vous doit actuellement *en partie* (mily ovatosan kerüli a túlzást!) sa formation et sa consideration. Fejezze ön be a nagy munkát. A gondviselés önt magasbra helyezé, mint

millió embertársait: használja föl tehetségeit a jóra. Hazánknak ön által kell fölemelkednie. Önnek kell a kedélyeket s a különböző nézeteket egy közös reformatióra összeegyeztetni. Én segítségére leszek önnek, s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett haza iránt. Ez az a frigy, melyet kész vagyok önnel megkötni életem fogytáig. Ebben czélt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre??? — Úgy majd a legkésőbb utókor hálás érzülettel fogja önt dicsőíteni; tisztelettel fogják önt emlegetni, s egymáshoz így szólanak: A tizenkilenczedik század elején egy igazán nemes férfi megtért hazájába, s önmagának elszánt nagylelkű feláldozásával honfitársaiért, halhatatlanná lőn. Elnevezték őtet a haza atyjának, előmozdítója volt a tudománynak, feltaláló, újító stb. Széles ismereteinél fogva s vallásos hazaszeretettől lelkesítve, véghezvitte ezt meg ezt stb. stb. (Hosszú sora az etct-nak.) Itt egy egész bibliothekát fognak felsorolni! S magára vállalta azt, a mi legnehezebb feladat volt, egy ország újjáalakítását, mindenkitől félreismerve, meg nem értve, csak egyetlenegy barátjától (barátnéjától) gyámolítva, végre sikerült lankadatlan kitartásával legyőznie az irígységet, mely oly sokáig üldözte! Így akarom, hogy beszéljenek egykor Önről. Minden becsületes szívben örökké kell élnie az Ön emlékének!»

Végül még bocsánatot kér nyiltszívűségeért, s fölteszi, hogy mint igazi jóbarát a legjobb szándokú észrevételekért, ha sértők volnának is (!?) nem fog megneheztelni.

De még nem fogy ki a buzdításból. A végszóhoz neki is van egy zárszava. Ebből is iktassunk ide pár gyöngyszemet.

«Igen! Emeljük föl hazánkat a nevezetes országo sorába!! De hogy ez sikerüljön, mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk a nélkül, hogy a nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek. Önnek adományozta az isteni ihlet sugarát, hogy Ön legyen Magyar-

ország jótevő nemtője, a ki a szunnyadó, lágymeleg hazafiakat fölébreszsze, némi lelket öntsön beléjök, s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis! kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk, s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Úgy nyugodtan be is várhatjuk jutalmát törekvésünknek, mely erőt, tevékenységet s kötelességérzetet szül. De nem elég a kezdet, a további fejleménynek kell minket kielégíteni. Kövesse Ön tehát szép hivatását. Az önnemesítés még nem elég; magasabbra utal. Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni, s a bennök rejlő jóindulatokat kifejteni s egyenkint érvényre emelni. Ez önnek élete feladata.»

Igazam van-e, ha a Crescence nevet a Laurák, a Beatricék sorába emelem, s hazánk egén jó csillagzatként látom ragyogni!?

Bizonnyal megérdemelte e nő azt a szép emléket, melyet utóbb férje végrendelete egy pontjában állított neki.

«Helyezzék hű élettársam, jobb felem, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor — — alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. — — Ő volt az, kinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. — — Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek asszonyi ideálját fölleltem, mely szerint nem pipere- és divathajhászat, vagy épen politikába beavatkozás és a pártok feltüzesítése — — a hölgynek magasb tisztje; de csak úgy felel meg magas hivatásának, csak azáltal lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férj szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért. — — Ő lesz végre az, jól tudom, ki, habár az egész világ is elhágy, hűn és bennem bízva, rólam nem kételkedve, fog állni mellettem.» (Május 16. 1843.)

BABET.

ELBESZÉLÉS.

BAKSAY SÁNDORTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1883. FEBRUÁR 11-IKÉN)

A nevem Babet.

Ti persze hírét sem hallottátok ennek a szép kis dalnak, de kérdezzétek csak meg a nagymamát, ha van, — egy kis állsimogatásért megtanít rá, hogy egész nap sem dudolgattok egyebet, csak ezt:

Szé-é-é-é-ép Babet,
Ki-i-is Babet.

Hát most itt én vagyok a szép Babet, kis Babet, és az is maradok. Az maradok négy hétig bizonnyal, azontúl két-három hónapig valószínűleg. Ha pedig az örökkévaló meghallgatja az én apikám engedetlen leánykájának a sok titkos imádságát, akkor az maradok egész életemben. Egyebet sem kérek, csakhogy az maradhassak. Szép Babet, kis Babet.

«Lengyel árva volt anyám.»

Sőt a mi több, az apám is, az volt. Eredetileg ugyan cseh, sőt morva; de itt a magyar urak között sokkal jobban veszi ki magát, ha lengyel az ember. Hallanátok csak, mikor összeül a magyar urakkal. Olyan igaz magyar hazafi nem lehet más, csak egy született lengyel.

«Dajkám franczia.»

Így mondja a dal, de az én dajkám magyar volt. Julis volt a neve. Mikor apika összeharagudott a magyarokkal. ott hagyta a vasúti igazgatóságot és kimentünk Brünnbe, semmit sem hagytunk itt, csak az édes kedves anyám drága hamvait a kerepesi temetőben, — Julis is kiköltözött velünk. Ő mosdatott, öltöztetett, fésülgetett, imádkoztatott, tánczoltatott napról napra. És Julis altatott és ébresztett, örökké ezzel a dallal:

Én magyar leány vagyok,
A nevem Babet.

Lássátok, én cseh leány létemre előbb voltam magyar leány, mint ti, híres magyar lányok.

Apika is eltanulta Julistól. Ha tejecskémet töltötte, ha zsemlyécskémet tördelte, ha új szoknyácskámat rám adatta, ha kenderfürtöcskémet igazgatta, soha el nem maradt a Babet.

Pedig olyan furcsán ejtette ki. Mindig Papettet mondott. Hányszor rendre utasítottam!

«Apika! ne mondj engem Papettnek; mondd ki tisztán: Babett.»

«Nohát Pppapett!» ismétlé nagy erővel, hogy szinte belepirosodott. Akkor ölébe kapott, megcsókolgatott, s újra kezdte:

Én matyar leány fatyok,
A nefem Papett.

Úgy haragudtam arra a Julisra. Hogy merészel ő szebben beszélni, mint az én papám!

No hát én sem beszélek többé. Kezdtem makranczoskodni. Fülemet dugtam be, ha Julis magyarúl szólt hozzám; németül feleltem, ha kérdezett, s tört magyarságot affektáltam, ha valamit akartam.

Juli! tetye asztalba asz én szék. Juli! köset nyakápa asztalkente!

Apika azonban nem fogadott el szövetségesének. Mi-

kor nyolcz esztendős lettem, felült velem a tüzes szekérre s lehozott Budapestre. Hiába pörölt vele Eulália néni — kit Julis Alleluja kisasszonynak hivott; hiába bizonyozta, hogy a brünni Orsolyák különbek, mint az angol kisasszonyok odalenn, azért csak lehozott ő engem, mintha sejtette volna, hogy «a nevem Babet» lesz mindörökre. Vesztemre hozott le, mert itt tanultam meg tőletek minden czédaságot, engedetlenséget és fejességet, a mivel már most az én jó apikám életét kell keserítenem.

Nyolcz év alatt, a mit az angol kisasszonyoknál töltöttem veletek, bizony elfeledtem én a Babet nevet, Boriska volt a nevem meg Birike, mikor szeretkeztünk, de Borcsa és Boris, meg Bora, mikor összeharagudtunk. Apám sem hozta elő, mikor haza kerültem. Majd a szívem szakadt meg első nap, mikor tapasztaltam, hogy apám nyolcz év alatt kitanult a magyarból, én pedig ti közöttetek elfeledtem a németet és csehet. Csak néztűnk egymásra szegény jó apikával.

Azért én mégis csak

Én magyar leány vagyok,
A nevem Babet.

Ezt akarom én nektek megmagyarázni. Tudjátok, hogyan megesküdtünk egymásnak, mikor az intézetet elhagytuk, hogy minden két hétben levelet váltunk; hogy a ki férjhez megy, meghivja a többit nyoszolyó-lánynak mind; hogy el is megyünk seregestől mindnyájan.

Bizony nem tudom én, hogy jöttetek volna ti fel Brünnbe, Prágába nyoszolyó-lányoskodni. Szerencsétekre apika békét kötött az országotokkal.

Ezen békekötés egyik czikkelye szerint apikának le kellett jönni építési főfelügyelőnek a déli vaspályához, s már most, ha nem akartok hitszegők lenni, nyoszolyó-lányi kötelezettségeitek teljesítése végett ide kell jönnötök Zádorházára, a hol meg fogjátok tőlem az én szép kis nótámat tanulni. «Én magyar leány vagyok.»

Az eddigiekből is sejthetitek már, hogy itt nagy dolgok készülnek, de azt nem is gondolhatjátok ti szegény tapasztalatlan lelkek, mennyi akadálylyal kell megküzdeni az embernek, míg azt választhatja nyoszolyó-leánynak, a kit szeret.

Először is, mikor ide érkeztünk, már itt várakozott reánk Stein úr, a ki jobb keze apikának. Együtt dolgoznak, mércsikélnek, terveznek, rajzolnak, nivellálnak. Stein úr gyakran ebédel nálunk, s ha másutt ebédel is, feketére hozzánk jön. Már Brünnben laktunkkor is örökké súgott-búgott apikával. Apika nem győzi dicsérni.

Talán nincs nekem annyi eszem, a mivel belássam, hogy mirevaló mindez? Mi szükség nekem tudni, hogy Stein úrnak több mint tízezer forint vagyona van; hogy éléskamrája — noha házat sem tart, — rakottabb, mint a leghíresebb gazdasszonyoké? Mi szükségem van nekem Láli nénitől tanulnom, hogy Stein úr szép férfi, fehér arczczal szénfekete keretben.

Szép férfi! Hát legyen szép a Kapitány Erzsikének. Én a magam nevében szédülök a gondolatra, hogy valamikor azt találnák rólunk mondani: Beh szép férje van ennek a formátlan asszonykának!

Tudjátok pedig, hogy én sem tartom magamat utolsónak az én lenhajammal, az én Magdolna-hajammal. Legalább mostani hazámban tünemény-számban is elkelnék, ha ugyan hitelt lehet adni Eszti néninek, az egész város Eszti nénijének.

Ő a polgármester nagynénje.

A polgármester úr az építendő pálya örömére kivilágíttatta a várost a hogy lehetett, egyszersmind nagy díszlakomát adott. Ott volt a város dísze-java mind, minket, már t. i. apámat és engem, ki Stein úr karjain jelentem meg, nagy kitüntetéssel fogadtak. A lakomát táncz követte. Azt hiszem, hogy ha tánczolva lehetne a pályákat kiépíteni, a zádorházi publikum még a gyalogösvényeket is megrakná sinekkel.

Megjelenésünk után azonnal vettem észre, hogy Eszti néni sokat foglalkozik velem, s hogy miattam szinte hanyagolja többi vendégeit. Karomat karjába fonva visz, visz, ismerkedtet; ha elbocsát, akkor is szüntelen rajtam vannak fekete szemei, melyek a hetven év mellett is ragyognak és szúrnak. Rólam beszél, a kikkel társalog, látom. Méreget, azután sugdos, azután megint felém int. Vacsora után maga mellé ültet, és egymásután szólongatja maga elé a fiatal urakat; egyenkint bemutatja nekem, s viszont — nem tudom hol vette ezt a szokást — engem is bemutat mindegyiknek.

«Pálmafi Ödön öcsém; és .... hogy is hivják kedves kisasszony?»

«Kosztolenszky Barbara.»

«Igaz, Kosztolenszky Biri kisasszony. Aztán Ödön fiam, azt megmondom, jól viseld magad.»

Pálmafi, az én jobbfelőli szomszédom a vacsoránál, ott marad velünk, s a megnyitó lassura tánczolni visz.

Alig ülök helyemra, jön Stein úr. Eszti néni ennek is bemutat.

«Stein .... hogy is hivják öcsémuramat?»

«Alfréd.»

«Igen. Stein Alfréd úr, és .... hogy is hivják galambom?»

«Kosztolenszky Barbara.»

«Igen. Kosztolenszky Biri kisasszony. Az én Boriskám. No menjenek. Aztán Stein öcsém, jól viselje magát, különben többet nem adom oda a lányomat.»

A teremben híre fut Eszti néni választásának, s hallom a mint az ördámák susogják: «Szárnyai alá vette már a cseh leányt. Jaj nektek többi lányok.»

Bizony jaj is ám. Eszti néni egyre merészebb lett, s míg én a páros tánczokban jártam kézről kézre, Eszti néni azalatt kiszórta a hálóit, s a mint később tudtam meg, a pihenő fiatalságot valóságos hadjáratra gyújtotta ellenem.

— — «Osztán öcsém! a cseh kisasszony a négyesekből ki ne maradjon ám.»

— — «Osztán öcsém! szemem elé ne kerülj ám, ha az én lányom csak egy pillanatig is ülve marad.»

— — «Osztán öcsém! ne vigyék el a rossz híredet Csehországba!»

— — «Osztán öcsém! úgy járj ám annak a cseh lánynak a kedvében, hogy a homokodat derékon ne találja a vasút.»

Addig verbuvált, hogy az első négyes miatt alig birtam szabadulni a rám tóduló lepkerajtól.

Mondják, vannak kínok, melyek alatt a szegény leányszív megszakad; én ezt sohasem hittem, de most már érzem és felfogom. Mikor heten követelik az embert az első négyesre és csak egygyel léphet ki. Ez az a kín. Borzasztó az Netti, nem igaz? Mekkorákat hazudnak a költők, mikor azt mondják rólunk, hogy mi napsugarak vagyunk. Volnék csak én napsugár, majd tudnám én a spektrál-analizist, hogy két színben tánczolhatnék. Mért nem lehet az ilyet eltenni, mint a jeget!

De azért ne gondoljátok ám, hogy én valami Sári — bíró lánya volnék. Tudjátok, a ki halálra tánczolta magát az irodalomtörténetben. Nem; egy szóval vagy tekintettel el nem árultam fájdalmamat. Nyugodtan adtam kezemet Pálmafi úrnak, Eszti néni unokaöcscsének. Különben úgy látom, itt az egész város öcscse, bátyja, nénje egymásnak.

A négyest rövid csárdás fejezte be. Pálmafi helyemre vitt, s kezet csókolt.

«E csókkal eljegyzem nagyságodat a következő négyesre.»

Nem bántam.

Csak mikor rendezni kezdték, jött közbe egy kis kellemetlenség.

Stein úr oda lépett hozzám, s fölkért.

«Eligérkeztem», — mondám.

«Nem gondoltam, — mondá, — hogy kisebb zártkörű vigalmakban is helye volna az eligérkezésnek.»

Fülig pirultam, miközben Pálmafi is odalépett, hogy colonneba vigyen.

«Igaza van, — mondám halkan, s reszketve. — Pálmafi úr lesz szíves e zavarból kimenteni, s engem Stein úr kedveért feloldani.»

Megvallom, féltem az ízetlenségtől, és nem tudom micsoda ösztönből azt hittem, hogy Pálmafitól várhatom a nagyobb engedékenységet.

«Ha nagysád úgy véli, hogy joga van velem rendelkezni, ez engem boldoggá tesz. Örömmel vonulok vissza.»

Jogom van vele rendelkezni. Mit értett ő ez alatt? Sokáig tünődtem rajta, valamint azon is, hogy mi vitt engem arra, hogy őt kérjem a visszavonulásra? Holott sokkal inkább követelhettem volna ezt Stein úrtól, a régibb, az egyedüli ismerőstől.

A quadrille végeztével ismét hozzám jött.

«Nem feledte el, hogy jogot vett magának, velem rendelkezni?»

«És?»

«Emlékeztetem jogaira.»

«Köszönöm. Tehát ezennel megsemmisítem jogaimat, és önt szabaddá teszem.»

«Az lehetetlen többé. Különben is nem a mai nappal kezdődik az én engedelmességem.»

«Azt hiszem, ma láttuk egymást először.»

«Én nem. — Elmondok egy történetet, ha úgy tetszik, regét. Van a világon, egy órajárásnyira ide, egy nagy terjedésű vizenyős rét, annak a kellő közepében egy kis szántóföld . . .

«Mit titkolod? — szólt közbe Eszti néni, — hiszen nem zsellértelek.»

«Az nem tartozik ide. Szántóföld; a szántóföldén egy kis tanya, mit a hizelkedők majornak hivnak, csak azért,

mert a közszokástól eltérve, fehérre van meszelve, mert tornácza van, s mert egy-két szobával több van benne, mint másnál. A tanya lábjában kert, és a kertben rózsabokrok. A gazdát nem mondhatni virágkedvelőnek; a repczét többre becsüli, mint a jáczintot, s egy tábla csalomádét nem ád egy egész tulipán-erdőért, sőt, noha kertje telve rézsabokorral, még a rózsának sem bolondja. Mindamellett is van egy időszak, mikor a gazda hajnaltól estig kertjében időz a mint teheti, s ez az az idő, mikor a rózsa bimbózás és nyilás közt van. Gyermekkorában látott egyszer egy fesleni kezdő bimbót, igazi rózsabimbót ám, mely, mintha szólani készült volna, mint egy szép piros ajak. Órákig leste, mikor szólal már meg, és szomorúan hagyta oda, mikor a bimbó kinyilt, a nélkül, hogy megszólalt volna. De azóta azt vette fejébe, hogy előbb-utóbb találni fog olyanra, a mely megszólal. Mert lehetetlen az, hogy annak a gyönyörűen alkotott ajaknak valami mondani valója ne volna. Lehetetlen, hogy egyik vagy másik meg ne szólaljon. Csak ki kell lesni. Ez az ember én vagyok, folyvást lesem, mikor szólal meg valamelyik, s mikor vesz magának jogot rendelkezni velem. Épen így vagyok a búzavirággal is. Mikor vetéseim között andalgok, sorra kérdem őket, hol vették azt a fényt, mely szirmaikról a napsugárral összetündököl. Miért csak a napsugárral? Miért nem ragyognak az én szememmel össze? A kis bohók mosolyogva néznek rám, mintha azt mondanák Várj! majd találsz, a ki rád veti ragyogását. Várom is, és ha megtalálom, nincs többé vágyam.»

«Ön rendkívül meg fog gazdagodni, ha ilyen kevéssel megelégszik. Rózsabimbó és buzavirág . . . Nem igaz, Stein úr? — Mit szól ön ehhez?»

«Buzavirág? — felelte Stein. — Nyomorúság. A hány perczent a buzában, annyi deficzit az árában. Rosszabb a konkolynál, a vadborsónál, és egyértékű az üszöggel. Nem is látni másutt, csak Magyarországon, itt is csak a rosszul mívelt földeken.»

Én nem tudom, más úgy van-e vele, de nekem mintha a szívembe szúrnának, mikor az országomat bántják.

Pálmafi higgadtabban vette a bántalmat.

«Mérnök úr! az én földjeim a legjobb karban vannak tartva...»

«Láttam. A legszélén vadborsó, gyönyörű virága van. Valódi népköltészet. Beljebb pipacs, még beljebb buzavirág, konkolylyal vegyest. A szőnyegkertészetet olyan nagyban űzni költséges lehet. Uram! mit akar ön a buzavirág üzletével?»

«Ön tehát nem szereti a buzavirágot. A nyár költészetét; ezt a szép kis nyári lakot, melynek szobácskáiba a napsugarak déli álmot járnak aludni. Ezt a gazdag aranyhajú leányt, a kinek kék szemei összeragyognak a nappal?»

Oh a .... realista! Még ezt sem értette el. Hogy én vagyok az a bizonyos hajú leány, a mint hogy volnék is, hiszen hányszor befontátok egy nap!

Dehogy! Kicsinylőleg nézett Pálmafira, a hogy csak egy kulturmérnök nézhet egy vadparasztra, és azt mondta neki:

«Uram! a világ minden buzavirágját önnek engedem két szál krumplivirágért. Mert a krumplivirág alatt legalább is két krumplit kontemplálhatni, de a buzavirág tövében még földi mogyorót se remélhet az ember.»

Eszti néninek rosszul esett ez a nagy materializmus.

«No galambom! a buzavirágnak ugyan megadta ez a Lucifer!» — szólt, mikor Stein úr távozott.

«Nem értek a nemzetgazdasághoz» — mondám ártatlanúl, míg álnok szívem hálával gondolt Stein úrra, a ki úgy bele van bolondulva a krumplivirágba.

Éjfél után két óra tájban néhány honatya — így hívják itt a tánczképtelen urakat — megunta a tarokkot, és takarodót vert. Azt hiszitek, hogy az ilyen takarodóra öltözik és szökik minden ember, a kapufélfától véve búcsút; azt hiszitek, hogy utána öt perczre csöndes minden?

Nem; ez a takarodó itt a magyaroknál csak szünóra számban megy. Háziúr és háziasszony csitítják a zendülőket, ránczigálják le a felöltött téli ruhát, dugdossák a muffokat, huzalkodnak a megvetemültekkel, a szegény leányok pedig, rettegve a bizonytalan jövendőtől, tanácstalan állanak csoportban, öltözködnek kelletlenül, ha már csakugyan haza kell menni; hiszen úgy is tudják, hogy lesz még ennek utójátéka. Az alatt, míg mind az ötvenkilencz vendég kezet szorongat háziurral és háziasszonynyal, szívességet köszön, alkalmatlankodásért engedelmet kér, kíván nyugodalmas jó éjtszakát, s a sok hálálkodás a kimerült háziúr arczát gyöngyökkel rakja ki: az elbúcsúzottak közül valakinek eszébe jut egy búcsútáncz, int a czigánynak, s újra megered a csárdás, bundában és bekendőzött fejekkel.

A polgármester tapintatosan elejét vette a közelgő zenebonának.

«Hohó! öreg czimborák, nem így alkudtunk! — kiáltott, mikor az összeesküvésnek neszét vette. — A kapu zárva, s innen addig senki sem megy, míg meg nem szenved magáért. Kapuváltságúl mindenki tartozik magát produkálni abban a művészetben, a melyben remekelni vagy kontárkodni szokott. Ékesszólás az áldomásivásban, vagy egy szép költemény elmondásában. Magándal, magántáncz, A ki egyebet nem tud, ásítson egyet nyilvánosan, vagy csináljon nyúlárnyékot a falon. Én mindjárt elvetem a gondját. Poharat emelek a mi várva-várt vasútunk építési felügyelőjeért!»

Czifrábban mondta el, de én azt nem tudnám leírni. Nem is tartozik rám belőle egyéb, mint az, hogy az első felköszöntés tárgya az én apikám volt.

Áll elébe apika mindjárt. Ő viszont a függetlenségi párt megizmosítását tette a mennyei gondviselés főkötelességévé, s kérte a párt jelenlevő tagjait, — valamennyien azok, — hogy díszes soraikba őt is vegyék föl, s számítsanak honfiúi tevékenységére mind a vérig, mind a végig.

Mikor az erre keletkezett riadalom lecsillapodott, napirendre tért a társaság. A fiatal urak — kiknek még koruknál fogva nem illik áldomásmondásig bátorodni, — szavaltak, a leányok énekeltek sorba mind. Én sem szabadkozhattam.

Leültem a zongorához, és elénekeltem zongorakíséret mellett egy-két dalt, a mit a mult este hallottam ablakunk alatt egy utczagyerektől.

Rózsám kis kertjében,
Ugyan mi van vetve?
Hejh! csalomádé, repcze,
Szól a rigó benne.

A kapitány Erzsi gratulált is a hangomnak, csak azt sajnálta, hogy a szöveg pórias. Mennyivel szebb az ő kedvencz dala.

Tavasz lesz már, el fog a hó menni,
Beh szeretnék kis ibolya lenni.

Meglehet, de az ilyen jött-ment nem kezdheti mindjárt a kék ibolyán. Ez nagy arroganczia lenne tőle. Nem tehetek róla, de az én morva felfogásom egy szép kis idyllt lát festve ebben a pár szegényes sorban.

Csalomádé, repcze,
Szól a rigó benne.

Az öreg uraknak azonban jobban tetszett, mint a kapitány Erzsikének. Helyre kis dal. Ráfogták, hogy én ezt Brünnből hoztam. Ismételnem kellett a brünni dalt, nem is kérettem magamat, mert a szabadkozás több veszedelemmel járt volna.

Alig keltem föl a zongora mellől, Pálmafi ült helyemre. Minek tapos ez az ember mindig az én sarkamba?

Ujjait végig futtatja a billentyűkön, kikeres egy akkordot a C-re, s azon elkezdi az én rég hallott álmodott altatómat.

Ni! hol talál az ember régi ismerősre!

Megrezzentem. Szívem hangosan vert. Rég elhalványult emlékek emelkedtek szemem elé, mikor egy kicsiny kis lenhajú árvalányt fésülgettek ezen a dalon Brünnben.

Én magyar leány vagyok,
A nevem Babet.
Mert Piroska minden lány,
Rózsa nem lehet.

Pálmafi érczes, átható hangját már a második sornál csöndes méh-zsongás kezdte kísérni, mely szótagról szótagra erősbödött. Az Eszti néni lágy, reszkető éneke. Az ő ifjuságának is ez volt kedves éneke. Később az éltesebb dámák is csatlakoztak. Nem is képzelitek, milyen gyönyörű csengése van némelyiknek.

Borcsa is nevem, de ki
Kedvel, ezt így ejti ki:
Szép Babet, kis Babet,
Tündöklő Babet.

«No galambom, maga kis boszorkány! — mondá Eszti néni. — Alig röppent közénk, már is dalra vették.»

«Oh nem engem, — tiltakoztam, — én nem vagyok Babet, én Betty vagyok.»

«Betty? — kérdé Pálmafi gyöngéden. — Arról is teszünk.« — És nyomban újra kezdte a dalt.

Én magyar leány vagyok,
Betty a nevem.
Am Piroska más leány
S Rózsa hadd legyen.
Borcsa is nevem, de ki
Kedvel, ezt így ejti ki:
Betty, Betty, Betty szép,
Szép oltári kép.

No ez már igaz lehet. De hát mi jussa volt ő neki szemtől szemembe skálázni ezt az igazságot? Kitrombitálni,

hogy az egész társaság utána harsogja; hogy mikor oszoltunk, még a lépcsőkön is azt a refraint trillázták:

Betty, Betty, Betty szép,
Szép oltári kép.

Aztán sohasem hallottam én azt Brünnben, hogy valakinek oda vigyenek az ablaka alá egy egész haramia-bandát szurtos fekete emberekből, a kik hegedűn, bőgőn, furulyán az egész piacznak ismét egy álló óráig hirdessék, hogy:

Betty, Betty, Betty szép.

No nem igaz, Netti, Póli vagy te Sárika? Volt arra eset, hogy tinektek a hatvani-utczában, vagy a Sándor-utczában megrohanták volna az ablakaitokat a zulukafferek fényes hajnalban?

Meglássátok, nem jó lesz még ebből!

Mert alig hogy hazaszéledtünk, alig bujtam — — no nem, nem — — ti tudjátok, milyen hamar megy az mínálunk ilyenkor; . . . tehát az elárult és megvetett buzavirágok alig csukták magukra kamrácskáikat: ablakom alatt rejtelmes nesz, suttogás, lábdobogás támad, utána rögtön rázendül tizenkét hegedűhúron az én altatóm:

Én magyar leány vagyok,
A nevem Babet.

Találjátok ki, elringatott-e édes álomba ez a zene vagy nem? Találjátok ki, feltámasztottam-e könyökömre a fejemet vagy nem? Találjátok ki, oda lopózkodtam-e az ablakhoz vagy nem? Találjátok ki, kitekintettem-e a függönynyíláson vagy nem? Találjátok ki, a buzavirágok fölismerték-e az egész botrány rendezőjét a fehér nyakkendőjéről, a mint az ablak előtti tamarix mögött megvonta magát? Találjátok ki, szerettem volna-e a nyakába vetni egy shawlt, hogy — megfojthassam?

Nem találtátok ki.

Dideregtetek volna csak ti az én helyemen, százszor is elgondoltátok volna, hogy bárcsak vége lenne már!

De én nem gondoltam ám erre. Hanem mikor már a fogacskáim is kezdték verni a taktust, hirtelen visszabujtam, a honnét kikeltem, de nem húztam ám fülemre a takarót. Onnan hallgattam félkönyékre dőlve a Csalomádé-repczét. No hát többet ne bántsátok az én morva fejemet, mert ti a ti magyar eszetekkel még most is ott dideregnétek az ablaknál hat foknyi hidegben.

Hallgattam tovább, tovább, míg végre a dal beszövődött álmaim közé, ott zsongott a lelkemben még reggel is, mikor fölébredtem — — félkönyökre dőlve.

Volt mit hallanom Alleluja nénitől a reggelinél. Szép is bizony! Olyan későn oltani el a gyertyát. Az egész banda bekandikálhatott az ablakon, míg a kisasszony a haját bontotta.

«Nem lehet az, Láli néni, hiszen az ablak magasan van. Nincs a világon olyan óriás czigány, a ki azt fölérné a fejével.»

«Hát a tamarix-fa mit vétett? Tán nincs a czigánynak annyi esze, hogy felkapjon rá, és onnan nézze, hogy milyen hosszú a haja némely kisasszonynak.»

«Már pedig, Láli néni, az a banda még sem láthatta az én hajamat, mert én rég az ágyban voltam, mikor elkezdték a zenét.

«Oh maga együgyű Borcsa! hát azt hiszi, hogy első dolguk volt a maga nótája, mihelyt oda értek?»

Ez gondolkodóba ejtett. Alig vártam, hogy fölkeljünk a reggelitől. Szaladtam volna próbát tenni, de apika visszaparancsolt. Szuperrevizióra.

A szuperrevizió pedig áll egy koncz bekötött papirosból, tele számokkal, melyekben az egész vonal fölépítményeinek költség-előirányzata foglaltatik. Ezt kellett most énnekem átvizsgálni az én morva fejemmel és cseh eszemmel, melyben most a tamariskus ágai hajlonganak, minden ághegyen egy-egy Babet és csalomádé.

Ti persze, magyar lányok, azon kezdenétek a szuperreviziót, hogy telefirkálnátok az egész proczesszust tulipánokkal, akkor ott hagynátok, hogy folytassa, a kinek tetszik. De az én apikám csak akkor magyar ám, mikor a kormányt kell szidni, de máskülönben egy borzasztó cseh, és rettenetes lengyel, a ki rosszabb a németnél. Három napig sem engedné a feketéjét velem forraltatni fel, ha hibát találna a munkámban.

Mit volt mit tennem. Nekiültem a keserves munkának, s elkezdtem összegezni. Még ez a száraz munka is a Babet rhytmusaira játszott.

Hét kilencz tizenkilencz
Harmincz negyvenöt.
Ötvenhárom hatvanegy,
Hetven hetvenöt.

És így tovább. Elhigyjétek, hogy egy tulipán sem termett a kezem után. Csak mikor a negyedik lapon az egyes oszlopot összegeztem, az összegbe írandó első számjegygyel követtem el egy kis tréfát. Tehettem én arról, hogy ez a számjegy épen zérus volt? Tehetek én arról, hogy a zérus olyan bamba kis számjegy? Ott mereszti rám a kerek szemét, mintha azt kérdené: No hát eddig van? Dehogy eddig! hiszen tudnivaló, hogy a zérus csak úgy lesz teljessé, ha két pontocskát irnak fölibe. Ö.

De a zérus még így is incselkedett velem.

Leány, leány! hát hiába tanultad te az algebrát? Nem tudnál te az én segítségemmel egy kis képletet alkotni?

Képletet! ha csak az kell! könnyű azt megalkotni. Ujjaim a czeruzával elkezdtek mozogni, s egy pillanat alatt készen volt.

$$\frac{Ö+d+ö+n}{0} = \frac{B+a+b+e+t}{0}$$

Értitek? Ödön nem osztva senkivel, és Babet nem osztva senkivel: egyenlők.

A képlet ott vonta meg magát a számoszlop alján, apró betűjegyeiben egy fejét vesztett Boris féltett titka zárva. Kaptam is ám fel a törlő gumit, hogy egy kézmozdulattal megsemmisítsem.

De csak a gondolatnál maradtam, mert ablakom alatt apika árnyát látva elsuhanni, mindennél előbbvalónak tetszett a tamariskus kérdés megoldása.

Lássátok lányok! csak egy félnap alatt is mennyi istentelenséget visztek ti végbe.

Ott hagyva a penzumot, kiszaladtam, a tornáczon levő nagy karos széket a tamarix alá czipeltem, egy ott keverő üres hordócskát a székre helyeztem, s egyik kezemmel a tamarix alsó ágába fogózva, fölléptem a rögtönzött emelvényre. Hadd látom, mekkora hát az a czigány? Teljesen megnyugodtam. Az én öltöző asztalkámhoz, mely a sarokban áll, nem hatolhat semmi czigányszem.

Már most vissza, mondám, s épen leszállóban voltam, mikor a kis ajtó csattant, s nagy rémületemre Pálmafit láttam közeledni. Hirtelen visszaléptem, s nagy buzgósággal kezdtem tördelni a tamarix-ágakat, csak úgy pengett rólok a sok apró jégcsap. Majd jut eszembe valami igazmondás, míg számon kérdi tőlem.

«Mi lesz abból, Betty kisasszony?» — kérdé megállva a tornácz lépcsőjén.

«Tessék bemenni, mindjárt végezek.»

«Nem addig, míg meg nem tudom, mi lesz abból?»

«Tehát thea, ha tudni akarja, meghűlés ellen.»

«Nem volna jobb a bodzavirág?»

«Bodzavirág? hol vegyünk azt most? Azt gondolja ön, hogy a bodza Pálfordulásкor virágzik?»

«Mért ne virágozhatnék ott, a hol a rózsa beszél és a buzavirág ragyog Pálfordulásakor is? De ki komendálta ezt a theát?»

«Hazámban kizárólag a tamarixot használják.»

«Úgy? és hát Sziléziát is szereti ez a mi cziprusunk?»

«Igen bizony. — Kaptam a kérdésen. — A Morva partjait csupa tamarix szegélyezi. Meg az Elbát, a Moldvát. Meg a Visztulát is, föl egész a tengerig. Csupa tamarix az egész. Már most hát menjen be.»

Inkább elhiszi, mint oda menjen megnézni; gondoltam leszállóban. De micsoda ember ez, hogy engem ennyi képmutatásra kényszerít?

A szalonban azzal üdvözölt, hogy hogyan aludtam az éjjel?

Megint hazudnom kell. Az igazat csak nem vallhatom meg, hogy félkönyökre támasztott fejjel aludtam.

«Rosszul! — mondám — pedig rám fért volna a jól alvás, mert apám egy egész logarithmust hagyott ki szuperrevizióra. Addig nem kapok ebédet, míg ez meg nem lesz. És térdepelni fogok, ha hiba lesz benne.»

«Tudja mit, Betty kisasszony! fogadjon el engem segítségül. Különben is föltettem magamban, hogy itt fogom untatni déli tizenkét óráig. Ha hiba lesz, legalább együtt térdepelünk. Az lesz a legboldogabb órája életemnek. Remélem nem kukoriczaszemeken.»

Az asztalhoz lépett, s beletekintett az okmányba:

«Hát ez micsoda probléma itt?»

Jaj nekem! «Semmicsoda probléma!» — kiáltám, villámsebességgel elragadva előle, s a kéz alatt levő törlővel erősen végig huzkodva az áruló képletet.

Elolvasta-e, vagy nem? Volt-e ideje a maga egészében felfogni, nem tudom. Mégis alighanem, mert szó nélkül ült a kimutatott helyre, szemben velem, az asztal átelleni oldalán.

Elkezdtük olvasni a függő számoszlopokat, minden számjegyet mindketten nevén nevezve. Gyorsan haladtunk.

Az utolsó lapok valamelyikén volt csupán egy kis fennakadás.

Hét, tizenhárom, huszonegy, huszonhárom. Huszonhárom meg nyolcz harminczegy.

Huszonhárom meg *öt* huszonnyolcz. Ez ötös számjegy. Ez nyolczas számjegy.

Mindketten egyszerre keltünk föl s hajoltunk az okmány fölé, hogy közelebbről szemügyre vegyük a kétes alakú számjegyet.

E közben feje fejemet, — nem, nem, — csak haja hajamat érintette. Egy hajszálnyi mozdulat elég lett volna az érintést megszüntetni, de én nem mertem, — s ő talán, a milyen makacs — nem akarta ezt a hajszálat. Netti! ide is hallom vihogástokat. Tudom, hogy tisztelt álnokságtok megfordítva gondolja, hogy ő nem merte, én nem akartam. Gondoljatok, a mit tetszik. Különben sem tartott ez a helyzet tovább két-három percznél. Másodperczet értsetek ám, ti rossz nyelvek! Csak addig, míg a számjegyet jól szemügyre vehettük.

Sem *nyolcz*, sem *öt*, hanem *három*, mondá halkkal.

Tehát: huszonhárom meg három = huszonhat.

Ezentúl fennakadás nélkül folyt az összegezés, mindaddig, míg apám haza nem érkezett Stein úrral.

A szalonban maradtunk mindnyájan. Apika szivarkáját vette elő, hogy — mint mondá — a revizionális segítségbeli szolgálatbeli szolgálatért megjutalmazza Pálmafit. Akkor vette észre, hogy tárczája üres.

«Szaladj csak leánykám, hozd elő a szivarládát.»

Szaladtam, hoztam, de mintha minden összeesküdött volna ellenünk, a ládikában egy szivar sem volt. Semmi egyéb egy kis szultán-dohánynál, és azoknál a pöhöly-papirkáknál, melyekből én szoktam néha apikának göngyölgetni.

«Tessék, itt nincs egyéb.»

«Köszönöm, — mondá Pálmafi, — én ehhez nem értek.»

«Engedje hát, hogy én készítsek egyet, — mondám, s egy csipetet a papirkába göngyölítettem, s összefogva átnyujtottam. — Tessék.»

«Nem lehet ezt így meggyújtani!» kötözködött tovább.

«Ó maga nagy ártatlan! hát majd én hozok egy pohár vizet, abba belemártja az újja hegyét s azzal megnedvesíti a papirka szélét és kész a szivarja . . .»

«Felügyelő úr is úgy szokta?»

«A papika sehogysem szokta. Én készítem el neki egészen . . .»

«És éntőlem megtagadná ezt, Betty kisasszony. A vendégjétől. Így tisztelik Brünnben a vendégjogot?»

«Itt van hát no, — mondám, végig húzva ajkaimon a végzetes papirkát, — hanem el ne dicsekedjék vele.»

Hm! úgy látszik, a bűnjelek egyre szaporodnak. De hát vétettem én ezzel valamit a szülői tisztelet ellen? És lássátok mégis alig hogy eltávoztak vendégeink, — (Pálmafi azt kérte, hogy ma délután még meglátogathasson, mert ki akar menni a tanyára, s onnét csak holnapután estefelé tér vissza, — Stein úr pedig jelentős arczczal azt igérte, hogy holnap ugyancsak estvére teszi tiszteletét).

Tehát alig távoztak vendégeink, apika komolyan értésemre adta, hogy én Pálmafi urat túl a rendén kitüntettem.

«Ugyan apika! hát már azt az egy csipet dohányodat is sajnálod? Jól van, megveszem a dohányodat, egy egész okát, a helyett az egy csipet helyett.»

«Nem az itt a baj, hanem más. A mit te nem értesz. A jövő héten Eulália kisasszonynyal fölmentek Brünnbe. Itt semmi társasélet; ezek a kisvárosi urak és dámák meglehetős primitiv szabású alakok.»

«Hát persze! apikát itt hagyjuk magára közöttük, hogy elrontsák, eltanítsák mindenféle illetlenségre.»

«No csak ne engem féltsen a kisasszony. — Brünnből a tavasz nyiltával lemennek Mürzzuschlagba. A legfontosabb pedig a mit mondani akarok az, hogy Stein úr . . .»

A Stein szóra nyakába ugrottam apikának, átöleltem, s azután szépen lepecsételtem a nagy bajuszát, hogy nem mondhatta tovább. Háromszor akart szólni, mindaháromszor ugyanaz a lakat. Tanuljatok tőlem, lányok! A ne-

gyedik kísérletre bedugtam a két fülemet és kiszaladtam a konyhába.

Ebéd után újra előfogott, most már Láli néni jelenlétében. Oh Netti! a világ legravaszabb teremtése egy apa. Nézd, most Láli nénivel szövetkezik ellenem.

«Bettykém! röviden akarok veled szólani és komolyan. Stein úr megkérte kezedet.»

«Oh apika! hát te kire maradnál, ha én férjhez mennék. Árvább lennél az árvánál. Ki lenne a csibukcsi-basi, ki lenne a czigarettsi-basi, ki lenne a kavedsi-basi?»

«Stein úr velem marad alkalmazásban és a ti háztartástok engem is magába fogadhat.»

«Papa! én nem mehetek Stein úrhoz, mert mindig reviziáltatna velem.»

«Ideális szép férfi.»

«No ha olyan szép, mondd meg neki, hogy viseljen boczi-hajat, akkor hozzá megyek.»

«Lelketlen te! illik-e a természet művét így kicsúfolni? Ő nem tehet arról, hogy nincs haj a homlokán elölről. Ez az igazi komoly tudomány megismertető jele. Nem hanczúzott, nem paripázott ám ő ifjúságában. De meg is van a haszna, máris rámegy három-négy ezerre.»

«Szép apika vagy, mondhatom. Pénzért adnád a leányodat. Nem igaz, Láli néni?»

Láli néni tudta már a szerepét.

«Kedves Bettykém! — mondá — nem kell kicsinyleni az ilyen tekinteteket. Európa minden vasútján szabadjegygyel vagy árkedvezménynyel utazhatni szép dolog. A nyarat mindig Nizzában töltheted.»

«Nizzába? Nem megyek Nizzába. Nem megyek, nem megyek, nem megyek. Hát! hogy rám gyujtsák a szinházat az olaszok.»

«No hát Mehádiára!»

«Mehádiára sem megyek, mert az tele van skorpióval.»

«No hát Ostendébe! — találta ki apika. — Ott se olasz, se skorpió.»

«Ostendébe! No te apika, szép magyar ember vagy, mondhatom. Ostendébe! Elszivelnéd, hogy leányod egy tengerben fürödjék az átkos kormánynyal. Csak te többet előhozd nekem a szélsőbali meggyőződéseidet!»

Apika meg volt verve. Belátta, hogy Ostende lehetetlen.

«De hát a szent keresztre! Mit akarsz kedves leányom? Kire várasz, ha Stein urat elutasítod? Vagy azt hiszed, hogy ha valaki az ablakod alatt félóráig húzatja a Babet-nótát, már az félremagyarázhatatlan föllépés, megkérés, jegyváltás-számban megy? Mert látom a szemedből, hogy Pálmafi van a fejedben, a kit kétszer láttál életedben?»

«Oh apika! ki mondta ezt neked?»

«Senki sem mondta, én mondom. De te nem ismered még ezeket a homoki gavallérokat. Két hónapban egyszer bevetődnek a városra a buzájukat eladni. Akkor egész nap szórják a pénzt; este is. Hajnalban sorba veszik a várost, a hány leány van, valamennyinek az ablaka alatt muzsikáltatják magukat. Reggelre beáll a szánom-bánom, akkor kiszaladnak üres zsebbel búsulni, s másik félesztendeig arczczal sem fordulnak a város felé . . . No, nem igaz, kedves Pálmafi?»

Halljátok ezt Netti? ezzel a szóval fogadta az én kétszínű apikám Pálmafit, ki e pillanatban lépett be.

«Nem igaz, kedves Pálmafi?» — kérdé kezét nyujtva az érkezőnek.

«Kétségkívül nem igaz, ha Betty kisasszony véleményével ellenkezik. — Azonban legyen szabad kérdést tennem a vitás tárgy felől.»

«Hát, — csavarintá apika, míg én tunikám zsebjeibe rejtett kezekkel tapsoltam, — hát . . . hogy korcsolyázni csak a fővárosban tanulhat meg az ember. Nem igaz?»

«Nem ám. Ott csak azt tudják, hogyan kell elegán-

cziával elesni és bájjal fölemelkedni. Az igazi korcsolya-gymnázium itt van minálunk.»

«Egyletük sincs.»

«Bebizonyítsam az ellenkezőt?» — kérdé Pálmafi, s kalapját véve köszönés nélkül távozott.

«No lássa a kisasszony! Ez mind ilyen. Soha eszeágában sem fordult meg a korcsolya-egylet, s most az első ötletre nyakába veszi a várost, felharangoz öt-hat fejevesztett dámát, s készen van az egyletével. Ő maga pedig félóra mulva lóháton ül, mint egy zsandár, s megy a pusztára, azt sem tudva, van-e korcsolya a világon . . . Nem igaz, kedves Pálmafi?»

«Ismét nem igaz, a tudvalevő föltétel mellett, — felelt a kérdett, ki egy ívvel kezében e perczben már visszatért. — Egyébként megint csak a kérdést bátorkodnám kérdezni.»

«Hogy nincs annyi kovács a városban, a ki elegendő korcsolyát tudna önöknek kalapálni, míg a korcsolya-világ tart. Nem igaz?»

«Nem ám. De erről később. Tehát egyletünk van. Ezt előbb is megmondhattam volna, de attól féltem, hogy a sok ‚Nem igaz' után nekem sem hiszik el dokumentum nélkül. Most itt a névsor. Elnök Eszti néném, ki úgy jár a jégen, mint egy tyúk; tagjai a kis doktorné, a járásbiró Nelli, a patikárus Vicza, a postamester Blanka, a kapitány Erzsi, és az egész kaszinó vénje, fiatalja mind. — Szabad kérnem Betty kisasszony.»

Kérdőleg néztem Láli nénire, ki mosolyogva igent intett.

A czeruzát nyelvemen megnedvesítve — rossz szokás, csúf szokás, tőletek tanultam Netti — bejegyeztem nevemet.

«Így! most már rendén vagyunk» — mondá Pálmafi, s a czeruzát úgy és ott, a mint tőlem látta, szintén ajkaihoz vivé — értitek? — bejegyezte nevét az enyém után.

«Az egylet hát megvan papiroson, — gunyolódék az en apikám. — Most már csak a korcsolyát szeretném látni,

a melynek segítségével a bejegyzett tisztelt dámák kellő elegancziával esnek és kelnek. Papiroson.»

«Ah, ah, képmutatók! — mondá Pálmafi, — mintha nem volna a háznál.»

«Tudtunkkal nincs egyéb korcsolya tepertős pogácsánál, de azzal csak magam szoktam élni, leánykám nem.»

«Tudtommal egyéb is van, s ha parancsolják, én majd előkutatom. Megengedik?» — kérdé, s feleletet sem várva, a nappaliba távozott, félig nyitva hagyva maga után az ajtót.

Ott áll a két varrógépünk, egyik Láli nénié, másik az enyém; mindkettő Singer-féle. Láttam, a mint egyiktől a másikhoz megy, tesz, motoz, végre visszatér, két ujja között magasra emelve hozta egy czérnaszálra fűzve a mi varrógépeink két aczélhajócskáját.

«Itt a Betty kisasszony korcsolyája.»

A mi varrógépeink aczélhajócskái! Csakugyan csínos kis korcsolya valami bábu lábacskáira.

No hiszen szó a mi szó, az én lábacskáim nem épen utolsók. Ha nem hiszitek, kérdezzétek meg Lubomirt, hogy mi a mértékem. De mégis égbekiáltó poézis kell ahhoz, hogy valaki ilyesmit merjen nekem korcsolya gyanánt fölajánlani.

Diadallal néztem apikára. No apika! tudna-e Stein úr ilyet kigondolni mind a négyezer forint jövedelmével?

Apika elértette a tekintetemet, s csúfolódásra fogta a dolgot.

«Ez jó lenne korcsolyának Chinában, a hol a kisasszonyok lábait dióhéjban idomítják, de a cseh kisasszonyok lábacskái nem oly subtilisek, mint a chinai dámáké.»

«Tehát ha ez nem tetszik, akkor talán ez a másik,» szólt Pálmafi mosolyogva, és elővett egy pár gyönyörű alkotmányt. Ragyogó kis angol korcsolya volt. Első tekintetre láttam, hogy az én lábamra van szabva, mintha csak Lubomir szabta volna. De elhihetitek Netti, hogy még kisebbeknek látszottak, mint az iménti kis boszorkányhajók

Oh hogy örültem nekik, mikor átvettem. Összevissza nézegettem. Legelőször is megláttam bennük egy hosszúhosszú arczot — isten ne vegye bűnül — apikáét. Azután vízszintesen tartottam, és akkor láttam benne egy szélesszéles gömbölyű nevető képecskét, a mely igen hasonlított ama megénekelt magyar leányhoz, a kinek neve Babet.

De minek is kötözik az ilyen gyönyörű portékát a lábra, a czipő talpára? nem sokkal szebb volna függőnek? mit gondoltok, Netti? Korcsolya-függő. Meglássátok — ha a felvilágosodás kellő arányokat ölt, még megérjük, hogy korcsolya-függő lesz a divat.

Apika fásult nyugalommal nézte az én lelkendezésemet. Kedves tudomásul vette, hogy Pálmafi úr ma, — most mindjárt kilovagol a tanyára, onnét holnapután délben tér vissza, s délután 3 órakor megengedtetik neki, hogy engem a jégre vezethessen, korcsolyámat felköthesse, és az én gyámoltalan első kísérleteimet vezérelhesse. Mindezt ő kötötte ki, én pedig nem az a nevelés vagyok, a ki az ellenmondásokban örömét találná.

Apika sem bánta. Jól van, jól. Csak eredj te Isten hírével.

Lányok! Netti, Sárika és valamennyien, most ide hallgassatok! Halljátok egy tapasztalatokban gazdag bölcseség intő szavait. Ha valamikor olyan apára találtok, a ki dörmög, duruzsol, makranczoskodik, a ki zsörtölődik, pöröl, fenyeget, a ki harsog, patvarkodik, mennydörög, a ki minden darab ruhához egy-egy morális leczkét tart, s közbenközben nagyokat toppant a lábával: az ilyennek öleljétek által a nyakát, a térdeit, csókoljátok a lábát, mert az ilyen a legszófogadóbb apika a világon; de ha olyanra találtok, a ki hallgat, mosolyog, ráhagy: így lesz, úgy lesz, jó lesz, minden meglesz, vagy a ki kér, könyörög, simogat, azt vegyétek rendőri felügyelet alá, mert bizonyosan túl jár az eszeteken.

«Igen is! köszönöm édes Pálmafi. Tehát lesz szíves

ezt az én leánykámat a jégre vinni. Köszönöm. Elvárom. Tehát holnapután.»

Mikor aztán becsukja mögötte az ajtót, akkor az apikám megfogja az én kezemet, és oda ültet szemben magával a kis tabourettre.

«Folytatom kis leánykám és befejezem, a mit elkezdettem. Stein úr a mult évben már megkérte kezedet. Te magad is tudtad ezt, s akkor nem ellenkeztél. No nem is volt rá alkalmad, mert akkor én mondtam azt: Várjunk. Most újra jelentkezik, s ez arra mutat, hogy engem tisztel, téged szeret, és mutat férfias jellemére; czéljában, vonzalmában állandóságára. Ha semmi egyéb tulajdonnal nem bírna is, ez az egy kezességül szolgál minden egyéb iránt. Régóta ismerem, s az sem a véletlen dolga, hogy őt e pályához nevezték ki osztálymérnöknek. Az én ajánlatomra történt...»

«Mért nem adtál neki apika akkor, mikor először kért?»

«Hallgass. Nem kényszerítelek, de kérlek. Igen szépen kérlek, egyetlen kis leányomat, ne utasítsd vissza. Ha jó anyád élne, ha volnának testvéreid, rokonaid, szívesen engednék halasztást, hiszen halálom esetére maradna valakid. De egyedül állasz, s ha én meghalnék, mit keresnél itt Magyarországon, te, a cseh leány; és mit keresnél Csehországban te, a ki egy szót sem tudsz hazád nyelvén? Látod, milyen ősz vagyok? Ebben a gondban lett a fejem fehér, minden nap egy esztendőt öregszem! s egyszer csak eljön az idő, mikor azt kérded: ki szereti már most a szegény kis Bettykét, a kis szófogadatlan Bettykét...»

Oda rogytam a lábaihoz.

«De nem engedlek ám meghalni, kedves szép apikám!» — mondám kezeit csókolgatva.

«Halál ellen nincs erőd.»

«De nem halsz ám meg soha, soha. A gondviselés tartozik nekem azzal, hogy téged megtartson, mert én jó vagyok, ha szófogadatlan vagyok is. Te is jó vagy!»

«Anyád is jó volt. Többet ért isten előtt, mint mi

ketten. A gondviselés sokszor a jó fején is megnehezül, hogy sírva hajlik meg alatta.»

«Tudod mit apika? akkor kinevezed tutoromul Stein urat! Ő olyan becsületes ember.»

«Eredj forgószél. Épen azt akarom. Stein úr holnap estére kéri a választ.»

«Apika csak három hetet engedj.«

«Három napot sem.»

«De emlékezzél apika, mit igértünk Pálmafinak. Hogy a jégpálya holnapután lesz megnyitva, s hogy ő fog lekísérni.»

«Tudom. Épen ennek akarom elejét venni, hogy tovább ne szelesítsen. Épen ezért a jégpályát is holnap nyitják meg az én kértemre. Stein úr fog lekísérni, s a bolondoskodás végeztével magaddal fogod hozni jegyesedet. Láli néni vacsorát készít. Polgármesterék és doktorék lesznek vendégeink és tanúitok.»

«Nem bánom hát apika, csak te meg ne halj. De hát nincs több lány a kerek világon, csak én?»

«Nincs több ilyen, mint az én Bettykém, az én szófogadó kis Bettykém.»

Csókra nyujtotta kezét s magamra hagyott.

Előszedtem a ternó-ruhámat, kiterítettem az asztalra, s egy divatképről megalkottam az átalakítási tervet. Hozzá ültem, s elkezdtem sebesen öltögetni. Itt is fölvartam, ott is fölszedtem az aljából, ide egy szalagot, amonnan egy szalagot. Ujjaim gépszerűleg jártak, míg gondolatim ki tudja, merre szálltak el kinn a pusztán, fehérre meszelt major körül, melyre jegenyék ágai borulnak. A major lábjában csalomádé, repcze. Szól a rigó benne. Hiába szól. Csak arra rezzentem föl, mikor az öltésre egy csepp víz hullott. Eh! kit keresel te itt? Semmi helyed! keserű elszántsággal törültem le, aztán öltögettem tovább.

*
* *

Másnap délután négy órakor indultunk a jégpályára, Stein úr karján. Másik kezemben korcsolyámat lóbbáztam. A korcsolya ütemre csörömpölte, míg a tornáczon végig mentünk:

Betty, Betty, Betty szép,
Szép oltári kép.

Azután tovább csilingelt.

Áruló vagy szép Babet,
Áruló vagy áruló.

Már miért volnék én áruló? kérdeztem a csörömpölő békóktól.

«Áruló vagy Bettyke. Egyik kezeden Stein úr, másikon mi vagyunk, de hogy mik vagyunk? azt szeretnénk megtudni. Ajándék-e, melyet elfogadtál, vagy kifizetetlen árúczikk? Akármik vagyunk, mindenütt lehet helyünk, csak a te lábacskáidon nem. Inkább vágj a földhöz, hogysem felcsatolj.»

Ha csak az kell! s már fölemeltem, hogy a tornácz téglatalajához vágom. De csak mást gondoltam.

«Egy pillanatra, Stein úr!» — mondám, s kifűzve karomat, visszaszaladtam apámhoz.

«Apám! ez a korcsolya nem a miénk.» (Nem mertem mondani, kié.)

«Viselje nyugodtan kis leánykám, ki van fizetve.»

«Tehát a magam bilincseit hordozom. Karját Stein úr. Útközben mondja el nekem, sokszor kell-e elesnem, míg járni tudok?»

«Egyetlenegyszer sem. Van odalenn egy pár kényelmes jármű, magyarúl vakvezető. Egy pár gyalog szánkó, magasabb és alacsonyabb karokkal, tiló- és fauteuil-alakra. Válogathatni benne.»

«Ez mind kevés ennyi népnek, kivált ha mind oly ügyetlen, mint én. Mikor kerül a sor? Vagy szemesé a világ?»

«Nem. Az urak mind kitünő korcsolyázók a pesti jégről; a nők már régóta tanulgatják egész vagy fél titokban, s a mint hallom, nem egy van közöttük, a ki ostorhegyet fut, ha kell. Azt hiszem, egyedüli ujoncz nagysád lesz, s az egyedüli szerencsés én, ki a korcsolya titkaiba a legügyesebb ügyetlent bevezethetem. De íme itt vagyunk.»

Nettikém, ti igen nagyra vagytok a jégpályátokkal odafenn. De ha ez nem áll egyébből, mint a városligeti kis fokocskából ott a bimbóház körül, akkor csak hallgassatok vele. Minálunk a kácsa se menne olyan jégre korcsolyázni, nemhogy lelkes állat. Látnátok ezt az ezer hold területű velenczei tükröt, itt a mi városunk alatt, melynek messzi tulsó partjain a szélmalmok forgó vitorlái az áldozó nap sugaraiba kapkodnak, mintha tartóztatni akarnák, hogy várja be, nézze meg és vigye hírül a föld tulsó lakóinak, hogyan száll a jégre a szegény Kosztolenszky Barbara, Stein úr karjain. — Stein úr karjain: ez megmagyarázza azt is, miért Barbara, és miért nem Babet többé.

A napsugarak egyenesen a partnak iramlanak. Tudniillik a parton, — igen, a parti göröngyre terített nagy kendőn ül a nevezett kisasszony; közvetlenül mellette ül a mosónéjának hidegvette leánya, a Juczi. — Juczi egy késpengét kerített valahol a mi konyhánkon, azt beékeltette egy forgácsdarabba, mely a mi szemetünkről került; a forgácsot egy kóczmadzaggal felköti a mezitelen lábára, — olyan mezitelen és olyan piros, mint a ludaké. Nem tesz semmit. Juczi a kóczmadzagos korcsolyával nekimegy a jégnek és úgy iramlik rajta, mint egy hableány. Babet kisasszony czipőivel ellenben Stein úr vesződik egész az izzadásig. Úgy megsajnáltam szegényt, mert kissé nehéz neki a hajolás. De végre megvan. A szíjjak felkapcsolva, s az oldalheveder a czipőm talpaihoz felcsavarva.

«Visszacsavarni majd könnyebb lesz,» — vigasztalódott Stein úr, és a csavarkulcsot mellényzsebébe rejtette. Értitek? A csavarkulcsot mellényzsebébe rejtette.

Most már talpig vasban vagyok.

Stein úr kezemnél fogga gyöngéd vigyázattal vezet a jégen; a földgolyó minden pillanatban kisiklik lábam alól, kezdek félni nem az eleséstől, hanem attól, hogy egy helyben állva Amerikában virradok meg. Vigyenek engem vissza.

Az engedetlen Stein úr még beljebb visz. Be a tó közepe felé. Jobbról-balról mint a futócsillag villan meg és sivül tovább a tó népe.

Itt ne keressetek fogadott hóseprőket, hivatalos jégöntözőket, tilalmazó korlátokat. Szabad a világ az egész ezer holdon, mely a várost félkörben fogja be. A kinek ennyi sem elég, az mehet a sokfelé ágazó ereken tovább, mert itt egyik tó a másikkal fog kezet. Egész kis Finnország. El a harmadik-negyedik határig egyebet sem látni a toronyból, mint e nagy tavak, erek, szakadékok csodálatos szövevényét. Jaj annak, a ki ezekbe éjtszaka idején bele téved.

A társaság válogatós. Egy kis göbörcz, egy kis fodorodás a jégen, egy-egy rég befagyott lék, s néha egyik-másik Fejeske kisasszony szeszélye elegendő, hogy tova hagyják a megszállott helyet. Keresztül-kasul próbálgatják a jeget, azután fölkerekednek lármázva, sikoltozva, feleselve, gágogva mint a vadlúd. Én nem gágogtam ám, még csak nem is sikoltoztam, pedig lett volna rá alkalom elég. De csak megszilárdítottam magamat, elfojtottam a kelő sikoltást, mert ez együtt járt volna azzal, hogy Stein úr kezét erősen megszorítsam. Ki tudja, mire vélte volna még?

Útunk kis kerek nádasok mellett vitt el. Mint egy szérű, akkorák, s mint apró szigetek sárgulnak ki a csillogó jégtengerből. Bozótjaiban czinegék bujkálnak boldogan. Könnyű nekik. Ők nem készülnek jegyváltásra Stein úrral.

Egyébként Stein úr a legovatosabb gonddal vezet tovább, tovább. Kezem fogja, elbocsát, magamra hagy, hív, bátorít, újra kézen fog. Igazán megsajnáltam. Milyen jó tutor lenne, s íme a végzetek kicserélik rendeltetését. Majd egy gyalog szánkát kerít, és örül, mikor én az alkot-

mányt, minden esés nélkül két lépésnyire magam előtt csusztatom.

«Helyes. Nagyon jól van, Betty kisasszony. Két nap mulva versenyt száguldunk.»

Talán többre is mentünk volna, ha a társaságnak quadrille nem jut eszébe. Valaki eltalálta (nem kell hozzá nagy leleményesség ott, hol a kis doktorné meg a kapitány Erzsike rendelkeznek), hogy jó lenne egy négyest ellejteni. Hisz a pestiek is szokták.

Mondva alig volt, — oda hallott hozzám a lelkes «Alakuljunk» — s máris colonneba álltak a párok.

«Ha részese nem lehetek, legalább gyönyörködöm benne,» — mondám Stein úrnak, s a colonne közelébe siklottunk.

«Épen jókor! — kiáltott elénk dr. Jász, — a 8-ik pár hiányzik, nagyságtokkal kész a colonne.»

«Betty kisasszony nem tánczol», — ellenveté Stein úr.

«Nem tesz semmit. Betty kisasszony meg fogja parancsolni Stein úrnak, hogy rendünkbe álljon a kapitány Erzsikével, kinek úgy sincs tánczosa. Az én vizavim lesz.»

Dr. Jász kívánatát nehéz lett volna visszaútasítani, mivel ő a korcsolyázó egyesületünknek az alelnöke. Magyarabban mondva alelőlülője. (Te lányok! ki ne csúfoljatok itt-ott elejtett magyartalanságaimért, hiszen tudjátok, hogy nem vagyok született magyar. De lássátok, magam is kijavítom, a mit észreveszek. Alelőlülő.) Eszti néni csak amolyan korelőlülő, de az egyesület valódi lelke dr. Jász. Az alakulás, az alapszabályzat stb. mind az alelőlülő előlülete alatt jött létre. Méltán parancs-számba vehető hát, a mit egy ilyen ember kér.

«Menjen Stein úr, menjen! — biztatám én is a vonakodót. — Menjen, én is szeretem nézni.»

Stein úr kevés szabadkozás után hadirendbe áll, s engem ott hágy a colonne-tól húsz-huszonöt méternyi távolságban, ülve a gyalogszánban.

Szemem a szokatlan villi-tánczra tapadt.

Bizony Nettikém, szépek voltunk a pesti bálokban. Valami az, mikor kétszázad magunkkal röpködjük a négyest! Mintha a Margit-sziget minden virága kelt volna tánczra, olyanok voltunk. Szerettem volna sorba csókolni azt a sok gyönyörű lányt és menyecskét, minél szebbek, annál inkább. Hódolok a szépnek, még ha a magam fajtája is; nincs bennem semmi irígység.

De micsodák vagyunk mi, bálnak öltözött szépségek, ezekhez a jégkirálynékhoz képest. Téli kalapban vagy épen bekötött fejjel, prémes kabátkákban az igaz, de pajkosan fölszedett kurta szoknyácskákban. Milyen csinosan bokáznak ezen a tükör-jégen! Hogy lengenek, mint a fuvallat! Milyen gyülöletes rágalom az, mikor egyik-másik szegény leányról azt suttogják, hogy nagy lába van. No nézzék meg most akármelyiket. Hát ha még én surranhatnék ott közöttük, ha örökre megczáfolhatnám a nemzetemre nehezülő gyanút! Azért is, előre nyujtom kissé a bilincseimet, s ha egyebet nem tehetek, verem a taktust zeneszóra.

A nap már lement, észre sem vettem, s nem maradt utána áldozat. Csípős szél kezdi orczámat csapkodni, nagy lomha lebbenéssel, egyúttal köd ereszkedik. A tánczolók alakja megnyúlik. A kis doktorné — egyébként egy kis asztali csengettyű — pálmává magasul, s a gömbölyű Stein úr mint egy ellipsis.

A köd egyre sűrűdik. A tánczosok lábait már nem látni, csak fejük lebeg transzczendentális magasságban. Végre a fejek is elmerülnek a légben, s csak a rendező hangos vezényszava zeng hozzám a zeneszó közül.

Lábom ujjai fáznak, álmosodni kezdek, unom az ülést. Vége lesz-e már? Ah mégis. Vége az ötödik szakasznak; a hatodikat remélem rövidre szabják.

De mi ez? Az óra hatot üt: nincs még hat óra. Roszszúl jár. Hét, nyolcz. Ah! Most a kis harang kezd hevesen sirni, majd abbahagyja és az öreg harangoknák adja át a

szót. Most rákezdi mind a három torony, összevissza, eszeveszve.

Tűz van.

A zenét egyszerre ketté vágták.

A haranglármára tompa moraj felel a jégről, azután elnémul minden. Takarodik haza mindenki. Közelben s távolban még hallok egy-egy szaggatott kiáltást, itt-ott elsiklik mellettem egy-egy alak, mindegyikben Stein urat vélem közeledni, de Stein úr késik, nem jön. Végre megszűnik a kiáltozás, a suhanó alakok ritkulnak, végkép eltünnek, s én magamra maradtam.

Egyedül. Csak a harangok ijedt segélykiáltása zúg füleimbe.

Próbálok fölkelni. Talán felállhatnék, de érzem, hogy abban a pillanatban hanyatt esem,

Stein úr nem jön.

Bánom! mondám kényesen, legalább nem szorulok rá. Levetem a korcsolyákat s hazamegyek a magam emberségéből. Még pedig csuszkálva, mint a parasztgyerekek. Nem lát senki, hazáig kedvemre kimulatom magam.

Jobb lábamról lecsatoltam a füző-szíjjat; s megmarkoltam a korcsolya talpát erősen, — tudjátok milyen erős kézzel ékesítette föl nemünket a szent természet, — megmarkoltam mondom, hogy majd lefeszítem.

De akár csak az Eszti néni mentekötő láncát akartam volna kiszakítani az ezüst oroszlánok szájából!

Most egyszerre eszembe jutott, mennyit vesződött a szegény Stein, míg a csavarkulcs segélyével a vashevedereket czipőm talpához erősítette. És most a csavarkulcs Stein úr zsebében pihen. Hogyan bírjam én a csavarorsót csak megmozdítani is puszta ujjakkal?

A köd egyre sűrűdik. Nem köd ez már, hanem az éjtszaka száll le. Nincs szabadulás.

Szememből kicsordult a köny. Ne nevessetek ki: nem csupán a szememből, de azért szemeimre nem vesz-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tegethettem a törülgetést, mert csak egy zsebkendőm volt. Pedig nekem meg kell szabadulnom most mindjárt. Hamar! míg a harangok zúgnak, mert ha elhallgatnak, nem tudom, nem tévesztem-e el az irányt? Hova jutok ki? Oh! bárcsak még legalább egy pár ház gyuladna ki. Ne hagyjátok el, kedves drága harangkáim! Csak addig ne, míg valami okosat kigondolok. — Mert ki kell gondolnom valamit! Akármit!

Gondolj ki te ostoba Boris! kiáltottam lehető nagyot toppantva a jégen, hogy a gyalogszán megmozdult alattam.

S e mozdulás új tervet juttatott eszembe és egyszerre nevetőre vált a siró szám.

Oh te Boris! ugyan beállanál-e az eresz alá nyáron, mikor a nap süt? Nem azért alkotta-e ennek karját a bölcs természet, hogy abba a gyámoltalan lelkek belefogózzanak, s magukat odavezettessék, a hová tetszik? Hogy nem jutott eszedbe eddig?

Felszöktem ülőhelyemből, mint a ki tánczra kel, de azért kellő ovatossággal; megfogtam a szék karját.

Kitli-kitli kis szánacskám, ott legyek, a hol akarok. Jaj!

Ott lettem, a hol nem akartam.

Az első lépési kísérlet egy hatalmas esésbe került.

Esésem közben egész erőmet a szán karja vette át: megindult, s egy pillanat alatt elhagyta a láthatárt, — az én láthatáromat. Csúszva tapogatóztam utána mindenfelé, nem találtam sehol. Messze szaladhatott utolsó barátom, utolsó menedékem. Mint a szent Mihály lova, mely a sír szélén elhagyja az embert. Utoljára hagyja el, de mégis csak elhagyja. — A hol ni! a harang is most kondult utolsót. Ez is elhagyott, mint el szokta hagyni a halottat, mikor már letették a sírba. Míg a szánban ültem, tudtam, vagy legalább képzeltem, merre van a város, de esésközben hányat fordulhattam, és hányat, míg az eliramodott szánka után tapogatóztam.

Ülök tehetetlenül, egymagam e töméntelen síri csend-

ben. Síri. Ez nem frázis. Egy nagy sír ez az egész jégmező, s benne élve eltemetve egy szegény cseh leányka, kit apján kívül senki meg nem sirat.

Elkezdett eszembe jutni minden mende-monda, a mit e tóról hallottam. Hogy itt hajdan rengeteg nádas volt. — Bárcsak most is az volna, legalább nem hoztak volna ide korcsolyázni a jók. Hogy ide lovat sem mertek kicsapni, mert ha őrizetlen hagyták, mindjárt elkapta a vízibornyu. Hogy a kis Béni kovácsot itt ragadta el a farkas sok ember szemeláttára, világ teremtése után mintegy kétezer esztendővel.

Isten veled kedves szép apikám! Isten veled szegény jó Láli néni! Holnap reggel már csak egy pár csinos kis korcsolyát fognak itt találni, melyet, mivel Európában nem akad hozzá való láb, elvisznek Chinába.

Nem engedem, hogy Chinába vigyék, inkább eltestálom valakinek. De kinek? Úgy van! Pálmafinak testálom, hadd mardossa a lelkiismeret egész életében. Oh az az ostoba Stein! azt ugyan nem furdalná a lélek. Nem érdemes rá, minek hagyott itt? Jól tette, hogy itt hagyott. Jobb, mint ha hazavitt volna!

Nem mertem fölkelni. Éreztem, hogy az első kísérlet újabb esésbe kerül, s mit használ magamat a jéghez vernem? A helyett újra nekiestem a talpaimnak, mint egy medvebocs. Haha! igazi fehér medvebocs a Ferencz József földön. Ha én ezt a korcsolyát, melynek csavarkulcsát a tudós Stein úr keblén melengeti, ha én ezt letéphetném, s oda legyinthetném a Stein úrnak felboczizhatatlan homlokához!

A sok feszegetésben czipőm szaladt le. Hála a tudatlan Lubomirnak, hogy mindig akkora czipőt varr, mint a dereglye. E műveletre újra visszatért a régi kedvem, s első dolgom volt összeszamarazni az ostoba Borist, kinek ez előbb eszébe sem jutott. Megragadtam a másik czipőmet is, és egy pillanat alatt az is a kezemben volt korcsolyástól, mint egy diadaljel, mint egy hosszas küzdelem drága bére.

Netti! Sárika! Póli! ti ennek puszta olvasására is náthát kaptok. Azért én nektek, ott a kanapén, hiába is dicsérgetem, micsoda boldogság az, egy szál selyem harisnyában állani meg. De elhihetitek, hogy ehhez hasonló boldogság nincs az ég alatt.

Már most haza! Haza édes hajótörőttem! Haza édes Bettikém.

Igen ám! de merre van a haza ebben a szörnyű ködben és sötétben? Akármerre! mindenütt haza lesz, a hol szárazra jutok.

Találomra elindultam, a merről kutyaugatást hallottam. Azt hittem már a világból is kimegyek, végre mégis szárazra jutottam. Most már csak sietve. A legszélső sorház ide legfölebb száz lépésnyire lehet.

Mentem sebesen, száz lépésnyire, kétszáz lépésnyire, háromszáz lépésnyire. Ott megbotlottam egy kukoriczában. Léptem tovább, kettőt, hármat, mindenütt kukoriczatöltés.

Ez nem a város. Ezek szántóföldek, s a kutyaugatás a távoli tanyákból hangzik. Százszor is elkaphat a farkas, míg odáig jutok; és ha oda jutok, az ebek szaggatnak szét. — Vissza. Csak jön valaki keresésemre.

Visszatértem a jégre. Azt ne gondoljátok ám, hogy ez alatt valami könyörületes tündér meleg mamuszokat teremtett a lábaimra. Ellenkezőleg, a harisnyám talpait siralmasan feláztatták az Elfek; de mit bántam én, csakhogy ismét a jégen lehetek.

Ezt az örömömet is megirígyelték az állhatatlan istenek. Csak az volt hátra, hogy egy halász-lékben leszakadjak. Most már ezen is keresztül estem. A lék nem volt mély, de elég arra, hogy néhány percz mulva, a mint éles sikoltás után kimenekültem, harisnyáim lábaimra fagyjanak, mint a kéreg, mint a csont.

Most már a futást is, a mit előre föltettem magamban, abba kelle hagynom. Óva, tapogatózva lépkedtem; hiszen

hamarább találok én most egy lékre, mint egy egész tornyos városra.

Végre összerogytam s kétségbeesve sirtam, nem tudom hányadszor ma már, kezem, lábam össze volt már fagyva, még a zsebkendőm is mint a fagyra teregetett ruha, mint egy összevissza gyűrt bádoglemez. Oh lányok! úgy zokogtam csendesen, hogy meg ne hallja valaki. Itt fagyok meg! Úgy kell a szegény jó apámnak, minek küldött engem a jégre Stein úrral.

E kétségbeesett pillanatban halk zongás ütötte meg fülemet. Föltekintettem s a távolból egy halvány fénynek ködben átszürődött beteg sugara lövelt felém. A fény egyre közeledett, a zongás erősödött s végre jól kivehettem az artikulált emberi szót.

«Fräulein Betty, sind Sie da?»

Néhány percz mulva ismétlődött.

«Sind Sie da, Fräulein Betty?»

Mintha csak betegszobában társalogna.

«Fräulein Betty, sind Sie da?»

Hát csak ilyen hangot érdemlek én? Stein úr? Azért sem felelek, akármi lesz belőlem. Nem bánom, ha itt fagyok meg. Nem szólok, nem szólok, nem szólok.

Tíz lépésnyi távolságban haladt el mellettem.

Csak eredj. Keress. Ne találj meg. Ne vigy engem haza diadallal, mint egy szabadító hős. Látom mely irányból jöttél, azon az uton hazajutok magam is.

Eszembe sem jutott, hogy ő már nagy területet bejárhatott, s nem egyenes irányban jöhetett. Újra bolyongáshoz fogtam, s újra kezdtem kétségbeesni, mikor a nagy kietlenséget egy éles fütty trillái futották keresztül.

Ah! Hallga! Ez a fütty!

Félreismerhetlenül a Babet-ária volt.

Csattogva szállt szét a drága sipon a négy első sor. Mint a fülemile. Mint a rigó. Szól a rigó benne. Hogy átváltozott egyszerre ez a jégmező egy gyönyörű kis kertté.

Tele rózsabimbóval, buzavirággal. Csalomádé, repcze. Szól a rigó benne.

A refrain átható érczes tenorhangba csapott át a füttyből.

Betty, Betty, Betty szép,
Betty szép oltári kép.

Jön az én szabadítóm! szóltam nevetve és sírva. Vajjon rám talál-e szó nélkül?

Már közelembe jut, már mintha látnám alakját, amint átsuhan mint egy árnyék, már elhalad és tova surran, ha nem segítek neki. Ej! micsoda keresztyénség az olyan, a mely ily helyzetben levő felebarátjától megtagadja az utbaigazítást!

Panaszosan utána szóltam.

«Ki az már ott no? Mért nem szól?»

Az én szabadítóm, az én váratlanul érkezett várvavártam, egy pillanat alatt mellettem termett.

«Kedves drága Babet! mióta keressük már!»

«Keresnek! maguk miatt itt fagyhatnék meg a jégen.»

«Minden pirongatást alázattal tűrök otthon, de most nincs idő. Menjünk haza. Hogyan?» — kiáltott fel, midőn kezem után nyulva, czipőim kezébe akadtak. — Korcsolyája és czipői kezében: mit jelent ez?»

«Oh Pálmafi úr! — mondám szégyenkezve, mintha soror Eliza előtt állanék, — el ne áruljon. Harisnyában vagyok, fagyos harisnyában. Ne áruljon el, kérem. Így is haza jutok már.»

«Az nem lehet. A haza jó messze van. Ki kell valamit gondolnunk.»

»Legelőször is csavarja hát le korcsolyáimat, hogy czipőimet felhuzhassam.» — Átnyujtottam czipőimet.

«Fájdalom, nincs kulcsom. Az én korcsolyám halifax, mely nem csavarra jár. Üljön le nagysád, húzza fel czipőit korcsolyástól; majd teszünk egy próbát.»

Jó ám az lányok, ha van, a ki tud az embernek parancsolni! Leültem szó nélkül, s czipőimet vonszolni kezdtem. Hogy semmi hijja ne legyen nyomorúságomnak, még előbb le kellett vetnem harisnyáimat, mert a száraz czipők másként nem jöttek föl. Tehát felhúztam, mint a Hardi Pepi szokta — harisnya nélkül; de gondolhatjátok minő ügygyel-bajjal.

«Így már megvolnánk,» — szóltam, fölkelve s lábra állva egy kis segítséggel, — de én egy lépést sem tudok.»

«Tudok én,» — biztatott Pálmafi, s leoldá nagy hosszú shawlját.

Lányok! tudom sokat hallottátok már, hogy ólálkodik a farkas a nyáj körül, mikor valamely báránykát el akar ragadni, hogyan harapja torkon, hogyan marczangolja széjjel kegyetlen ordítással. Persze, ti azt gondoljátok, hogy mindez szóról-szóra így van, pedig dehogy tudjátok! Jobban tudja azt az a juhász ember, ki multkor nálunk járt és egy bárányt hozott apikának, hogy ne vigyük keresztül nyilassán a vasutat. Az beszélte, hogy a farkas egy finom, gyöngéd bestia. Besunnyog a nyáj közé, ott sorra kinézi, melyik a legszebb és legfehérebb bárány, azt — dehogy harapja torkon! megharapja gyöngéden a fülét, de nem a fogával ám, hanem csak az ajkaival, mint a hogy te szoktad az én fülemet megharapni, Netti, mikor rajzolás közben hátam mögé kerültél. Akkor elkezdi vezetni lassan, gyöngéden. A kis báránynak tetszik a mulatság, megy a gavallérja után vigan koczogva. Mikor aztán riadás támad, a komondorok észreveszik, üldözni kezdik, a farkas gyorsítja futását, a kis bárány ugrándozva halad vele, mintha félne, hogy utólérik őket.

Így vezetett engem Pálmafi. No nem fülemnél fogva ám, ne gondoljátok. A shawl egyik végét kezembe adta, hogy jól megfogjam ám. A másik végét kezébe véve, elkezdett siklani.

Lassan, vigyázva.

Pár ölet haladtunk, nem estem el.

A harmadik, negyedik ölet is magam után hagytam, a nélkül, hogy a földgolyó kigurult volna lábaim alól. (Nini! hiszen könnyű a korcsolya, csak vezető kell hozzá.)

Egyszer sem estem el. Csak mikor Pálmafi a partot érintette és egy hopp kiáltással egy álló helyében visszafordult . . .

Elsikoltottam magamat. A futásban nyert sebesség erejével magamtól mentem tovább — a testek tehetetlensége törvényénél fogva, — mint Berecz úr mondaná.

Igen. Magam erejéből, vagy inkább a magam élhetetlenségéből siklottam a partig és ott menthetetlenül orromra bukom, ha Pálmafi föl nem fog.

Aléltan omlottam karjai közé.

Te, lányok! Azt ne mondjátok, hogy magam is úgy akartam. Kitelik tőletek, a milyen rossz nyelvűek vagytok. De azt csak magatok is megvallhatjátok, hogy nem volt más választás. Nos, drága kisasszonykák! Melyik tetszenék? Egy pár aranynyal gazdagítani Turnovszky urat, vagy elfogadni a menekvést, a mit a gondviselés számotokra ingyen mutat?

Majd én itt nektek okoskodom, mikor ide hallik a vihogástok! Azért is! Csak egy pillanatig tartott ez az állapot, melyből egy gyöngéd szó hozott eszméletre.

»Maradjon itt édes kedves drága Betty örökre.«

No, hiresek! mint mondtatok volna ilyen marasztásra? De én azt mondtam ám határozott szigorusággal: »Menjünk haza . . . Ödön!«

De korcsolyáim most meg már a szárazon járást nehezítették meg. Oh ezek a boszorkányvasak, csak egyszer szabaduljak tőlök . . . külön albumot készíttetek nekik.

El kelle fogadnom Pálmafi karját. Még ez sem elég; ha tisztességgel haza akarok jutni, meg kelle neki engednem, hogy ne hagyjon elesni; a mitől pedig, pusztán csak karomnál tartva, alig óvhatott volna meg.

Csendesen ballagtunk, és mégis olyan hamar hazaértünk. Egy csöppet se fázott a lábom. Útközben kétszer is úgy mondta: Betty. És én kétszer mondtam neki: Ödön.

Apám a kiállt aggodalmak látható jeleivel fogadott, s majd megfojtott öleléseivel.

«Felügyelő úr! A talált kincs egy harmada a találót illeti! — mondá Ödön — kérem részemet.»

«Hogyan osztozunk rajta, kedves öcsém? — kérdé apám vidáman. — Hátha sorsot húznánk, s a jegyek megírását erre a leányra bíznánk.»

«Nem állok rá. A kisasszony, a mennyire szereti atyját, mindkét czédulára az ön nevét találná írni, és én ki lennék forgatva az igazaimból. Kérem a törvényes harmadot.»

«És hogy gondolná ezt Pálmafi úr!»

«A kisasszony neve: Kosztolenszky Betty, hat szótagból áll. A hat szótag két harmada: «Kosztolenszky» az öné marad; egy harmada: «Betty» az enyém lesz.»

«Úgy legyen!» — szólt apika, miközben a vendégek Eszti néni elnöklete alatt gratuláltak a boldog megtalálónak és a még boldogabb (ezt csak én sugom nektek) megtaláltnak.

Sebtiben elbeszélték, hogy a tűzlárma egy kigyuladt szénaboglya miatt volt. Stein úrnak csak akkor jutott eszébe a jégen felejtett tanítvány, mikor biztositva látta irodáját, melyben az összes vasúti tervrajzokat és iratokat semmi ki nem pótolná, míg a kisasszony a jégen nincs kitéve semmi tűzveszélynek. Egyébiránt már most fut és hazahozza a kisasszonyt.

Másfelől Pálmafi a tűz első jelére hazavágtatott, s a mint értesült a kisasszony kimaradásáról, azonnal korcsolyát csatolt, melynek eredményét Eszti néni még most is dicsérné, ha időközben Stein úr dúlt arczczal és fogyatékos lámpával be nem lép.

Ott látott engem Ödön karjain, s kérdve nézett atyámra.

«Kedves Stein úr! — szólt apám a kérdő tekintetre — ön annyira szívén viseli a vállalat érdekeit, hogy nem mulasztom el önt az első alkalommal az igazgatóságnál előléptetésre ajánlani. Továbbra is jó barátunk, s ön az én jobb kezem marad. Viszonzásul csak azt kérem, szolgáltassa át Ödönnek azt a kulcsot, melylyel Bettykémet bilincsbe verte.»

Értitek ezt lányok?!

Most már nem bánom nevessetek, vihogjatok. Korcsolyázni ne járjatok, mert nem mindenkit talál meg a vőlegénye. Oh lányok: engem ma fognak be a hervasztóba: — úgy hívják az idevaló lányok a jegybenjárás idejét.

Négy hét mulva itt legyetek mindnyájan. Majd meglátom, ki lesz a legszebb nyoszolyólány. Azt ültetjük Ödön mellé a kocsiba, mikor viszik a kis Babetet a fehér tanyára. A fehér tanya lábjában kis kert. A kertben csalomádé, repcze.

Szól a rigó benne.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/1951. sz.